

МЕШОВИТА ГРАЋА
Miscellanea
НОВА СЕРИЈА Књ. XXXVI

ISSN 0350-5650

INSTITUTE OF HISTORY

MISCELLANEA

NEW EDITION Vol. XXXVI

Editorial board

SRĐAN KATIĆ, VLADETA PETROVIĆ,
DRAGANA AMEDOSKI, ISIDORA TOČANAC RADOVIĆ
JELENA ILIĆ MANDIĆ, LUDMILA KUZMICHEVA,
GABRIELLA SCHUBERT, LILIANA SIMEONOVA

Editor-in-chief

SRĐAN KATIĆ

Belgrade

2015

ISSN 0350-5650

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

МЕШОВИТА ГРАЂА
MISCELLANEA

НОВА СЕРИЈА Књ. XXXVI

Редакциони одбор
СРЂАН КАТИЋ, ВЛАДЕТА ПЕТРОВИЋ,
ДРАГАНА АМЕДОСКИ, ИСИДОРА ТОЧАНАЦ РАДОВИЋ,
ЈЕЛЕНА ИЛИЋ МАНДИЋ, ЉУДМИЛА КУЗМИЧЕВА,
ГАБРИЕЛА ШУБЕРТ, ЛИЛИАНА СИМЕОНОВА

Одговорни уредник
СРЂАН КАТИЋ

Београд
2015

Овај број *Мешовитице зрађе - Miscellanea*
штампан је уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја
Владе Републике Србије

САДРЖАЈ

Александар Крстић ПИСМО ДЕСПОТА ЂУРЂА ВУКОВИЋА УГАРСКОМ КРАЉУ ЛАДИСЛАВУ V (Смедерево, 14. август 1445)	7
Невен Исаиловић ЧЕТИРИ ПИСМА ИЗ 1450. И 1451. ГОДИНЕ О ПРОМЕТУ ДУБРОВАЧКЕ РОБЕ ПРЕМА БОСНИ	21
Срђан Катић, Урош Урошевић ВАКУФИ У СУМАРНОМ ПОПИСУ СМЕДЕРЕВСКОГ САНЦАКА ИЗ 1530. ГОДИНЕ	37
Јелена Илић Мандић ПОПИС ПРАВОСЛАВНИХ СВЕШТЕНИКА ПЕТРОВАРАДИНСКЕ РЕГИМЕНТЕ ИЗ 1760. ГОДИНЕ	73
Владан Гавриловић, Ненад Нинковић ЗАПИСНИК СИНОДА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ ИЗ 1760. ГОДИНЕ	95
Милан Кутлешић ВИЦЕАДМИРАЛ КОДРИНГТОН И БИТКА КОД НАВАРИНА 1827. ГОДИНЕ	113
Нино Делић ИНСТРУКЦИЈА ЗА ПОЛИЦИЈСКЕ СЛУЖБЕНИКЕ ВОЈНИХ КОМУНИТЕТА ИЗ 1833. ГОДИНЕ	119
Станиша Војиновић ДВА ПЕСНИКА ИЗ ВРЕМЕНА ВУЧИЋЕВЕ БУНЕ	141
Михаил Белов М. П. ПОГОДИН. [ПУТЕШЕСТВИЕ В СЕРБИЮ. 1846 Г.]	183

Милош Јагодић ИЗВЕШТАЈ ВАСИЛИЈА ЂОРЂЕВИЋА О ДОГАЂАЈИМА У СТАРОЈ СРБИЈИ ИЗ ЈУЛА 1854	195
Недељко В. Радосављевић, Мирјана Маринковић ПОПИС МУСЛИМАНСКОГ СТАНОВНИШТВА ИСЕЉЕНОГ ИЗ УЖИЦА У РОГАТИЦИ 1863. ГОДИНЕ	207
Сузана Рајић РОСТИСЛАВ ФАДЕЈЕВ О РУСКО-СРПСКОЈ САВЕЗНИЧКОЈ АКЦИЈИ РАТНЕ 1877. ГОДИНЕ	239
Момир Самарцић, Сара Самарцић ЕЛАБОРАТИ БАРОНА ШВЕГЕЛА, МАРТ 1878.	251
Јована Блажић Пејић ПРЕДЛОГ О ОСНИВАЊУ СЛОВЕНСКОГ ДРУШТВА УЗАЈАМНЕ ПОМОЋИ У МОСКВИ ИЗ 1889. ГОДИНЕ	275
Милун Стијовић, Јована Шаљић ОДБОР ЗА ШИРЕЊЕ ПРОПАГАНДЕ НАРОДНОСТИ СРПСКЕ (1899. ГОДИНЕ)	289
Биљана Стојић СКОПЉЕ ОД КУМАНОВСКЕ БИТКЕ ДО УСПОСТАВЉАЊА СРПСКЕ ВЛАСТИ	303
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	321
INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS	323

Александар КРСТИЋ*

Историјски институт
Београд

**ПИСМО ДЕСПОТА ЂУРЂА ВУКОВИЋА
УГАРСКОМ КРАЉУ ЛАДИСЛАВУ V
(Смедерево, 14. август 1445)****

Анстракт: Рад представља критичко издање писма деспота Ђурђа Вуковића (Бранковића), које је српски владар 14. августа 1445. године упутио из Смедерева угарском краљу Ладиславу V Посмрчету у Беч. Деспот у писму понавља своју већ раније исказану приврженост и оданост младом угарском владару и тражи да му буду потврђени поседи које има у Угарској. Писмо, које до сада није публикувано, сачувано је у препису из 15. века, и чува се у Државном обласном архиву у Требону у Чешкој.

Кључне речи: Ђурађ Вуковић (Бранковић), Ладислав V Хабзбург (Посмрче), деспот, Смедерево, Србија, Угарска, 15. век.

Пошто су му Османлије 1439. године заузеле државу, деспот Ђурађ Вуковић (Бранковић) се у Угарској укључио у борбе око престола које су избиле након смрти краља Алберта Хабзбуршког (1437–1439). Подржавајући Албертову удовицу Јелисавету и њеног сина Ладислава V, рођеног после очеве смрти, у фебруару 1440. године, деспот Ђурађ је дошао у сукоб са новим угарском краљем Владиславом I Јагелонцем (1440–1444). Зато је Владислав I већ у лето 1440. године почео да одузима деспоту поседе у Угарској и да их додељује својим присталицама. Познато је да су деспоту били одузети Бечејско властелинство у

* aleksandar.krstic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. бр. 177029).

Торонталској жупанији, вароши Дебрецин у Бихарској и Бесермењ у Саболчкој жупанији са свим њима припадајућим поседима, Мункачко властелинство у Берешкој жупанији, Вршац (Ершомљо) у Крашовској жупанији, Вилагошварско властелинство у Зарандској жупанији, као и палата у Италијанској улици у Будиму. Деспот Ђурађ је био приморан да се у лето 1441. године измири са краљем Владиславом I и његовим присталицама, па су му одузета властелинства била враћена.¹

Деспот Ђурађ Вуковић у тим турбулентним временима није губио поседе у Угарској само због деловања странке „пољског Ладислава“ (Владислава Јагелонца), већ и због оних који су подржавали противничку странку „чешког Ладислава“ (малог Ладислава V). Још пре него што му је Владислав I одузео Вилагошвар, краљица удова Јелисавета потраживала је то властелинство од деспота, јер наводно није имао даровницу њеног преминулог супруга. Такође, пре него што му је одузето Бечејско властелинство, деспот га је крајем 1439. или првих дана 1440. године дао у залог свом истакнутом фамилијару Ладиславу Гестију и његовим синовима.² Не зна се тачно када, да ли још увек док је био уз краљицу Јелисавету 1440. и 1441. године, или пошто се измирио са Владиславом I, деспот је остао без тврђаве Токај у Земплиенској жупанији. Њу су запосели чешки најамници Јована Јискре од Брандајза, који су 1440. године дошли у Угарску на позив краљичине стране, и заузели северноугарске жупаније. Северни крајеви Угарске остали су у њиховим рукама дуже од четврт

¹ J. Balajthy, *Munkács. Azaz: Munkács városának és várának topographiai, geographiai, históriai és stastistikai leírása*, Debreczen 1836, 25–26; F. Pesty, *Krassó vármegye történeté* III, Budapest 1882, 381–383; L. Thallóczy – A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 2, Budapest 1907, 137, 374–377; B. Radvánszky – L. Závodszy, *A Héderváry család oklevéltára I*, Budapest 1909, 197–200; A. Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal în prima jumătate a secolului al XV-lea*, Banatica 22 (2012) 71–72; F. Pesty, L. Magina, A. Magina, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara. Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez II (1430–1470)*, Cluj – Napoca 2014, 112–117; *Историја српског народа* (=ИСН) II, Београд 1982, 250–251, 326–327 (М. Спремић, С. Ћирковић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 235–236, 247–248; Ј. Калић, *Европа и Срби: средњи век*, Београд 2006, 653–671; А. Крстић, *Вршац у средњем веку. II део: од почетка 15. до средине 16. столећа*, Историјски часопис (=ИЧ) 60 (2011) 201.

² Зато је краљица Јелисавета 7. јануара 1440. године наредила Будимском каптолу њихово увођење у посед, што је и обављено током истог месеца: F. Pesty, L. Magina, A. Magina, *Diplome*, 104–106, nos 78, 79.

столећа.³ Једна занимљива исправа, која отвара више питања него што на њих нуди одговора, такође илуструје тешке прилике у којима се деспотска породица нашла после повратка из Зете и Дубровника у Угарску. Акт Будимског каптола од 7. септембра 1442. године сведочи да је деспот Ђурађ са породицом свом наводном рођаку Павлу Биринију од Вероне, сину херцега Михаила, босанском маркизу и сроднику цара Стефана (Душана), даровао градове Зворник са рудницама Бохорина и Црнча на десној обали Дрине и Теочак са припадајућим варошима и поседима у Усори, а у Угарској Вилагошвар, Сланкамен и Бечеј са њиховим властелинствима у Зарандској, Сремској, Торонталској и Бачкој жупанији, као и вароши Тур и Тиса-Варшањ у жупанији Спољни Солнок.⁴ Иако се ова исправа још од времена Илариона Руварца у српској историографији сматра за фалсификат, углавном је прихваћено да је фалсификатор пред собом имао неку аутентичну повељу.⁵ То значи да је деспот у сваком случају морао од неког моћника у Угарској по високој цени куповати наклоност и приврженост својој ствари, у време док је покушавао да организује војну акцију за ослобођење српске државе.⁶

³ P. Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526*, London – New York 2001, 282–283; П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002, 153; M. Rady, *Jiskra, Hussitism and Slovakia*, Confession and Nation in the Era of Reformations. Central Europe in Comparative Perspective, Prague 2010, 60–68.

⁴ Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 13187; G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X/5, Buda 1842, 362–364 (под 1412), X/6, 1884, 502–504 (под 1422. годином); A. Bárány, *Torontál vármegye hajdana*, Buda 1845, 8–9 (такође датује у 1422); мађ. регест са датумом 7. 9. 1441: L. Thallóczy – A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia*, 139.

⁵ *Зборник Илариона Руварца* I, ур. Н. Радојчић, Београд 1934, 377–378; С. Тирковић, *У оквирима Угарске*, Шајкашка. Историја I, Нови Сад 1975, 103, нап. 20а; П. Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку, *Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове*, Београд 1983, 155; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 270, нап. 141.

⁶ Исправа има све карактеристике каптолских аката из 15. века. Тешко је поверовати да би неки познији фалсификатор, који би морао бити изузетно вешт да састави исправу која изгледа толико аутентично, знао и за руднике у Бохорини и Црнчи, и за вароши око Теочака, и за села и бродове у Банату, Бачкој и Поморишју, и то баш оне који су неоспорно припадали деспоту Ђурађу. Овим занимљивим документом и питањем његове аутентичности бавићемо се на другом месту. О поседима наведеним у акту видети: F. Pesty, *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím*, Budapest 1877, 19–21; D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II, Budapest

После „Дуге војне” са Турцима у зиму 1443/1444. и мира у Једрену од 12. јуна 1444, у августу исте године српски владар је успео да поврати своју државу. Ипак, морао се у то време одрећи бројних поседа широм Угарске у корист ердељског војводе Јована Хуњадија.⁷ Како би Хуњадија наградио за заслуге током „Дуге војне”, надокнадио му ратне трошкове, и задобио га за склапање мира са султаном којим је обновљена српска држава, деспот Ђурађ је заједно са породицом 7. јула 1444. године препустио утицајном војводи Вилагошварско властелинство у Зарандској жупанији.⁸ Хуњади је, изгледа у исто време, у залог добио и бројне друге деспотске поседе у Угарској: Мункач у Берешкој, Сатмар, Немети и Нађбању у Сатмарској, Дебрецин у Бихарској, Бесермењ у Саболчкој жупанији, као и Вршац у Крашовској жупанији. У лето наредне 1445. године Хуњади је и званично уведен у посед наведених властелинастава, које је заправо већ имао у својим рукама.⁹ Највероватније у исто време деспот је Хуњадију препустио и тврђаву Токај, коју су држали Јискрини

1894, 125–128, 142–164, 237–238, 245, 250; Д. Поповић, *Срби у Бачкој до краја осамнаестог века (историја насеља и становништва)*, Београд 1952, 69, *passim*; исти, *Срби у Банату до краја осамнаестог века (историја насеља и становништва)*, Београд 1955, 86, *passim*; П. Рокаи, „Бродови“, 154–175; М. Спремић, *Јадар у средњем веку*, Јадар у прошлости, Нови Сад 1985, 41–77; исти, *Средњовековни рудници и тргови северозападне Србије*, Ваљево – постанак и развој градског средишта, Ваљево 1994, 93–110; Ј. Мргић, *Северна Босна 13–16. век*, Београд 2008, 82–83, 121, 220, *passim*.

⁷ Још пре „Дуге војне“, деспот Ђурађ је почео да награђује ердељског војводу и његове људе. Тако је српски деспот 20. априла 1443. године у Будиму, на молбу и захтев Хуњадија, у своје и у име сина Лазара даровао у трајно власништво поседе Пачин и Короча у Земпленској жупанији војводиним фамилијарима Дионисију, сину Николе Литерате од Кишхаркања и његовој браћи, и Јовану, сину Валентина од Апага. Даровани племићи добили су наведене поседе због својих заслуга за Хуњадија, учињених у више наврата: L. Thallóczy – A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia*, 142–143.

⁸ G. Fejér, *Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad*, Budae 1844, 71–75; *ИСН* II, 257, 327 (М. Спремић, С. Ћирковић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 288; Ђ. Бубало, *Поседи српских деспота у одбрамбеним плановима Краљевине Угарске 1458. и 1459. године*, Пад Српске деспотовине 1459. године, зборник радова, ур. М. Спремић, Београд 2011, 232.

⁹ А. Крстић, *Документи о угарским поседима деспота Ђурђа датим у залог Јовану Хуњадију 1444. године*, Мешовита грађа 32 (2011) 125–156; P. Engel, *János Hunyadi and the Peace “of Szeged” (1444)*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 47 (1994) 243, 246–247, 249, 251, 256.

чешки најамници.¹⁰ Деспот Ђурађ је, дакле, Хуњадијево савезништво морао платити великим делом својих поседа у Угарској, што му сигурно није било лако. Догађаји који су потом уследили показују да се српски владар није мирио са тим губицима.

Након погибије краља Владислава I Јагелонца у бици код Варне 10. новембра 1444. године, Угарска је по трећи пут за десет година остала без владара, а у земљи је настало хаотично стање. Струја световних и духовних магната заступала је права Ладислава V Посмрчета, који је на сабору у априлу 1445. године потврђен за краља Угарске, иако је имао свега пет година.¹¹ Нови владар био је у Бечу под старатељством свог рођака Фридриха III Хабзбуршког, од кога је тражено да допусти повратак Ладислава V и угарске круне у земљу. Међутим, Фридрих III је инсистирао да се угарски сталежи одрекну принципа изборности владара и признају наследност угарског престола. На тај начин римско-немачки краљ је настојао да породици Хабзбург осигура угарску круну. Угарски сталежи нису имали намеру да прихвате такве услове. Због краљевог малолетства и одсуства из земље прибегло се привременом решењу, по коме је Краљевина подељена на седам капетанија. Иако формално само један од капетана, Јован Хуњади је брзо постао најутицајнија личност у Краљевини.¹²

¹⁰ Хуњади је две године касније покушао да поврати Токај од Лискре, али је на крају вероватно 1447. године, морао да га откупи за 12.000 златних форинти: A. Fekete Nagy – I. Borsa, *A Balassa család levéltára 1193–1526*, Budapest 1990, 116; P. Tóth-Szabó, *A cseh huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapest 1917, 204, 385; P. Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I*, Budapest 1996, 444.

¹¹ Према пересту једне исправе који доносе L. Thallóczy – A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia*, 144, краљ Ладислав V је 28. јануара 1444. године у Будиму на молбу деспота Ђурђа наредио да се обнови парница коју је око поседа Чуч и Мест у Зарандској жупанији против Јована и Алберта Лошонција као деспотов прокуратор водио и изгубио Јован Лекеш од Калоа. Краљ је наложио Арадском каптолу да Лошонције позову на судско рочиште заказано за 1. мај 1444. године. Арадски каптол је 9. априла издао акт о извршеном позивању Лошонција пред суд у назначеном року. Међутим, овде је или погрешно наведен ауктор, или датум исправе, пошто је у јануару 1444. године владар у чије име је акте издавала краљевска канцеларија у Будиму био Владислав I. Осим тога, Јован Калаи се као деспотов фамилијар јавља тек неколико година касније (1450). На жалост, у Мађарском националном архиву у Будимпешти није приступачан снимак овог документа из породичног архива породице Ердеди, који се чува у Бечком државном архиву те стога нисмо били у могућности да проверимо о чему се заправо ради. О Јовану Калаију видети: *Српски биографски речник 4 (И – Ка)*, гл. ур. Ч. Попов, Нови Сад 2009, 436, s. v. „Јован Лекеш де Кало“ (С. Ћирковић).

¹² P. Engel, *The Realm*, 288; П. Рокаи, *Историја Мађара*, 155–156.

Због деспотовог одбијања да учествује у крсташком рату против Османлија, завршеном катастрофалним поразом код Варне, његови односи са Хуњадијем погоршали су се у јесен 1444. године. Деспот Ђурађ је већ током зиме 1444/1445. изразио спремност да малог краља Ладислава V прихвати за свог сизерена, а 14. августа 1445. године седамдесетогодишњи српски владар писао је петогодишњем дечаку који је понео круну Светог Стефана, како једино њега признаје за свог врховног господара. Тим писмом, које овом приликом објављујемо, деспот је затражио потврду својих поседа у Краљевини Угарској и повратак оних који су противно правди и његовој вољи били заузети. Ово писмо је заправо било упућено краљу Фридриху III код кога се мали Ладислав V налазио. Није, међутим, сасвим јасно да ли је деспот у то време званично обавестио римско-немачког владара о својој привржености угарском краљу.¹³

Пошто није било договора са Фридрихом III о повратку краља Ладислава V, Хуњадијев водећи положај у земљи озакоњен је 6. јуна 1446. године, када је на државном сабору изабран за губернатора Угарске краљевине. У земљи је започело сређивање ситуације, анархија је сузбијена, отети поседи враћани су законитим власницима. Ипак, Угарска је и даље остала подељена између две политичке групације, странке барона и Хуњадијеве „народне“ странке. И поред повремених компромиса, њихов сукоб је настављен и након повратка младог Ладислава V у Угарску у септембру 1452. године, и трајао је све до краљеве преране смрти у новембру 1457. године. За све то време деспот Ђурађ и његов наследник деспот Лазар подржавали су странку краља Ладислава Посмрчета. То је, заједно са различитим погледима на могућност офанзивне политике

¹³ Сведочанство о деспотовом писму римско-немачком владару оставио је Енеја Силвије Пиколомини (будући папа Пије II), секретар краља Фридриха III. Он је у септембру 1445. године, пишући из Беча кардиналу Ђованију Таљакоцу, навео: „Dispotus Rascie per hos dies cesari nostro scripsit, nullum se velle in regem Hungarie venerari preter Ladislaum ac feudi sui confirmationem expostulavit“: R. Wolkan, *Der briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, Fontes rerum Austriacarum 61: Diplomataria et acta, Wien 1909, 546. Међутим, међу регестима из времена Фридриха III, Е. М. Лихновски под 14. августом 1445. године (што јесте датум деспотовог писма Ладиславу V) наводи само да је деспот Ђурађ писао из Смедерева (Zendrew) краљу Ладиславу, изражавајући му своју оданост и тражећи потврду својих поседа у Угарској: Е. М. Lichnowsky, *Geschichte des Hauses Habsburg VI. Kaiser Friedrich III und König Ladislav*, Wien 1842, CI, no 1054. Уп. Ч. Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, Београд 1880, 96; М. Антоновић, *Папство и Србија у XV веку*, Додатак Историјском гласнику 1–2 (1993) 60–61, нап. 50; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 311.

према Турцима након 1445. године, створило трајан раздор између породица Бранковић и Хуњади, и поред повремених покушаја помирења. Избор Хуњадијевог млађег сина Матије Корвина за угарског краља у јануару 1458. године означио је тријумф хуњадијеваца, а породица Бранковић остала је без својих поседа у Угарској у тренутку када су Османлије коначно срушиле српску државу.¹⁴

Опис писма и дипломатичке особености

Основни садржај писма деспота Ђурђа краљу Ладиславу био је познат нашој историографији захваљујући посланици Енеје Силвија Пиколоминија кардиналу Ђованију Таљакоцу из септембра 1445. године, као и регесту који је 1842. године објавио Е. М. Лихновски.¹⁵ Само писмо, међутим, до сада није био познато нити публиковано. Приступачан нам је један препис деспотовог писма угарском владару, који је изгледа настао између 1445. и 1470. године. Он се чува у Државном обласном архиву у граду Требону у јужној Чешкој (Státní Oblastní Archiv v Třeboni, oddělení Třebon), у серији Historica Třeboň I (1216–1450), инвентарски број 984, сигнатура 758b.¹⁶ Опис документа дајемо на основу снимка добијеног из Требонског архива.¹⁷ Препис деспотовог писма исписан је на листу папира, димензија 224x202 mm, на чијој се другој страни налази копија једне немачке исправе Фридриха III. Овим актом, који нема датума, краљ умирује Пражане и поручује им да реше спорове са чешким ратним командантима. Деспотово писмо је на латинском језику, написано читком

¹⁴ P. Engel, *The Realm*, 288–298; П. Рокаи, *Историја Мађара*, 156–159; ИСН II, 263–267, 290–291, 294–309, 327–329 (М. Спремић, Ј. Калић, С. Ћирковић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 312, 326, 335–351, 364–366, 376, 397–398, 417–428, 451–460, 471–524; Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2001, 165–167, 171–178; П. Рокаи, *Прилог биографији деспота Лазара Бранковића*, ИЧ 56 (2008) 183–190; Ђ. Бубало, *Поседи*, 232–240.

¹⁵ В. нап. 13.

¹⁶ У Мађарском националном архиву у Будимпешти (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), у збирци *Diplomatikai fénypégyűjtemény*, постоји црно-бели снимак овог документа под сигнатуром DF 289275. За датовање преписа деспотовог писма у период између 1445–1470. године определили су се управо архивисти Мађарског националног архива.

¹⁷ Дигитални снимак документа приступачан је и на: <http://digi.cesearchivy.cz/cs/111980/2>.

готицом са већим бројем скраћеница у 27 редова, црним, донекле избледелим мастилом. Прва два реда са свечаном и опширном инскрипцијом, заправо адресом, издвојена су од осталог текста, и написана нешто ситнијим словима испод саме горње ивице папира. Намеће се утисак да су та два реда накнадно додата на горњој маргини, и да се ради о адреси која је на оригиналној исправи можда била на полеђини. Последња три реда, која садрже деспотов потпис, такође су издвојена испод текста писма. Лево од потписа је каснија белешка: *Ladislas Rex*. Будући да се ради о препису који изгледа није имао званични карактер, овај акт није био оверен и на њему нема трагова печатења. На документу постоје четири веће и неколико мањих мрља окер жуте боје, које ипак не отежавају читање текста.

У почетној, свечаној инскрипцији, за коју смо рекли да је највероватније првобитна адреса, и где се наводе све земље над којима млади Ладислав претендује да влада, истиче се такође да је он природни врховни господар српског деспота. То се затим понавља и у другој, правој инскрипцији која следи, и којом заправо започиње деспотово писмо (*Serenissime ac inclitissime princeps et domine, domine mi naturalis et semper gracie*). Експозициони и диспозициони део писма састоје се од по две целине. У експозитивном делу деспот Ђурађ прво подсећа угарског краља да га је претходне зиме преко изасланика признао за свог врховног господара. Затим, после првог диспозитивног дела, у коме поново изјављује да једино Ладислава прихвата за свог сизерена, српски владар подсећа краља на његову пређашњу спремност да му потврди све поседе у Угарској, добијене од краљевих претходника, Жигмунда Луксембуршког и Алберта Хабзбуршког. На овај други експозитивни наставља се други диспозитивни сегмент Ђурађевог писма: деспот моли Ладислава V да му пошаље потврдне повеље по тадашњем посланику, да му поврати поседе који су му одузети (од стране Хуњадија, што се у писму изричито не каже) и да те поседе не потврди ником другом (дакле, Хуњадију или његовим фамилијарима). На крају, деспот Ђурађ се извињава што његово свечано посланство није стигло до краља Угарске. Датовање писма је у складу са угарском праксом, прихваћеном у латинским исправама српских деспота: место издавања документа (град Смедерево), датум према црквеном празнику и година од Христовог рођења. На крају писма налази се деспотов потпис, где се такође наводи да је он најпонижнији слуга угарског краља. Деспотова титулатура (*Georgius, Dei gracia regni Rascie despotus Servieque ac in partibus Albanie dominus*) такође је у складу са праксом која је из угарске канцеларије прешла у латинске исправе српских владара.

Треба приметити да се поред уобичајене „Рашке“ међу Ђурђевим земљама налази и „Србија“, што није случај у другим латинским актима српских деспота.¹⁸

Текст писма

Serenissimo ac inclitissimo principi et domino, domino Ladislao, Dei gracia Hungarie, Boemie, Dalmacie, Croacie etc. [2] regi, Austrie ac Slesie duci marchionique Moravie etc., domino suo naturali et supremo semperque graciousissimo.

[3] Serenissime ac inclitissime princeps et domine, domine mi naturalis et semper graciose. In euisdem vestra serenitas reduci [4] potest memoriam, qualiter in ieme proxime preterita, per familiarem meum Georgium intimaveram eandem vestram serenitatem [5] que neminem alium preter eandem vestram serenitatem pro domino meo habere et honorare vellem, nunc autem illud idem [6] intimare possum, que vestram serenitatem et neminem alium preter eam pro domino habere volo, fimbriam que vestimenti eius [7] et nullus alterius tenere intendo, ipsam verum vestram serenitatem meum verum legitimum et naturalem dominum [8] scio existere. Preterea quia eadem vestra serenitas per prefatum familiarem meum Georgium michi intimaverat, ut iuxta [9] meas supplicationes me in possessionibus et bonis hereditariis meis in regno vestro Hungarie habitis et [10] existentis, per divos ac serenissimos principes dominos meos, pie memorie dominum imperatorem et regem [11] Sigismundum predecessoribus meis et consequenter michi, pro nostris fidelibus serviciis graciose datis [12] et collatis, ac dominum Albertum regem, patrem vestre serenitatis prioribus confirmatis, aliis autem demo datis [13] similiter et collatis pacifice conservare, et per litteras ipsius vestra serenitas confirmare et

¹⁸ Уп. Fejér, *Genus*, 149; L. Thallóczy – A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia*, 60–63, 71, 82, 95, 98, 142, 158, 159, 164, 165, 171, 191, 206; А. Крстић, *Повеља деспота Ђурђа Бранковића о давању у залог поседа у Угарској Јовану Хуњадију (Смедерево, 1450, мај 10)*, *Стари српски архив (=ССА)* 11 (2012) 154, 161–162; исти, *Писмо деспота Стефана Лазаревића својим угарским службеницима о правима павлинског манастира Светог Лаврентија код Будима (Будим, 1424, јун 15)*, *ССА* 12 (2013) 137–139. Србија се помиње у интитулацији деспота Ђурђа у смедеревском уговору с Венецијом од 14. августа 1435. године: Š. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike IX*, Zagreb 1890, 80; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006, 48, 69–70; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 135, 141.

conrobore velit. [14] Ideo eidem vestram serenitatem supplico humiliter et devote, quatenus prefatas litteras confirmatorias emmanari facere [15] et michi per presencium ambasciatorem Ladislaum Parthaas, familiarem meum transmittere dignetur. Ceterum [16] similiter supplico vestram pie serenitatem, ut bona nostra in preteritis disturbiis contra iusticiam et meam voluntatem [17] per alios ocupata, michi reddi et restitui facere, et neminem alium preter me in eisdem confirmare [18] aut alicui de eisdem providere dignemini. Insuper eciam supplico vestram serenitatem ut michi imputare [19] aut egrefere non velit, que hunc lenem nuncium ad presentas ad eandem miserim, libentissime [20] enim solempnes ambasciatores meos illac misissem, sed credatis que propter discrimina viarum et [21] presertim Rasciam tute ascendere non valent. Datum in castro nostro Zendrew vocato in [22] vigilia Assumpcionis virginis gloriosissime, anno Domini millesimo quadringentesimo quadrigesimo quinto. [23] Cetera lator presencium vestre serenitati oratenus referrabit, cuius sermonibus vestra serenitas hac vice plenam [24] credencie fidem dignetur adhibere. Datum ut supra.

[25] Eiusdem vestre serenitatis servitor humilimus, Georgius, Dei gracia regni Rascie [26] despotus Servieque ac in partibus [27] Albanie dominus.

Превод

Пресветлом и најславнијем владару и господару, господину Ладиславу Божијом милошћу краљу Угарске, Чешке, Далмације, Хрватске, итд., херцегу Аустрије и Шлезије и маркгрофу Моравске итд., свом природном и врховном, увек најмилостивијем господару.

Пресветли и најславнији владару и господине, природни мој и увек милостиви господару. Као што Ваша светлост може да се сети, како сам прошле зиме преко свог фамилијара Ђорђа¹⁹ известио Вашу светлост да никог другог осим Ваше светлости не желим да прихватим и поштујем као свог господара, сада пак ово могу да известим, како Вашу светлост желим имати за господара, и никог другог осим Ње, и намеравам да придржавам скуте Њене одоре, и ничије више, и заиста знам да је Ваша светлост мој истинити, законити и природни господар. Затим, пошто ме је Ваша светлост по поменутом мом фамилијару Ђорђу обавестила како жели да ме својим повељама, у складу са мојим молбама, потврди и призна у мирном очувању мојих поседа и наследних добара који се налазе

¹⁹ Није нам познато о ком деспотовом фамилијару је реч.

у Вашој Краљевини Угарској, а који су милостиво дати и даровани од стране божанственог и пресветлог мог господара блажене успомене, господина цара и краља Жигмунда мојим претходницима и следствено мени за нашу верну службу,²⁰ и напoкoн први потврђени и други такође дати и даровани од oца Ваше светлости краља Алберта.²¹ Стога Вашу светлост понизно и одано молим, када изда поменуте потврдне повеље, нека се удостоји да ми их пошаље по мом садашњем посланику, моме фамилијару Ладиславу Парташу.²² Осим тога, такође молим Вашу благоверну светлост да наша добра, која су у протеклим смутњама противно правди и мојој вољи други заузели, мени поново да и поврати, и да нико други осим мене не буде достојан потврђивања и њиховог стицања. Поврх тога, такође молим Вашу светлост да ме не окриви или замери што сам Јој послао овог садашњег изасланика; био сам на име

²⁰ Краљ Жигмунд Луксембуршки је 1403/4. године деспоту Стефану Лазаревићу дао Београд и делове Мачванске бановине јужно од Саве, а од 1411. године у више наврата поклањао му је поседе на територији Угарске. Ти поседи су после смрти деспота Стефана прешли у руке господина Ђурђа Вуковића, сходно одредбама уговора у Тати (1426), пошто је он претходно вратио Београд угарској круни крајем септембра 1427. године. Изгледа да је Ђурађ као замену за Београд добио још неке поседе у Угарској које није држао његов ујак и претходник: Joannis de Thwrocław, *Chronica Hungarorum*, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* I, ed. J. G. Schwandtner, Vindobonae 1746, 234; *Laonici Chalcocondylae historiarum demonstrationes* II, ed. E. Darkó, Budapestini 1927, 24. Иако је одавно показано да је многа од места које Туроци наводи у својој хроници држао још деспот Стефан, а да је нека друга деспот Ђурађ добио после Жигмундове смрти од краља Алберта, за неке, на пример за Земун, Купиник, Сланкамен и Сремску Митровицу у Сремској жупанији или Тур и Варшањ у жупанији Спољни Солнок нема података да су били у рукама деспота Стефана. Уп: F. Pesty, *Brankovics György birtokviszonyai*, 48–49; Ј. Радонић, *Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од 13. до 16. века*, Глас СКА 187 (1941) 199–200; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 82–104; *ИСН* II, 322–326 (С. Ћирковић); P. Engel, *The Realm*, 232–233; idem, *Archontológia* I, 275, 283–284, 309, 348, 369–371, 374–375, 399, 420, 423, 438–439, 444, 458–459, 465; Бубало, *Поседи*, 230–232; А. Крстић, *Документи*, 127–128.

²¹ Од краља Алберта деспот Ђурађ је добио Вилагошко властелинство 1439. године: Архив САНУ бр. 13193; G. Féjer, *Codex diplomaticus* XI, Budaе 1844, 293–296 (са скраћивањима и без навођења имена поседа); превод (наводе се и поседи): *Диплома деспоту Георгију Бранковићу 1439*, *Летопис Матице српске* 86 (1852) 69–76; Ј. Радонић, *Споразум*, 219; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 216.

²² Ни личност овог деспотовог угарског службеника није нам ближе позната. Он се не помиње ни у *Архонтологији* П. Енгела.

веома радо тамо послао своје свечане посланике, али је за веровати да они нису могли приспети свакако због даљине путева, односно удаљености читаве Рашке. Дано у нашој тврђави Смедерево уочи (празника) Успења Преславне Деве, лета Господњег хиљаду четиристо четрдесетпетог.²³ Остало ће садашњи изасланик усмено изложити Вашој светлости, и његову беседу Ваша светлост може удостојити поверења у потпуности. Дано као горе.

Најпонижнији слуга Ваше светлости,

Ђурађ, милошћу Божијом деспот Краљевства Рашке и Србије и господар крајева Албаније.

²³ 14. август 1445. године.

Aleksandar KRSTIĆ

**THE LETTER OF DESPOT ĐURAĐ VUKOVIĆ
TO HUNGARIAN KING LADISLAS V
(Smederevo, August 14th 1445)**

Summary

The paper represents the critical edition of a letter of Despot Đurađ Vuković (Branković) (ruled 1427–1456), which this Serbian ruler sent from Smederevo to Hungarian king Ladislas (László) V on August 14th, 1445. The despot repeated his previously stated devotion and loyalty to the young Hungarian ruler and asked the king to confirm his possessions in Hungary. The letter is preserved in the copy from 15th century and was not published before. The document is kept in the State Regional Archives (Státní Oblastní Archiv) in Třebon in the Czech Republic.

Keywords: Đurađ Vuković (Branković), Ladislas (László) V Habsburg, despot, Smederevo, Serbia, Hungary, 15th century.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 31. 08. 2015.

.

Невен ИСАИЛОВИЋ*

Историјски институт
Београд

ЧЕТИРИ ПИСМА ИЗ 1450. И 1451. ГОДИНЕ О ПРОМЕТУ ДУБРОВАЧКЕ РОБЕ ПРЕМА БОСНИ**

Анстракт: Рад представља критичко издање четири оригинална писма из Државног архива у Венецији из 1450. и 1451. године која се тичу питања промета дубровачке робе према Босни, а преко млетачког Сплита. Дубровчани, којима је уобичајени пут до Босне био пресечен због сукоба са херцегом Стефаном Вукчићем Косачом, молили су сплитског кнеза Доната Барбара да им саопшти да ли и под којим условима могу извозити своју робу у Босну преко венецијанске територије. Барбаро им је допустио пословање, уз плаћање царина по старим обичајима. Намеравајући да потврди исправност своје одлуке код виших власти писао је и дужду, али није добио одговор. Нови упит је послао девет месеци касније. Није нам, међутим, познато да ли су му централне власти тада отписале.

Кључне речи: Сплит, Босна, Венеција, Дубровник, Донато Барбаро, Франческо Фоскари, херцег Стефан Вукчић Косача, XV век, царине, трговина.

Током недавног боравка у Државном архиву у Венецији (Archivio di Stato di Venezia), прегледали смо занимљиву серију оригиналних писама из периода од XIV до XVI века у којој су углавном сабрани дописи млетачких посланика и званичника дужду и централним органима власти Републике Светог Марка. Ради се о серији из подфонда депеша чији је пун и званичан назив: ASV, Senato, Dispacci, Dispacci antichi di ambasciatori,

* neven.isailovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029).

rettori ed altre cariche e lettere antiche, 1321–1599 [ДАВ, Сенат, Депеше, Старе депеше амбасадора, ректора и других званичника и стара писма, 1321–1599].¹ У кутији бр. 1 (busta/filza 1) налазе се документи који се односе на средњи век. Неке од њих, пре свега оне из средине XIV века које се односе на јужнословенски простор, објавио је Симе Љубић у првим томовима својих *Листина*.² Међутим, поједини су остали необјављени. Могуће је да је Љубић, скупљајући грађу за касније томове, сметнуо с ума ову серију, али је вероватније да она у то време није била у данашњем облику. Пошто се у оквиру кутије може идентификовати неколико скупина докумената према провенијенцији, сасвим је могуће да један део те грађе није доспео у архив или фонд у време састављања *Листина*. Томе у прилог би могла сведочити и чињеница да је сама серија неколико пута мењала име.³

Било како било, у фонду смо наишли на четири повезана писма из 1450. и 1451. године која се односе на питање дубровачке трговине у Босни (док. бр. 112, 113, 114 и 115).⁴ Ради се о три оригинала и једној копији која је сачувана након што је изворник послат у Дубровник (будући да се радило о писму Дубровчанима). Донато Барбаро, млетачки кнез Сплита и централна личност у сва четири акта, вероватно је сва писма доставио дужду и централним властима приликом слања свог последњег сачуваног писма од јуна 1451. године.⁵ Иако никада до сада нису у

¹ Инвентар на: <http://213.136.75.178/siasve/cgi-bin/pagina.pl?Tipo=fondo&Chiave=13513>. Стари назив ове серије је био: ASV, Senato, Dispacci, Dispacci antichi di ambasciatori, rettori ed altre cariche (1321–1528).

² S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke republike* III (1347–1358), Zagreb 1872, 265–267, 269–274, 288–292, 294, dok. br. 400, 407, 408, 411, 413, 432–435, 437.

³ На инвентару из 1909. стоји: ASV, Senato, Dispacci, Dispacci antichi di ambasciatori, rettori ed altre cariche (1321–1528), док га је Марко Шуњић наводио као: ASV, Lettere di rettori, Originali cartacei, B. unica.

⁴ ASV, Senato, Dispacci, Dispacci antichi di ambasciatori, rettori ed altre cariche e lettere antiche (1321–1599), filza 1, № 112–115.

⁵ Донат Барбаро је вршио дужност кнеза Сплита од јула 1449. до септембра 1453, док је од 1440. до 1443. и 1452. забележен као кнез Трогира. Личност истог имена јавља се од 1461. до 1463. као *vicecomes* и капетан Задра. F. Carrara, *Archivio capitolare di Spalato*, Spalato 1844, 33–34; S. Ljubić, *Commissiones et relationes Venetae* I (1433–1527), Zagreb 1876, 5, 16; Isti, *Listine* IX (1423–1452), Zagreb 1890, 352, 363, 379; Isti, *Listine* X (1452–1469), Zagreb 1891, 5, 6, 214, 215, 220, 241, 260, 275, 291; P. Andreis, *Povijest grada Trogira* II, Split 1978, 402; I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru* II, Split 1979, 968–969, 1137, 1140; D. Zelić, *Chiese*

целости објављени, ови документи су коришћени у историографији. У свим случајевима, користио их је босанскохерцеговачки медијевиста Марко Шуњић, професор на Филозофском факултету у Сарајеву и врсни познавалац босанско-млетачких односа. Шуњић је писма употребио као погодан пример сарадње Дубровника и млетачке Далмације у време унутрашњих сукоба у Босни и босанско-дубровачких спорова, те као извор о питању царињења робе у транзиту. Податке је преносио путем препричавања, цитирајући тек делове појединих реченица.⁶ Иако Шуњић није пропустио да назначи важне информације, сматрали смо да би критичка објава ових писама била корисна за научну публику, тј. за медијевисте који се баве политичком и економском историјом Босне, Сплита, Дубровника и Венеције. Снимци докумената неће бити приложени због споре и релативно компликоване процедуре израде дозвола за објављивање грађе из Државног архива у Венецији. Зато ћемо дати исцрпан опис обрађених писама.

*

Сва писма су исписана на по једном листу папира. За разлику од писама у неким јужнословенским канцеларијама, чини се да се у приморским градовима штедело на материјалу. Судећи по размери, највероватније је да су документи рађени на додатно опсецим половинама папира типа *carta reale*, а то представља формат сличан данашњем А4.⁷ Мастила која су коришћена су смеђе боје, с тим што су она на прва два документа нешто тамнија од оних на друга два.⁸

di Traù – rukopis Pavla Andreisa u Muzeju grada Trogira, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 33 (2009) 110; D. Radić, *Trogirska tradicijska brodogradnja*, Ethnologica Dalmatica 22 (2014) 152.

⁶ М. Шуњић, *Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420–1463*, Historijski zbornik (=HZ) 14 (1961) 134–135; Isti, *Postupni uspon bosansko-venecijanskih ekonomskih odnosa u XV. stoljeću*, Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost 1 (1993) 32; Isti, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV. i XV. st.)*, Sarajevo 1996, 331.

⁷ V. Mošin, *Filigranologija kao pomoćna historijska nauka*, Zbornik Historijskog instituta JAZU 1 (1954) 54–58; Isti, *Filigranološka problematika i papir Dubrovačkog arhiva*, HZ 29–30 (1976–1977) 51–59; G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena*, Sarajevo 1976, 36–42; J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1985², 17–20.

⁸ Z. Kulundžić, *Knjiga o knjizi I. Historija pisama, materijala i instrumenata za pisanje*, Zagreb 1951, 521–523; J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 26.

Први документ (№ 112) је оригинално писмо дубровачких власти млетачком кнезу Сплита Донату Барбару од 26. августа 1450. Текст је исписан хуманистиком, која још увек има неке оштрије потезе налик на готицу.⁹ Према оријентацији текста има облик положеног правоугаоника дужине око 21, а ширине око 28,5 cm.¹⁰ Водени знак је, изгледа, одсутан – вероватно се налазио на другом листу табака *carta reale*. Исправа је била пресавијена једном хоризонтално, а два пута вертикално, те сложена као затворено писмо.¹¹ Због подеротина које су настале дуж хоризонталне линије пресавијања део текста се не може поуздано прочитати. Писмо је затварао дубровачки велики печат загасите боје, највероватније тамнозелене, промера 5,6 cm.¹² Восак је био наливен на папирну траку провучену кроз два прореза са задње стране документа, преко воска је био постављен ромбично заротирани квадрат папира, а преко папира је ударен типар.¹³ Од накнадних записа, на предњој страни је присутан мањи штампил Млетачког архива, те број документа (112) исписан црвеном графитном оловком у горњем десном углу. Ове ознаке су присутне и на свим другим документима из кутије 1 серије *Dispacci antichi*. На полеђини је старији, мастилом исписан број 3, као и два позна записа црном графитном оловком – 1450, 26 agosto и Ragusa.

Друга исправа (№ 113) је, као што је и на самом документу назначено, копија (*copia*) одговора Доната Барбара упућеног Дубровчанима

⁹ V. Novak, *Latinska paleografija*, Beograd 1952, 257–280; J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti*, 123–135. У то време су у Дубровнику радили бројни латински писари – Иван из Риминија, Иван Лауренције из Фелтреа, Бартоломеј и Иван Сфондрати из Кремоне итд. Видети: K. Jireček, *Die Mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner*, Archiv für slavische Philologie 26 (1904) 193–197.

¹⁰ G. Čremošnik, *Studije*, 27–30; Н. Порчић, *Дипломатички обрасци средњовековних владарских докумената : српски пример*, Београд 2012, 19–27 (докторска дисертација у рукопису); Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије у средњовековној Босни*, Београд 2014, 195–202 (докторска дисертација у рукопису).

¹¹ О пресавијању докумената видети у: G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjega vijeka. A. Bosanske povelje*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu (=GZM) n. s. 3 (1948) 103–143; *Isto*, GZM n. s. 4–5 (1949–50) 105–199; *Isto*, GZM n. s. 6 (1951) 81–119; *Isto*, GZM n. s. 7 (1952) 273–336; *Isto*, GZM n. s. 10 (Istorija–Etnologija) (1955) 137–146.

¹² G. Čremošnik, *Dubrovački pečati srednjega vijeka*, Analii Historijskog instituta u Dubrovniku 4–5 (1956) 31–37. Дубровчани су право на коришћење црвеног воска добили од угарског краља Ладислава V тек 1456. године.

¹³ О начинима печатења видети: P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 86–90; G. Čremošnik, *Studije*, 81–117.

2. септембра 1450. Текст је исписан раном хуманистиком. Оригинал је био упућен Дубровчанима, али нам није познато да ли је сачуван у Државном архиву у Дубровнику. Препис је сачуван на папиру дужине око 22, а ширине око 25 cm, што га чини усправним правоугаоником који се благо приближава квадрату. Није био затворен печатом јер је сачуван само ради архивирања, а савијен је само једном, по хоризонталној линији у односу на текст. Видљив је водени знак који би се могао описати као три једноставна брда, од којих је централно нешто више од два која га обгрљују и која су од њега одвојена кланцима.¹⁴ Спреда се налазе број документа и штампил архива, а на полеђини датум записан графитном оловком од исте руке као и на осталим документима – *1450, 2 settembre*.

Треће писмо (№ 114) је оригинал који је Донато Барбаро послао дужду и централним млетачким властима 9. септембра 1450. Текст је написан хуманистиком. Када је реч о облику, ради се скоро о квадрату, чија је дужина око 21,5 cm, а дужина близу 22 cm. Присутан је водени знак идентичан оном на претходном документу. Исправа је сложена као затворено писмо, а била је пресавијена по два пута хоризонтално и вертикално. Печаћена је на исти начин као и дубровачко писмо (№ 112), с тим што је Барбаро користио црвени восак, а његов лични типар, на коме се налази нејасни мотив који подсећа на крила, имао је мањи промер – свега око 2 cm. У складу са тим, и квадрат папира на који је типар ударен је мањи. Накнадни записи спреда су исти као и на претходним писмима, а на полеђини се налази датум – *1450, 9 settembre*.

Најзад, четврто писмо (№ 115), такође оригинал, упутио је Барбаро млетачкој влади 12. јуна 1451, будући да никада није добио одговор на претходно. Текст је исписан од исте руке и истим писмом као и исправа № 114. Документ има облик положеног правоугаоника дужине око 18,5 и ширине од нешто преко 22 cm. Нема трагова воденог знака, а писмо је пресавијено на идентичан начин као и претходно. Отисак печата је исти као и на исправи № 114. Занимљиво је само то што је, уместо уобичајеног квадрата или ромба влажног папира, за печећење употребљен већи комад правоугаоног облика са трапезастом ивицом на месту где је утиснут типар. Комад адресе је, после отварања документа, остао на другом крају

¹⁴ Филигран је, очекивано, најближи онима који су се користили у северној и средњој Италији средином XV века, пре свега Брике бр. 11662 (Фиренца 1432) и бр. 11656 (Удине 1438–[1452]–1472). Видети: С. М. Briquet, *Les filigranes: dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600* I–IV, Leipzig 1923. (према електронском издању на: http://www.ksbm.oecaw.ac.at/_scripts/php/BR.php); V. Mošin, *Filigranologija*, 25–93.

печатног папира који је можда имао продужетак провучен кроз прорезе присутне на главном листу папира. Вероватно се сматрало да ће, на тај начин, печат и садржај самог документа бити заштићенији. Накнадни записи су урађени по истом принципу као и код свих осталих аката, а на полеђини стоји датум – 1451, 12 giugno.

*

Четири анализирана документа представљају сведочанство о трговинским односима млетачке Далмације и Дубровника у условима нестабилних политичких односа у региону, прецизније у време сукоба Дубровчана са босанским великим војводом и херцегом од Светог Саве Стефаном (Стјепаном) Вукчићем Косачом. Иако је отворени рат са херцегом избио тек у лето 1451. године, Дубровчани су и више од годину дана раније били у спору са њим, а њихови међусобни односи нису били добри практично пола деценије.¹⁵ Изложени бројним „новштинама“ које су подразумевале измену устаљених обичаја, посебно по питањима царина и других намета, Дубровчани су 18. јула 1450. одлучили да забране својим трговцима да се крећу кроз херцегову земљу. На тај начин су желели да Вукчићу задају економски ударац. У таквим околностима, тј. када није било могуће превозити робу у Босну уобичајеним путем, преко области Косача, морала су се потражити друга решења.¹⁶ Како им трговина не би трпела, дубровачке власти су се, у име својих трговаца, обратиле другој страни која је контролисала алтернативне путеве. Стога су 26. августа 1450. писали млетачком кнезу Сплита Донату Барбару, распитујући се да ли могу превозити тканине (из Венеције, Вероне, Мантове, Виченце и Дубровника) и другу робу преко његовог града и, уколико могу, уз које царине.¹⁷ Разлог овог упита нису навели, али је он касније директно откривен у писму које је кнез Сплита упутио дужду.

¹⁵ С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд 1964, 95–135; М. Ђунјић, *Bosna i Venecija*, 330–337.

¹⁶ С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 128–135; М. Ђунјић, *Bosna i Venecija*, 330–337. О босанско-млетачким трговинским односима, као и о путевима и дажбинама видети и: Д. Ковачевић, *Trgovina u srednjovekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961, 93–97, 158–164.

¹⁷ О улози тканина у дубровачкој привреди видети: Д. Динић-Кнежевић, *Тканине у привреди средњовековног Дубровника*, Београд 1982, *passim*. Ауторка доноси пуно података о квалитетним тканинама из градова северне Италије, које су многи дубровачки трговци продавали по Балкану.

Барбаро је примио дубровачко писмо 31. августа, а већ 2. септембра је дао позитиван одговор на молбе тамошње општине. Позивајући се на поштовање обичаја својих претходника који су давали сличне дозволе, кнез је навео да жели удовољити молбама Дубровчана, а и увећати приходе своје државе. Стога је одлучио да одобри транзит робе дубровачких трговаца „сплитским путем“ до Босне, уз плаћање уобичајених дажбина тј. царина. Услов је био да се ради о директном транзиту према Босни, односно да се роба не распакује и не продаје на територији Сплита, нити да се превози туђа роба или упућује на другу дестинацију од договорене. Ако се ово буде поштовало, трговци ће плаћати један дукат по товару тканине које цариници неће смети да распакују, док ће се за осталу робу плаћати онолико колико цариници процене.¹⁸

У жељи да са централним властима провери исправност своје одлуке, Барбаро је 9. септембра 1450. писао дужду Франческу Фоскарију. У писму га је обавестио да је, руководећи се дозволама неких својих претходника и имајући у виду да ће држава зарадити од уговорених дажбина, дозволио транзитну трговину Дубровчанима, наводећи да они не могу ићи „у горње крајеве“ тј. у Босну уобичајеним путем због „новштина“ које им је направио босански војвода Стефан. Сплитски кнез је, затим, упитао дужда за његово мишљење о дубровачком превозињу тканина у Босну тим путем, изражавајући спремност да ту праксу прекине уколико није по вољи централних власти.

Последње писмо настало је више од девет месеци након претходног – 12. јуна 1451. Донато Барбаро никада није добио одговор на свој допис у којем је тражио одобрење дужда за дозволу коју је дао дубровачким трговцима. Да ли због неких текућих околности или због саме чињенице да му месецима није одговорено, сплитски кнез је Франческу Фоскарију написао ново писмо, пуно бојазни и сумње у сопствену одлуку, али и истрајних молби да му се коначно пошаље наредба. Барбаро је подсетио дужда коју је одлуку донео, као и да је за њу више пута тражио одобрење. Ми знамо само за једно кнежево писмо, али је могуће да их је било још. Навео је, затим, да никада није добио одговор и поново замолио дужда да се изјасни о томе да ли му је допуштање дубровачке транзитне трговине прихватљиво или не. Наводећи да се увек брижљиво старао о томе да не иде против воље централних власти,

¹⁸ О царинама видети: Д. Ковачевић, *Развој и организација царина у средњовековној Босни*, Гласник Историјског друштва БиХ 6 (1954) 229–248; *Ista, Trgovina*, prema registru (carina, carinici); *Лексикон српског средњег века*, ур. Р. Михаљчић – С. Ћирковић, Београд 1999, 792–795 (С. Мишић, А. Веселиновић).

истакао је да је спреман да своје одлуке поништи уколико нису у складу са њиховим жељама, препоручујући се, на крају, дуждовој милости.

Да ли је ово питање решено и да ли је Фоскари икада одговорио Барбару – није нам, барем за сада, познато. Марко Шуњић је о наведеној теми говорио само на основу овде приређених докумената.¹⁹ Одговоре на ово питање могло би можда дати помније истраживање Млетачког и Дубровачког архива. Независно од тога, изгледа да је Барбаро још неко време био кнез Сплита, мада се у једном документу из 1452. поново помиње као трогирски кнез.²⁰

Када је реч о анализи унутрашњих дипломатичких обележја наведених писама, тј. о структури њихових формула, може се закључити да се ради о веома једноставном моделу уобичајеном за кратку дипломатску пошту. Сва писма почињу инскрипцијом, односно обраћањем ауктора дестинатару документа. Инскрипције су препуне учтивих епитета и хонорифика, али не садрже изразе салутационог типа. Следи централни део писма који увек чини спој експозиције (контекст) и диспозиције (конкретно питање или одлука). Завршне одредбе обухватају изразе захвалности и салутационо-аптекационе формуле, а у случајевима када трогирски кнез пише дужду уједно и понизно препоручивање ауктора дестинатару. Дубровачко писмо Донату Барбару завршава се потписом и датумом, исписаним заједно испод главног текста, док у Барбаровим писмима прво долази датум (у склопу главног текста), па затим његов потпис (одвојен празном линијом). Само у писму сачуваном у препису (№ 113) потпис потпуно изостаје. На полеђини свих писама (изузев преписа) налази се адреса која по форми прати инскрипцију, с тим што је у овом случају наведено пуно име дестинатара.

¹⁹ М. Šunjić, *Prilozi za istoriju*, 134–135; Isti, *Postupni uspon*, 32; Isti, *Bosna i Venecija*, 331.

²⁰ Видети нап. 5.

Текст писама*

ASV, Senato, Dispacci, Dispacci antichi di ambasciatori, rettori ed altre cariche e lettere antiche (1321–1599), filza 1, № 112 (Ragusium, 26. 8. 1450).

Magnifice et generose amice noster carissime. Sunt enim certi cives et mercatores nostri qui velent [2] negociandi causa per viam Spaleti conducere in Bosinam et in illis locis pannos venetos et de Mantoa, Verona, [3] Vincentia et de Ragusio et aliis locis ac etiam alias mercantias, quod non audent facere nisi prius sciant [4] de vestra intentione et si quam dohanam solvere habent. Eapropter eorum precibus et instantia vestram duximus ma[5]gnificentiam rogandam ut nos certiores facere velit si ipsi cives mercatores nostri libere possunt eorum mer[6]cantias conducere per loca illa vestra aut si libere non possunt cum qua saltem dohana et conditionibus ut sciant [7] quid agere habeant notificantes vobis quod si quid [bene vos feceritis] multo inde capitabunt, et nos ad sin[8]gularem complacentiam sumus habituri quicquid in eos conferetis et nobismet ipsis reputabimus. Valete [9] parati.

Rector et consilium Civitatis Ragusii, ubi die XXVI Augusti 1450.

Споља: Magnifico et generoso domino Donato Barbaro honorabili comiti Spaleti amico carissimo

Recepta die ultimo augusti 1450.

ASV, Senato, Dispacci, Dispacci antichi di ambasciatori, rettori ed altre cariche e lettere antiche (1321–1599), filza 1, № 113 (Spaletum, 2. 9. 1450).

Copia

Magnifici et generosi amici carissimi. Ut his respondeam que a me requisiverunt Magnificentie vestre pro [2] pannis et aliis mercationibus inde conducendis per hanc viam in Bosnam, volens requisitionibus [3] vestris tum

* Захваљујем колеги Небојши Порчићу на помоћи приликом рашчитавања спорних места у тексту докумената.

hac in re tum etiam certis aliis honestis annuere et Magnificentissimis vestris rem gratam [4] facere et beneficium augmentumque datiorum nostrorum prosequi. Ac demum id quid antea per preces [5] sores meos fuit observatum imitari. Assentio libereque concedo civibus et mercatoribus vestris quod [6] possint per transitum eorum pannos et mercantias per hanc viam Spaleti in Bossina iuxta solitum [7] conducere quemadmodum in litteris vestris continetur solvendo tamen datia solita et iurando ipsas mer[8]chantias et pannos non esse aliorum quam civium et mercatorum vestrorum Ragusii neque aliunde [9] quam inde conduci. Et omnes dictos pannos et mercantias recta via sine diminutione conducent [10] in Bosinam nihil relinquendo ex eis in civitate aut districtu Spaleti, neque eorum ballas dissol[11]vendo. Postremoque datarii nostri dehinc promittunt eosdem cives et mercatores vestros [12] non cogere ad dissolvendum ballas suas, sed pro qualibus salma pannorum solvant de datio [13] ducatum unum et pro aliis merchantionibus offerunt permanere ad eorum discretionem. Poterunt [14] igitur ipsi cives et mercatores vestri iisdem conditionibus et modis suprascriptis hac transitum [15] ad eorum voluntatem facere. Paratus etc. Ex Spaleto die II septembris 1450.

ASV, Senato, Dispacci, Dispacci antichi di ambasciatori, rettori ed altre cariche e lettere antiche (1321–1599), filza 1, № 114 (Spaletum, 9. 9. 1450).

Serenissime princeps et excellentissime domine mi (!) domine singularissime. Propter novitates quas [2] nunc infert Stephanus vayvoda Bossine Ragusinis se removerunt accedere ad partes [3] superiores dicti Ragusini per loca et territorium comitis Stephani predicti cum merchantionibus [4] suis. Et illa comunitas Ragusii ad me scripsit quod si mercatores sui libere [5] possent istac transitum facere in Bossinam cum suis merchantionibus iter facerent per [6] hunc locum vestrum unde utilitas primum eveniret datii vestre serenitati deindeque toti civitati. [7] Quocirca videns ego utilitatem quam consecutura sunt dicta [8] datia et quod etiam fuit antea similiter eis concessum per aliquos ex precessoribus [9] meis licentiam dedi posse per transitum conducere suas merchantiones per hunc [10] locum solvendo datia consueta donec significarem serenitati vestre si sue mentis est [11] quod dicti Ragusini conducant et utantur huiusmodi licentia vel non. Quoniam inter dictas mer[12]cationes ipsi conducunt quoque pannos quod mihi est ignotum si eis licet dictos [13] pannos maxime conducere. In qua re mandatum celsitudinis vestre expecto quod si

erit |14| preter voluntatem dominationis vestre eam licentiam revocare possim.
Cuius gratie |15| humiliter me comendo. Ex Spaleto die VIII Septembris 1450.

De vestre ducalis dominationis mandato
Donatus Barbaro comes Spaleti

Споља: Serenissimo principi et domino Excellentissimo domino Francisco
Foscari dei gratia inclito duci Venetiarum

**ASV, Senato, Dispacci, Dispacci antichi di ambasciatori, rettori ed altre
cariche e lettere antiche (1321–1599), filza 1, № 115 (Spaletum, 12. 6. 1451).**

Serenissime princeps et excellentissime domine mi (!) domine singularissime.
Ex pluribus aliis |2| litteris significavi celsitudini vestre de itinere quod fatiunt
Ragusini cum mercationibus suis |3| per hanc vestram civitatem in Bossinam
et quod inter cetera pannos conducebant fecerantque |4| hoc idem per antea
tempore regiminis aliquorum precessorum meorum, quid tamen |5| ignorabam
si eis licebat sic conducere quod non esset contra mentem serenitatis vestre. Et
|6| supplicavi ut dignaretur ipsa serenitas vestra mihi declarare. Si id erat sue
intentionis |7| an non, quoniam semper studiose vigilo non discedere a mandatis
sublimitatis vestre nec |8| in aliquo mentem suam preterire. Nec adhuc ullum
mandatum habui a serenitate vestra. |9| Quocirca supplico iterum
dominationem vestram quod dignetur mihi mandare quid mihi observandum.
|10| Nam illico si non esset sue intentionis dictas mercationes et pannos istac
conduci |11| non [propter – precrtano] permitterem. Me autem gratie serenitatis
vestre humiliter comendo. Datum Spaleti |12| die XII Junii 1451.

De illustrissime ducalis dominationis vestre mandato
Donatus Barbaro comes Spaleti

Споља: Serenissimo principi et domino Excellentissimo domino Francisco
Foscari dei gratia inclito Venetiarum duci etc.

Превод писама*

ДАВ, Сенат, Депеше, Старе депеше амбасадора, ректора и других званичника и стара писма (1321–1599), кутија 1, № 112 (Дубровник, 26. 8. 1450).

Величанствени и великодушни најдражи наш пријатељу. Постоје, наиме, неки наши грађани и трговци који желе, ради трговине, путем Сплита увозити у Босну и тамошња места тканине из Венеције, Мантове, Вероне, Виченце, Дубровника и других места, као и другу робу, а то се не усуђују учинити док прво не сазнају ваше мишљење, као и то да ли треба да плате неку царину. Због њихових усрдних молби желели бисмо вашу узвишеност упитати да нас обавестите да ли ти наши грађани трговци могу слободно превозити своју робу кроз поменута ваша места или, ако не могу слободно, са којом тачно царином и под којим условима, како би знали шта треба да раде, обавештавајући вас да би, ако бисте им некако [изашли у сусрет], од тога могли имати много користи, а ми ћемо бити врло задовољни да нешто о томе одлучите и то ћемо вредновати. Будите здраво.

Кнез и веће Општине дубровачке, на том месту, дана 26. августа 1450.

Споља: Величанственом и великодушном господину Донату Барбару, часном кнезу Сплита, најдражем пријатељу

Примљено последњег дана августа 1450.

ДАВ, Сенат, Депеше, Старе депеше амбасадора, ректора и других званичника и стара писма (1321–1599), кутија 1, № 113 (Сплит, 2. 9. 1450).

Препис

Величанствени и великодушни најдражи пријатељи. Да овим путем одговорим вашој узвишености на питање које сте ми поставили о

* Захваљујем колегиници Драгани Кунчер на сугестијама везаним за превод докумената.

тканинама и другој роби која би требало да се туда, тим путем носи за Босну, желећи притом да вашим молбама и у овој ствари, као и у неким другим часним стварима удовољим и према вашој узвишености учиним гест захвалности, те да уједно остварим корист и увећање наших прихода од дажбина. Најзад, желим да следим оно што су мојих претходници раније поштовали. Слажем се и радо одобравам вашим грађанима и трговцима да могу транзитно превозити своје тканине и робу тим сплитским путем у Босну, према обичају који је наведен у вашем писму, плаћајући само уобичајене царине и уз заклетву да та роба и тканине нису ничији до ваших дубровачких грађана и трговаца, нити да ће се игде другде него тамо превозити. И све те тканине и роба морају се директним путем, без успутне продаје, превозити за Босну, тако да ништа од тога не остане у граду или дистрикту Сплита, и да се товари тканина не распакују. Коначно, наши цариници обећавају да неће приморавати ваше грађане и трговце да распакују своје товари, већ ће за сваки од тих товара тканина плаћати по један дукат, а за другу робу нуде да се царина одређује по њиховој слободној процени. Дакле, могу ваши трговци и грађани, под тим истим условима и на наведене начине, вршити транзит по својој вољи. Будите здраво. Из Сплита, дана 2. септембра 1450.

ДАВ, Сенат, Депеше, Старе депеше амбасадора, ректора и других званичника и стара писма (1321–1599), кутија 1, № 114 (Сплит, 9. 9. 1450).

Прејасни кнеже и изврсни господине, мој господине изузетни. Звог новштина које сада Дубровчанима прави Стефан војвода босански, дотични Дубровчани нису у могућности да са својом робом прилазе горњим областима преко места и територије реченог кнеза Стефана. И та Општина дубровачка ми је писала са питањем да ли би њихови трговци могли слободно прелазити овуда у Босну са својом робом и путовати преко оног вашег места где се прво укаже прилика за плаћање дажбина вашој прејасности, а отуда и целом граду. Будући да сам тако проценио прилику да се уберу дажбине и такође зато што им је нешто слично већ допуштено од стране неких мојих претходника, дао сам им дозволу да могу транзитно превозити своју робу кроз ово место, плаћајући уобичајене дажбине, док не упитам вашу прејасност да ли се слажете да дотични Дубровчани такође увозе и тканине, јер ми је непознато да ли им приличи да превозе наведене тканине у толикој мери. У вези са тим,

очекујем наредбу ваше узвишености да, ако је то по вољи ваше власти, ту дозволу повучем. Понизно се препоручујем вашој милости. Из Сплита дана 9. септембра 1450.

по одлуци ваше дуждовске власти
[ја] Донато Барбаро кнез Сплита

Споља: Прејасном кнезу и господину најизврснијем господину Франческу Фоскарију, по милости Божјој славном дужду Венеције

ДАВ, Сенат, Дешеше, Старе дешеше амбасадора, ректора и других званичника и стара писма (1321–1599), кутија 1, № 115 (Сплит, 12. 6. 1451).

Прејасни кнеже и изврсни господине, мој господине изузетни. Путем више других писама известио сам вашу узвишеност о путу којим иду Дубровчани са својом робом кроз овај ваш град у Босну, као и да, између осталог, превозе тканине и да су то исто радили и раније, у време управе неких мојих претходника. Оно што ипак нисам знао је да ли они треба тако да поступају јер нисам знао да ли је то против воље ваше прејасности. И молио сам да ми се ваша прејасност удостоји о томе изјаснити, тј. да ли је то по вашој жељи или не, јер сам увек марљиво пазио да не одступим од наредби ваше узвишености, нити да икако противречим вашој вољи. Али, до сада нисам добио никакву наредбу од ваше прејасности. Стога још једном молим вашу власт да се удостоји да ми нареди шта треба да учиним. Наиме, ако није по вашој вољи да се тамо превози та роба и те тканине, нећу то допустити. Ја се, пак, понизно препоручујем милости ваше прејасности. Дато у Сплиту дана 12. јуна 1451.

по одлуци ваше преславне дуждовске власти
[ја] Донато Барбаро кнез Сплита

Споља: Прејасном кнезу и господину најизврснијем господину Франческу Фоскарију, по милости Божјој славном дужду Венеције итд.

Neven ISAILOVIĆ

**FOUR LETTERS FROM 1450 AND 1451 ON THE TRAFFIC
OF RAGUSAN MERCHANDISE TOWARDS BOSNIA**

Summary

The paper represents a critical edition of four original letters from the State Archives of Venice from 1450 and 1451, concerning the issue of trafficking of Ragusan merchandise in Bosnia, through the Venetian port of Split. The Ragusans, whose usual route to Bosnia was cut off because of a conflict with duke Stefan (Stjepan) Vukčić Kosača, asked Donato Barbaro, count of Split, to inform them whether, and under which conditions, they could export their goods (only cloth from various Italian cities – Venice, Mantua, Verona, Vicenza, and from Dubrovnik, as these cities were specifically listed) in Bosnia through the Venetian territory. Barbaro allowed them transit, subject to payment of tariffs according to old customs – one ducat per one load of cloth, and, for other goods, at the discretion of customs officers. The Ragusans had to promise not to sell anything in Split, and that the permit would only refer to their merchants and only to goods directed to Bosnia. Intending to confirm the validity of his decision with higher authorities Barbaro wrote to the Doge, announcing his preliminary decision and seeking further advice. Although he expressed his belief that such traffic of goods would be conducted to the benefit of the Republic of St. Mark, he did not receive any reply for months. After the ninth months had passed since he had written his first letter, the count of Split wrote to the Doge once more. In his new letter he was concerned, fearing that his original decision might have been to the detriment of the interests of Venice. However, it is currently unknown whether central authorities subsequently wrote him back. The paper, along with the text and the translation, includes comments on the circumstances of the creation of the documents and their content, description of the letters themselves, as well as a short diplomatical analysis.

Keywords: Split, Bosnia, Venice, Dubrovnik (Ragusa), Donato Barbaro, Francesco Foscari, duke (herzog) Stefan (Stjepan) Vukčić Kosača, 15th century, taxes (tariffs), commerce.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 30. 07. 2015.

Срђан КАТИЋ*

Историјски институт
Београд

Урош УРОШЕВИЋ

Yıldız Teknik Üniversitesi
Истанбул
Турска

ВАКУФИ У СУМАРНОМ ПОПISУ СМЕДЕРЕВСКОГ САНЦАКА ИЗ 1530. ГОДИНЕ**

Апстракт: У раду је представљен сумарни попис вакуфа у Смедеревском санцаку, који је подељен у три целине. У првој су вакуфи Смедерева, у другој вакуф Пири Мехмед-паше у Београду, вакуф манастира Раваница, мулк Бали-бега Јахјапаше и задужбине у тврђавама Кулич, Рам, Голубац и Ресава (Манасија), а у трећој вакуфи Ниша. Овај извор је веома значајан за проучавање задужбинарства, као и развоја градских насеља и њихове урбане структуре.

Кључне речи: Османско царство, 16. век, Смедеревски санцак, вакуф, цамија, месцид, хамам.

Проучавању институције вакуфа посвећени су бројни радови, па се стога нећемо бавити том темом.¹ Подаци о вакуфима Смедеревског

* srdjan.katic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ М. Беговић, *Вакуфи у Југославији*, САНУ, Београд 1963; А. Handžić, *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću (Uloga države i vakufa)*, POF XXV (1975) 133–169; В. Zlatar, *Popis vakufa u Bosni iz prve polovice XVI stoljeća*, POF XX–XXI (1970–1971) 109–158, О. Zirojević, *Vakuf-ugaoni kamen gradova*, Novopazarски zbornik 17 (1993) 67–71; А. Фотић, *Улога вакуфа у развоју оријенталног града:*

санцака до сада су објављени само за Ниш, у попису Нишког кадилука из 1498. године,² а исти су ретко коришћени и у историографији.³

Спискови вакуфа у Смедеревском санцаку налазе се у четири катастарска (*tapu tahrir*) дефтера: 1) опширном (*mufassal*) попису из 1516. године,⁴ 2) недатираном опширном попису за који се у домаћој историографији сматра да је настао између 1528. и 1530. године,⁵ 3) недатираном сумарном (*icmal*) дефтеру за који се претпоставља да потиче из 1521–1523.⁶ и 4) сумарном попису из 1530. године.⁷

С обзиром на то да ће опширни дефтер из 1516. ускоро бити објављен⁸, а да је списак вакуфа у опширном дефтеру из 1528–1530. године непотпун,⁹ одлучили смо се за представљање спискова вакуфа из сумарних дефтера. С тим у вези било је неопходно да се тачно утврди када су настали, као и да ли подаци које садрже потичу из тог времена или из ранијих година.

Датирање првог од сумарних дефтера TD 135 (1521–1523) предложио је Хазим Шабановић, који је за временски оквир одредио освајање Београда и смену Пири Мехмед-паше, који се у дефтеру помиње као велики везир.¹⁰

београдски вакуф Мехмед-паше Јахјапашевића, Социјална структура српских градских насеља (XII–XVIII век), Смедерево – Београд 1992, 149–159; Д. Амедоски, *Оријенталне грађевине Крушевца од османског освајања до краја XVI века*, Историјски часопис LV (2007) 157–169.

² М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, *Попис Нишког кадилука из 1498. године*, Споменик САНУ CXXXI, Одељење историјских наука 7 (1992), 146–147. Објављен је и један београдски вакуф из 1521–1523 (Х. Шабановић, *Турски извори за историју Београда и околине 1476–1566*, Београд 1964, 27).

³ О. Зиројевић, *Крагујевац до 1718. године*, Историјски гласник 1 (1971) 73–79; Д. Бојанић, *Ниш до Великог рата 1683*, Историја Ниша I, Ниш 1983, 119–127; С. Катић, Б. Поповић, *Смедеревска варош од 1459. године до краја 16. века*, Историјски часопис LXII (2013) 79–115.

⁴ *Vaşbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA) İstanbul, *Tapu Tahrir Defterleri* (TD) 1007, s. 412–418, 535–539.

⁵ TD 978, s. 150–158. Х. Шабановић, *Турски извори*, 115–116.

⁶ TD 135, s. 123–127. Х. Шабановић, *Турски извори*, 21–22.

⁷ MAD 506 *Numaralı, Semendire Livâsı İcmâl Tahrîr Defteri* (937/1530) <Dizin ve Tıpkıbasım> Ankara 2009, s. 13–14, 33–34, 39–40. Овај сумарни дефтер је објављен само у виду факсимила и регистра, без транскрипције.

⁸ S. Katić, A. Jakovljević, *Semendire Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri* (922 / 1516), у припреми за штампу.

⁹ Поменути попис садржи само вакуфе у Смедереву и Крагујевцу (TD 978, s. 150–158).

¹⁰ Х. Шабановић, *Турски извори*, 21–22.

Он је тачно одредио период, који би сматрамо требало ограничити само на 1522. и 1523. годину. Наиме, од освајања Београда 29. августа до краја 1521. године, остало је само четири месеца, што је било недовољно за пописивање санџака и у мирнодопским условима, а поготово када се имају у виду ратно окружење, припајање новоосвојених области, егзодус становника Београда и велика епидемија куге. С обзиром на то да се у дефтеру наводе годишњи приходи султана и смедеревског санџакбега из Београда, као и београдски вакуф великог везира Пири Мехмед-паше, с новоизграђеним објектима,¹¹ врло је извесно да је попис могао да буде завршен тек у јесен 1522, или најкасније до 27. јуна 1523. године, када је поменути велики везир смењен.¹²

Шабановић је такође приметио да дефтер није урађен на терену, већ у дефтерхани, и да су у њега накнадно уношене промене у периоду од 1525. до 1532. године.¹³ Важно је истаћи, да су се те промене односиле само на спахије које су добиле тимаре у Смедеревском санџаку у периоду од октобра 1525. до октобра 1531. године. Сви они уписани су на средини стране, као први поседници тимара, без икаквих података о претходним уживаоцима тимарских прихода.¹⁴ То извесно значи да се не ради о накнадним интерполацијама, већ о препису дефтера, који је могао настати само након последње доделе тимара у октобру 1531., највероватније крајем те године, а најкасније до Ђурђевдана следеће, када је вршена прозивка спахија.¹⁵

Стога се може закључити да сумарни дефтер TD 135 представља препис начињен за потребе спахијске организације, највероватније крајем 1531. године, као и да су сви подаци које садржи, осим постављења дела спахија, преузети из пописа санџака 1522–1523, који до сада нису пронађени.

Код другог сумарног дефтера Смедеревског санџака MAD 506 проблем датирања не постоји, јер се зна да је настао 1530. године, у оквиру великог пројекта израде сумарних пописа санџака у Румелији и источним провинцијама Царства. То је учињено по наређењу султана

¹¹ TD 135, s. 4, 15, 125.

¹² Şerâfeddin Turan, *Pîrî Mehmed Paşa*, İslâm Ansiklopedisi (IA) İstanbul 1964, 9. cilt, 559–561; F. Babinger, *Pîrî Mehmed Paşa*, The Encyclopaedia of Islam (EI) E. J. Brill, Leiden 1995, VIII, 307–308.

¹³ X. Шабановић, *Турски извори*, 22.

¹⁴ TD 135.

¹⁵ У поменутом дефтеру се не наводе промене тимара пре 1525, па се може претпоставити да је те године урађен сличан препис с тадашњим пресеком стања у спахијској организацији.

Сулејмана I (1520–1566) Законодавца, с циљем да се на једном месту, у скраћеном облику, нађу сви подаци од значаја за османску администрацију.¹⁶ Због тога ови пописи нису настали на терену, већ у дворским канцеларијама, преписивањем тада важећих дефтера.

Стога је кључно питања који су пописи и из ког периода, коришћени као предложак за састављање сумарног смедеревског дефтера MAD 506. Делови текста о тврђавским посадама, наоружању и опреми узети су из војних дефтера, насталих након Мохачке битке 1526,¹⁷ а они о приходима владара и смедеревског санџакбега из финансијских обрачуна у периоду од 1527. до 1530. године.¹⁸ На основу података о становништву и вакуфима у самом попису MAD 506, као и упоредне анализе с другим, раније поменути, сумарним дефтером TD 135, са сигурношћу се може тврдити да су и они преузети из истих изгубљених пописа санџака насталих 1522–1523. године.

Чињеница да су пописи из 1522–1523. били још увек важећи 1530. и 1531. године несумњиво указује на то да опширни попис Смедеревског санџака који Шабановић датирао између 1528. и 1530, а што је опште прихваћено у историографији,¹⁹ није могао да настане пре 1532. године. Пошто је следећи опширни попис Смедеревског санџака урађен 1536, врло је извесно да је управо 1532. била година пописивања, тим пре што је тада пописан и суседни Зворнички санџак.²⁰

¹⁶ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili defteri (937 / 1530), I–II, <Dizin ve Tıpkıbasın>, Ankara 2001–2002; 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili defteri (937 / 1530), I–II, <Dizin ve Tıpkıbasın>, Ankara 2003–2004; 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu defteri (937 / 1530), I–II, <Dizin ve Tıpkıbasın>, Ankara 1993–1994; 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm defteri (937 / 1530), I–II, <Dizin ve Tıpkıbasın>, Ankara 1996–1997; 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zü’l-kâdiriyye defteri (937 / 1530), I–II, <Dizin ve Tıpkıbasın>, Ankara 1998–1999. Сви наведени пописи су објављени, али само као факсимили с регистрима, без транскрипције.

¹⁷ Поред утврђења у Смедеревском санџаку, евидентирана су и она у јужној Угарској, која су освојена након Мохачке битке (MAD 506, s. 41–45).

¹⁸ У попису се приликом обрачуна прихода од хасова, као смедеревски санџакбег наводи Мехмед-бег Јахјапашић, који је на ту дужност постављен након смрти његовог брата Бали-бега средином 1527. године (MAD 506, s. 8).

¹⁹ Х. Шабановић, *Турски извори*, 113–116. Део историчара наводио је само 1528. као годину завршетка поменутог пописа (Д. Бојанић, *Ниш до Великог рата*, 127–128; Е. Миљковић–Бојанић, *Смедеревски санџак 1476–1560, земља–насеља–становништво*, Београд 2004, 29).

²⁰ TD 187; TD 175. Мали размак између пописа 1532. и 1536. може се објаснити укидањем влашког статуса и великим миграцијама у Смедеревском санџаку.

Када се ради о вакуфима писари оба сумарна дефтера користили су исте предлошке, с тим што је, због намене, писар дефтера рађеног за султана (MAD 506) био много прилежнији, па је више података уврстио у текст.²¹ То је и разлог због кога смо ту верзију одабрали као основу за објављивање, с тим што смо податке којих има само у другом сумарном дефтеру (TD 135) наводили на одговарајућим местима у тексту у курзиву. Распоред, као и подаци о приходима и расходима 30 вакуфа су скоро истоветни, а једина значајна разлика је што сажетије написан дефтер (TD 135) садржи и београдски вакуф тада великог везира Пири Мехмед-паше (1518–1523).²² Поменути вакуф смо такође уврстили у текст, након смедеревских вакуфа и означили га на исти начин. Таквим приступом добили смо најприближнију верзију пописа вакуфа из 1522–1523. године.

Попис садржи важне податке о вакуфским грађевинама, као и о задужбинарима, међу којима су били велики везири, чувени крајишки заповедници, али и учењаци, дервишки шејхови, богати трговци, као и обични грађани, међу којима је било и жена.

Вредност уложеног новца у вакуфе, као и приходи и расходи увакуфљених грађевина, сведоче о скромним улагањима и ограниченим привредним активностима у Смедеревском санџаку пре освајања Београда 1521. године, чему је највише допринео крајишки статус санџака и опасност од угарских напада.

²¹ TD 135, s. 123–127; MAD 506, 13–14, 33–34, 39–40. Подаци о приходима насеља у Смедеревском санџаку идентични су у оба сажета пописа, а разлика је само у структури, јер су у једном села уписана по нахијама, а у другом по тимарима (MD 135; MAD 506).

²² TD 135, s. 125.

ПРЕВОД

[13]

Вакуфи самог Смедерева

Вакуф завије (текије) покојног Али-паше²³ у вароши Смедерева²⁴

најам 11 дућана у поменутој завији, годишњи приход 2028

3 винограда с једним запуштеним, годишњи приход 50

село Градиште,²⁵ особа 16, удовица 1, приход 1422

Укупно 3473

Од тога за службе имама и мујезина и плаћање мяса, воска, пшенице, дрвета, соли и осталог, годишње 3270

Остатак 203 узима мутевелија и троши за поправке завије²⁶

²³ Хадим (ушкопљеник) Али-паша био је један од најближих дворјана принца Бајазита, будућег султана Бајазита II. После смрти Мехмеда II 1481, у борби принчева за престо, Али-паша је као беглербег Карамана допринео Бајазитовој победи. Вероватно крајем 1483. или почетком 1484. постављен је за смедеревског санџакбега, 1485. за беглербега Румелије, а 1486. примљен је у везирско веће. Али-пашино напредовање зауставио је тежак пораз у рату са Мамелуцима 1488. године. Нову прилику добио је тек 1500, када је предводио поход, који је окончао освајањем Пелопонеза и острва Лефкада и Кефалонија. Велики везир био је од 1501. до 1503. и по други пут од 1506. до смрти 1511. године. У Истанбулу на Чемберлитуашу изградио је џамију, имарет, медресу и мектеб, у Зинцирлик коју џамију и хамам, у Јасиорену џамију, а цркву Хора претворио у Карије џамију (Reşat Ekrem Koçu, *Ali Paşa, Hadım*, IA, 1, 331–332; R. Mantran, *‘Ali Paşa, Khâdim*, EI, I, 396; I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II cilt, İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman Ölümüne Kadar*, Ankara 1988, 182–183, 209, 219, 538–539).

²⁴ Али-пашина завија била је најстарија у Смедереву и врло извесно се налазила код главне варошке капије, која је због њене близине називана и дервишка (С. Катић, Б. Поповић, *Смедеревска варош*, 99–100).

²⁵ Данашњи назив Градишта је Липе. Ово село налази се надамак југоисточног предграђа Смедерева.

²⁶ TD 135, s. 123.

Вакуф месцида Мехмед-бега сина Минет-бега²⁷ у тврђави Смедерево

од прихода хамама у вароши тврђаве Смедерево,²⁸ приход годишње 14500
од прихода кланице у вароши Смедерева,²⁹ приход годишње 2600
најам 12 дућана у вароши, приход годишње 1440

закуп 3 парцеле дућана приход годишње 132

Укупно 18696

Од тога за имама, мујезина, асуре и остало, годишње 1524

Остатак 17172, преостали новац троши се за његов имарет у Конушу³⁰

Вакуф завије Омер-бега у вароши тврђаве Смедерево³¹

најам 17 дућана у вароши тврђаве Смедерево, приход годишње 4980

Од тога за учитеља, управљање, надзор и намирнице за текију, годишње 4620

Остатак 360 узима мутевелија и троши за поправке завије³²

[14]

²⁷ Отац Мехмед-бега, Минет-бег био је вођа Татара у Искилипу у северној Анадолији, који су због непослушности протерани и насељени у запустелу околину Пловдива. Мехмед-бег је постао чувени крајишки заповедник. У првој половини педесетих година 15. века, био је санџакбег Видина, а потом је постављан за првог санџакбега новоформираних санџака: Крушевца 1455, Смедерева 1459. и Босне 1463. године. Смедеревски санџакбег био је до 1467, уз краћи прекид, када је боравио у Босни. О Мехмед-бегу и његовом вакуфу у Конуш-хисару види: Grigor Boykov "In Search of Vanished Ottoman Monuments in the Balkans: Minnetoğlu Mehmed Bey's Complex in Konuş Hisarı" In Maximilian Hartmuth and Ayşe Dilsiz (eds.), *Monuments, Patrons, Contexts: Papers on Ottoman Europe Presented to Machiel Kiel*, Leiden: Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, 2010, 47–67.

²⁸ Хамам Мехмед-бега у вароши био је најстарији у Смедереву. Налазио се поред пута којим се преко моста на Језави улазило у варош с источне стране (Катић, Поповић, *Смедеревска варош*, 96–97, 103).

²⁹ Кланица је била на левој обали Језаве, узводно од моста (Исто).

³⁰ Некада касаба Конуш или Конуш-хисар, данас село Конуш југоисточно од Пловдива.

³¹ Омер-бег био је заповедник акинџија Турханија и смедеревски санџакбег (1477–1479). Отац му је био чувени заповедник Турхан-бег, а деда освајач Скопља Лигит-бег. Омер-бегова бекташијска завија и школа налазиле су се код варошке капије на дунавској страни (Катић, Поповић, *Смедеревска варош*, 100–101).

³² TD 135, s. 123.

Вакуф месцида Хоце Насуха из кога се плаћају трошкови месцида који је у вароши Смедерева саградио Охриђанин Махмуд³³

најам дућана у вароши тврђаве Смедерево, приход 2580

готовина 20000, приход од камате годишње 3000

Укупно 5580

Од тога за службе имама, мујезина, читаче курана, управљање вакуфом, уље, асуре и остало, годишње 4800

Остатак 780 узима мутевелија и троши за потребе месцида³⁴

Вакуф покојног Фируз-бега³⁵

од прихода хамама у тврђави Смедерево, приход годишње 2800³⁶

троши се за расходе његовог месцида у Истанбулу

³³ Ради се о чаршијском месциду који је изградио Охриђанин Синан. Овај месцид је срушен у опсади Смедерева 1476, а поново га је подигао горе поменути Охриђанин Махмуд. Издржавање чаршијског месцида, између 1516. и 1522–1523, преузео је вакуф његовог сина, богатог трговца, хоца Насуха, кога у каснијим изворима такође називају Охриђанином (С. Катић, Б. Поповић, *Смедеревска варош*, 98).

³⁴ TD 135, s. 123.

³⁵ Фируз је рођен као хришћанин. У дечачкој доби допао је ропства, у којем су га трговци робљем ушкопили и потом продали дворским службеницима. Служио је у сарају принца, а потом султана Бајазита II (1481–1512). Као Фируз-ага, управник дворске благајне, помиње се 1491. године, а као ага харема (*Dârüssaâde ağası*) 1504. Док је боравио на двору, 1491. године, на Ат Мејдану у Истанбулу изградио је месцид са школом, чији су расходи великим делом покривани приходима хамама који је подигао у Смедереву. У том периоду изградио је и медресу и месцид у месту Хавза у северној Анадолији, за које је обезбедио приходе из тог, као и околних градова: Амасије, Мерзифона и Ладика (М. Таууиб Гökбилгин, *XV–XVI asırlarda Edirne ve Paşa livası, vakıflar – mülkler – mukataalar*, İstanbul 1952, 479; *Istanbul Vakıflar Tahrîr Defteri 953 (1546) târîhli*, Neşredenler, O. L. Barkan, E. H. Ayverdi, İstanbul 1970, 23–24). По изласку из сараја 1505. године постављен је за санџакбега Босне и ту службу обављао је до смрти 1512. У Сарајеву је изградио медресу, месцид, водовод и чесме, који су издржавани приходима двоструког хамама у том граду, као и разних увакуфљених добара у Травнику (Н. Креševљаковић, *Banje u Bosni i Hercegovini, 1462.–1916*, друго поправљено и проширено издање, Sarajevo 1952, 78–79; I. Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu u vrijeme osmanske uprave*, Mostar 1999, 159–160).

³⁶ Према попису из 1516. приход Фируз-агиног двоструког (*çift*) хамама, с мушким и женским одајама, био је 30.000 акчи (TD 1007, s. 416). С обзиром на горе наведени приход од само 2.800 акчи, јасно је да хамам извесно време није

Вакуф ледара Ширмерда³⁷

најам дућана са собама изнад тих дућана у тврђави Смедерева са дућанима у вароши, 35, приход годишње 3840

готовина према кадијином писму, годишње камата 1500

мезра Балентић,³⁸ власнику тимара одсеком дају сто акчи годишње, приход 400
3 плаца, годишње 264

Укупно 6004

Од тога за службе имама, мујезина, управљање вакуфом, куповину воска и закуп плацева, годишње 3776

Остатак 2228 *притежава мутевелија*³⁹

Вакуф завије покојног Ахмед челебије у вароши Смедерева⁴⁰

најам 30 дућана у вароши Смедерева, приход годишње 4000

најам 1 учера у близини поменутог месцида, приход годишње 144

мезра Дубока Водица⁴¹ у надлежности мевлане Ахмед челебије

пшеница 50 лукна [1400]⁴²

радио. Вероватно је то била последица војне кампање из 1521. године, током које су у Смедереву хиљаде рањеника и оболелих од куге смештани по јавним грађевинама, а потом и по приватним кућама (ВОА, *Kamil Kepeci Tasnifi* (KK), 61, s. 371).

³⁷ Вакуф ледара Ширмерда био је намењен његовом месциду који се налазио у тврђави (TD 1007, s. 13).

³⁸ Непознато. Читање је несигурно због недостатка дијакритичких тачака. Исто је и у дефтеру који је настао 1532. године, у коме је исти топоним уписан без слова л (TD 978, s. 153).

³⁹ TD 135, s. 124.

⁴⁰ Мевлана Ахмед челебија Ефдалзаде био је истакнути представник улеме. Отац му је био мевлана Ефдалудин ефендија, а близак рођак шејхулислам Хамидудин ефендија Ефдалзаде (1496–1503). Ахмед челебија је у вароши, у близини моста на Језави, саградио завију, месцид и имарет. Ова јавна кухиња је била средишња установа вакуфа, па је и околна махала названа „Имарет мевлане Ахмед челебије.“ Ахмед челебију је вероватно крајем друге деценије 16. века спречила смрт да до краја формира своје вакуфе. Недостајућа средства обезбедио је раније поменути задужбинар чаршијског месцида богати трговац Охриђанин Хоџа Насух, који је као мутевелија преузео управљање овим вакуфима. Мевлана Ахмед челебија је у близини Фатихове џамије у Истанбулу имао вакуф угледне медресе, с библиотеком (С. Катић, Б. Поповић, *Смедеревска варош*, 102–103).

⁴¹ Непознато.

⁴² Вредност 50 лукна пшенице није наведена. Та количина била је разрезана одсеком, јер је и у наредном попису била иста, с тим што је писар тада уписао и њену вредност од 1.400 акчи (TD 978, s. 151).

дрво 40 кола 120

готовина из резерви вакуфа 2500, приход од камате годишње 500

Укупно 16714⁴³

Од тога за плаћање меса, пиринча, пшенице, дрвета, запосленика и осталог, годишње 13000

Остатак 3714 *притежава мутевелија*⁴⁴

Вакуф месцида покојног Ахмед челебије у поменутој завији

готовина којом располаже Хоџа Насух, управник вакуфа, 22000, приход од камате годишње 4400

друга готовина код поменутог 13000, приход од камате годишње 3600

Укупно 8000

Од тога за службе имама, мујезина, управника вакуфа,

убирача вакуфских прихода и остале трошкове, годишње 3270

Остатак 4730 *притежава мутевелија*⁴⁵

Вакуф џамије Хаџи Велија у вароши Смедерева⁴⁶

готовина 110000, приход од камате годишње 16500

најам 14 дућана у вароши, приход годишње 5000

Укупно 21500

Од тога за службе хатиба, имама, мујезина, читаче курана и остале трошкове, годишње 13510

Остатак 7590 *притежава мутевелија*⁴⁷

⁴³ Наведене приходске ставке знатно су мање од збира, па се може претпоставити да је изостављен главни вакуфски приход. Из опширног пописа насталог 1532. види се да се радило о новцу издаваном на камату, чији је износ тада био 55.000, а добит 8.250 акчи (TD 978, s. 151).

⁴⁴ TD 135, s. 124.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ О Хаџи Велијевом пореклу и занимању нема података у изворима. Изградњу своје џамије, највеће грађевине у Смедереву, вероватно је почео 1515, а завршио је у наредних неколико година. Подизање целог комплекса дуго је трајало, па су тек после пописа 1522–1523. завршени каравансарај, с бројним дућанима, велика јавна кухиња и школа. Хаџи Велијева џамија и пратећи објекти изграђени су у делу вароши на дунавској страни, на путу који је повезивао мост на Језави и варошку капију, која се налазила близу Дунава (С. Катић, Б. Поповић, *Смедеревска варош*, 103–104).

⁴⁷ TD 135, s. 124.

Вакуф месцида Алија Карађоза у вароши, плаћа две молитве⁴⁸

најам 12 дућана у вароши, приход годишње 480
троши се за имама, муџезина и друге потрепштине

Вакуф месцида Хоџа Балија, у тврђави су два месцида⁴⁹

најам 7 дућана са стамбеним одајама, приход годишње 1560
закуп удера у вароши и празних плацева, приход годишње 222
готовина 21000, приход од камате годишње 3150
Укупно 4932

за службе двојице имама, муџезина, читаче курана, подучавање, управљање
вакуфом и остало, годишње 6720, пошто овај рачун није покривен, остатак
потрошеног новца узима се од прихода вакуфа у Једрену

**Укупно приходи од вакуфа у кадилуку Смедерево према дефтеру
вилајета 128360**

У кадилуку Београд⁵⁰

Вакуф његове преузвишености Пир Мехмед-паше⁵¹ у самом Београду

⁴⁸ О овом скромном вакуфу, који се први пут помиње 1522–1523, нема више података ни у наредном опширном попису (TD 978, s. 155), па се не може утврдити ко је био завештач и где се у вароши налазио његов месцид.

⁴⁹ Хоџа Бали познат и као базарган Бали, био је богати трговац из Једрена, који је у том граду основао вакуф своје џамије. По хоџа Балију названа је једна од централних једренских махала (М. Т. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 47, 56–57). У Смедереву је пре пописа 1516. године постојао хоџа Балијев вакуф намењен за издржавање његова два месцида, као и једна махала која је носила његово име. До пописа који је настао након освајања Београда 1521. формирана је у тврђави и друга хоџа Балијева махала (TD 1007, s. 12, 415; TD 135, s. 1).

⁵⁰ TD 135, s. 125.

⁵¹ Пир Мехмед-пашини преци били су истакнути представници улеме. Он је био кадија Софије, Силиврије, Сера и Галате, па управник имарета султана Мехмеда II у Истанбулу. Године 1508. Постављен је за дефтердара Анадолије, потом Румелије, да би 1514. постао главни дефтердар Царства. Због заслуга у победи над Персијанцима исте године улази у везирско веће. Дужност великог везира обављао је од 1518. до пензионисања 1523. године. У Истанбулу, у Хаскоју на Златном Рогу, у махали која носи његово име, изградио је месцид и хамам, а у

Приходи:

од дела хамама, бозацинице и кланице, од касапских, куварских и халваџијских дућана, од најма каравансараја и соба, закупа земљишта на коме се налазе, као и прихода од воденица и осталог, годишње 70000

Од тога:

за намирнице имарета у самом Београду 50596

за припадљивости службеника 18620

Укупно 69216

Остатак је код мутевелије, који га троши према потребама

***У кадилуку Браничево*⁵²**

[33]

Вакуф манастира Раваница, притежавају калуђери који станују у поменутом⁵³

приход од 3 винограда, приход 6352

воденице, 9 жрвњева приход 3200

манастир Вирјево⁵⁴ на обали реке Дунав, притежавају поменути калуђери, приход годишње 500

Укупно 10052

Мулк поноса племенитих заповедника⁵⁵ Бали-бега сина Јахја-паше⁵⁶

другим деловима града џамију, месџид, две халветијске текије, медресу и мектеб. Поред Истанбула најважније задужбине подигао је у Коњи и Силиврији, у којој је и сахрањен 1533. године (Ş. Turan, *Pîrî Mehmed Paşa*, IA, 9. с. 559–561; F. Babinger, *Pîrî Mehmed Paşa*, EI, VIII, 307–308; *Istanbul Vakıflar*, 427–430).

⁵² TD 135, s. 125.

⁵³ Види опширније: О. Зиројевић, *Турске вести о Раваници до краја XVI века*, Зборник МС за историју 50 (1994) 99–109.

⁵⁴ Сачувани су само остаци овог манастира, који се налазио у Ђердапској клисури источно од Добре.

⁵⁵ TD 135, s. 90.

⁵⁶ Бали-бег је био најстарији син чувеног везира Јахја-паше. Дужност санџакбега почео је да обавља у Валони 1506. године, потом у Видину и Никопољу, да би 1513. постао санџакбег Смедерева. Од тада па до смрти 1527, још три пута је именован на ту дужност, на којој је укупно провео око девет година. Посебно се истакао поразивши угарску војску која је опседала Авалу 1515. године, затим приликом освајања Београда 1521. и у Мохачкој бици 1526. године. О Бали-бегу и

село Пожаревац припада Ресави, приход 2500
мезра Кленовник⁵⁷ припада Пожаревцу, приход 310
мезра Бочица⁵⁸ припада Пожаревцу, приход 110
мезра Ћуриковац⁵⁹ припада Пожаревцу, приход 300
село Брежани⁶⁰ на обали реке Морава, припада Ресави, приход 232
Укупно село 2 мезра 3 приход 3452

Вакуфи тврђаве Кулич

Вакуф Синана једног од мустахфиза тврђаве Голубац, намењен за потребе месцида и школе које је изградио

најам 6 дућана, приход годишње 2160, од суме најма становницима [стамбених одаја] речених дућана даје се по 2000 акчи [годишње], тако да дневна кирија [сваког] дућана износи једну акчу
готовина 17000, приход од камате 1000
Укупно 3160

За имама, учитеља, мујезина, чишћење каравансараја⁶¹ и остало дневно 9, годишње 3240

Вакуф покојног Сулејман-паше⁶²

његовим поседима види: Д. Бојанић, *Пожаревац у XVI веку и Бали-бег Јахјанпашин*, Историјски часопис XXXII (1985) 49–77.

⁵⁷ Данас село Кленовник северно од Пожаревца и суседног Ћуриковца.

⁵⁸ Непознато.

⁵⁹ Данас село Ћуриковац, северно од Пожаревца.

⁶⁰ Данас село Брежане на десној обали Велике Мораве, западно од Пожаревца.

⁶¹ У попису 1516. међу приходским ставкама Синановог вакуфа наводи се и најам каравансараја, који је он такође подигао, па отуда и ставка за његово чишћење, која се такође наводи у реченом попису (TD 1007, s. 417).

⁶² Хадим Сулејман-паша био је ушкопљеник родом из Босне. Беглербег Румелије био је од 1474. до 1476. године. После ослобађања из млетачког заробљеништва 1481. године, обављао је мање значајне службе санџакбега Амасије (1482) и Смедерева (1490–1492). Главни Сулејман-пашин вакуф била је џамија у Једрену (Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 79; Д. Бојанић, *Ниш до Великог рата*, 123).

закуп хамама у поменутој тврђави (Кулич), приход годишње 3000
*троши се за поправке капије у тврђави Авала и за њено одржавање*⁶³

Вакуф покојног Махмуд-паше⁶⁴ у тврђави Голубац

од дела прихода хамама у поменутој тврђави, приход годишње 3000

плац каравансараја 30

плац Синанове школе 45

Укупно 3075

Од тога за учитеља у Голупцу, дневно 4, годишње 1444

Остатак од 1635 акчи шаље се његовом управнику вакуфа у Истанбулу за
трошкове тамошњег имарета⁶⁵

[34]

Вакуф покојног Али-бега сина Михала⁶⁶ у тврђави Рам

⁶³ TD 135, s. 125. У попису из 1516. године, наводи се да је, поред одржавања капије на авалској тврђави, већи део новца био намењен за Сулејман-пашину џамију у Једрену (С. Катић, *Тврђава Авала 15–18. век*, Историјски часопис LXIII (2015) 262).

⁶⁴ Махмуд-паша Анђеловић био је чувени велики везир (1456–1466. и 1472–1474). Његов богати вакуф у Истанбулу обухватао је џамију, текију, месцид, имарет, хан, медресу, библиотеку, мектеб и хамам. Махмуд-паша је имао и бројне задужбине широм царства. За покривање њихових расхода обезбедио је велике приходе, који су 1546. године износили чак 606.514 акчи (*Istanbul Vakıflar*, 42–45). М. С. Şehâbeddin Tekindağ, *Mahmud Paşa*, İA, с. 7, 183–188; С. Н. Imber, *Mahmûd Paşa*, EI, VI, 69–72; Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud pasha Angelović (1453–1474)*, Brill 2001.

⁶⁵ Имарет и џамија великог везира Махмуд-паше били су најстарији објекти његовог истанбулског вакуфа. Изграђени су 1463, док су остали настали у наредних десетак година (Tekindağ, *Mahmud Paşa*, İA, 7, 187–188).

⁶⁶ Али-бег Михалоглу био је чувени заповедник акинција, браничевски субаша и санџакбег крајишких санџака. Прославио се у бројним походима у Угарску, Влашку и Молдавију. За смедревског санџакбега први пут је постављен 1463. године. Од тада, па до смрти 1499/1500. ту дужност обављао је у шест наврата. Сахрањен је у задужбини коју је саградио у Плевни у Бугарској (О. Зиројевић, *Смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу*, Зборник МС за историју 3 (1971) 9–27; А. Јаковљевић, *Михалоглу Али-бег*, Српски биографски речник 6 (2015) 901–902).

закуп хамама у тврђави Рам, приход годишње 1500
закуп хамама у тврђави Ресава, приход годишње 1800⁶⁷
Укупно 3300
Троши се за завију у Нишу

Вакуф Синан-паше⁶⁸ у тврђави Рам

закуп дућана, приход годишње 1400
готовина 16000, приход од камате годишње 1600
Укупно 3000
за службу имама, учитеља, мујезина, чишћење каравансараја и чесму,
годишње 2880
Остатак 120

Вакуф покојног Али-бега сина Михала у тврђави Ресава

од прихода [није наведено] годишње 900
троши се за завију у Нишу
за читаче курана 800
за надзор 50
за управљање вакуфом 50

**Укупно од прихода вакуфа у поменутом кадилуку с мулком сина
Јахја-паше**
село 2 мезра 3 29839

⁶⁷ У попису TD 135, на 126. страни одвојено је уписан Али-бегов вакуф у Ресави, с истим приходом од 1.800 акчи.

⁶⁸ У попису из 1516. овај вакуф припадао је раније поменутом Синану, мустахфизу тврђаве Голубац, који је у Куличу и Раму имао два вакуфа с истоветном наменом и структуром (TD 1007, s. 417–418). Тешко је поуздано утврдити да ли се ради о грешци писара, или о преузимању вакуфа у Раму од стране Хадим Синан-паше Боровинића, који је у периоду од 1506. до 1513. био смедеревски и босански санџакбег, 1514. беглербег Анадола, 1515. беглербег Румелије, а од 1516. до погибије код Каира почетком наредне године, велики везир (Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, II, 541–543; Т Н. *Sinan Paşa, Yüsf Hadım*, IА, с. 10, 661–666; С. Woodhead, *Sinān Paṣha Khādim*, EI, VIII, 630; Turan, Şerafettin, *Hadım Sinan Paşa, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 15 (1997) 7–8. Н. Šabanović, *Beogradsk pašaluk*, EJ, I, 472–473).

[39]

Вакуфи кадилука Ниш

Вакуф Али-бега сина Михала⁶⁹

од прихода хамама у самом Нишу, приход годишње 2734
воденице на реци Нишави, 6 жрвњева приход 5700
пиринчано поље, бели пиринач 834 мерице [по 12 акчи]⁷⁰ приход 10008
Укупно 18442⁷¹
Троши се за његову завију у самом Нишу⁷²

Вакуф покојног Сулејман-паше,⁷³ вакуф поменуте џамије⁷⁴

воденице на реци Нишави, 7 жрвњева, приход 4000
пиринчано поље на мезри Црна Бара,⁷⁵ припада Нишу, бели пиринач 1409
мерица, по 12 приход 16910
Укупно 20910⁷⁶
Троши се за његову џамију која је у самом Једрену⁷⁷

⁶⁹ Види напомену 66.

⁷⁰ У односу на попис из 1498. (М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, *Попис Нишког кадилука из 1498*, 146–147) цена мерице пиринча повећана је за две акче.

⁷¹ У сумарном попису (TD 135, s. 126) уписане су исте приходске ставке, с мањим збиром од 16.550 акчи.

⁷² О опису нишке завије и имарета, која је припадала бекташијском дефвишком реду види: О Зиројевић, *Рајнолд Лубенау о Београду и Србији 1587. године*, Годишњак града Београда 13 (1966) 49–63.

⁷³ Види напомену 62.

⁷⁴ Џамија Сулејман-паше у Једрену постоји и данас. Налази се у делу града званом Бостан пазар на левој обали Тунце, у близини ушћа у Марицу (Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 58).

⁷⁵ Мезра Црна Бара налазила се на обали Јужне Мораве у близини градине Курвин Град, код које је некада постојало истоимено село. Становници села Курвин Град су на мезри Црна Бара такође имали своја пиринчана поља (TD 1007, s. 535, 544).

⁷⁶ У сумарном попису (TD 135, s. 126) наведен је само приход од пиринча, у истом износу од 16.910 акчи.

⁷⁷ TD 135, s. 126.

Вакуф Мехмед-бега сина Минета⁷⁸

приход хамама у самом Нишу, приход годишње 3000
троши се за његов имарет у Конушу

Вакуф Мехмеда сина Михал Кочија⁷⁹

најам 6 дућана у самом Нишу, приход годишње 360
троши се за имама и муџезина џамије у Нишу

Вакуф Абди Деде и Хизира⁸⁰

најам дућана у самом Нишу, приход годишње 720
њиме располаже имам месцида који је код моста у самом Нишу

Вакуф Чичек супруге пекара Синана

најам дућана у самом Нишу, годишње	180
воденица у селу Белотинац, ⁸¹ 1 жрвањ приход	120
Укупно	300

притежава хатиб џамије у Нишу

Вакуф Хаџи Балабана⁸²

најам 6 дућана у самом Нишу, годишње 336
притежава имам који је у самом Нишу

⁷⁸ Види напомену 27.

⁷⁹ Мехмед челебија потицао је из угледне једренске породице, која је у том граду направила бројне задужбине. По Мехмед челебији, његовом брату Емир-Шах челебији и оцу Михал Кочију назване су три једренске махале. Мехмед челебија је свој вакуф у Једрену формирао крајем 1453. године (Gökbilgin, *Edirne ve Paşa livası*, 45, 325–326). Недуго затим, 1455. био је задужен за пописивање Видинског санџака (Д. Бојанић, *Ниш до Великог рата*, 121).

⁸⁰ Дервиш Абди деде и бакалин Хизир били су 1498. године становници махале „Врхмост.“ Они су вероватно саградили истоимени махалски месцид, који се налазио код моста на десној обали Нишаве, а чијем имаму су завештали приходе (М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, *Попис Нишког кадилука из 1498*, 147; Д. Бојанић, *Ниш до Великог рата*, 119).

⁸¹ Данас истоимено село југозападно од Ниша.

⁸² Месцид и махала Хаџи Балабана саграђени су пре пописа 1498 (М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, *Попис Нишког кадилука из 1498*, 147) и налазили су се

Вакуф Хоџа Ибрахима

најам дућана у самом Нишу, приход годишње 120
користи га имам поменутог Хаџи Балабановог месцида

Вакуф ранара Хамзе

најам дућана, приход годишње 480
користи га имам поменутог Хаџи Балабановог месцида

Вакуф Мустафа-бабе⁸³

најам 3 дућана у самом Нишу, приход годишње 253
воденице, 2 жрвња приход годишње 726
Укупно 1028⁸⁴
троши се за госте текије

Вакуф месцида Балија из Једрена у самом Нишу⁸⁵

најам 20 дућана у самом Нишу, приход годишње 2400
1 ливада у самом Нишу, приход годишње 100
плац на коме је направљен месцид, под условом да ту станују имам и мујезин
Укупно 2500
Троши се за месцид који је направио у самом Нишу, а вишиак узима мутевелија⁸⁶

на простору данашње нишке тврђаве. Новац који је Хаџи Балабан завештао за издржавање имама био је недовољан, па су га својим скромним прилозима помогли и задужбинари који следе: Хоџа Ибрахим и ранар Хамза.

⁸³ Писар је у сумарном дефтеру (MAD 506, s. 39) погрешно написао Мустафа-паша. У другом, сажетијем сумарном попису и опширном из 1516. јасно се види да се не ради о паши, већ о угледном, вероватно бекташијском дервишу, који је између 1498. и 1516. у Нишу основао свој вакуф (TD 135, s. 127; TD 1007, s. 538).

⁸⁴ Збир је мањи за 50 акчи, јер је писар изоставио виноград који је Мустафа баба увакуфио, а чије је годишњи приход 1516. године износио управо толико (TD 1007, s. 538).

⁸⁵ Балијев месцид и махала која је створена око њега настали су између пописа 1516. и 1522–1523, а налазили су се у унутрашњости данашње нишке тврђаве, у близини Београдске капије (Д. Бојанић, *Ниш до Великог рата*, 126–127).

⁸⁶ TD 135, s. 127.

[40]

Вакуф Хаци Дурмуша⁸⁷

најам дућана у самом Нишу, приход годишње 1616
празан плац, приход годишње 180
најам поткивачког дућана, приход годишње 120
најам кланице, приход годишње 520
каравансарај у самом Нишу, за љубав Божију, ништа се не узима
кућа у близини каравансараја, под условом да у њој станује муслиманска сиротиња
кућа у близини поменутог месцида, под условом да у њој станује имам
најам 6 дућана у оквиру каравансараја, приход годишње 480
Укупно 2936
За службу имама, мујезина, читаче курана и уље, дневно 7,5 годишње 2700
Остатак 236

Укупно вакуфи у кадилуку Ниш 51137

⁸⁷ Хаци Дурмуш је основао свој вакуф непосредно пре пописа 1516. године а најзначајнији објекти које је изградио били су чаршиски месцид, каравансарај и кланица (TD 135, s. 127; TD 1007, s. 538; MAD 506, s. 40; Д. Бојанић, *Ниш до Великог рата*, 124–126).

ТРАНСКРИПЦИЈА

[s.13]

Evkâf-ı nefis-i Semendire

Vakf-ı zâviye-i merhûm ‘Alî Paşa der varoş-i Semendire

kirâ’-i dekâkîn der zâviye-i mezbûre, 11 bâb, hâsıl fî sene 2028

bâğât 3 kıt’a ma’a harâb, hâsıl fî sene 50

karye-i Gradište, nefer 16, bîve 1, hâsıl 1422

Yekûn 3473

Minhâ

be-cihet-i imâmet ve te’zîn ve bahâ-i güşť ve şem’ ve gendüm ve hîme ve nemek ve gayrı

fî sene 3270

El-bâki 203 *mütevellî zabt idüp, zâviye meremmâtına sarf ider*⁸⁸

Vakf-ı Mescid-i Mehmed Bey veled-i Minnet Bey der kal’a-i Semendire

‘an kıst-ı hammâm der varoş-i kal’a-i Semendire, hâsıl fî sene 14500

‘an kıst-ı başhâne der varoş-i Semendire, hâsıl fî sene 2600

kirâ’-i dekâkîn der varoş, 12 bâb, hâsıl fî sene 1440

mukâta’a-i zemînâ-i dekâkîn 3 kıt’a, hâsıl fî sene 132

Yekûn 18696

Minhâ

be-cihet-i imâm ve te’zîn ve hısır ve gayrı fî sene 1524

El-bâki 17172, bâkisi Konuş’de olan ‘imâretine sarf olunur

Vakf-ı zâviye-i ‘Ömer Bey der varoş-i kal’a-i Semendire

kirâ’-i dekâkîn der varoş-i kal’a-i Semendire, 17 bâb hâsıl fî sene 4980

Minhâ

be-cihet-i ta’lîm ve hilâfet ve nezâret ve me’kûlât-i tekyye ve gayrı, fî sene 4620

El-bâki 360 *mütevellî zabt idüp meremmâta sarf olunur*⁸⁹

[s.14]

⁸⁸ TD 135, s. 123.

⁸⁹ Исто.

Vakf-ı mescid-i Hoca Nasûh ki Ohrilü Mahmûd Semendire varoşında binâ eyledüğü mescidir ol mescidin masârifine sarf olunur

kirâ'-i dekâkîn der varoş-i kal'a-i Semendire, hâsıl 2580

nakd 20000, hâsıl 'an ribh fî sene 3000

Yekûn 5580

Minhâ

be-cihet-i imâmet ve te'zîn ve cüz'hânân ve tevliyet ve revgan ve hısır ve gayrı,
fî sene 4800

El-bâki 780 *mütevellî zabt idüp mühimmât-i mescide sarf olunur*⁹⁰

Vakf-ı merhûm Fîrûz Bey

'an kıst-ı hammâm der kal'a-i Semendire, hâsıl fî sene 2800

İstanbul'da olan mescidin masârifine sarf olunur

Vakf-ı Buzcu Şîrmerd

kirâ'-i dekâkîn ma'a hücerât der bâlâ-i dekâkîn der kal'a-i Semendire ma'a
dekâkîn der varoş 35 bâb, hâsıl fî sene 3840

nakd, ber müceb-i mektûb-ı kâdî, fî sene ribh 1500

mezra'a-i Balentik sâhib-i tîmâra yüz akça maktû' virürler, hâsıl 400

zemîn 3 kıt'a, fî sene 264

Yekûn 6004

Minhâ

be-cihet-i imâmet ve te'zîn ve tevliyet ma'a bahâ-i şem' ve mukâta'a-i zemîn
fî sene 3776

El-bâki 2228 *der tasarruf-ı mütevellî*⁹¹

Vakf-ı zâviye-i merhûm Ahmed Çelebi der varoş-i Semendire

kirâ'-i dekâkîn der varoş-i Semendire, 30 bâb, hâsıl fî sene 4000

kirâ'-i hücerât der nezd-i mescid-i mezbûr, 1 bâb, hâsıl fî sene 144

mezra'a-i Duboka Vodiça der uhde-i mevlânâ Ahmed Çelebi

hınta lukna 50, hîme 40 'acele, semen 120

nakd zevâ'id-i vakf 2500, hâsıl 'an ribh fî sene 500

Yekûn 16714

⁹⁰ Исто.

⁹¹ TD 135, s. 124.

Minhâ

be-cihet-i bahâ-i güşt ve erz ve hinta ve hîme ve vazîfe-i hidmetkârân ve gayrı,
fî sene 13000

El-bâki 3714 *der tasarruf-ı mütevellî*⁹²

Vakf-ı mescid-i merhûm Ahmed Çelebi der zâviye-i mezbûre

nakd der tasarruf-ı Hoca Nasûh mütevellî, 22000, hâsıl ‘an ribh fî sene 4400

nakd-ı diğér der tasarruf-ı mezbûr 13000, hâsıl ‘an ribh fî sene 3600

Yekûn 8000

Minhâ

be-cihet-i imâmet ve te’zîn ve mütevellî ve câbî ve sâir harc, fî sene 3270

El-bâki 4730 *der tasarruf-ı mütevellî*⁹³

Vakf-ı câmi‘-i Hâcî Velî der varoş-i Semendire

nakd 110000, hâsıl ‘an ribh fî sene 16500

kirâ’-i dekâkîn der varoş, 14 bâb hâsıl fî sene 5000

Yekûn 21500

Minhâ

be-cihet-i hitâbet ve imâmet ve te’zîn ve cüz’hânân ve ve sâir harc, fî sene
13510

El-bâki 7590 *der tasarruf-ı mütevellî*⁹⁴

Vakf-ı mescid-i ‘Alî Karagöz der varoş, iki vakit eda olunur

kirâ’-i dekâkîn der varoş, 12 bâb hâsıl fî sene 480

imâm ve mü’ezzîn ve sâir levâzımata sarf olunur

Vakf-ı mescid-i Hoca Bâlî kal‘a içinde iki mesciddir

kirâ’-i dekâkîn ma‘a hânehâ-i hücre, 7 bâb hâsıl fî sene 1560

mukâta‘a-i hücre der varoş ma‘a zemîn-i hâlî, hâsıl fî sene 222

nakd 21000, hâsıl ‘an ribh fî sene 3150

Yekûn 4932

⁹² Исто.

⁹³ Исто.

⁹⁴ TD 135, s. 124.

imâmethâ ve te'zîn ve cüz'-hânân ve ta'lim ve tevliyet ve gayrı fî sene 6720
bu masârife yimeyüb ziyâde harc olınan akça Edirne'de olan vakf akçasından
tekmlil olınurmuş

Cem'an

mahsûlât-i evkâf der kaza-i Semendire ber müceb-i defter-i vilâyet 128360

***Der kazâ-i Belgrad*⁹⁵**

Vakf-ı Hazret-i Pîr Mehmed Paşa der nefs-i Belgrad

Hasıl

'an kıst-ı hammâm ve boza-hâne ve ser-hâne ve dekâkîn-i kassâb ve tabbâh ve
helvâyî ve icâr-i kârbân-sarây ve hücerât ma'a mukâta'ât-i zemînâ ve
mahsûl-i âsiyâbhâ ve gayrı

fî sene 70000

Minhâ

be-cihet-i me'kûlât-i 'imâret der nefs-i Belgrad 50596

el-vazâif 18620

Yekûn 69216

Bâkisi mütevellî elinde olub mühimmâta sarf olunur

***Der kazâ-i Braniçeva*⁹⁶**

[33]

Vakf-ı manastır Ravaniça el-mezkûr içinde sâkin olan keşişler tasarruf ider

mahsûl-i bâğhâ, 3 kıt'a hâsıl 6352

âsiyâbhâ, 9 h. hâsıl 3200

manastır Viryeva der kenâr-ı âb-ı Tuna mezkûr keşişler tasarruf ider, hâsıl fî
sene 500

Yekûn 10052

⁹⁵ TD 135, s. 125.

⁹⁶ Исто.

Mülk-i Fahru 'l-ümerai 'l-kiram⁹⁷ Bâlî Bey bin Yahyâ Paşa

karye-i Pojarofça, tâbi'-i Resava, hâsıl 2500
mezra'a-i Klenovnik tâbi'-i Pojarofça, hâsıl 310
mezra'a-i Boçiça tâbi'-i Pojarofça, hâsıl 110
mezra'a-i Gürikovaç tâbi'-i Pojarofça, hâsıl 300
karye-i Brejani der kenâr-ı âb-ı Morava, tâbi'-i Resava, hâsıl 232
Yekûn karye 2 mezra'a 3 hâsıl 3452

Evkâf-ı kal'a-i Kuyluç

Vakf-ı Sinân 'an mustahfızân-ı kal'a-i Gügercinlik, be-cihet-i mescid ve ta'lîm-hâne binâ kerde est

kirâ'-i dekâkîn 6 bâb, hâsıl fî sene 2160, mezkûr dükkânlarda sâkin olanlara meblağ-ı mezbûreden ikişer bin akça virir dükkân kirâ'ile günde birer akça virirler

nakd 17000, hâsıl 'an ribh 1000

Yekûn 3160

be-cihet-i imâm ve ta'lîm ve te'zîn ve pâk kerden-i kârbânsarây ve gayrı fî yevm 9, fî sene 3240

Vakf-ı merhûm Süleymân Paşa

mukâta'a-i hammâm der kal'a-i mezbûre, hâsıl fî sene 3000

Havala'da olan kapının ta'miri ve hafıza sarf olunur⁹⁸

Vakf-ı merhûm Mahmûd Paşa der kal'a-i Gügercinlik

'an kıst-ı hammâm der kal'a-i mezkûr, hâsıl fî sene 3000

zemîn-i kârbânsarây 30

zemîn-i ta'lîm-i Sinân Paşa 45

Yekûn 3075

Minhâ, be-cihet-i mu'allim der Gügercinlik, fî yevm 4, fî sene 1444

El-bâki 1635, bâkisi İstanbul'da mütevellîsine teslim olunub 'imâret masârifine sarf olunur

⁹⁷ Исто, s. 90.

⁹⁸ TD 135, s. 125.

[34]

Vakf-ı merhûm ‘Alî Bey bin Mihal der kal‘a-i Hram

mukâta‘a-i hammâm der kal‘a-i Hram, hâsıl fî sene 1500
mukâta‘a-i hammâm der kal‘a-i Resava, hâsıl fî sene 1800
Yekûn 3300, Niş‘de olan zavîyesine sarf olunur

Vakf-ı Sinân Paşa der kal‘a-i Hram

mukâta‘a-i dekâkîn, hâsıl fî sene 1400
nakd 16000 hâsıl ‘an ribh fî sene 1600
Yekûn 3000
be-cihet-i imâmet ve ta‘lîm ve te‘zin ve pâk kerden-i kârbânsarây ma‘a musluk
fî sene 2880
El-bâki 120

Vakf-ı merhûm ‘Alî Bey bin Mihal der kal‘a-i Resava

‘an kıst fî sene 900
Niş‘de olan zâviyesine sarf olunur
be-cihet-i cüz‘-hânân 800
be-cihet-i nezâret 50
be-cihet-i tevliyet 50

Yekûn ‘an hâsıl-ı evkâf der kazâ-i mezbûre ma‘a mülk-i veled-i Yahyâ Paşa

karye 2 mezra‘a 3 29839

[39]

Evkâf-ı kazâ-i Niş

Vakf-ı ‘Alî Bey bin Mihal

‘an kıst-ı hammâm der nefis-i Niş, hâsıl fî sene 2734
âsiyâbhâ der âb-ı Nişava, 6 h. hâsıl 5700
çeltük erz-i sefid, 834 keylçe hâsıl 10008
yekûn 18442, nefis-i Niş‘de olan zâviyesine sarf olunur

Vakf-ı Süleymân Paşa el-merhûm, vakf-ı câmi‘-i mezkûr

âsiyâbhâ der âb-ı Nişava, 7 h. hâsıl 4000
çeltük der mezra‘a-i Kara Bara tâbi‘-i Niş, piring-i sefid 1409 keylçe, fi 12
hâsıl 16910
yekûn 20910
*nefs-i Edirne ‘de olan câmi‘ne sarf olunur*⁹⁹

Vakf-ı Mehmed Bey bin Minnet

kıst-ı hammâm der nefis-i Niş, hâsıl fi sene 3000
Konus‘te olan ‘imâretine sarf olunur

Vakf-ı Mehmed bin Mihal Koçi

kirâ‘-i dekâkîn der nefis-i Niş, bâbân 6 hâsıl fi sene 360
Niş‘de olan câmi‘ imâmı ve mü‘ezzinine sarf olunur

Vakf-ı ‘Abdî Dede ve Hızır

kirâ‘-i dekâkîn der nefis-i Niş, hâsıl fi sene 720
nefs-i Niş‘de Köprübâşı‘nda olan mescid imâmı tasarruf ider

Vakf-ı Çiçek zen-i etmekçi Sinân

kirâ‘-i dekâkîn der nefis-i Niş, fi sene	180
âsiyâb der karye-i Belotinçe 1 h. hâsıl	120
yekûn	300
Niş‘de olan câmi‘nin hatîbi tasarruf ider	

Vakf-ı Hâcî Balaban

kirâ‘-i dekâkîn der nefis-i Niş, bâbân 6 fi sene 336
nefs-i Niş‘de olan imâmı tasarruf ider

⁹⁹ TD 135, s. 126.

Vakf-ı Hoca İbrâhîm

kirâ'-i dekâkîn der nefis-i Niş, hâsıl fî sene 120
mezkûr Hâcî Balaban'ın mescid imâmı tasarruf ider

Vakf-ı cerrâh Hamza

kirâ'-i dekâkîn, hâsıl fî sene 480
mezkûr Hâcî Balaban'ın mescid imâmı tasarruf ider

Vakf-ı Mustafâ Baba¹⁰⁰

kirâ'-i dekâkîn der nefis-i Niş, bâb 3 hâsıl fî sene 253
âsiyâbhâ, 2 h. hâsıl fî sene 726
Yekûn 1028, tekeye gelen müsâfire sarf olunur

Vakf-ı mescid Bâlî Edirnevi der nefis-i Niş

kirâ'-i dekâkîn der nefis-i Niş, bâbân 20 hâsıl fî sene 2400
çayır der nefis-i Niş, 1 kıt'a hâsıl fî sene 100
zemîn ki üzerine mescid yapılmış imâma ve mü'ezzine sükna şart olunmuş
Yekûn 2500
Nefs-i Niş 'de binâ eyleduğı mescidine sarf olunub, ziyâdesin mütevellîsi zabt idine¹⁰¹

[40]

Vakf-ı Hâcî Durmuş

kirâ'-i dekâkîn der nefis-i Niş, hâsıl fî sene 1616
zemîn hâlî, hâsıl fî sene 180
kirâ-i dükkân-i na'lband, hâsıl fî sene 120
kirâ-i bâş-hâne, hâsıl fî sene 520
kârbân-sarây der nefis-i Niş, hasbîdir nesne alınmaz
menzil der kurb-i kârbân-sarây, fukarâ-yı müsliminden olanlara sükna şart eylemiş

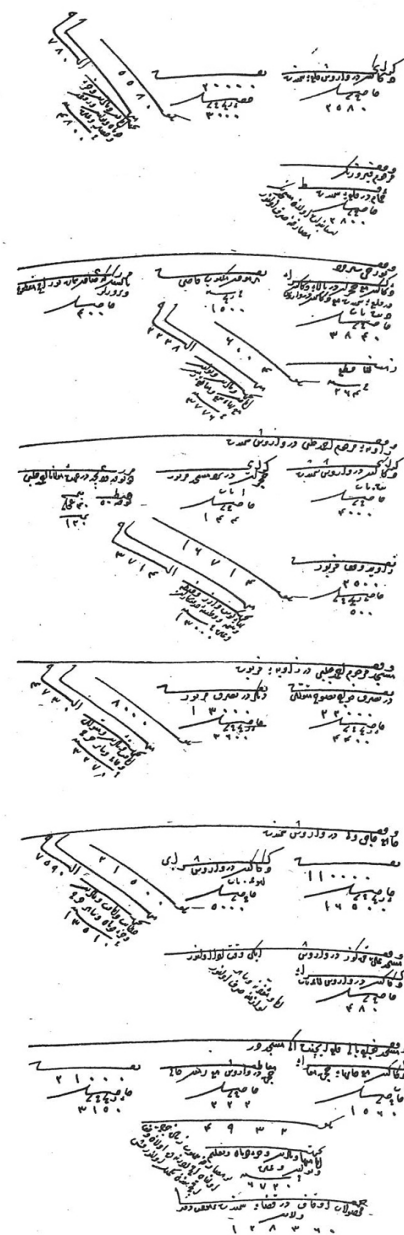
¹⁰⁰ TD 135, s. 127.

¹⁰¹ Исто.

menzil der kurb-i mescid-i mezkûr, imâmına sükna şart eylemiş
kirâ-i dekâkîn-i sâire ki kârbân-sarâya muttasıldır, bâb 6 hâsıl fî sene 480
Yekûn 2936
be-cihet-i imâmet ve te'zin ve cüz'-hânân ve revgan, fî yevm 7,5 fî sene 2700
El-bâki 236

Yekûn evkâf der kazâ-i Niş 51137

Слика 1. План насеља и околине, садржај: насељено место, пут, река, мост, итд.

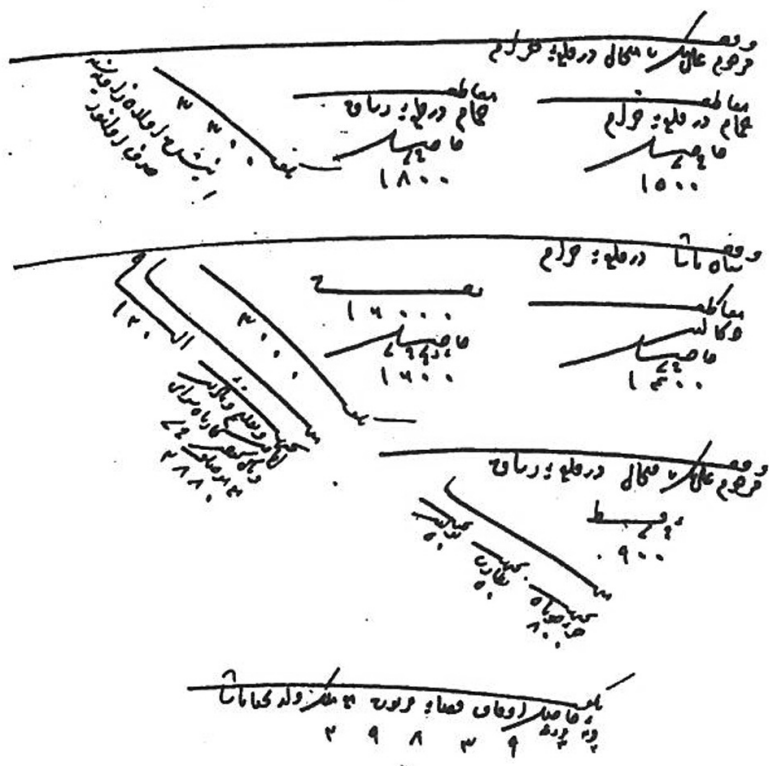

و من مائة رطل في المذكور الجيفة مائة رطله كسائل تصريف ليدبر
 محصور ٣ قطع ٢٤٩
 باعها ٣ ميسا ٣٢٠٠
 ٢٣٥٢
 و كروية در لمار ليدبر مذكور
 كسائل تصريف ليدبر
 ١٠٠٥٥

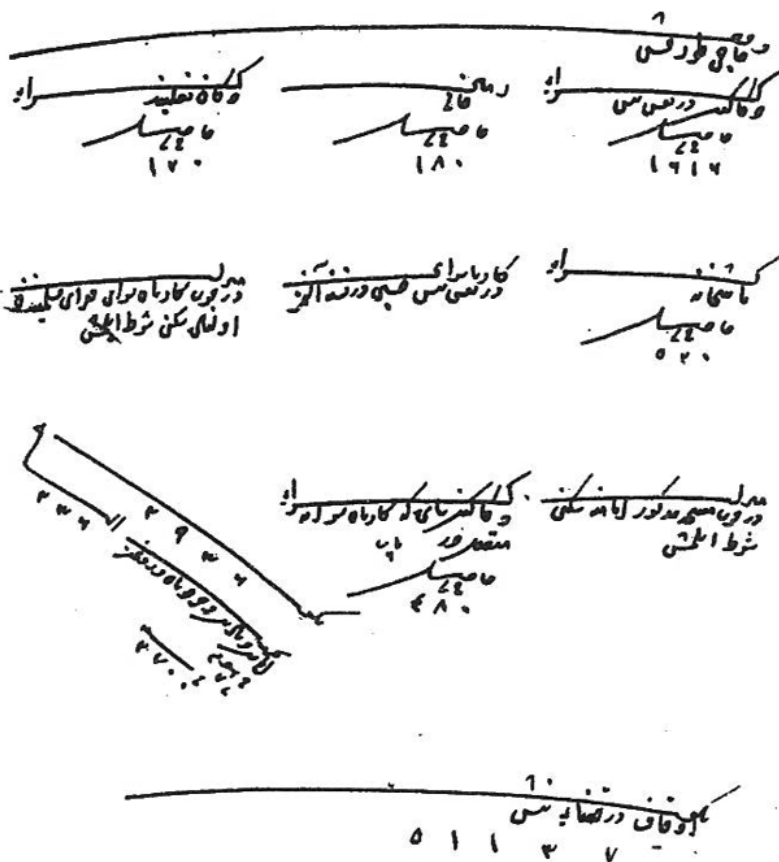
بالا بربن بجيا مائة الرقيم
 مذكور في مائة رطل ٢٣٥٥٢
 مذكور في مائة رطل ٣١٠٠
 مذكور في مائة رطل ١١٠٠

مذكور في مائة رطل ٣٢٠٠
 مذكور في مائة رطل ٢٣٢
 مذكور في مائة رطل ٣٢٠٠

او فاقه ٩
 و من مائة رطل في المذكور الجيفة مائة رطله كسائل تصريف ليدبر
 محصور ٣ قطع ٢٤٩
 باعها ٣ ميسا ٣٢٠٠
 ٢٣٥٢
 و كروية در لمار ليدبر مذكور
 كسائل تصريف ليدبر
 ١٠٠٥٥
 مذكور في مائة رطل ٣٢٠٠
 مذكور في مائة رطل ٢٣٢
 مذكور في مائة رطل ٣٢٠٠

طابق در در صد ۸۳ کلیه ۱۰۰۰۸ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۹۶ کلیه ۵۷۷۰۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۲۷۳ کلیه ۲۷۳ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً
طابق در در صد ۲۰۰ کلیه ۲۰۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۱۶۹۱۰ کلیه ۱۶۹۱۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۴۰۰ کلیه ۴۰۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً
طابق در در صد ۷۲۰ کلیه ۷۲۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۳۰۰ کلیه ۳۰۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۳۰۰ کلیه ۳۰۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً
طابق در در صد ۱۲۰ کلیه ۱۲۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۳۰۰ کلیه ۳۰۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۱۸۰ کلیه ۱۸۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً
طابق در در صد ۷۲۰ کلیه ۷۲۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۲۵۳ کلیه ۲۵۳ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۴۸۰ کلیه ۴۸۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً
طابق در در صد ۱۰۰ کلیه ۱۰۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۱۰۰ کلیه ۱۰۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً	طابق در در صد ۲۰۰ کلیه ۲۰۰ مستحق اولاد در و بیستم صریحاً

125

در دهن بزرگ

در دهن بزرگ و در دهن بزرگ

در دهن بزرگ و در دهن بزرگ
در دهن بزرگ و در دهن بزرگ
در دهن بزرگ و در دهن بزرگ
در دهن بزرگ و در دهن بزرگ

در دهن بزرگ

در دهن بزرگ
۱۸۶۲۰

در دهن بزرگ
۵۰۵۹۶

در دهن بزرگ
۴۹۲۱۶
در دهن بزرگ و در دهن بزرگ

Srdjan KATIĆ, Uroš UROŠEVIĆ

**WAQFS IN THE SUMMARY REGISTER
OF THE SMEDEREVO SANJAK FROM THE YEAR 1530.**

Summary

The summary register of the Smederevo sanjak MAD 506 from the year 1530 was not created on the ground, but in the Court offices, by transcribing data from official defters. Through internal analysis and comparison with defters of the Smederevo sanjak created in the 1516–1532 period, we ascertained that data on waqfs originate from the lost register of the Smederevo sanjak compiled in 1522–1523. We established that the same data on waqfs are also contained in the non-dated summary defter TD 135, in regard to which we have also determined that its transcript was created in late 1531 or early 1532. Of the two summary registers, which contain data on waqfs from the lost sanjak register of 1522–1523, MAD 506 is more comprehensive. We have therefore used it as the basis for publication. The data contained only in the summary register TD 135 are also included in the text and are marked in italics.

The register that we present is divided into three sections. The first contains waqfs of Smederevo, the second the waqf of Piri Mehmed Paşa in Belgrade, the waqf of the Ravanica monastery, the mülk of Bali Bey Yahya Paşa, and endowments in the fortresses of Kulič, Ram, Golubac and Resava, while the third segment relates to waqfs of Niš.

The amount of money invested in waqfs, as well as the revenue and expenditure of waqf buildings, testify to modest investments and limited economic activities in the Smederevo sanjak before the conquest of Belgrade in 1521, which was due mostly to the frontier status of the sanjak and the danger from Hungarian attacks.

Keywords: Ottoman Empire, 16th century, Smederevo sanjak, waqf, mosque, masjid, hammam.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 09. 2015.

Јелена ИЛИЋ МАНДИЋ*

Историјски институт
Београд

ПОПИС ПРАВОСЛАВНИХ СВЕШТЕНИКА ПЕТРОВАРАДИНСКЕ РЕГИМЕНТЕ ИЗ 1760. ГОДИНЕ**

Анстракт: Попис православних свештеника Петроварадинске регименте спровеле су аустријске војне власти 1760. године с намером да укажу на појаву повећања броја свештеника и самим тим смањење броја војних обвезника. Документ доноси и податке о структури свештеничких домаћинстава, и то у погледу броја, старости и војног статуса њихових мушких чланова, као и о структури земљишних поседа којим су располагали.

Кључне речи: Хабзбуршка монархија, Војна крајина, Петроварадинска регимента, Карловачка митрополија, 18. век, 1760. година, попис, православно свештенство.

Године 1760. спроведен је попис православних свештеника у Славонско-сремској војној крајини Хабзбуршке монархије (и то у Петроварадинској и Градишкој регименти), који се данас налази у фонду Ратног архива у Аустријском државном архиву. Попис су спровеле војне власти у време Седмогодишњег рата (1756–1763) са циљем да укажу на пораст броја свештеника на територији регименти након последње спроведене евиденције о њиховом бројном стању из 1756. године.¹ Попис

* jelena.ilic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Hofkriegsrath, Akten 1760, Karton 417, 1760 – 74 – 267, Folio 15–22. Попис свештеника је спроведен у Петроварадинској и Градишкој регименти, а овом приликом прилажемо само попис свештеника Петроварадинске регименте.

је обухватио свештеничка домаћинства, а рубрике у њему сведоче о броју, старости и војном статусу њихових мушких чланова, као и о структури земљишног поседа којим су располагали.

Пораст броја свештеника у епархијама Карловачке митрополије уочен је у време митрополита Павла Ненадовића. Он је примећен и у цивилном и у граничарском делу Сремске епархије, чији су поједини протопопијати (Карловачки, Земунски, Сурчински, Митровачки и Шидски протопопијат) улазили у састав Петроварадинске регименте. Према подацима црквених пописа број свештеника у граничарским насељима ове регименте порастао је између 1751. и 1756. године за око 20, а у периоду од 1756. до 1766. године за 40 свештеника. Митрополит је у своју одбрану истицао да је за повећањем броја свештеника постојала потреба. Ово се може прихватити као тачно јер су црквени пописи у периоду између 1751. и 1766. године забележили пораст са 1.806 на 3.850 православних домаћинстава у истим граничарским насељима Петроварадинске регименте.²

У пропратном извештају пописа спроведеног 1760. године војне власти су образложили своје разлоге за његово спровођење. Повећањем броја свештеника и њихових домаћинстава „значајно је смањен број војно способних људи“, као и „ерарске дажбине у натури и новцу“. Сматрали су да је број православних свештеника повећан „без потребе и само на штету“ царске војске, јер су долазили из домаћинстава која су претходно пописана у активном војном статусу и у којима су се налазили гренадири и пешадинци. Војне власти су „по службеној дужности указале на ову, у највећој мери штетну појаву“, приписујући је у одговорност архиепископу и митрополиту Павлу Ненадовићу. Исказале су бојазан да би „за коју годину трећина породица у регименти могла бити свештеничка“, при чему су то „обично била најмногочланија и најимућнија домаћинства“. У том случају, упозоравали су, неће бити у стању да надокнаде губитке претрпљене у рату који је трајао, јер ће мобилисани подофицири и редови одбијати да служе и бежати под изговором „да су из свештеничких породица“. Војне власти су настојале да се супротставе увреженом

² Пораст броја домаћинстава исказан је само за насеља која су обухваћена пописом који прилажемо у овом раду, дакле, пре него што су у Петроварадинску регименту уврштена насеља властелинства Војка 1765–1766. године. Иако пописи из 1751. и 1756. године нису поуздани (приказују заокружен број кућа), евидентан је пораст броја домаћинстава у насељима (К. Петровић, *Статистички подаци о сремској епархији у 1750–51. години*, Зборник Матице српске за друштвене науке 15 (1956) 80–104; Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века*, Ср. Карловци 1902, 15–57).

тумачењу по коме су сви мушки чланови свештеничких домаћинстава били ослобођени војне обавезе. Суштина проблема произилазила је, наиме, из чињенице да питање војне обавезе мушких чланова свештеничких домаћинстава није било прецизно решено.

Свештеници су 1760. године пописани у 38 насеља Петроварадинске регименте.³ У овим насељима је евидентирано укупно 101 свештеничко домаћинство са 392 мушка члана чија је војна способност описана у рубрикама пописа. У мушкој популацији издвајало се 99 способних за војну службу (Dienst-taugliche), од којих је 40 било регрутовано (zum dienst enroutierte) у статусу редова (Gemeiner; Gefreyter; Fourir; Tambour), а 59 прекобројно или у резерви (Supernumerari). Преостали пописани били су ослобођени војне службе по неком од уобичајених основа – као особе у статусу свештеника (Geistliche – 107), превише млади и убројани у војни подмладак (Nachwachs – 133), или пак, физички неспособни (Invalide – 53), и то због старости (halbe – 34) или телесног недостатка (ganze – 19). Другим речима, у тренутку пописивања у овим домаћинствима је било 25,25 % оних који су већ били регрутовани за војну службу и 33,92 % оних који су припадали групи будућих регрута, док су остали били трајно ослобођени војне обавезе као духовна лица (27,29 %) или за њу неодговарајућа лица због старости и болести (13,52 %). У просеку се у једном свештеничком домаћинству налазило 3,88 мушких чланова, а располагало је с 18,23 јутара обрадивог земљишта.

Главни разлог за настанак овог пописа била је намера војних власти да укаже на пораст броја свештеника, па је у њему направљена разлика између „стarih“ свештеника који су евидентирани и у претходном попису из 1756. године (alt von [1]756.) и оних који су „новопостављени“ (neugemachte) после ове године. Пописом је установљено да је број свештеника у Петроварадинској регименти порастао између 1756. и 1760. године са 70 на 107. Уз имена старих свештеника стајала је ознака „поп“, док су новопостављени евидентирани према војном статусу који су имали 1756. године – као „подмладак“ (23), „прекобројни“ (9), „полуинвалиди“ (4) или „гемајнери“ (1). На овај начин је утврђено за колико су нова рукоположења смањила број раније евидентираних војних обвезника.

³ Пописом је заправо обухваћено 36 насеља, јер су Крчедин и Бечмен пописани два пута. Петроварадинска регимента је од 1753. године обухватала 43 насеља (Ф. Ш. Таубе, *Опис Краљевине Славоније и војводства Срема*, Нови Сад 2003, 142–143), па се може утврдити да су из овог пописа изостављена граничарска насеља Сурдук, Бежанија, Товарник, Хртковци, Никинци, Батровци и Босут (Ушће), као и два војна комунитета – Земун и Буковац.

Већина нових свештеника припадала је војном подмлатку, а њихова старост се у тренутку пописивања кретала између 13 и 23 године. Будући да је најмлађи нови свештеник имао само 13 година, а деветорица били млађи од 16 година, поставља се питање црквено-правне исправности њиховог рукоположења и стварне функције у парохији. Неколико година касније, 1766. године, у истим насељима налазило се само 15 од 37 младих свештеника који су пописани шест година раније, и то у статусу свештеника са синђелијом. По свему судећи, критике на рачун парохијског свештенства у време митрополита Павла Ненадовића, које су се односиле на неумерени пораст њиховог броја, низак ниво образовања и појаву да новцем купују рукоположење и синђелију, па чак иако малолетни, нису биле без основа. Прилике у парохијама нису регулисане све до седамдесетих година 18. века, када је на темељу одлука Народно-црквеног сабора из 1769. године и Регуламента из 1770. године, спроведена редукција парохијалног свештенства и низ других реформских мера у организацији епископија и парохија.⁴

Транскрипција документа

Ganzgehorsambstes Pro Memoria – 14 Juny [1]760.

In wie weith abseithen des orientalis Ecclesiae graeci non uniti ritus Erzbischoffen, und Metropolitens Pauli v[on] Nenadovich Excellenz die zahl seiner geistlichkeit in dem Numero des meinem Com[m]ando dermahlen an vertrauten löbl[ichen] Peterwaradiner Infant[erie] Reg[i]m[en]t ohne erfordernuß bloß zum Schaden, und nachtheile Ihro Röm[ische] Kay[serliche] König[liche] May[estat] allerhöchsten dienstes auß würk[lich] zum Militar Stand conscribirten haushaltungen worinnen Grenadiers und Fousillieurs befindlich, vermehret worden seynd, werden Euer Excellenz aus der ganz gehorsambst bey folgender Specification zu ersehen geruhen.

Gleich wie nun hierdurch diesem ohne hin nicht Completen Regiment eine nahmhafte anzahl waffen fähige Mannschaft einerseits entzogen, anderer

⁴ И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду 4 (1931) 46–58; М. Костић, *Редукција парохијских свештеника у карловачкој митрополији 1770*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду 5 (1932) 91–94.

seits das hohe aerarium mercklichen in Natural- und Geld praestationen geschwächet wird. So habe das dißfählig höchst schädliche unternehmen hinmit pflichtschuldigt an tag legen, deme aber zugleich ferners beyfügen sollen, wie nehmlichen sie Graeci ritus geistliche für das in die aichlung getriebene S. v. Porsten Viech den restirenden betrag statt ad Cahsam Regimmiß zuverlegen dem H[errn] Erzbischoffen, und Metropolitē behändiget hätten, welchen zwar zu verschidenen mahlen anbegehren laßen, dahingegen zur stunde noch nicht erhalten können, sondern imer mit lähene excusen von heüet bis morgen aufgezogen worden. Es beruhet demnach eine wie das andere von Euer Excellenz hoher Disposition, und einleithung diesem in convenienti durch behörige wege, und Mittel, umb so mehrers abhelfliche Maaß zu verschaffen, als ohnsonsten in wenig Jahren der dritte theill gedachten löbl[ichen] Reg[i]m[en]ts aus puren geistlichen familien /: worzu sie die populosest- und vermöglichste haushaltungen zu nehmen gewohnet seynd :/ bestehen darffe; d[aß] mann in die lange keine Mannschaft zu Ihro May[estat] allerhöchsten dienst, und completirung des in gegenwärtigen krieg erlittenen abgangs an erwagen die zu dem jungst hin fürgewesten außmarche von sothanen famillien beordnet geweste unter off[icie]rs, und gemeine unte dem praetext, von geistlicher Familie sich des dienstes geweigeret, und die Flucht ergriffen haben, mehr auf zu bringen wüste, noch in stand seyn wurde.

Sig[natum] Eßegg den 6te May [1]760.

Unterthanigst gehorsambsten

G. R. Jeohsich

Obristleuhtn[ant] m[anu]p[ropria]

Specification

Deren mit heüt zu Ende gesezten dato sich unter dem löbl[ichen] Peterwaradiner Infant[erie] Reg[i]m[en]t befindlichen geistlichen Graeci ritus non uniti samtlichen familien, und ihren besizenden grund-stükken, mit der Distinction, wie vill deren bey lezteren Musterung [1]756 gewesen, und wie vill seithero neugemacht worden. Alß

[illegible]

Leib.	Beczmen	58	Peter Gamianin Andria Marko Popp Lahsar Millicz Jefrem	40 32 26 23 19 11		1		1			6	2 1/2	3			5 1/2
	Petrofczicz	9	Mihaillo Jovanovich Thomo Stephan	67 26 24		1		1		1						
Latus																
Leib.	Carlovczich	142	Georgie Radosavlevich Popp Arsenia Jerothia Jehsonnis Theodosie Popp Panthelia Pavle	39 27 22 17 22 16 11		6	11	5	2	1	1	25	57	21 1/2		78 1/2
						1		1								
	Mitroviz	237	Nedelko Abaczia Pavo Popp	65 31				1		1		2	13	7		20
		279	Stephan Gaihsich Popp Jovan	59 27		1		1				2	13	7		20
		280	Subotha Radomiroviz Attanasie	47 25		1		1				2	13	7		20
		281	Simeon Petroviz Popp Luka Magane Silvester	47 67 16 10				1		1						
							1					4	13	7		20

Banofcze	14	Millicz Malbabsich Mikaילו Thodor Popp	64 26 26	1		1				1							
	26	Marko Jurahsimovicz Simo Nachw: Alletta	66 18 17		1		1										
	155	gem: Miat Vorkapiz Nikola Lazar halber Invalid Pava	66 28 26 6	1			1										
	208	Ivan Stojanoviz Popp gestorb: Gajo Phillipp	11 4			1 1											
	209	Peter Millin Popp Jovan Maxim Arsenia	54 43 13 12			1 1 1	1			1							
			Latus														266 1/2
	Battanicza	45	Stoiko Sekullz Popp Bohsko Moio	43 26 13	1		1										
Obristwachmeisters	Jamina	4	gem: Nona Czorakoviz Jovan Ivan Arsenia Supernum: Anton Lahso	68 38 31 21 18 5	1			1 1 1									

[illegible]

Beczka	79	gem:	Cuhsman Pavlicza Ivan Mihaillo ist Nachw: gewesen Simo	42 47 16 14	1	1				1					4	16	4		20
	145		Nicola Ostoich Popp Illia	51 34					1 1						2	10	4	6	20
	146		Vahsil Racaczich Popp Jurath	27 21		1			1					2	10	4		6	20
Czardanovze	54	gem:	Jovan Gorogledin Ivan Illia Nachw:	72 32 20	1						1				3	8	4	8	20
	190		Jovan Herakoviz Popp Saria d: supernum: Joseph	22 9		1	1		1					3	14 1/2	3 1/2			18
Martinecze	191		Moisillo Schuakoviz Popp Jerothia Petar	14 13					1 1					3	14 1/2	3 1/2			18
	93		Vladihsao Sava Popp Petar Sava Mihaillo	32 22 17		1 1	1		1					4	5 1/2	4			9 1/2
Cuhsmin	94		Stojan Runianin Popp Jurath Vahsill	13 12					1 1					3	5 1/2	4			9 1/2
	Latus				14	25	62	25		14	14	5	159	501 1/2	154 1/2	28			684

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Jelena ILIĆ MANDIĆ

**CENSUS OF ORTHODOX PRIESTS
OF THE PETROVARADIN REGIMENT IN 1760**

Summary

The census of Orthodox priests of the Petrovaradin Regiment in the Military Frontier of the Habsburg Monarchy was conducted by Austrian military authorities in 1760. Carried out during the Seven Years' War (1756–1763), the register aimed to show how the number of priests in this regiment increased and brought about a decline in the military population. The data show the structure of priests' households, i.e. the names, number, age and military status of their male members, as well as the structure of their land property. Orthodox priests were registered in 38 settlements of the Petrovaradin regiment (of 43 in total). There were 101 priests' households with 392 male members. An average household had 3.88 male members and possession of 18.23 acres of arable land.

As the military authorities aimed to point out to the growth in the number of priests, the register noted the difference between “old” and “new” priests, depending on whether they were appointed before or after 1756. The increase in the number of priests between 1756 and 1760 (from 70 to 107) was considered harmful for the military, because the newly privileged members of priests' households were previously registered in active military service. Since the youngest “new” priest was only 13 years old and nine of them were under 16, it is reasonable to question the canonic legitimacy of their appointment and their real function in parishes. The circumstances in Orthodox parishes were not regulated before the last quarter of the 18th century, when the Assembly of the People and Clergy in 1769 and Church Regulations in 1770 mandated a reduction in the number of priests, and introduced a number of other reform measures regarding the organisation of episcopacies and parishes of the Karlovci Metropolitanate.

Keywords: Habsburg Monarchy, Military Frontier, Petrovaradin Regiment, Karlovci Metropolitanate, 18th century, 1760, census, Orthodox clergy.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 09. 2015.

Владан ГАВРИЛОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за историју
Нови Сад

Ненад НИНКОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Одсек за историју
Нови Сад

ЗАПИСНИК СИНОДА КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ ИЗ 1760. ГОДИНЕ**

Анстракт: У време управе Карловачком митрополијом Павла Ненадовића Синод је сазиван редовно, сваке године, до 1760. Од 1752. увек је почињао на празник Светих апостола Петра и Павла (29. јун/10. јул). Како су на њему епископи све чешће расправљали о питањима, за која је Двор сматрао да нису у надлежности духовних лица, Марија Терезија је одлучила (1760) да се убудуће може састајати тек када она за то да дозволу, пошто би јој претходно митрополит доставио план о чему ће се говорити на синодалним седницама. Касније је додала захтев да састанцима владика присуствује и њен комесар. У раду је приказан записник последњег Синода сазваног пре доношења овакве владарске одлуке, а који је управо утицао својим ставовима да Двор донесе поменуто решење. Записник се чува у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима.

Кључне речи: Хабзбуршка монархија, Карловачка митрополија, Синод, митрополит Павле Ненадовић, Привилегије.

Митрополит Павле Ненадовић се у прве три године своје управе Карловачком митрополијом суочио са чињеницом да епископи нису

* gavral@yahoo.com

* nenadninkovich@yahoo.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Војвођански простор у контексту европске историје* (Ев. бр. 177002).

редовно долазили на Синоде које је сазивао. Ипак, проблем је превазилажен тако што су давали пуномоћја другим дијецезанима да их заступају, а синодалне одлуке су и за њих биле обавезујуће. Црква је сматрала да су на овај начин на Синоду формално присуствовали сви епископи. Међутим, та пракса се показала као лоша, јер 1752. нису дошли ни сви пуномоћници.¹ Као одговор на то, митрополит је 1752. прописао да се владике морају састајати сваке године у Сремским Карловцима на празник Светих апостола Петра и Павла (10. јул). Нека врста дневног реда уведена је приликом заседања Синода 1754. када је одређено да се напусти стара пракса по којој је на седнице сваки епископ позиван посебно, и да су сви дужни да присуствују литургији и после ње да почну са синодалним седницама, око 11 часова. На основу записника Синода одржаног 1758. види се да је сваки епископ подносио извештаје о стању у својој дијецези, као и да ли су у њој извршене синодалне одлуке из претходне године.² Митрополит је први пут 1758. обавезао владике да састанку лично присуствују, без могућности да неком дају своје пуномоћје. У супротном би морали да дају ваљано оправдање за изостанак, а синодалне одлуке су биле обавезујуће и за њих. Ова мера је донета као последица честих изостанака вршачко-карансебешког епископа Јована Георгијевића.³

Синоди су било место на којем је расправљано о многим темама битним за функционисање Карловачке митрополије, често о заштити привилегијалних права. На њему су 1750. изабрани нови епископи за три владичанства, али та пракса је приликом избора коштајничко-зринопольског владике 1753. напуштена и уследило је писмено изјашњавање за будућег дијецезана, што је поновљено приликом избора бачког владике 1756.⁴ Проблем се појавио када је Марија Терезија затражила синодални записник о избору Мојсија Путника за бачког дијецезана, који није постојао. Митрополит и епископи су били уплашени и затечени оваквим захтевом, сматрајући да се уводи новина у српска

¹ Нису дошли због сукоба између митрополита Павла и бачког владике Висариона Павловића. Бачки дијецезан није дошао на Синод, као ни његов опуномоћеник, темишварски епископ Георгије Поповић. АСАНУК, МПА, Синод 1752.

² АСАНУК, МПА „Б“ 40/1758.

³ АСАНУК, МПА, Синод 1728–1776, Синод 1750–1751, 1754, 1758; Д. Руварац, *Радња Архијерејског синода 1750*, Српски Сион (Сремски Карловци 1904) 65–68, 82–85 и 102–105; Исти, *Дневни ред за синодске седнице 1755*, Српски Сион 13 (Сремски Карловци 1906) 375; Н. Нинковић, *Црквено-народни сабор и Архијерејски синод из 1749. године*, Истраживања 23 (Нови Сад 2012) 267–275.

⁴ АСАНУК, МПА, Синод 1728–1776, Синод 1750, „А“ 530, 532. и 551/1753.

права. Ненадовић је у писму владарки истакао да састављање синодалног записника о избору епископа, до тада, није била пракса. Међутим, како је он био услов потврде Мојсија Путника, накнадно је 1756. састављен и упућен у Беч. За време Ненадовићеве управе Митрополијом овакав документ је поново упућен 1758. поводом захтева за потврдом нових дијецезана Пакрачког и Темишварског владичанства. Тако је Синод постао значајан за избор нових дијецезана, иако је јерархија ово сматрала новином и сужавањем права датих Привилегијама.⁵

Синоди су све више попримали изглед места на којем су изношени подаци о преступима против Привилегија и захтеви који нису били у складу са намерама Двора.⁶ Постало је већ уобичајено да митрополит Павле крајем августа или почетком септембра оде у престоницу и ту се задржи до краја године, износећи тужбе и тражећи поправљање стања на основу синодалних одлука, као што је радио 1752, 1753, 1755, 1757. и 1759. Чак и када није лично ишао слао је писмене захтеве, формулисане на Синоду. Ово је на Двору створило слику да се на састанцима епископа разговара о стварима над којима Црква нема овлашћења. Проблем је актуелизован у контексту спора о свештеничком имунитету, који је разматран и на Синоду. Првојерарх је упорно бранио сваки вид овог имунитета, при чему је право митрополита да суди свештеницима, како је он сматрао, у било којој врсти преступа, постало нарочито спорно. Конзисторија је била, по Ненадовићевом тумачењу, духовни суд пред којим су одговарали свештеници и овде дате изјаве су могле бити упућене световним судовима, док су сами свештеници могли да им приступе тек после расчињавања.⁷

На Синоду из 1760. једна од главних расправа је вођена у вези са судским имунитетом духовних лица, јер митрополит није дозволио да се карловачки поп Петар Момчиловић и раковачки монаси појаве пред световним судом, тј. Комисијом састављеном у Петроварадину ради

⁵ АСАНУК, МПА „А“ 700, 730. и 731/1756, 26, 27. и 34/1757; АСАНУК, МПА „Б“ 671Va/1757; Ј. Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Нови Сад – Београд 1998, 122–178; И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори (1718–1735)*, Београд 2008, 114–122.

⁶ Једно од питања које је доминирало радом Синода дужи низ година био је захтев митрополита да му се препусти духовна власт над православцима у Ердељу, што Беч никако није хтео да дозволи. АСАНУК, МПА, Синод 1728–1776, Синод 1750–1756, 1758–1760.

⁷ АСАНУК, МПА „А“ 673. и 677/1756, 388/1759; Синод 1728–1776, Синод 1759.

испитивања сукоба на Банстоулу са османским поданицима.⁸ Митрополит је тражио да их он испитује у Конзисторији, али Комисија ову врсту испитивања није признала. Двор је то сматрао мешањем у рад световних судова, те је током синодалних седница из Беча, штафетом, упућена наредба да се свештеницима дозволи приступ и сведочење у Комисији. Ненадовић је са епископима тражио гаранције да се овакав случај кршења Привилегија више неће поновити и захтевао да његова евентуална дозвола духовницима да се појаве пред световним судовима, не може имати последице за будућност. Ово је навело Двор да нареди Ненадовићу да од тада више не може сазивати Синод самостално, него да најпре мора поднети план рада Илирској дворској депутацији и тек пошто га владарка одобри може бити сазван. Владар би тако у будућности могао да контролише о чему ће се расправљати на Синоду, са жељом да се овде говори искључиво о црквеним темама. Касније је Марија Терезија додала још један захтев, да седницама Синода присуствује њен комесар, што је код запрепашћених митрополита и епископа наишло на једногласно одбијање, јер би световно лице присуствовало састанцима апостолских наследника, како је оценила јерархија, сматрајући ово недопустивим, нарочито ако су у питању теме ритуала или избори владика. Иако је Ненадовић стално протествовао против оваквих одлука, оне нису измењене, а како није желео да им се повинује до краја своје управе Митрополијом није сазвао ниједан Синод.⁹

Записник који је настао током рада Синода из 1760. од посебног је значаја за историју ове институције, као и за разумевање на који начин су митрополит и епископи схватали Привилегије и своја канонска права.

⁸ Сукоб на Банстоулу, брду у близини Сремских Карловаца, догодио се 19. августа 1758. када су опљачкани грчки трговци. За разбојништво су окривљена двојица Карловчана, Теодор Суботић и Адам Алијашевић, а како би се испитала кривица образована је посебна Комисија у Петроварадину која је позвала и два свештена лица, карловачког попа Петра Момчиловића и архимандрита манастира Раковца, да дају исказе. Међутим, митрополит им је забранио појављивање на световном суду у складу са одлуком Синода из 1758. АВ, ИДКД, 2461, 2466. и 2474.

⁹ АСАНУК, МПА „А“ 59, 74, 119, 133/1760; АВ, ИДКД, 2504; В. Köpeczi, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest 1990, 418–422; Б. Поповић, *Значајнији историјски догађаји румунско-српских односа у Трансилванији у првој половини XVIII века (према румунској историографији)*, Темишварски зборник 2 (Нови Сад 2000) 64–69; Р. М. Грујић, *Прилози историји одношаја наших с Румунима у XVIII веку*, Сремски Карловци 1906, 9–11, 14–15, 38–40, 45–49; Ernst Chr. Suttner, *Visarion Sarai im Kontext der Teologiegeschichte*, Annales Universitatis Aulensis, Series Historica, 11/II, Alba Iulia 2007, 176–178.

Чува се у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, у фонду „А“ под сигнатуром 168 ½ /1760. Носи стари назив *Конституција Синодалног протокола за 1758. лето и следећуићаја*. Иако се из наслова види да је Записник обухватао Синоде из периода 1758–1760. за прву годину недостаје већи део, а за наредне две се ради о целовитим текстовима. Реч је о записницима у виду књиге без обележених страница. Иза сваке синодалне седнице митрополит и епископи су се потписивали на записник. У питању је оригинални акт, који је писан славеносрпским језиком. У њему се налазе интерполације царских аката у преводу. Приметно је присуство графема из руског језика. Текст протокола гласи:

Сремски Карловци, 3–14 (14–25) јул 1760. године.

Оригинални записник Синода Карловачке митрополије одржаног 1760. године, у осам седница, којем је поред митрополита Павла Ненадовића присуствовало још шест епископа.

1760 дне 3. М[есе]ца Јулија о Имени Божијем собравшимсја
архијерејем овдрзаша Синод свој,

и в Первој Сесији сего 3: Јулија [1]760.

В призрениј в седмој и осмој прошлаго [1]759 года сесијах назнаменованого от Команде варадинске и онде у делу Банстолскаго разбоја нареждане комисије,¹⁰ јако же и от саме Славонијске Генерал Команде исканого на

¹⁰ Реч је о захтеву генерала Вулфена, да духовна лица буду испитана у Петроварадинској комисији, који је представљен Синоду јула 1759. АСАНУК, МПА, Синод 1728–1776, Синод 1759. Спор је требало утолико брже решити јер је за њега била заинтересована и Порта, у име које се жалио београдски Хаци Хасан-паша, тражећи да се околности сукоба на Банстолу испитају и губитак од 1.200 форинти надокнади. Угарска дворска канцеларија се посебно жалила грофу Кауниц-Ритбергу на митрополита Ненадовића, који је по њој цео посао ометао и успоравао, јер није дозвољавао калуђерима да дају изјаве, иако се сумња да су пљачкаши новац сместили управо у манастир. АВ, ИДКД, 2485–2486. АСАНУК, МПА „А“ 91. и 95/1760.

против Закона Нашего и Привилегиј свештенства пред Суди мирскими предстатија, и на то под 19-им октом[бром]: 759 учињенаго от Синода их Цесаро Краљев[скому]: Апостол[ическому]: Величеству предложенија посланиј последниј под 22. Маја сего текушћаго года на АрхиЕпископа и Митрополита управљениј Рескрипт прочтен бист: и како всевисочајшиј указ јест, да на всјако кратное суда мирских поисканије Свештенства предстаст, ашће ли кто от клера в пустахиство, јатачеству, или ином каковом погрешенији обрјашчетсја, тогда ради наказанија таковаго в призренији Привилегиј Народних кому ће судејство пристојатисе между двома дикастеријами Хофкригсратскаго Јустиц-Колегијума, и Илирическе Хофдепутације договор бити имат, и их Велич[еству]: за потвержденије представити.

Но како ово зактеваемое Свештенства пред суд мирскими прдстатије и закону нашему, и Привилегијами тако противно јест, да у такове упуститисе иначе невозможно, разве от јаснаго Привилегији Тенора отступити: Сијеже сотворити ни Синод совокупно ни епископи по особ сотворити несут в состојаниј, занеже и тако АрхиЕпископ и Епископи код Клера и Народа в суспицији сут, да публичне пашквиле издајут, обличити их хотјашчи, да они без ведомости народа отступајут от Привилегиј, и Церковних и Канонских уставов.

Сего ради обштим и согласним уговором заключено јест все оно что прошлаго лета Синодално уговорено их Величеству представлено јест, паки повторити, и при том Параграф Привилегијалниј Свештенство јединому духовному Суду подлагајушћиј цитирати, и позвати се, да како Привилегијами дано јест свобода по закону живети, закон же клер от суда мирских иземлет, к чемули будет Синод, и Конзисторијуми Архијерејски, ашће судејству мирскому клер подчинитисја и тако паки коленопреклоно их Величетво просити, да би Свештенство по Привилегијам и Закону, и досадашнем доцирато узусу без далшаго поисканија јеже мирских судех предстојати, свободно оставити, и тем за твориме храбре, верне и полезне службе Народу мзду сотворили а всемилостивејше разсудити изволили, да Синод у нарушеније сего Пункта привилегијалнаго упустити се не может сам от себе, разве ашће сих Ц[есаро]Кр[алевско]: Величество резолвирајут генералниј Клера и Народа Сабор, да на том с царским Комисаром трктирујетсја. А дотле да би в земљах своих нарежденим властијем повелели нас в Привилегијах наших по всевисочајших Интиматех Бранили, а запретили да нас исте власти сицевими поискани неударчајут, и предстатије Свештенства на против Закона обичај незактевајут.

Павел Ненадович
Архиепископ и Митрополит
Синесије Живанович Епископ Арадскиј
Данил Јакшич Епископ Карлоштадскиј
Јосиф Стојанович Епископ Костајничкиј
Мојсеј Путник Епископ Бачкиј
Викентиј Јованович Епископ Темишварскиј
Арсеније Радивојевич Епископ Пакрачкиј

Во другој Сесији 5: Јулија [1]760.¹¹

1. За в превој сего года сесији их Величеству: Ц[есаро]Кр[алевскога]: предложитисе уговоренују Ремонштрацију, јако Синод нежеет упутитисе у систирунг клера пред суди мирскими уговорено, да развиденија комисији Варадинској АрхиЕпископ и Митрополит пишет по концепте днес на немецком јазуку в Синоде проченом, и апробиратом 16. јулија [1]760. по новом датиратом.
2. Всевисочајши Цесаро Краљевски Рескрипт от 22. маја [1]760 года прочтен, којим их Величество по преждних запретителних декретах паки ојављајут, да како АрхиЕпископ и Митрополит у Ердељу никакове јурисдикције нејимат: тако и да не мешајетсја у дела неунитов у Ердељу обретајушћихсја:

На сије уговорено јест, от јурисдикције митрополији сеја у Ердељу запрещенија неотступати, но како је Митрополит досле толико крат, и последне под 1–им Јулија сего года о тој јурисдикцији предлагал, тако и в напред неотступно именем Синода да предлагет, и просит.

¹¹ На овој седници се расправљало о митрополитовој власти у Ердељу, за коју се он борио од доласка на чело Митрополије. Настојао је не само да прошири своју јурисдикцију него и важење Привилегија на ердељске Румуне, за шта није уживао подршку не само Двора, него ни дела свог епископата (Дионисија Новаковића и Синесија Живановића). Са расправама о Ердељу у вези је и друга покренута тема на овој седници. Она се односила на будимског епископа Дионисија Новаковића, којег је Двор 1759. позвао у Беч, где је решено да он буде постављен за епископа у овој области, али о томе званично није обавештен митрополит, док је Новаковићу забрањено да о томе обавести првојерарха. Ипак, митрополит је са друге стране нешто сазнао о томе, због чега је настао овакав синодални захтев. АВ, ИДКД, 2446, 2489. и 2496; АСАНУК, МПА „А“ 59, 101. и 106/1760.

3. А дијаци и дијакони от Ердѣља за рукоположеније приходјашчиј, ни от којего архијереја сих стран прежде да нерукополагајутсја, но јегда о том от Митрополита препоруку пријмит, или такови к рукоположениј готовјашчисја к њему послани будут. Јегдаже рукоположени будут, архијереј, иже рукоположил будет, да даст свидетелное писаније по образцу в грјадујушћеј сесији устроитисја, и в Синодалниј Протокол вметитисја имушћем, а от рукополагаемых да приемлет вери известие по протоколу 9. сесији 17: Јулија [1]758.
4. Понеже Будимскиј епископ Господин Дионисиј Новакович на позваније к прошлаго Года торжественаному Синоду к њему от АрхиЕпископа и Митрополита позваное собственоручним своим 5. јунија [1]759. в Сентандреји датиратим писанијем в ових терминах отзвалсе, да всевисочајшим указам их Цесаро Краљевских Апостолских Величествов позван јест в царскиј град Вјену, за каковоје же дело зовут јего, он неведом, уразумев же по сим непропустит јавити АрхиЕпископу и Митрополиту.
- Но понеже он Господин Епископ Дионисиј, от онаго време и датума ниње реченаго јего писанија до днешњаго време и дне о деле том, какво он у Бечу имел, нејавил: а
- Епархијани јего Митрополиту јављајут, да он Господин Епископ их не токмо вешћи Епископскиј Будимскија јему на реверс в сохрањеније и ужитак токмо изрученија противно правилно отчуждем и продал јест: Но јешћо некамо на ину некују Епархију отходити, а Будимскују оставити готовитсја:
- уговорено јест, да АрхиЕпископ и Митрополит своим и Синода сего именем јему Господину Будимскому Епископу чрез експреса посланика пишет и о предречених трех пунктах слово и ответа с известијем ишћет, поменув јему пред лицем Церкве данија обети, ихже он отступив во особшчину несохранил би.
- И сеј Протокола Екстракт јему Будимскому Епископу да приложитсја и пишет от Митрополита, да от себе даст что скорше известије и от деле том, и да посланика незадржава.
- На Брашовскаго протопопе Јевстатија под 30: април сего года посланое писаније и тужбу за удержаноје школ зданије, ответствовати јему, да предложеније их Ц[есаро]Кр[алевскаму]: Величеству о том учинити се будет, обаче прежде да известит, он протопоп, какова Резолуција от Славне Губерније из Сибиња следовала, и паки да оне људе при школах дома своја имушћија и зданије школскоје препјетствујушћија имено јавит Митрополиту, и сутби они нашего Православија.

Павел Ненадович
Архиепископ и Митрополит
Синесије Живанович Епископ Арадскиј
Данил Јакшич Епископ Карлоштадскиј
Јосиф Стојанович Епископ Костајничкиј
Мојсеј Путник Епископ Бачкиј
Викентиј Јованович Епископ Темишварскиј
Арсеније Радивојевич Епископ Пакрачкиј

В третјей Сесији 6: Јулија [1]760.

В смотрнији прошлаго лета 5. јулија в второј сесији уговоренаго предложенија ради творимаго от стране Коморе, Спахилуков, и Крал[евскиј]: варошеј на праву Кадуцитета усилија, обрелосе, да ашће о том предлагато, и по том јавившија нови случај јављени биша, и поврашћеније окупиратих искато: до ниње јешће никакове Резолуције неследовале: Сего ради паки уговорено јест о том предложеније обновити и просити их Ц[есаро] Кр[алевско]: Величество во јеже би досле отјавити повратити, и сеј Кадуцитета ради Привилегијалниј пункт утврдити, и в напред всјакоје тому усилије запретиити изволили, и надлежатељствам интимирати.

За нарушеније слободи фамилије Свештеничке в статус провинцијалном и милитарском Ц[есаро]Кр[алевскому]: Величеству ламентацију представити, да се всевисочајше Резолуције недрже, но да би на ново надлежатељствам расписалосе, да Свештеничке фамилије слободне будут.

В прилице учињенаго оглашенија всевисочајшаго Ц[есаро]Кр[алевскаго]: Величества Рескрипта от 9. Јануара [1]760, по којей резолвирато, да Епископи Карансебишки и Темишварскиј в распре ради пределов Епархији својих, во оних пределех остану, како су досле своје Епархије и јурисдикцију имели. В којем всевисочајшем рескрипту наложено АрхиЕпископу и Митрополиту да обојим странам објавит тонову всевисочајшу резолуцију, и на исполненији тоја настоит.¹²

¹² После смрти темишварског владике Георгија Поповића (децембар 1757), вршачко-карансебешки Јован Георгијевић је тражио да добије неке делове Темишварске дијецезе на управу, јер је она била већа од његове. Синод и митрополит су били спремни да му изађу у сусрет, међутим, како су захтеви владике Јована постали преамбициозни, одустали су од намере да му дозволе проширење, што је касније потврдила и Марија Терезија. АСАНУК, МПА „А“ 268/1758; АСАНУК, МПА, Синод 1728–1776, Синод 1759; АСАНУК, МПА „А“ 478, 485. и 503/1759; АСАНУК, МПА „А“ 3. и 5/1760; АВ, ИДКД, 2456. и 2464.

Но Митрополит показа Синоду писаније из Вршца 1. фебр: [1]760. от Карансебишкога Епископа Јо[в]ана ответное на предречених Рескрипта објављење: којим невзираја да по всевисочајшем указу Јему писато, отговора: да није потреба била Јему о том писати више известија, но и прочаја непристојнаја вмести: а кроме сего и

На Синод не приходить он Карансебишкиј Епископ Јо[в]ан таки уговорено јест, Јему АрхиЕпископ и Митрополит сеј Синаодалниј протокол да саобшћит, и јавит, како Синод безместно бити видет сеја ответ упорниј и укорниј старшему својему, а јешће по всевисочајшем указу писавшему с тем објавленијем, да в сем преступленији исправитсе, а в напред таковаја непродрзаст ашће ли непрестанет, их Ц[есаро] Кр[алевскому] Ап[ос]т[олскому]: Величеству представить сија принудити сам будет.

Что је АрхиЕпископ и Митрополит Хофдепутације Президента Барон: Бартенштајна Ексцеленцији на јего под 1. Ноем: [1]759 по всевисочајшеј ведомости их Ц[есаро] Кр[алевскога]: Величества за Прокопија Поповича у Чрној Гори Епископство похитившас ходатејственное под 12. Ноем: того лета по новом отписал, Синод находит за благо и Каноном сходно, и понеже он Прокопиј сам под 23. Јунија Сего года Синоду писал, Синод при своих в лете [1]758 и [1]759 даних вотумах и закљученијах остае, и јего Прокопија за епископа не признајет, ни Свештенодејствовати в пределех Митрополији сеја благословљајет, и сије закљученије јему Прокопију, черз кога Митрополит особње обретет, да објавитсја, а с ним писмено не кореспондирујет.¹³

От оних хулних чрез бегунца Генадија Васича иногдашнег Ексарха Пакрачког разсејаних пашквилах остављајетсја, да Бог судит: но

¹³ После смрти пакрачког владике Софронија Јовановића (јануара 1758) појавила су се двојица његових некадашњих егзарха са намером да за себе добију потврду као епископи овог владичанства, мимо закона и устаљеног поретка Митрополије, што Павле Ненадовић са осталим епископима никако није хтео да прихвати. Тако је бивши егзарх Прокопије Поповић епископство добио од цетињског владике Саве Петровића, чија јурисдикција није постојала у Хабзбуршкој монархији, док је други егзарх Генадије Васић покушавао да задобије народну подршку за овај положај, али је после тешког сукоба са митрополитом отишао у Русију, одакле се вратио после неколико година. Васић и Поповић су на крају живот завршили у затвору, где су се нашли на Ненадовићево инсистирање. АВ, ИДКД, 1875–1876, 1878–1901, 1903, 1906, 1908, 1919, 1922, 1931, 1934, 1940, 1946, 1950, 1952, 1954; АСАНУК, МПА „А“ 204/1758; АСАНУК, МПА „А“ 436, 437, 444, 448, 454. и 455/1759; АСАНУК, МПА „А“ 173. и 245/1765, 356, 365, 392. и 487/1766, 496, 499, 577, 578. и 583/1767.

По шпецификацији чрез Вировитичку Вармеђу код Осечкаго биватеља Стефана Зубановића код јего от Генадија остављене вешћи, Митрополиту да изручатсја их Цесаро Кралев[ское]: Величество за указ на надлежателство просити, закључајетсја, обаче преже код вармеђе Вировитичке искати вешћи.

Павел Ненадович
Архиепископ и Митрополит
Синесије Живанович Епископ Арадскиј
Данил Јакшич Епископ Карлоштадскиј
Јосиф Стојанович Епископ Костајничкиј
Мојсеј Путник Епископ Бачкиј
Викентиј Јованович Епископ Темишварскиј
Арсеније Радивојевич Епископ Пакрачкиј

В четвертој Сесији 7: Јулија [1]760

Објавил АрхиЕпископ и Митрополит како су Грци в поисканији Хесапов, избраниј епитропов, и намешћају ефимерија снисходитељне и духом кротости, јако братство С[вја]то Георгијевскаго Храма Бечкаго трактирани, обаче они не внимајушће ни уставом Церковним, ни от Блажењејшег Патријарха Арсенија Јо[в]ановича на прошеније их в лете [1]746 даному уложенију, ни народним Привилегијам, ниже теми утврдемија Митрополитској власти свешћеника не јегоже Митрополит наредил, не јего же они хотеша, наместиша, хесапе от прошлих лет не дајут, епитропе не промењајут и јегда промениша, без ведомости и потвержденија Митрополитскаго во епитропстве их имут.¹⁴

Сего ради уговорено јест, да они Бечки Грци ашће духом кротости понудитсја уставом церковним, и Патријаршему, јакоже и

¹⁴ Сукоби са Грцима око капеле Светог Георгија у Бечу су трајали доста дуго и тек су у наредном периоду ескалирали. Митрополит је нарочито активно радио на сређивању стања у капели током 1752, настојећи да Грке, који су били османски поданици, потчини својој духовној власти. АСАНУК, МПА „А“ 387, 389–391, 394, 397, 399, 402. и 406/1752. Иако је односе међу бечким православцима уредио 1752. стање је у наредном периоду погоршано, после чега је дошло до нових сукоба између Срба и Грка, који је 1761. покушала да реши Марија Терезија потврђујући Ненадовићеву јурисдикцију над бечким Грцима. Међутим, они су убрзо после тога изашли из капеле и изнели из ње већину мобилијара. АВ, ИДКД, 1722, 1724–1725.

Привилегијам саобразно покоритисја: ашће ли конечно упорни јавјатсја: то по примеру, јакоже в лете 1742-ом: предпомјанутиј Господин Патријарх с ними поступи, поступитсја азистенцију мирскују употреблише, и испред их церковное Сокровиште и украшеније узметсје, а оним Епитропом предадут, иже по уложеном уставу како в хесапех тако и епитропстве, јако и ефимеријстве водитсја будут.

Понеже на прошлах года Синодалним уговором учињеное предложеније, да би путником иностраним за милостињу по прежднему допустилосе в народе приходить, никакова всевисочајша Резолуција неследовала; таки уговорено јест: всем от турскив пределов на сих странах обретајушћихсја таковым за милостињу послаником повторителне повелети, да из сих пределов Митрополији, и Епархиј тој подлежащих во својаси возвратитсја и милостињу собирати недержают, ашће страдати нежелајут.

А како и в напред са том дозволеніји настојати се будет, и ашће изејдет, им легко јавитисе и посланици позвати могут.

Дијаци и Дијакони в здешнија Митрополији пределех воспитанија, и оженија за рукоположеније на турску страну, или инамо преходјаштија, и рукоположеније похитавше возврашћајушћисја паки, за рукоположеније неимети, ниже Свештеносејствовати, меншеже парохіју дајати на сих странах, уговорено јест, како и правило гласит.

Павел Ненадович
Архиепископ и Митрополит
Синесије Живанович Епископ Арадскиј
Данил Јакшич Епископ Карлоштадскиј
Јосиф Стојанович Епископ Костајничкиј
Мојсеј Путник Епископ Бачкиј
Викентиј Јованович Епископ Темишварскиј
Арсеније Радивојевич Епископ Пакрачкиј

В петој Сесији 8: Јулија [1]760

АрхиЕпископ и Митрополит в соседенији всех Епископов инвитуирал да би к будушћему торжеству женитви Кралев[скаго]: Крон Принца јего Кралев[ские]: Високости о својем трошку вси у Беч поћи, и онде 14: Септ. сего года, обрестисе подвигли, а за то Епископу Карансебишком Јо[в]ану писати. Ктому же всем Народним Штабсофоциром о том же торжестве на истиј Термин распишетсја, јакоже и поглавитим варошам

во всех Епархијах, да и они с окрестними мести и сели лица нека обретут, изберут, и наредет о своем трошку у Беч к реченому торжеству поћи, где тако собранием от клера и народа членам даће се прилика полезное нечто делати, и испросити.¹⁵

На тужбу попа Авраама парохіјалного в Сент-андреји јављајушћаго изреченије отлученија јему тјашко бити, от Архијереја Будимскаго искати протокол и суд, и изреченије.

Павел Ненадович
Архиепископ и Митрополит
Синесије Живанович Епископ Арадскиј
Данил Јакшич Епископ Карлоштадскиј
Јосиф Стојанович Епископ Костајничкиј
Мојсеј Путник Епископ Бачкиј
Викентиј Јованович Епископ Темишварскиј
Арсеније Радивојевич Епископ Пакрачкиј

В шестој Сесији 10: Јулија [1]760

Из узрока што днешњеју почтоју полученим под 15: Јулија сего года новим посланим писмом Народниј Агент Шерер о једних и других стварех јављајушћи ова страшећи, ова само помињући, а обстојателно неизвествујући извествујет: уговорено јему Агенту писати:¹⁶

Да Синод негодујет, што от каквог он Шерер у службу ступио, јешће никаква привилегијална пункта против толиких нападениј неотбранил, но на оном, како она Инштанција, где би ради била што от привилегиј оттргнути, зактева, он остает, а што јему на синодалнаја возраженија говоритсја, обстојателно неизвествујет, да би прјамо тому возраженије устоити могло, но аки мимогред пишет: зато да би у напред кад није вретан одбрити, и на добриј и утешителниј Конец праведнаја наша прошенија довести, поне да би онако право перихтовао, што о наших предложенијах говоритсја на против, а Синод што јему от

¹⁵ Будући цар Јозеф II се два пута женио, први пут Маријом Изабелом од Бурбон-Парме (1741–1763), а други пут (1765) са својом рођаком Маријом Јозефом од Бајерна (1739–1767). Н. Magenschab, *Josef II. Österreichs Weg in die Moderne*, Wien 2007, 13–17, 30–36, 60–62.

¹⁶ Са агентом Јоханом Вилхелмом Шерером уговор је склопљен 1753. током митрополитовог боравка у Бечу, после смрти агента Карла Јозефа Ореңгија. АСАНУК, МПА „А“ 622/1753.

височајшаго двора приходило будет, подобајушћаја предлагати вedom будет, но он Агент да не страшит Синода ни у малодушије приводит, занеже Синод не имат узрока бојатисја, знајући себе пред Богом и Царским Величествам верни и права битија зато да би он свој јурамент прочитао, и по том ступао и дела прамоверно, и шпецифице откривао какова су расцепленија у народу ради промовираних народа членов, и кои су и в чем расцепленије творјашчиј. Да поменетсјаже, да ради Прокопија Поповића ответ чрез јего Хофдепутације Президента Ексцеленцији послат, а јего и сад от Синода последниј и категоричкиј ответ, да изручит их Ексцел: и себе како у овом, тако и осталих овамо пишемих страхованијах позорна и пристрастна не творит но права Привилегијалнија, и тем утврждениј Наш закон болшими мерами бранити.

На предложеније Епископа пакрачкаго:

А: преже церкви почети правити, и ашће препетствуется, предлагати, а допушћенија не искати.

В: за ораховичкија Манастир: претенсију дома осечкаго Митрополит у својем Присуствију развидети будет

С: Јефрем је Генадију вручен, а Епископу није нитко наредио 70ф[оринтов] трошити на јего.

Дионисију није дужно, зашто Генадиј казал да епископских кредитора неимат.

Д: Црков Ораховичку нису унити, но народ правии и Спахијскиј отац јако неунит: тако и нест страха.

Е: За пакрачке церкви зданије оаст при протоколу прошлог Синода.

Ф: Калогера Михаила из Гомионице Епископ да предаст Калугеру Силвестру, а сврху тога от Силвестра писмо Рецеписе примит. и к сему пункту всја писма и акта поврашћена сут паки Епископу Пакрачкому.

Г: Генадиј јави да није дужно, а ово се насило тако да тражит епископ Регрес на скруту и вешћех Генадијевих у секвестру код Вармеђе Вировитичке сушћих, које се истражујут да у архиепископију возвратетсе.

Н: Врућину држати у собњужденију да би покајалсја и исправил.

В распре между лепавинским архимандритом Никифором, и капеланом, и синовцем јего ниње нареченим протопопом Максимом, ашће и нашлосе да в многих пунктах он протопоп Максим весма погрешил, но притом и архимандрит неисправен јест: Синод ово за старост архимандрита јему, и јего ради синовцу јего милостију покрити изволил за сеј крат само, обаче того, да једин к другому истино примиритсе, и о распре непоменут проче и оба по наредбе местнаго архијереја својего обходјатсја, (нечитко) иже архимандрит покуситеја

безместно, нечто сотворити, и долажетсе, парохије лишен будет, и правилно наказан: Но за великост дрзновенија протопопи невозможно цело без наказанија оставити, ашће и много јему по правилам и заслуги прошћено: тако закључено јест: да протопоп Максим за три месеца праздан и удружен будет от свештенодејствија, и чрез ово терминое време приходов капеланских да не имат. Ашће ли чрез сије време или после он старцу архимандриту и воспитателју и стрицу својему покуситисја противитсе, обидети, или иначе увредити, то конечно будет казн пријати по правилам безчествујушчих и родосаждајушћих родители своја осуждајушчим.

Павел Ненадович
Архиепископ и Митрополит
Синесије Живанович Епископ Арадскиј
Данил Јакшич Епископ Карлоштадскиј
Јосиф Стојанович Епископ Костајничкиј
Мојсеј Путник Епископ Бачкиј
Викентиј Јованович Епископ Темишварскиј
Арсеније Радивојевич Епископ Пакрачкиј

В седмој Сесији 10: Јулија [1]760

Понеже от их ЦесароКралевакаго апостолскаго Величества под 15. јулија по новом сего года датираниј и чрез нарочну штафету посланиј всевисочајшиј рескрипт вчер на АрхиЕпископа и Митрополита 11: Сего о 3-ем часу по полудне пришел и получен, по којем их всевисочајше помјануто Величество: Свое негодованије објавити изволиша, што дважди досле повеленое попа Петра Момчиловића, и калугеров монастира Ремете пред комесију Петроварадинскују в разведенију Банстолских разбоја нареждenuју предстатије јешће неизвершено, и сего ради повелевају, абие по приатији вначале zde помјанутого всевисочајшаго рескрипта зактеване от речене Комисије Свештеничке пред комисију поставити, иначе в противном случају неповолними принужденија средствја поступити хотјашће: тој же рескрипт целому Синоду представлен, и прочтен, и того содержаније с крајњејшим сердца оскорбленијем разумети било, ово что синодалнаја о зактеваном предстатии Свештенства пред суди мирскими всепокорнејшаја досле учиненаја заштиштенија предложенија их Ц[есаро] Кр[алевакаго]: Величества аки всевисочајших указов неисполнение донешена сут, и извештена; ово пак что и их Величеству: в сиевих окрестностях в

непешћеванији непокорства, бити себе Синод видит, а при том от закона својеґо, от црковних уставов, Привилегиј Народних, и досле храненаґо јасно показанаґо обичаја и уживанија без согласија и ведомости всего часнаґо Клера и славних Народа отступити и страшно, и неозможно нам јест. И в сичевом совсех стран сотеснениј Нашем једино токмо к утешенију, что право токмо закона нашего и Церкви всемилостивејшими Привилегијами утвржденоје представљајушће никакова упорства знаки давших себе познаем, но молбами смиренејшеми просихом в томже праве нас всемилостивејше оставити, јеже непередстајати Клеру нашему в укоризну тајнства Свештенства судом мирскими: темже и паки поверајушче себе на правду и милост их Ц[есаро] Кр[алевско]: Величество всевисочајшиј Трон окружајушчују неотступно нашим донешеним о систирунују том учињеном прошенијам и права заштишћенијам принциајем, и их ЦесароКралев[ско]: Величество о рукодержанији и поштадениј всемилостивејшем просити непрестаем, а притом и представити их Величеству уговорихом, да с отражеваним Свештенства предстатијем нест Синода намереније то коґдами бо било, да би развиденије и јустиција ради банстолскаґо разбоја пресекло се или во все отбило: Но что взисканије пред именованих нарочних Свештеников вносит страх слаедованија до всецелаґо клера по Привилегијах от суда мирскаґо иземлемаґо и досле показујушчих дворних Експедицијах всего да изјата бившаґо, и за то да не би Синод сумневалсја оне Свештеничке представити, ово јеже их Величеству показати, да преслушанију всевисочајших зактеваниј места у нас нест, ово же да развиденију не жајајем препетствоватисја, ниже паки о глаголемом или понем непштујемом комплицитету взискујемо свештенства сумневаемсја, ашће би само сије предстатије за сеј само казус где турских подаников разбој касаецсја, и коншилuka право взискујет ускореније правици, вмењалосе, и внаперед би на всегда и на всјакаґо Свештеника неразумевало, и протезатисја хотело. Јакоже и нест Синод противен за сеј јединј само случај /: ашће би неби их Величество последнее Синода о том учиненоје предложеније всеправеднејше услышати, и испитованије Свештенства в присуствији от комисије послатисја имушчих членов допустити изволили:/ вначале поменуте Свештенике пред комисију поставити, с резервацијом обаче да сије в сем једном случају предстатије никогда внаперед конзеквенције на осталиј клер за собоју влешти небудет, и ашће сичево резервација нам освидетелствовалосја будет от комисије, а при том допустилосја, како и писано јест от комисије, да в присуствији двух от клера нашего лиц они Свештеници испитујутсја, и испитуема, и от

свештеников казујема не токмо в протоколе комисијском читати, но и посланим ad audiendum бележити допуститисја.

Но и сиј за сеј само случај датисе имушћиј Свештеници прежде комисији да непредстављајутсја, дондеже от комисије невзишћутсја, обаче и тогда прежде да резорвације свидетељство дадут и кондиције zde вмешћеније исполнити хошћет он комисија.

Павел Ненадович
Архиепископ и Митрополит
Синесије Живанович Епископ Арадскиј
Данил Јакшич Епископ Карлоштадскиј
Јосиф Стојанович Епископ Костајничкиј
Мојсеј Путник Епископ Бачкиј
Викентиј Јованович Епископ Темишварскиј
Арсеније Радивојевич Епископ Пакрачкиј

В осмој Сесији 14: Јулија [1]760

Ана Попович из Павловаца села епархији Сремскија бивша закона супруга Михаила Шакабент, от неколико лет мужа сего своего невидевшаја, но точију по слуху јего умерша разумевша, и досле много крат допушћенија к посјагнутију за инаго законаго мужа просившаја, обаче до веројатном свидетељства о смрти предпоменутога мужа јеје Михаила допушћенија неприемшаја, днес представила свидетељство писменое Георгија Теодорова, и Штерије [Стерије] Јевстатијева 8. јулија сего [1]760 пред Честним Епископом Бачким Конзисториумом писмено и устмено даное, и печатију Епископскоју утврђено: На које поверившесја Синод благословљајет и допушћајут јеј Ани за инаго мужа посјагнути, и по закону венчатисја.

Павел Ненадович
Архиепископ и Митрополит
Синесије Живанович Епископ Арадскиј
Данил Јакшич Епископ Карлоштадскиј
Јосиф Стојанович Епископ Костајничкиј
Мојсеј Путник Епископ Бачкиј
Викентиј Јованович Епископ Темишварскиј
Арсеније Радивојевич Епископ Пакрачкиј

(АСАНУК, МПА „А“ 168 ½/1760)

Vladan GAVRILOVIĆ
Nenad NINKOVIĆ

**MINUTES OF THE SYNOD OF THE METROPOLITANATE OF
KARLOVCI FROM THE YEAR 1760**

Summary

Around the middle of the 18th century, when Pavle Nenadović was head of the Metropolitanate, certain decisions were made which concerned the Synod among other things. These decisions stipulated that the Synod would meet every year and that it would start on the Feast of the Holy Apostles Peter and Paul. Also, the meetings would be held after the liturgy and all the bishops would be obliged to attend except when there was a legitimate reason for their absence. However, in September 1760, as a result of secular, rather than ecclesiastical issues discussed increasingly at the Synodal meetings, Maria Theresa prohibited the holding of meetings without her prior permission. Due to this, the Synod was never convened again by the end of Nenadović's governance of the Church. The Metropolitan refused to comply with the ruler's decision, which is why he never tried to get the permission for the Synod to be held. The reasons for such Maria Theresa's decision appeared at the Synod in 1760 – according to the imperial court, the Synod interfered with the ecclesiastical court jurisdiction and made decisions that were beyond its synodal jurisdiction and contrary to imperial orders.

Keywords: Habsburg Monarchy, Metropolitanate of Karlovci, Synod, Metropolitan Pavle Nenadović, Privileges.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 09. 2015.

Милан КУТЛЕШИЋ*

Историјски институт
Београд

ВИЦЕАДМИРАЛ КОДРИНГТОН И БИТКА КОД НАВАРИНА 1827. ГОДИНЕ**

Анстракт: У овом раду представићемо извештај британског вицеадмирала Едварда Кодрингтона амбасадору Велике Британије у Цариграду Стратфорду Канингу у вези са битком код Наварина, као и упутства која је Кодрингтон давао својим потчињенима један дан пре него што је дошло до сукоба и размене ватре између две супротстављене стране.

Кључне речи: вицеадмирал Кодрингтон, Де Рињи, Хејден, Ибрахим-паша, Наварино.

У зениту борбе коју су Грци повели за ослобођење од Османлија 1821. године, велике силе Велика Британија, Француска и Русија су склопиле савез у јулу 1827. године са намером да посредују у мировним преговорима између супротстављених страна. Султанова ударна песница у пацификацији непријатеља била је војска египатског намесника Мехмед Алија, а предводио ју је његов син Ибрахим-паша. Својом суровошћу и немилосрдним обрачуном са цивилима, Ибрахим-паша је убрзао одлуку савезника да крену према обали Пелопонеза.¹

* milan.kutlesic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804 – 1918) : подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

¹ D. Dakin, *The Greek struggle for independence 1821–1833*, London 1973; Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804–1914*, Београд 1995, 26–36; В. Поповић, *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске*

Почетком октобра 1827. године савезничка морнарица је дошла до Пелопонеза и луке Наварино, где је била смештена османлијска флота. На челу савезника био је вицеадмирал Едвард Кодрингтон, искусан поморац који је учествовао у бици код Трафалгара 1805. године, где је био капетан бојног брода *Orion* и где је дао свој допринос поразу француске флоте и победи Британаца. Њему подређени били су заповедник француске флоте контраадмирал Де Рињи² и заповедник руске флоте контраадмирал Хејден.³ Британска флота се састојала од три линијска брода *Asia*, *Genoa* и *Albion*, три фрегате (ратни бродови средње величине) *Glasgow*, *Cambrian* и *Dartmouth*, и још неколико пловила. Британска флота је имала највише топова од свих савезника.⁴ Кодрингтон је био незадовољан позицијом у којој се налазио. Није му било пријатно да има за потчињене двојицу људи које није могао да санкционише у случају да га не послушају и не изврше задато наређење. У Де Рињија не само да није имао поверења, већ је гајио подозрење и према свим осталим припадницима француске нације „којима се исто није смело веровати”.⁵

Као резултат савезничке акције, Ибрахим-паша је поражен и Грци су били на путу ка остварењу свог циља. Оно што је изазвало контроверзе везано за ову битку је то што није свугде Кодрингтоново војевање дочекано са аплаузом. Војвода Велингтон и британски краљ Џорџ IV су назвали битку код Наварина трагичном грешком. Млади Бенџамин Дизраели је у свом роману *Попанила* осудио целокупну тадашњу спољну политику коју је водила Велика Британија, а Кодрингтона је подсмешљиво називао “сер Бомбастес Фуриозо”, наводећи да је испловио у журби и грешком напао британског старог савезника.⁶

У британској јавности и историографији битка код Наварина није заузимала место које јој је по важности припадало. Због спољне политике Велике Британије која је углавном била проосманска није било пожељно

царевине у Леванту и на Балкану, Београд 1928, 107–114; L. S. Stavrijanos, *Balkan posle 1453. godine*, Београд 2005, 268–274; Р. Клог, *Историја Грчке новог доба*, Београд 2000, 35–39; J. S. Koliopoulos, Т. М. Veremis, *Modern Greece. A history since 1821*, Chichester 2010, 15–27.

² Marie Henri Daniel Gauthier de Reigny (1782–1835) – заповедник француске флоте.

³ Логин Петровић ван дер Хејден (1773–1850), рођен у холандској племићкој породици као Лудвиг Сигисмунд Густав ван Хејден. Ступио је 1795. године у службу руског двора. Заповедник руске флоте код Наварина.

⁴ С. М. Woodhouse, *The Battle of Navarino*, London 1965, 55–71.

⁵ Исто, 57.

⁶ М. Ковић, *Дизраели и Источно питање*, Београд 2007, 34.

наглашавати један од ретких тренутака када су Велика Британија и Османлије били на супротним странама. Битка код Наварина је, после битке код Трафалгара, највећа поморска битка Велике Британије на европском континенту у деветнаестом веку, а требало је сачекати више од 130 година да би се појавила нека монографија о њој.⁷ Едвард Кодрингтон је поделио судбину свога дела. Он није слављен као његов учитељ Нелсон, иако је био подједнако успешан поморац у служби свога краља.⁸

Значај ових докумената је у томе што нас непосредно уводе у војничке одлуке и стратегију једног од најбољих поморских официра деветнаестог века, као и у саму срж војевања. Кодрингтоново упуство за постављање борбених бродова и деловање у случају нужде били су одлучујуће стратегије које су довеле до победа за грчку независност, која је подстакла и остале балканске народе да се изборе за слободу и преобликују своју будућност.

FO 78/157, Вицеадмирал Едвард Кодрингтон – Стратфорд Канинг, 20. октобар 1827. година, 21 h 30 min, брод *Азија*, лука Наварино.⁹

Sir,

I have the honor of informing Your Excellency that my Colleagues, Count Heyden and Chevalier de Rigny, having agreed with me in the necessity of coming into this port to induce Ibrahim Pasha to retire to Alexandria or at all events to restrain from the brutal war of extermination, which he has been carrying on since his return here, the whole combined squadron entered the port about two o'clock this afternoon. Although there was strong evidence of preparation for battle, the *Asia*, *Genoa* and *Albion* were suffered to take their anchorage amongst the Turkish ship and Moharem Bey¹⁰ sent me word, there would be no opposition. But upon the boats of the *Dartmouth* approaching one

⁷ С. М. Woodhouse, *нав. дело*.

⁸ Хорације Нелсон, први виконт Нелсон (1758–1805) – прослављени британски поморски официр за време ратова које је Велика Британија водила против Наполеона Бонапарте. Рањен је у бици код Трафалгара 1805. године и преминуо је од последица повреда.

⁹ Документи се налазе у Националном архиву у Лондону.

¹⁰ Заповедник османске фрегате *Guerrière*.

of the fireships, several of her people were short with musketry, which she of course returned in defence. We still retained our fire to see if this was mere accident. But shortly afterwards a firing from great guns was opened in different parts and the battle became general. Almost all the ships of the line have suffered considerably but I have the pleasure of informing Your Excellency that the Turco-Egyptian fleet is annihilated.

A great many have blown up and several have been sunk and the harbour is so covered with wreck, that I imagine such a scene has, scarcely ever, been before unithsdg. It is highly gratifying to me to assure Your Excellency that the conduct of my colleagues and the brave men under their command, has been admirable. The greater part of our ships must of necessity must go to Malta immediately they can be got in a state sufficient for the voyage. Admiral de Rigny's ship must go thence to Toulon and *the Asia*, if not the other two English ships of the lines also, must go to England.

I have the honour
(signed) Ed. Codrington

**ФО 78/162, Вицеадмирал Едвард Кодрингтон,
инструкције о постављању савезничке флоте у луку Наварино,
19. октобар 1827. година, брод *Азија*, Наварино.**

Instructions as to the manner of placing the combined fleet in the port of Navarino. It appears that the Egyptian ships in which the French officers are embarked are those most to south east; it is therefore my, with that His Excellency Rear Admiral the Chevalier de Rigny, should place his squadron abreast of them. As the next in succession appears to be a ship of the line with the flag at the main, I propose placing the *Asia* abreast of His with *Genoa* and *Albion* next to the *Asia*; And I wish that His Excellency Rear Admiral count Heyden will have the goodness to place His squadron next in succession to the British ships of the line. The Russian frigates in this case can occupy the Turkish ships next in succession to the Russian ships of the line; The English frigates forming alongside such Turkish vessels as may lie on the western side of the harbour abreast of the British ships of the line. And the French frigates forming in the same manners, so as to occupy the Turkish frigates sea abreast of the French ships of the line.

If time permit before any hostility is committed by the Turkish fleet, the ships are moor with strings on the signs of each anchor.

No guns to be fired from the combined fleet without a signal being made for that purpose, unless shot shall be fired from any of the Turkish ships, in which case the ships so firing are to be destroyed immediately.

The corvettes and brigs are under direction of captain Fellowes¹¹ of the Dartmouth to remove the fire vessels into such a position as will their being able to insure any of the combined fleet.

In case of regular battle ensuring and creating any of that confusion which must naturally arise from it, it is to be observed that in the words of Lord Nelson “No captain can do very wrong who places his ship alongside that of an enemy.”

Signed
Edward Codrington

¹¹ Томас Феллоуз (Thomas Fellowes, 1778–1843) – Капетан британског брода *Dartmouth*.

Milan KUTLEŠIĆ

**VICE ADMIRAL CODRINGTON
AND THE BATTLE OF NAVARINO IN 1827**

Summary

This article presents two letters of British Vice Admiral Edward Codrington related to the Battle of Navarino. The first one is the report to the ambassador of Great Britain in Constantinople Stratford Canning and the second one are Codrington's instructions to his subordinates one day before the battle. The Battle of Navarino was fought in the Bay of Navarino in southwestern Peloponnese on 20 October 1827. The coalition of Great Britain, France and Russia initiated an action to prevent atrocities against the Greeks committed by the army of Ibrahim pasha, the son of Egypt pasha Mehmet Ali who was the vassal of sultan Mahmud II. Vice Admiral's letters present to us the essence of military service of the time, as well as crucial moments in the event that shaped the picture of the Balkans in the period that followed.

Keywords: Vice Admiral Codrington, de Rigny, Heyden, Ibrahim pasha, Navarino.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 09. 2015.

Нино ДЕЛИЋ*

Историјски институт
Београд

ИНСТРУКЦИЈА ЗА ПОЛИЦИЈСКЕ СЛУЖБЕНИКЕ ВОЈНИХ КОМУНИТЕТА ИЗ 1833. ГОДИНЕ**

Анстракт: У раду је приказан и анализиран текст инструкције за полицијске службенике у војним комунитетима из 1833. године, који се чува у Аустријском државном архиву. Текст садржи драгоцене податке о приоритетима и методама рада полицијских службеника и пружа бољи увид у свакодневну рутину истих. Документ садржи и сугестије Магистрата Сремских Карловаца на поједине одредбе, што открива одређене специфичности у животу овог сремског комуитета.

Кључне речи: полиција, управа, војни комунити, Војна крајина, Сремски Карловци, 19. век.

Значење појма „полиција“, надлежности и делокруг рада ове гране власти, данас су углавном познати сваком човеку. Међутим, у раном 19. веку „полицијске ствари“ (*Polizeiangelegenheiten*) су и даље представљале једну релативно нову област државне извршне власти, и тачно значење још увек није било адекватно дефинисано. Добар познавалац прилика у Војној крајини тога доба Карл Хицингер, наводи да су у том делу управе „*чију суштину треба разумети више из теорије неголи из практичног деловања нејасног имена полиције*“ врховну надлежност имали команданти регимената и компанија, као и

* nino.delic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

комунитетски градоначелници као највиши носиоци политичке власти.¹ Хицингер је, у настојању да објасни суштину посла полицијских служби, навео да је њихова главна улога да пазе на морал становништва, одржавање религиозности и складног брачног живота, као и на општи ред и мир унутар насеља и појединих домаћинстава. У ту сврху потребно је бдети над поштовањем забране коцкарских игара, правилним радом гостионица, одржавањем угледа старијих особа, строгим надгледањем странаца итд. У делокруг полицијског посла спада и спречавање криминалних радњи (пљачке, убиства), надзор над хигијеном и одржавање јавног здравља (поштовање прописа о спречавању куге и других болести), спречавање пожара итд.² Овакво тумачење, које умногоме превазилази данашње поимање полицијских надлежности, преузео је, скоро двадесет година касније, и Матијас Штопфер за један од својих уџбеника о управи у Војној крајини.³ Несумњиво је да су органи и службеници полиције, сходно свом широком делокругу рада, имали веома велики утицај на свакодневицу у граничарским областима, и тиме и на живот у војним комунитетима.

За разлику од граничарских сеоских општина, војни комунитети су били изузети из надлежности регимената.⁴ Јурисдикционо су били подређени бригадним командама и највишој Генералној команди.⁵ Према регулативи за војне комунитете из 1787/88. године, на челу града се налазио градоначелник и Магистрат сачињен од неколико градских службеника. По правилу, градоначелник и неки виши службеници именовани су од стране виших инстанци из реда заслужних и пензионисаних официра, док је свега половина градских већника могла бити изабрана из редова грађанства.⁶ Остале чиновнике, све до функције градског

¹ C. B. Hietzinger, *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums*, III Buch, Wien 1823, 412.

² C. B. Hietzinger, *нав. дело*, 412–453.

³ Штопфер је дословно преписао Хицингеров текст уз одређено скраћивање и минималне модификације. M. Stopfer, *Lehrbuch über die Statistik der Militär-Gränze des österreichischen Kaiserthums*, Gratz 1840, 217–228.

⁴ J. R. von Trautmann, *Uebersicht der Entstehung, Verfassung und Verwaltung der östreichischen Militär-Grenze*, Oestreichische militärische Zeitschrift Band 3/Heft 7 (1836) 70; C. B. Hietzinger, *нав. дело*, 295, 302; M. Stopfer, *нав. дело*, 185.

⁵ J. R. von Trautmann, *нав. дело*, 71–72; C. B. Hietzinger, *нав. дело*, 306; F. Bergmayr, *Verfassung der kaiserlich-königlichen Militär-Gränze und Oesterreichischen Kriegs-Marine*, Wien 1845, 197.

⁶ C. B. Hietzinger, *нав. дело*, 303–304; J. R. von Trautmann, *нав. дело*, 71; F. Vaníček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, III Band, Wien 1875, 32–37. F. Hübler, *Militär-Oekonomie-System der kaiserlichen königlichen Armee*, 10. Band, Wien 1821, 4; С. Гавриловић,

стражмештера (*Stadtwachmeister*), предлагао је Магистрат, а потврђивала Генерална команда. Службе од стражмештера наниже попуњавао је сам Магистрат.⁷ Регулатив је испрва био намењен само за комуитете у Славонском генералату (Земун, Сремски Карловци и Петроварадин) али је временом постао основ за организацију градског живота у читавој Војној крајини. Ипак, систем функционисања управе није био у потпуности једноличан, и у сваком комуинету су временом уведене модификације према посебним потребама.⁸ У току прве половине 19. века, због сложености и све већег обима посла, у комуинетима је растао број магистрата и службеника, нарочито у великим градовима.⁹ Осим неуједначености у броју особља између појединих комуитета, разлике се огледају и у номенклатури, пошто се појављују звања различитог ранга у склопу једног управног одељења.¹⁰ Исти принципи развоја уочљиви су и у домену полицијске службе.

Према регулативу из 1787/88. године, градоначелници, градски тужиоци (*Syndicus*), писари (*Stadtschreiber*) и канцелисти (*Kanzelist*) су као чланови Магистрата морали имати адекватна знања о полицијским пословима. Градски писар је по правилу вршио функцију референта политичко-економског одељења, и сходно томе је био надлежан за питања

Граничарски војни комуинетети и штабска места у Сремској војној граници (XVIII–XIX век), Зборник Матице српске за историју 65–66 (2002) 18; Л. Ћелап, *Земунски војни комуинет (1771–1881)*, Споменик САНУ CXVII, Одељење друштвених наука, Нова серија 19 (1967) 10–11; F. Bergmaуr, *нав. дело*, 186–187.

⁷ С. В. Hietzinger, *нав. дело*, 304; F. Vaníček, *нав. дело*, 38; F. Hübler, *нав. дело*, 5; F. Bergmaуr, *нав. дело*, 195.

⁸ Комуинетети Сењ и Карлобаг су, сходно посебном географском положају и функцији, испрва имали посебно регулисану управу са битније различитом структуром Магистрата и осталих службеника. Године 1819. управни систем ова два града је организован сличније осталим комуинетима. Бјеловар и Иванић град су добили посебан регулатив 1794. године, који представља само незнатно измењен препис истога из 1787. године. F. Bergmaуr, *нав. дело*, 183–184, 187–188. С. В. Hietzinger, *нав. дело*, 303; A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine* 1, Zagreb 1997, 145, 149; F. Vaníček, *нав. дело*, 35.

⁹ С. В. Hietzinger, *нав. дело*, 304–305; A. Buczynski, *нав. дело*, 144, F. Bergmaуr, *нав. дело*, 186; Л. Ћелап, *нав. дело*, 14.

¹⁰ Тако је у Петроварадину 1821. и 1822. године био намештен само један градски лекар (*Communitäts-Arzt*) док је, истовремено, у Сремским Карловцима постојао још и главни лекар/физик (*Physikus*). Разлика, поред ранга, се огледа и у плати која је код главног лекара за четвртину већа. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1822, 415; F. Hübler, *нав. дело*, 52–53.

полиције.¹¹ Непосредна управа у полицијским стварима намењена је привредно-полицијском управнику (*Wirtschafts- und Polizei- Verwalter*) и привредно-полицијском приставу (*Polizei- und Wirtschafts- Adjunct*) који нису припадали Магистрату. Оба службеника су морала знати немачки и земаљски језик, имати леп рукопис и положен испит пред Комесаријатом. Нису смели поседовати некретнине у комунитету. Кандидате за обе функције предлагао је Магистрат а потврђивала Генерална команда. Главна полицијска дужност је, свакако, било одржавање реда и мира, спречавање криминалних радњи и истраживање истих. Битан сегмент представљао је и надзор над страним лицима у комунитету, пошто су према прописима из 1805. и 1806. године, сва лица у Војној крајини морала поседовати одређени тип пасоша за кретање између различитих компанија и комунитета.¹² Надлежности и дужности полицијског управника биле су веома обимне и обухватале су надзор над комунитетским лекаром и болницом (због мртвозорништва, инспекције меса, општих санитарних прилика), пекарима (због исправности и квалитета пекарских производа), димничарима и ватрогасном опремом (због спречавања пожара), изградњом и одржавањем зграда (због опште безбедности и поштовања прописа, нарочито у домену противпожарне заштите) и још многим другим. Управник је био члан Ватрогасне комисије (*Feuer-Commission*) која је два пута годишње обилазила све зграде у комунитету и бринула о поштовању ватрогасног реда (*Feuerlöschordnung*). Због великог делокруга рада у појединим активностима приликом изградње сарађивао је и са стручним лицима, као на пример са зидарима, димничарима и градским одборницима. Због личне сигурности приликом обављања неких дужности имао је обавезу да се креће у пратњи каплара (*Corporal*) и градских војника/пандура (*Stadtsoldaten/Panduren*).¹³ Временом се број службеника полицијско-привредног одељења увећавао и питања безбедности и привреде су делимично одвојена. Тако је у случају Земуна, још 1795. године, Привредно-полицијски уред изгубио надлежности над привредним питањима и претворен је у Полицијски комесаријат.¹⁴ У

¹¹ F. Hübler, *нав. дело*, 7–8; Л. Ћелап, *нав. дело*, 10–11; F. Vaníček, *нав. дело*, 39–40; види и одредбе на страни 9 представљеног документа инструкције.

¹² За кретање по Војној крајини, и боравак по насељима, био је потребан одређен тип пасоша како за домаће крајишко становништво, тако и за остале аустријске држављане, и посебно за странце из других држава. Након доласка у насеље лица су била у обавези да се јаве надлежним органима (полицији). М. Stopfer, *нав. дело*, 218; С. В. Hietzinger, *нав. дело*, 413.

¹³ F. Vaníček, *нав. дело*, 40; F. Hübler, *нав. дело*, 8–9, 29–31, 35; Л. Ћелап, *нав. дело*, 10–11.

¹⁴ Л. Ћелап, *нав. дело*, 14.

комунитетима су двадесетих година 19. века већ постојали полицијски директори, комесари и полицијско-привредни пристави, док су у неким случајевима уведени привредни управници (*Wirtschaftsverwalter*) као посебна функција.¹⁵ Поједини комунитети су имали само комесара или пристава, други оба службеника истовремено, а у неким случајевима нису имали ниједног. По питању развијености ове гране управе, предњачили су комунитети у Срему који су од двадесетих година 19. века имали успостављене обе функције.¹⁶ Сваки комунитет је за извршавање полицијских послова на терену имао и одређени број припадника градске страже (*Stadtwatche*): стражмештера, каплара и градске пандуре/војнике. За поменуте функције, Магистрат је бирао полу-инвалиде из реда војника у оближњој регименти. Морали су знати немачки и језик дотичне земље, те бити упознати са свим породицама и домаћинствима у комунитету. Градски пандури су коришћени за ноћне страже, патролирање градом и пратњу виших службеника приликом обављања дужности. У селима која су припадала комунитетима за ред и мир су била надлежна два надзорника четврти (*Viertelmeister*), које су постављали бригадир и привредни управник заједно.¹⁷

Полицијски службеници су, сходно прописима, имали изузетно велик делокруг рада, који је осим безбедносних и криминалистичко-истражних радњи обухватао и разгранат комунално-инспекцијски посао. Овако широко схваћена суштина полицијског рада предвиђала је потпуну контролу над готово свим сегментима живота у војном комунитету. Из објављених прописа, међутим, није сасвим јасно који су сегменти

¹⁵ Полицијски директори су постојали само у Сењу и Карлобагу, али се тридесетих година 19. века и у тим комунитетима највиши полицијски службеници зову комесари. Није сасвим јасно када су полицијски комесари и привредни управници постали посебне службе. Хублер приликом описа њихових надлежности помиње пропис из 1806. године, што не мора да значи да су баш тада уведени, већ је вероватније да је њихова служба тек тада прецизније регулисана. С. В. Hietzinger, *нав. дело*, 304–306; F. Hübler, *нав. дело*, 5, 8, 50.

¹⁶ Земун, Петроварадин и Сремски Карловци су у периоду 1819–1833. имали полицијске комесаре и приставе истовремено. Комунитети Панчево и Бела Црква у Банату су углавном имали бар једну од поменутих функција. Најнеразвијенији по том питању су били комунитети у Банској и Вараждинској граници. Бјеловар је добио полицијског комесара тек 1827. године, а Петриња је имала пристава од 1834. године. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1819, 410–413; *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1833, 414–420; A. Buczynski, *нав. дело*, 199.

¹⁷ F. Hübler, *нав. дело*, 13; F. Bergmayr, *нав. дело*, 195.

сматрани приоритетнима. Док је Хицингер наводио бригу о моралу становништва на првом месту, према писању Траутмана из 1836. године, приоритет је имао надзор над кретањем странаца, а посебно турских поданика у Војној крајини. Контролом над кретањем странаца намеравало се спречити продирање опасних идеја, инфилтрација криминалних лица, недозвољено просјачење, и такође, ширење заразних болести.¹⁸ Из прописа нису уочљиви ни прецизнији поступци и методе којима се службеници имају користити у спровођењу својих дужности.

Нешто бољи увид у полицијске приоритете и методе рада у свакодневном животу комунитета, омогућује проучавање прописа нижег ранга, попут овде представљене „Инструкције за полицијске службенике у војним комунитетима“, из 1833. године. Документ, који се чува у Аустријском државном архиву, је утолико занимљивији што садржи и кратак одговор војног комунитета Сремских Карловаца са сугестијама за измене и допуне.¹⁹ Судаћи по спољним обележјима (папир, мастило, рукопис), ради се о дословном препису истоимене инструкције коју је саставила дивизијска команда у Карловцу и политичко одељење Уједињеног банско-вараждинско-карловачког генералата, на који се у наставку надовезују примедбе на одређене одредбе које су сачинили службеници Магистрата Сремских Карловаца.²⁰ Инструкцију је, у одсуству главнокомандујућег дивизије у Карловцу, фелдмаршал-лајтнанта Абела, потписао војни секретар Јохан Едлер фон Краус.²¹ За Сремске

¹⁸ J. R. von Trautmann, *нав. дело*, 79; C. B. Hietzinger, *нав. дело*, 412–417, 438–450; Л. Ћелап, *нав. дело*, 91; F. Hübler, *нав. дело*, 29.

¹⁹ Документ се чува у: Österreichisches Staatsarchiv (OESTA), Kriegsarchiv (KA), Zentralstellen (ZSt), Wiener Hofkriegsrat (HKR), Hauptreihe (HR), Akten, Karton (Kt.) 4519, 1833 В 11/90.

²⁰ Сама Инструкција и примедбе Магистрата Сремских Карловаца писани су на истим табацима папира, у савршеном континуитету, са истим мастилом и рукописом, што сведочи о томе да је препис рађен у Сремским Карловцима, где је документ и датиран.

²¹ Франц Абеле (Franz Freiherr Abele von Lilienberg) је као фелдмаршал-лајтнант био командант дивизије у Петроварадину све до пред крај 1832. године. Према писању Бечких новина, његов наследник, барон Ертман, отпутовао је у септембру 1832. са породицом за Срем, када је вероватно преузео и дужност. Абеле је истовремено прекомандован за дивизионара у Карловац. Јохан Едлер фон Краус (Johann Edler von Krauß) је 1832. и 1833. године служио као референт политичког одељења и војни секретар (Feldkriegs-secretär) Уједињеног банско-вараждинско-карловачког генералата у Загребу. Током 1833. године постао је и секретар дворског ратног савета (K.K. wirklicher Hofkriegssecretär). *Militär-Schematismus*

Карловце потписао је градоначелник Ђорђе Кљуновић, градски писар Илија Округић, градски тужилац Франц Шустер и други магистратски већник Венцел Ауер.²² Документ је датиран са 18. мајем 1833. године, што заправо представља датум одговора из Сремских Карловаца. Када је тачно састављена првобитна инструкција није познато, али је могуће одредити приближно време настанка у првих неколико месеци 1833. године.²³ Није сасвим јасно да ли је инструкција послата свим војним комунитетима, али њен наслов, као и функције потписника исте, наговештавају да се ради о пропису који је предвиђен за читав простор Војне крајине.²⁴ Како је гласио одговор на сугестије сремскокарловачког магистрата није нам познато.

Из инструкције се види да је надзор над страним лицима у комунитету стављен на прво место. Контрола пасоша је требало да буде строга, а сумњива лица стављена под непрестани и тајни надзор. Том приликом полиција је требало да користи и услуге „поверљивих људи“. Полицијски службеници су такође морали да се побрину за протеривање слуга који остану без посла. Како би се обезбедила што боља контрола ових лица, установљена је и обавеза даваоца смештаја, као и послодаваца, да пријављују придошле странце или отпуштене слуге. Занимљива је посебна одредба да се из града протерају труднице неграђанке пре рођења детета, како трошак исхране њихове новорођенчади не би пао на терет комунитета. Наглашеност ове одредбе указује на то да је ово била чешћа

des österreichischen Kaiserthums, Wien 1832, 29, 40, 429; *Militär-Schematismus...*, Wien 1833, 8, 29; *Wiener Zeitung* (15. 9. 1832), 854.

²² Војни шематизми наводе да је 1833. године био градоначелник Антон Грегор Арутиновић (Anton Gregor Arutinovicz). Ђорђе Кљуновић (Georg Kliunovics von Kampfberg) се у њима помиње као градоначелник од 1834. Према обавештењу аустријских војних новина, Кљуновић је постављен за градоначелника током 1833. године (вероватно током првих месеци исте године, пошто је одговор Магистрата на инструкцију уследио у мају). *Militär-Schematismus...*, Wien 1833, 417; *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1834, 417–418; *Oestreichische militärische Zeitschrift*, Heft 5 (1833) 244.

²³ За датирање инструкције види напомене број 21 и 22.

²⁴ Иако су Сремски Карловци потпадали под Славонски генералат, у овом случају се ради о инструкцији састављеној у Уједињеном банско-вараждинско-карловачком генералату. Препис и одговор Сремскокарловачког магистрата пронашли смо у Ратном архиву у Бечу, што наговештава да се ради о пропису који је послужио као модел за све војне комунитете. Да је инструкција имала свеопшти карактер сведочи и сам наслов који не садржи никакве специфичне територијалне одреднице.

појава тих година. Војним властима, очигледно, у то време није одговарало било какво претходно незабележено и неодобрено кретање.²⁵

Од полиције се очекивало да спречава рад гостионица преко дозвољене сатнице. Како се, очигледно, патролама пандура није сасвим веровало по том питању, тражено је да полицијски службеник или стражмештер с времена на време лично обави опходњу. Занимљива је, међутим, одредба према којој није било потребно бити толико стриктан уколико се радило о местима која посећују „отмени људи“.²⁶

О томе да полиција води бригу о исправности понуђене хране, посебно пекарских производа и меса, већ је наглашено у прописима. Према инструкцији, међутим, полицијски службеници су имали и задатак да се увере о стању залиха, како би по потреби наредили набавку и на тај начин осигурали континуирано снабдевање становништва.²⁷

Власти војног комунитета Сремских Карловаца су на ову инструкцију послале неколико примедби. Затражено је да се у одредбе које се тичу контроле производа уврсте и дућани, продаја рибе, свећа и сапуна, као и да се нагласи дужност полицијских службеника у одржавању чистоће улица и кућа у граду. Магистрат је упозоравао и да инструкција није била у складу са важећим ватрогасним редом па је тражила измене у том погледу.²⁸

Ради лакшег коришћења документ представљамо у оригиналу на немачком и у преводу на српски језик. Подвучена подебљана мала слова на левим маргинама су саставни део текста. Бројеви параграфа на левој маргини нису првобитно били саставни део документа, већ су касније дописани руком, оловком црвене боје (очигледно као упут на одредбе других правилника). Документ је у оригиналу писан канцеларијским курентом који смо транскрибовали на латинично писмо, не исправљајући притом правописне грешке. Наше интервенције су означене угластим заградама.

²⁵ Одредбе на странама 1–5 и 10 документа инструкције.

²⁶ Одредбе на странама 5–6 документа инструкције.

²⁷ Одредбе на странама 6–8 документа инструкције.

²⁸ Одредбе на странама 11–12 документа инструкције.

[страна 1. оригинала]

[превод]

Instruction Für die in den Militair
Comunitaeten angestellten Polizey-Beamten

Инструкције за полицијске службенике у
војним комунитетима

Die Amtswirksamkeit der in der Militär-Kommunitäten angestellten Polizey-Beamten erstreckt sich

- a) auf die Handhabung der öffentlichen Ruhe und Sicherheit, und der gegen die Bevortheilung deß Publikums bestehenden polizeylichen Vorschriften, und,
- b) auf die Nachforschung und Entdeckung der allenfalls in dem Gebiete der Militär Comunitaet verübten verbrecherischen Handlungen bis zu dem Zeitpunkte, wo der Verbrecher seinem ordentlichen Gerichte zur Aburtheilung übergeben wird.

a. Handhabung der öffentlichen Ruhe und Sicherheit, und der gegen die Bevortheilung des Puplicums bestehenden polizeylichen Vorschriften.

Eine besondere Aufmerksamkeit hat der Polizey Beamte den in der Komunität ankommenden Fremden zu widmen, welche gleich bei ihrer Ankunft verhalten werden müssen, sich mit legalen Päßen ihrer vorgesetzten Jurisdictionen und weiter auszuweisen, welche geschäfte sie in der Komunität haben und wie lange sie sich dasselbst aufhalten wollen, und ihre Geschäfte zu besorgen; das Polizeyamt stellt ihnen dan[n] einen Aufenthaltsschein für die angegebene Zeit aus, und nimmt dagegen den mitgebrachten Paß

Службено деловање полицијских службеника у војним комунитетима се простире

- a) на одржавање јавног мира и безбедности и на спровођење полицијских прописа у случајевима обмане становништва, и
- б) на истраживање и откривање злочина који су почињени у војним комунитетима све до тренутка када се злочинац не препусти суду на суђење.

Одржавање јавног мира и безбедности и спровођење полицијских прописа у случајевима обмане становништва.

Полицијски службеник у комунитетима треба да посвети посебну пажњу придошлим странцима који су у обавези: да се одмах након доласка легитимишу са исправним пасошима издатим од надлежних органа; да наведу којим су послом дошли у комунитет и колико дуго желе да се задрже; да изврше предвиђене послове. Полицијски уред им онда издаје боравишни лист на наведени период и истовремено задржава донесени пасош

[страна 2. оригинала]

in Verwahrung, welcher bei dem Polizeyamte so lange depositiert zu bleiben hat, bis der Fremde wieder abreist.

Es versteht sich von selbst, daß im den Falle als sich die Geschäfte eines mit einem legalem Paße versehenen unverdächtigen Fremden längere Zeit verzögern, als er Anfangs berechnen konnte, ihm der ursprüngliche ausgefertigte Aufenthaltsschein ohne Anstand verlängert werden könne.

Über alle Ankommende und Abreisende Fremden hat der Polizey Comihäsar ein eigenes Pahsanten-Protocoll zu führen in welchem der Name- und Zunahme des Fremden, der Ort, woher er köm[m]t, die Behörde von welcher er den Paß erhalten hat, dan[n] der Tag seiner Ankunft und Abreise ersichtlich gemacht werden muß.

Jeder ohne Paß ankommende Fremde ist als verdächtig zu betrachten, und dem Magistrat zur weiteren Behandlung vorzuführen. Sollte einer oder der Andere der ankommenden Fremden durch sein Betragen oder auch durch seine Äußerungen gegründeten Verdacht ereegen, so wäre er auf eine kluge und umsichtige Art zu beobachten, der mit hiebei jedes Aufsehen möglichst vermindern, die häußliche Freyheit ohne erhebliche Ansachen nicht durch voreilige Neugierde verletzt, und durch gewagte unbescheidene Vorgänge nicht auf Jemanden einen unerweislichen Verdacht gewälzt werde.

[превод]

који остаје код полицијског уреда све док странац не отпутује из комунитета.

У случају да се послови, које страно лице са легалним пасошем, обавља у комунитету, одуже више него што је у почетку рачунало, подразумева се да првобитно издат боравишни лист може без проблема бити продужен.

Полицијски комесар је у обавези да о свим придошлим и одлазећим странцима води посебан протокол путника, у којем мора да на читак начин буде уписано име и презиме странца, место одакле долази, орган који му је издао пасош, дан његовог доласка и одласка.

Сваки странац који дође без пасоша се мора третирати као сумњиво лице и предочити Магистрату на даљи поступак. Уколико би се неки странац својим понашањем или изјавама чинио сумњивим, морао би бити посматран на паметан и обазрив начин, како би се избегла превелика пажња, и како без преке потребе и знатижеље не би била повређена кућна слобода, те да се због сувише смелих поступака на некога не баца недоказана сумња.

[страна 3. оригинала]

Die einquartierung der im Dienste reisenden Personen hat der Polizey Beamte nach den Dienstfalls bestehenden Vorschriften zu besorgen.

Eine weitere Aufmerksamkeit muß das Polizeyamt auch dem Dienstbothen-Wesen in den Militär Comunitaeten widmen.

Um hier eine geregelte Aufsicht über deren Mangel so laut und mit so vielen Rechte geklagt wird, erzielen zu können, ist die Einleitung zu treffen, daß jeder, welcher einen Dienstbothen entläßt, hievon sogleich dem Polizeyamte die Anzeige machen, damit jene Dienstbothen welche länger als 8 Tage dienstlos bleiben, wenn sie nicht einheimische sind, aus der Comunitat abgeschafft werden.

Nachdem diese Maßregeln unerläßlich notwendig wird um die Dienstbothen einer strengen Aufsicht zu unterziehen, so sollte man nicht zweifeln, daß die Dienstgeber sich derselben gerne und bereitwillig fügen werden, sollte aber demohngeachtet ein oder der andere Dienstgeber unterlaßen dem Polizeyamte von der Entfernung eines Dienst-Bothen aus seinem Dienste die Meldung zu machen, so wäre derselbe mit einer angemessenen Geldstrafe zu belegen, welche bei jedem Wiederholungsfalle zu steigern seyn wurde.

[превод]

Сходно важећим прописима, полицијски службеник је у обавези да осигура смештај особе која путује по службеној дужности.

Полицијски уред мора да посвети пажњу и питању слугу у војним комунитетима.

Како би се у том сегменту, на који постоји много оправданих притужби, успоставио регулисани надзор, потребно је одредити да свако лице које отпушта слугу са посла, о томе одмах обавести полицијски уред. Тиме ће бити могуће протерати из комунитета све слуге које нису домаће и остану дуже од 8 дана без посла.

Не би требало сумњати да ће послодавци радо и добровољно поштовати овакве одредбе, пошто су такве мере неопходне како би се слуге подвргле строгом надзору. Уколико би неки послодавац пропустио да полицијском уреду пријави отпуштање слуге, тога треба казнити са примереном новчаном казном. Казну је неопходно увећавати приликом поновног кршења.

[страна 4. оригинала]

[превод]

Jene Dienstbothen aber, welche einmal aus den Comunitaets Territorio abgeschafft wurden, und demungeachtet wieder dahin zurück kehren, sind, bevor sie wieder aus der Comunitaet gewiesen werden, für ihre unerlaubte Rückkehr angemessen zu bestrafen, ja in mehrmal wiederholten Betretungsfälle auch körperlich zu züchtigen.

Diese Verfügungen können jedoch von dem städtischen Polizeyamte nur gegen solche Dienstherrn und Dienstbothen in Ausführung gebracht werden, welche den städtischen und nicht der Regiments-Jurisdiction unterstehen, jene Individuen, welche der Regiments-Jurisdiction unterstehen, und die hier besprochenen Anordnungen verletzen; sind dem betreffendem Regimente anzuzeigen um gegen sie das Amt handeln zu können. Um das Einschleichen verdächtiger Fremder und des herenlosen unbeschäftigten Gesindels so viel möglich zu verhindern ist jeder Hausegenthumer und Quartiergeber zu verpflichten jeden bei ihm einkehrenden Fremden längstens binnen 24 Stunden nach seiner Ankunft dem Polizeyamte anzuzeigen, die dagegen handelnden sind angemessen zu bestrafen.

Es gehört zu den Pflichten des Polizey-Beamten die verdächtigen Häuser, welche ihm in einem so kleinem Orte genau bekannt seyn müßen von Zeit zu Zeit, und unvermuthet etweder selbst, oder durch den

Слуге, које су већ једном биле протеране из комунитета, али се ипак врате, потребно је пре поновног протеривања примерено казнити, а у случају поновљених преступа и телесно укорити.

Ове одредбе градски полицијски уред може применити само на оне послодавце и слуге који подлежу градској, а не региментској јурисдикцији. Оне појединце који подлежу региментској јурисдикцији, а крше овде помињане одредбе, треба пријавити надлежној регименти како би против њих управа могла деловати.

Како би се спречила инфилтрација сумњивих странаца и беспослене руље без господара, сваки кућевласник и давалац смештаја је обавезан да полицијском уреду пријави сваког придошлог странца у року од 24 сата. Оне који делују противно овоме треба примерено казнити.

Полицијски службеник је у обавези да, с времена на време, неприметно обиђе све сумњиве куће које му у тако малом насељу морају бити познате. Он то обавља или сам, или

[страна 5. оригинала]

[превод]

Stadtwachmeister visitieren zu laßen, und bei dieser Gelegenheit alle Fremden, männlichen und weiblichen Personen, welche sich mit einem schriftlichen Aufenthaltsschein, nicht auszuweisen vermöchten anzuhalten, und dem vorgesetzten Magistrate zur weiteren vorschriftsmäßigen Verfügung zu übergeben.

Insbesondere sind aber bei dieser Gelegenheit aufgefundenen Fremden schwangere Weibspersonen noch vor ihrer Entbindung auß den Comunitaeten zu schaffen; damit die Ernährung ihrer Kinder nicht dem städtischen Fonde zur Last falle.

Bei diesen Visitationen hat sich der Polizey-beamte oder der Stadtwachmeister jedesmal von zwey Stadtsoldaten begleiten zu laßen, um die aufgefundenen verdächtigen Fremden hand-fest machen zu können.

Eben so der Polizey-Beamte abwechselungsweise mit dem Stadtwachmeister, und zwar: jede Woche der eine, und jede zweite Woche der Andere, gleichfalls unter Begleitung zweyer Stadtsoldaten die öffentlichen Schankhäuser zu visitiren, und dafür zu sorgen, daß solche zur Festgesetzten Stunde geschlossen, und die über diese Stunde sich noch im Wirtshause aufhaltenden Personen abgeschafft werden, nach Ablauf der zum Schluß der Schankhäuser festgesetzten Stunde ist durch die im Dienste befindlichen zwey Stadtsoldaten in Vereinigung mit der militärischen Patrouille, wenn eine solche im Orte ißt, darauf wachen

преко стражмештера, и том приликом пред Магистрат на даље располагање у складу са прописом приводи све мушке и женске странце које нису у стању да се легитимишу писменом боравишном дозволом.

Том приликом је, од свих пронађених странаца, нарочито потребно протерати трудне жене пре порођаја. Тако ће се спречити да исхрана њихове деце падне на терет градског фонда.

Приликом тих обилазака је потребно да полицијског службеника или стражмештера сваки пут прате два градска војника. Тако ће се омогућити хапшење пронађених странаца.

Такође је потребно да полицијски службеник и стражмештер наизменично, сваки по једну седмицу, обилазе јавне гостионице у пратњи два градска војника. Неопходно је да се оне затварају у прописано време и да се особе које се у њој затекну након тог времена удаље.

Након истека прописаног времена за затварање гостионица, потребно је да двојица градских војника заједно са војном патролом (уколико таква у насељу постоји), пазе да

[страна 6. оригинала]

[превод]

chen zu laßen, daß kein Schankhaus mehr offen sey, wird ein solches noch offen gefunden, so hat der patrouillirende Stadtsoldat die Schließung deßelben zu veranlaßen, und die Anzeige hievon dem Polizeyamte zu machen, damit der betreffende Schankwirth für die Verletzung der dießfalls bestehenden Vorschriften zur Verantwortung und Strafe gezogen werden könne; von Zeit zu Zeit hat sich auch der Polizey-Beamte oder Stadtwachmeister selbst während der Nacht davon zu überzeugen, ob die Schankhauser nach Ablauf der festgesetzten Stunde auch geschlossen worden seyen, und die patrouillirenden Stadtsoldaten ihre Pflichten erfüllen; auf gleiche Art ist darauf zu wachen, daß die Tanzmusicken zur bestimmten Stunde aufhören, und sie bei keine Excehsen vorfallen.

Diese Verfügungen sind aber auf solche öffentliche Orte nicht anwendbar welche aus-schließend von distinguirten Personen be-

a. sucht werden. (a.)

Zu den besondern Obliegenheiten des Polizey-Beamten in einer Militär Comunitaet gehört auch die Handhabung der gegen die Bevortheilung deß Publikums bestehenden Polizeylichen Vorschriften.

Hiernach wird es die Pflicht des Polizey-Beamten seyn, sich von Zeit zu Zeit die Überzeugung zu verschaffen, ob das Gebäude

ниједна гостионица више није отворена. Уколико се пронађе нека отворена гостионица, има градски војник из патроле да нареди њено затварање и пријави случај полицијском уреду, како би дотични гостионичар могао да буде позван на одговорност и кажњен због повреде прописа.

С времена на време је потребно да се полицијски службеник или стражмештер лично увере, да ли су гостионице током ноћи затворене у прописано време и патроле испуњавају своје дужности како треба.

На исти начин је потребно пазити да плесна музика престаје у одређено време и да нема експреса приликом таквих дешавања.

Ове одредбе нису применљиве на јавна места која искључиво посећују отмене особе.

Саставни део посебних дужности полицијског службеника у војном комунитету јесте и деловање против обмане становништва у складу са постојећим полицијским прописима.

Према томе, обавеза је полицијских службеника да се, с времена на време, увере да ли су пекарски производи

[страна 7. оригинала]

[превод]

nach der jeweilig bestehenden Limitation vollgewichtig ausgebacken, und auch in jener Quantitaet vorhanden sey, als für das Publikum täglich nothwendig wird.

Wird bei dem Gebäcke ein Abgang an Gewicht bemerkt, oder wäre solches nicht gut ausgebacken, so hätte der Polizey-Beamte hievon dem Magistrat sogleich die Anzeige zu erstatten, damit gegen die schuldig befundenen Bäcker das gesetzliche vorgekehrt werden könne.

Ferners ist es die Sache des Polizey-Beamten bei den Bäckern im Herbst und im Frühjahr die Erhebung einzuleiten, ob sie erforderlichen halbjährigen Vorrath an Mehl besitzen, damit die Bäcker wenn sie mit diesen Mehlvorrathe nicht versehen seyn sollte, zur schleunigen Anschaffung derselben verhalten werden könnten.

Eine gleiche Aufmerksamkeit wird der Polizey-Beamte darauf zu richten haben, damit das Publikum stets mit gesunden und guten Fleische versehen werde, der Polizey-beamte wird demnach in dieser Hinsicht die Anordnungen genau befolgen, welche ihm von seinem vorgeetzten Magistrate dießfalls werden ertheilt werden.

Wenn Klagen gegen daß Gewicht oder gegen die Qualitaet deß Gebäckes und des Rindfleisches vorkommen, so hat der Polizey-Beamte hierüber die Vorerhebungen einzuleiten,

испечени у пуној тежини према постојећим прописима, и да ли су присутни у оном обиму који је неопходан за дневне потребе становништва.

Ако се примети недостатак тежине или лоша печеност пекарских производа, полицијски службеник треба одмах да то пријави Магистрату, како би се против дотичних пекара поступало како закон предвиђа.

Посао полицијског службеника је и да у јесен и пролеће изврши увиђај код пекара, и том приликом установи да ли поседују потребне полугодишње залихе брашна. Уколико пекари нису снабдевени са таквим залихама имају се одмах упутити да их што пре набаве.

Полицијски службеник мора посветити и подједнаку пажњу да становништво увек буде снабдевано здравим и добрим месом. Стога, полицијски службеник се мора по овом питању строго придржавати упута надређеног Магистрата.

Уколико се појаве жалбе на тежину или квалитет пекарских производа и говеђег меса, полицијски службеник треба да започне предистражни поступак.

[страна 8. оригинала]

[превод]

und nach dem Resultate derselben die Klagen entweder gleich selbst zu schlichten, oder wenn solche von größern Belange sind, sich hie-rüber von seinem vorgesetzten Magistrate die höhere Entscheidung zu erbitten. Weiters gehört es zu den Obliegenheiten des Polizey Beamten, von Zeit zu Zeit unvermuthet und gemeinschaftlich mit den Komunitäts ärzten die zum Ausschank bestimmten Getränke zu untersuchen, und gegen jene bei welchen ungenußbare, oder der Gesundheit nachtheilige Getränke vorgefunden werden, nach den dießfalls bestehenden Vorschriften zu verfahren, diese Visitationen sind insbesondere auch dann vorzunehmen, wenn über die an einem oder dem anderem Orte ausgeschenkten Getränke im Publicum Klagen laut werden. (b.)

- b.** Auf den Wochen und Monatmärkten hat der Polizey-Beamte oder in deßen Verhinderung der Stadtwachmeister mit den Stadtsoldaten stets gegenwärtig zu seyn, um theils die erforderliche Ordnung auf diesen Märkten zu erhalten, (c.) theils aber **c.** auch die Preise der zu Markt gebrachten Victualien genau zu erheben, und jene Victualien, welche ungenußbar oder der Gesundheit nachtheilig befunden werden, vertilgen zu laßen, insbesondere aber auch um der auf die Bedienung des Publicums so nachtheilig einwirkende Vorkäufelerey Einhalt zu thun, und die gegen dieselbe bestehen-

Овисно од исхода истраге, жалбе треба или одмах самостално решити или, уколико се ради о случају од већег значаја, захтевати од надређеног Магистрата одлуку.

Даље, дужност полицијског службеника је и да, с времена на време, неприметно у заједништву са комунитетским лекарима, прегледа за продају предвиђена пића. Против оних код којих се пронађу неупотребљива или здрављу шкодљива пића, потребно је поступати према прописима.

Такве обиласке је неопходно спроводити уколико се прочују жалбе становништва на пиће које се продаје на различитим местима. (б.)

На седмичним и месечним пијачним данима полицијски службеник (у случају његове спречености стражмештер), мора увек бити присутан са градским војницима како би, с једне стране одржавао неопходан ред на пијацама (ц.), и с друге стране тачно установио цене производа на пијаци. Производи за које се установи да су неупотребљиви или здрављу штетни, морају бити уклоњени.

Посебно је битно да спречава штетну препродају, која тако лоше утиче на снабдевеност становништва, и да против

[страна 9. оригинала]

[превод]

den Anordnungen gleich in Ausführung zu bringen. (d.)

Weiter steht dem Polizey-Beamten in einer Militär Comunitaet auch die Aufsicht über die Feuerlösch-Requisiten zu, der Polizey-Beamte hat sich demnach von Zeit zu Zeit zu überzeugen, ob die Feuerlösch-Requisiten im gutem Stande seyen, und alle jene Vorsichtsmaßregeln beobachtet werden, welche durch die Feuerlöschordnung vorgeschrieben sind.

e.&g. Im Falle eines ausbrechenden Feuers hat sich der Polizey-Beamte (e.)/(g.) mit dem Stadtwachtmeister und mit den Stadtsoldaten sogleich an Ort und Stelle zu begeben, und die Feuerlöschanstalten zu leiten, und hiebei thätigst mitzuwirken, wobei er auch von dem in der Komunität befindlichen Garnison oder Militär Mannschaft zu unterstützen ist. g. Überhaupt ist der Polizey-Beamte in einer Militär Komunität mit der Besorgung des äußern Polizeydienstes beauftragt, und zunächst an den politischen Referenten des Magistrats angewiesen, auf dessen Vortrag in der Magistratssitzung die Verfügungen beschloßen werden, deren Exequiution dem Polizey-beamten obliegt.

b. Nachforschung und Entdeckung der allenfalls verübt werdenden Verbrechen bis zu dem Zeitpunkte wo der Verbrecher zur Aburtheilung übergeben wird.

Wenn ein Verbrechen in einer Komunität verübt wird, so gehört es zu den Pflichten des Polizey-Beamten keine Mühe zu spahren, um dem Thäter auf die Spuhr zu kommen, der

те појаве одмах извршава постојеће прописе.

Даље, полицијски службеник у војном комуитету врши надзор над ватрогасном опремом; полицијски службеник сходно томе, с времена на време, се уверава да ли је сва ватрогасна опрема у добром стању и да ли су испоштоване све мере предострожности предвиђене ватрогасним редом.

У случају избијања пожара, полицијски службеник (е.)/(г.) заједно са стражемештером и градским војницима се мора сместа упутити на лице места, како би руководио гашењем пожара и лично у томе учествовао. Том приликом га треба подржати и војни гарнизон или посада која се налази у комуитету. г.

Генерално гледано, полицијски службеник у војном комуитету је надлежан за извршење спољне полицијске службе. Он је упућен на политичког референта Магистрата на чију иницијативу Магистратско веће доноси одлуке за чије извршење су задужени полицијски службеници.

б. Истраживање и откривање почињених злочина све до тренутка када је злочинац упућен на суђење.

Када се у комуитету деси злочин, обавеза је полицијског службеника да не штеди труда у проналажењу починиоца.

[страна 10. оригинала]

[превод]

Polizey-Beamte hat zu diesem Ende durch vertraute Leute, welche mit besonderer Umsicht gewählt werden müssen, alle verdächtige Personen genau beobachten zu laßen, und dan[n], wenn die Handlungen des Beobachteten so ausgeklärt sind, um seine Festhaltung rechtfertigen zu können, hievon der Gerichtsbehörde des Verdächtigen zur weiteren Amtshandlung die Anzeige zu erstatten, zu welchen Behufe der Polizey-Beamte der betreffenden Behörden auch eine kurze Species facti, worin die Ursache der angetragenen Arretirung angeführt sind vorzulegen haben wird. Wachsamkeit, Werschwiegenheit, Vorsicht und Bescheidenheit bei der nachforschung eines Verbrechens gehören vorzüglich zu den Eigenschaften eines Polizey-Beamten in einer Militär Komunität, welcher ein noch rüstiger Mann seyn muß, um die ihm zugewiesenen Pflichten entsprechend besorgen zu können.

Am Schluße wird dem Polizey-Beamten noch besonders empfohlen, in Fällen wo die öffentliche Ruhe gestohrt wird, oder ein Unglücksfall sich ereignen sollte, alles, was von ihm abhängt beizutragen, um die gestörte Ruhe herzustellen, oder dem Beschädigten beizustehen; hiebei jedoch mit besonderer Vorsicht zu Werke zu gehen, um Volksausläufe oder Excehse größerer Art zu wermeiden.

¶ (f.) Im Abseyn des Commandierenden
 Abele m[anu]p[roprie]
 f[eld]:m[arschall]:L[eutnant]
 Edler von Kraus m[anu]p[roprie]
 f[eld]k[riegs]:S[ecretär]

Полицијски службеник у ту сврху треба да, уз помоћ добро одабраних људи од поверења, стави под надзор сва сумњива лица. Када се истрагом установи да деловање осумњиченог оправдава његово хапшење, о томе треба обавестити судску управу зарад даљег поступања. Том приликом полицијски службеник подноси надлежним управама кратак опис чињеничног стања са наведеним разлозима хапшења.

Будност, дискретност, опрез и скромност приликом истраге почињеног злочина, представљају врсне карактеристике полицијског службеника у војном комунитету. Он треба да буде и физички јак како би могао да извршава предодређене дужности.

На крају се препоручује да полицијски службеник, у случају када је нарушен јавни мир или се догоди несрећан случај, учини све што је у његовој моћи да успостави нарушени мир или помогне унесрећеном, али, да истовремено поступа са највећим опрезом како би се избегли народни немири или експеси већег карактера.

(ф.) У одсуству командујућег
 Абеле [својеручно]
 ф:м:Л [Фелдмаршал-лајтнант]
 Едлер фон Краус [својеручно]
 фк:С:[војни секретар]

[страна 11. оригинала]

[превод]

Nach der im Sinne der hohen Anordnung sorgfältig vorgenommenen Prüfung dieser Polizeyämlichen Instruction, kommen derselben Annoch nachfolgende Zusätze beizufügen, u[ntere]: z[eilen]:

Bei den vorne mit Buchstaben bezeichneten Stellen.

a.) Eben so ist es nothwendig daß der Polizey-beamte wenigstens alle viertl Jahr die Weingartens Hauser und Hütten visitirn, und sich von denen darin Wohnenden und ihrem Betragen die Versicherung verschaffe.

§54 b.) Eben so hat derselbe zeitweise die Kaufläden zu visitiren, und sich von der Richtigkeit der vorhandenen Ellenmaaße und Gewichte zu überzeugen.

§50 Ferners ob die Seiffieder eine ächte und gute Waare liefern, dabei die vorgeschriebene Taxe, dan[n] das ächte Gewicht bei der Seife und den Kerzen beobachten.

c.) Maaßereyen und Gewichte prüfen

d.) Beim Verkaufe der Fische sowohl auf deren Eigenschaft, so wie auch die bestehende taxe und Gewicht sehen.

§29 e.) mit dem StadtCorporalen und 3. Stadtsoldaten sogleich an Ort und Stelle zu begeben, und an den-die Feuerlöschanstalten leitenden Bürgermeister, und Stadtschreiber anzuschließen, der Stadtwachmeister mit den übrigen Stadtsoldaten und der Nacht Patrouille aber bleibt auf den Stadthause und darf sich nicht davon entfernen, vide Feuerlösch-Ordnung vom

Након помног проучавања ове полицијске службене инструкције, треба истој још унети следеће додатке, доњи редови: код места која су напред означена словима.

а) Потребно је, такође, да полицијски службеник бар једанпут у четврт године обиђе виноградарске куће и пољане како би се уверио у понашање људи који тамо станују.

б) Исти треба и да повремено обилази дућане како би се уверио у исправност коришћених мера и тежина.

Такође, да ли сапунције испоручују праву и добру робу и притом користе прописане таксе. Да се увери да ли су сапуни и свеће исправне тежине.

ц) проверавају мере и тежине

д) да пазе на особине, постојећу таксу и тежину приликом продаје рибе.

е) упутити се на лице места са градским капларом и 3 градска војника, и прикључити се градоначелнику и градском писару који управљају гашењем пожара. Стражмештер са осталим градским војницима и ноћном патролом, међутим, остаје код градске већнице и не сме се одатле удаљити; види ватрогасни ред из

[страна 12. оригинала]

[превод]

Jahre 800[1800] det. 1ten July für Carlovitz.
f.) In oeccon[om.]: Hinsicht hat der Polizey-Beam-
te auf die Tourweise Commandierung der zu
§56-1 den verschiedenen Bauungen und Straßen-
reparationen px.[par exemple?]: erforderlichlich
werdenden Hand-

und Zugarbeiten, so wie auf deren getreue
Verrechnung streng zu sehen.

Ein gleiches kömmt in Ansehung der Vorspan[n]
§56-3 für die im Dienst Reisenden zu beobachten,
nicht minder auf die reihenweise Comandi-
rung der Nacht Patrouille streng zu halten.

§56-2 Ein besonderes Augenwerk aber hat das Po-
lizeyamt auf die Saubrigkeit der Straßen,
und Gaßen, dann jene der Häuser ununter-
brochen zu führen; Dagegen der mit g.)

§186 bezeichnete Satz- als nach der hier beste-
23 henden Feuerlöschordnung hier nicht anwend-
bar.

Carloviz am 14. Maii [1]833.

G[eorg] von Kliunovich[нечитко]

bürgster[Bürgermeister?]

Okrugich st[adtschrei]b[e]r

Schuster Sind[icus]

Auer

W[enzel] Mag[istratsrath]

1800. године од 1. јула за Карловце
ф) у економској области, полицијски слу-
жбеник (наизменично командујући) треба
да води рачуна о разним грађевинским и
путним поправкама [на пример?]:
неопходни ручни рад и подвоз и њихово
исправно обрачунавање.

То исто важи и у погледу давања обавезне
вуче за путнике по службеној дужности, и
ништа мање да се одржава наизменично
командовање ноћном патролом.

Полицијски уред треба да непрестано
посвећује посебну пажњу чистоћи улица
и сокака и кућа;

Напротив, редак означен са г.) због овде
постојећег ватрогасног реда није при-
менљив.

Карловци 14. маја [1]833.

Ђорђе Кљуновић

[Градоначелник?]

Округић [градски писар]

Шустер [градски тужилац]

Ауер

V[encel] Mar[istratski већник]

Nino DELIĆ

INSTRUCTION TO POLICE OFFICERS OF THE MILITARY COMMUNITIES IN 1833

Summary

The meaning of the term „police matters“ in the early 19th century, differed quite a lot from the modern understanding. The police were not just a force established to maintain peace, order and the rule of law. It was an authority which had to supervise a much wider range of government branches. In the former Austrian Military Frontier, a small network of cities, the military communities, was established to satisfy the needs for craft and other more advanced production in the dominantly agrarian society. The self-government of the towns was largely limited by higher authorities, and the internal life subordinated to the needs and wishes of the military. According to regulations, police officers of the military communities had to take care about everyday order, sanitary and health management, market and trade inspections, fireman's equipment and coordination etc. The Instruction to police officers of the military communities of 1833 shows that the priority attention had to be given to the control of movement of foreigners. All persons, except for the town's own citizens, had to report immediately after arrival to local police authorities for a passport check and regulation of their permission to stay. Suspicious individuals had to be monitored and even spied. It is interesting that the Instruction insists on the expulsion of non-domestic pregnant women, with the aim to avoid expenses for the care of their newborns. Lower-rank police workers had to know all households and their inhabitants in the town personally. Police authorities had to pay special attention to local pubs and not allow them to stay open after-hours. Huge efforts had to be undertaken to secure, not just the quality but the quantity and satisfactory provision of basic food (such as bread) necessary for nutrition of the population.

Keywords: police, administration, military communities, Military Frontier, Sremski Karlovci, 19th century.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 06. 07. 2015.

Станиша ВОЈИНОВИЋ
Београд

ДВА ПЕСНИКА ИЗ ВРЕМЕНА ВУЧИЋЕВЕ БУНЕ

Анстракт: У раду се анализира уставобранитељска поезија која представља почетак вишестраначког живота у Србији и почетак политичке (династичке) поезије. Посебно су истакнута двојица заборављених песника – Стојан Ћосић и Ђорђе Гроздановић, а у прилогу су донети стихови њихових дужих песама сачуваних у рукописима.

Кључне речи: историја, устав, уставобранитељи, поезија, полемика, псеудоними, кнез Михаило, кнез Александар Карађорђевић, Станоје Ћосић, Ђорђе Гроздановић, Сима Милутиновић, Јован Хацић, Иван Соколовић.

Уз сагласност Русије, Порта је 1838. дала Србији Сретењски устав, у који је унета установа Савета састављеног од 17 доживотних чланова, који је контролисао кнежеву власт. За прве чланове Савета кнез Милош је био принуђен да постави углавном, своје противнике. Тако му је положај постао неодржив и он је 12. априла прешао у Земун, а абдицирао 1/13. јуна 1839. године у корист свог старијег сина Милана. Како је Милан био тешко болестан, образовано је намесништво од три члана у коме су се налазили: Јеврем Обреновић, Аврам Петронијевић и Тома Вучић Перишић. Трећи дан по абдикацији кнеза Милоша његов син Милан је умро, а Савет је донео одлуку да се за кнеза изабере млађи син Михаило. Кнез Милош је оклевао да пусти Михаила да дође у Србију па су намесници без учешћа Јеврема Обреновића дозволили Карађорђевој жени Јелени и сину Александру да дођу у Србију. У исто време, они су одредили Милошу рок до којег мора да пошаље Михаила у земљу, или ће изабрати другог за српског кнеза. Пошто су се Јеврем Обреновић и кнегиња Љубица плашили претњи Савета договорили су се да кнегиња

оде у Влашку и убрза повратак Михаила. Не знајући да ли ће Михаило доћи, уставобранитељи су почели агитацију у народу да се Карађорђевићи врате на престо. Тумачење Устава поверено је члановима комисије у којој су били Лазар Теодоровић, Милутин Гарашанин, Максим Ранковић и Радован Дамјановић, а који су обилазили Србију и народу објашњавали његов карактер и значај. Србију су преплавиле „пасквиле“, у којима су хваљени Карађорђевићи а нападани Обреновићи. Тада се и Јован Хаџић ставио у службу уставобранитеља и радио против породице Обреновић.¹

Михаило је из Влашке отпутовао у Цариград, где га је примио султан и доделио му титулу „Светли“. За Београд је кренуо у фебруару и стигао 2/14. марта 1840.

Његовим доласком ситуација се није смиривала већ погоршала, а опозиција се ујединила и изградила платформу за свргавање кнеза Михаила. Међу њима су се налазили истакнути прваци: Аврам Петронијевић, Тома Вучић Перишић, браћа Алекса и Стојан Симић, Лазар Теодоровић, Стефан Стефановић Тенка, Прота Матија Ненадовић и Милутин Гарашанин. Они су писмом од 23. маја 1840. године обавестили министра иностраних дела Турске Решид – пашу да је доласком Михаила Обреновића започела „тортура“ над њима, посебно од стране бунтовника у Топчидеру. Тражили су од Порте заштиту и комисију која ће доћи у Србију да испита тешко стање и недостатак слобода. Ситуација је постала напета, па су уставобранитељи прешли у београдску тврђаву и ставили се под заштиту Турске. Очекивали су се сукоби, тако да је Министарство унутрашњих дела Кнежевине 3. јуна 1840. наредило да се спречи састанак избеглих уставобранитеља у београдској тврђави и осталих грађана на Калемегдану или у вароши. Порта је послала свог изасланика Муса – ефендију, који је стигао у Београд 28. јуна/10. јула 1840. По доласку Муса – ефендије уставобранитељи су се вратили својим кућама, а Вучић је пројахао улицама. У кућама најистакнутијих уставобранитеља Вучића и Петронијевића почела су окупљања незадовољника против владавине кнеза Михаила. Муса – ефендија показао је наклоност према опозицији Обреновићима. Сазвана је и Народна скупштина, која је почела рад на Илиндан, 1. августа 1840, у којој су учествовали Муса – ефендија, београдски везир Хозрев – паша и руски конзул Вашченко. Због недовољне личне безбедности нису присуствовали Тома Вучић Перишић,

¹ Д. Страњаковић, *Влада Уставобранитеља 1842–1853*, Београд 1932, 5; Д. Страњаковић, *Вучићева Буна 1842*, Београд 1936; С. Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд 1933; Р. Ј. Поповић, *Тома Вучић Перишић*, Београд 2003. и исти, *Аврам Петронијевић*, Београд, 2012.

Аврам Петронијевић и Стојан Симић. Већина посланика били су присталице династије Обреновић, много је мањи био број Вучићевих. Посланицима је 3. августа прочитан ферман у коме је султан позвао кнеза Михаила да са присутним турским великодостојницима успостави мир и поредак у држави и осигура личну и имовинску сигурност грађана. Скупштина је поднела тужбе Муса-ефендији 4. августа 1840. Текст су написали Ђорђе Протић, кнежев представник и министар иностраних дела и Цветко Рајовић, министар унутрашњих дела, а на који су народни посланици, пошто је већина била неписмена, уместо потписа испред свог имена ставили крстове. На овој скупштини су за тешко стање у Србији оптужени сви водећи уставобранитељи (Петронијевић, Теодоровић, Милутин Гарашанин, Стојан Симић, Стефан Стефановић Тенка и др.), а за предводника је означен Тома Вучић Перишић, те су названи *Вучићевци*. Оптужбе су биле тешке па су кнез Михаило и влада формирали 12. августа и комисију која би судила уставобранитељима („Чрезвичайна комисија“). Почело је прикупљање докумената о „злоделима“, а комисија је ислеђење Вучићеве кривице завршила почетком децембра 1840. Како су обе стране остале на своме, кнез Михаило је тражио кажњавање криваца а уставобранитељи су захтевали да се на саветничка места поставе Перишић и Петронијевић. Струја кнеза Михаила је победила и уставобранитељи су морали да оду из Србије. Муса-ефендија је 16/28. октобра 1840. са својом свитом и 37 уставобранитеља напустио Београд и преко Видина отпутовао у Цариград. У Видину је остао највећи број уставобранитеља, а у Цариград су отишли Т. Вучић Перишић, А. Петронијевић и М. Гарашанин. У исто време у Аустрију су прешли С. Симић, Л. Арсенијевић и Раја Дамјановић.

Незадовољство народа је стишано, а мере кнеза Михаила су биле усмерене на ублажавање стања у земљи. Извршене су и поједине реформе, уређена нека питања (санитет, свештеничко питање, школски фонд), међутим, дошло је до повећања пореза са 5 на 6 талира. Заузимањем Порте, Аустрије и Русије крајем 1841. дошло је до измирења кнеза Михаила и уставобранитеља. Порта је 4/16. децембра 1841. у Београд послала изасланика Емин-пашу. Убрзо је прешао и један број уставобранитеља у Србију, 6/18. децембра 1841. вратио се Аврам Петронијевић, али је поново морао да иде у Цариград.

Рад изасланика уставобранитеља у Цариграду био је успешан, а наклоност Русије довела је до мисије барона Ливена, који је у Крагујевцу посетио кнеза Михаила 10/22. марта 1842, а Вучићу и Петронијевићу је дозвољено да се врате 1/13. априла 1842.²

² Архив Србије, МУД-П, 1842, II, 11.

Након повратка уставобранитеља, Порта и Аустрија су покушале да приволе кнеза Михаила да у своју владу узме Вучића и Петронијевића. Михаило није пристао на то и дошло је до заоштравања стања у Србији. Како трвења између Обреновића и уставобранитеља нису престајала, Порта је 13/25. августа 1842. послала новог изасланика, Шекиб-ефендију. Заузимање изасланика и посредовање руског конзула нису помирили сукобљене стране, тако да су уставобранитељи одлучили да подигну народ на буну против кнеза Михаила.

Припремљен је и терен разједињењем присталица Обреновића, честим састанцима у присуству заповедника тврђаве Ђамил-паше и Хауера, аустријског генерала из Земунa. На овим састанцима је разрађен план буне, а значајнији уставобранитељи су пошли у своје родне крајеве. Буна је почела 18/30. августа 1842. и трајала је седам дана. Вучић је одиграо главну улогу. Пре кнеза Михаила стигао је у Крагујевац и преузео војску и наоружање, а официри и војници под његовом командом су заузели град. Уследила је акција кнеза Михаила, па је и он са својим трупaма стигао испред Крагујевца. Неодлучност кнеза Михаила, жеља да не пролива братску крв, као и буна у осталим окрузима омогућили су победу уставобранитеља. Управник београдске тврђаве Ђамил-паша са своје стране помогао је уставобранитеље растеривањем српских стража на Дунаву и сталним протестима код српске владе због угрожавања народа. До сукоба две супротстављене војске дошло је код Жабара, у зору 15. августа/6. септембра. Вучићеве присталице су почеле да пуцају из „картача“ (топова), а онда се на страну уставобранитеља ставио и Хајдук Вељков брат, Милутин Петровић, који се налазио у војсци кнеза Михаила, речима: „Беж`те браћо! С ким хоћете да се бијете, зар са вашом браћом која Устав траже“.

Побеђени кнез Михаило распустио је војне трупе и праћен свитом кренуо је за Београд. Када је чуо да је са својим присталицама прешао у Земун, Вучић је дошао 16. августа/7. септембра са војском на Врачар. Убрзо су у логор стигли и остали уставобранитељи, на челу са Аврамом Петронијевићем. Ту је договорено да се 2/14. септембра одржи Скупштина за избор новог кнеза и ради његовог потврђивања, а да Србијом у међувремену управља „ново правитељство“ које су сачињавали Аврам Петронијевић, као председник привремене владе, и Тома Вучић Перишић као „предводитељ“ народа. Они су 28. августа/9. септембра посетили команданта тврђаве Ђамил-пашу и изасланика Шекиб-ефендију, и обавестили их да су основали „привремено правленије“, које ће до избора новог кнеза управљати народним пословима.

Уговореног дана одржана је Скупштина и за кнеза је изабран Александар Карађорђевић. Порта је признала новог кнеза а Портин изасланик са султановим бератом дошао је у Београд 21. септембра/2. октобра. На Народној скупштини одржаној 26. септембра/7. октобра прочитан је султанов берат, а кнез Александар је заузео кнежевски престо. Прва постављења нових министара су акта од 26. октобра/7. новембра 1842, којима је кнез Александар Карађорђевић поставио Т. Вучића Перишића за кнежевог представника и попечитеља иностраних дела, Гарашанина за помоћника, а Атанасија Николића за начелника полиције.

Док је власт успостављана, а како Русија није признала новог кнеза, дошло је до другог избора Александра Карађорђевића за кнеза 15/27. јуна 1843.

Долазак уставобранитеља на власт је требало да донесе нешто ново, прогресивно, што би успоставило у Србији мир, просперитет и напредак. У суштини, уставобранитељска владавина није донела народу ништа од очекиваног. Продужена је политика вођена за време кнеза Михаила, нови кнез Александар се измирио са бирократским системом, тако да се убрзо показало да од реформи неће бити ништа. Једино је смањена свемоћ владоца, кнез је делио врховну управу са Државним саветом, а чиновништво је постало независно. Зато је 1858. и дошло до поновне промене династија, када су Обреновићи поново дошли на власт. Модерна европска администрација, коју су успоставили уставобранитељи, одолевала је до доласка кнеза Михаила, који је концентрисао власт у својим рукама захваљујући централној управи и дисциплинованом чиновништву. Временом тај концепт бирократског деспотизма уступао је место другим системима, али се његов део задржао и између два рата.

У време Вучићеве буне појавило се више посебних издања у стиховима са изразито политичким ставовима, а у служби династије Обреновић или Карађорђевић, најзначајнији песници су били Сима Милутиновић и Јован Хацић (Милош Светић). То време је почетак вишестраначког живота и почетак династичке (удворичке) поезије.

СТАНОЈЕ ЋОСИЋ

Међу песницима који су учествовали у поменутим догађајима налази се и заборављени Станоје Ћосић (Станковић). Према Стојану Новаковићу, он је 1840. о трошку Петра Кара-Марковића издао песму под насловом „Песма народу српском о збившем се у времену године 1839, и о пришествију Његове Светлости Књаза Михаила Обреновића, из Цариграда у Србију 2. марта 1840.“³

Станоје Ћосић (Станковић) рођен је у Бановом Пољу, на десној обали реке Засавице, у Мачви 1803. У немирним годинама Првог и Другог устанка родитељи су му прешли у Срем, где је он стекао основно образовање. Од 1821. до 1839. живео је и радио у Сремској Митровици, а онда је са супругом Сремицом прешао у мачванску Митровицу, где је у почетку радио као кафеџија и арендатор месаре, а онда је постављен за практиканта ђумрука митровачког.⁴ Као страни поданик а српски чиновник, активно је учествовао у уставобранитељској буну, а у Катанској био је један од сведока у тужби против аустријског официра Тадије Бркића и других завереника из Шапца и околине.⁵

Обавештајним радом бавио се све време свога рада у ђумруку митровачком. Посебно је пратио активности присталица династије Обреновић. Начелника шабачког округа Добросава Здравковића обавестио је 15. фебруара 1847. о активностима Косте Богдановића у Руми.⁶

³ На 8-ни, 8 стр. (*Голубица* за 1840, св. II, Београд, б. г., 317; *Српска библиографија*, Београд 1869, 228). Песму помиње и Јаша Продановић са напоменом да до ње није могао доћи, те јој не зна садржај (*Историја политичких странака и струја у Србији*. Књ. I, Београд 1947, 134). Песму данас нема ниједна јавна библиотека у Србији.

⁴ Архив Србије, МИД-И, 1844, III, 130. Имао је троје деце, а српски поданик је од 1841. године.

⁵ Као писар ђумрука митровачког из Мачванске Митровице шаље више извештаја разним личностима, поред осталих и Томи Вучићу Перишићу, о учесницима Катанске буне: Јовану Петровићу, Јовану Илићу, Нестору Симићу, Павлу Јовановићу, Андрији Ширгићу и др. (Архив Србије, ПО-107/122, 123; ПО-129/58, 59; ПО-138/93, 138, 212).

⁶ Архив Србије, Д. Страњаковић, несређена грађа. У писму помиње Јоцу Поповић (Булића) из Сремских Карловаца, који је са Д. Здравковићем учио у Карловачкој гимназији. Поповић је Ћосића обавестио о доласку Косте Богдановића из Беча у Руму и да се састајао са пријатељима династије Обреновић, Дамјаном Јосићем, Ковићем, Јеленићем и др.

На месту практиканта ђумрука митровачког остао је до смрти. Умро је у Мачванској Митровици 24. марта 1847. (по старом календару).⁷

На почетку уставобранитељске буне 1840. он је писао стихове који су тајно читани у Шапцу. Када је из извештаја полиције за ово сазнао кнез Михаило, он је затражио њихову забрану. Полиција је ухапсила Ћосића, запленила његову рукописну књижицу у стиховима, датирану 14. септембром 1840, и послала у Београд на испитивање. Окружни начелник из Шапца у пропратном акту напоменуо је да је писац исту песму још „пролетос“ послао типографији у Београд, да је штампа, али да то није одобрила цензура. Овом приликом посебно је истакао да су стихови уперени против постојећег поретка.⁸

У Архиву Србије чува се рукопис једне дуже епске песме без наслова, о уставобранитељској буни. За разлику од других песама тога времена, у којима је опеван исти догађај, Ћосић је у први план истакао спољни утицај на тадашња превирања у Србији и негативан одјек међу хришћанима околних турских пашалука.

Песма је датирана: „У Српској Митровици 20. мај /1/840.“, а писана је по угледу на народну, са парном римом и доста локалних израза и речи,⁹ тако да је можемо сматрати и аутентичним језичким извором за Срем и Мачву у првој половини 19. века. Писана је исписаним рукописом, старим предвуковским правописом, а ми смо извршили њену транскрипцију. Песма у целини гласи:¹⁰

Сини сјајно од истока сунце
И утеши свако српско срце.

У хиљаду и осме стотине
Четрдесет текуће године
Књигу пише Босна земља равна
Којано је позната одавна
Те је шаље богатој Србији,
И у књизи овако говори:
Ој, Србијо по богу сестрице
И одавно мила комшинице

5

⁷ Српске новине, 25 (1847), 97; АС. МИД-И, 1847, II, 192.

⁸ АС, МУД-П, IX, 41 и X, 8.

⁹ Ћосић реч истог значења *тебе* пише двојако: *тебика* и *тебека*.

¹⁰ Рукопис се налази у фонду Министарства иностраних дела (АС. МИД-В, 1840, III, 69), има 20 страна, величине 12,0 x 19,0 cm.

Ево има дваест и шест лета	
Како теби душманин не смета	10
И од како за себека живиш	
Твоју славу ти очима гледиш.	
Ја сам жељно очима гледала	
Од радости сузе проливала	
Гледајући твоју красну славу	15
Јер си дигла своју дичну главу	
Пак сам и ја Надежду имала	
Непрестано богу се милила	
Небил' и ја поред тебе	
Од душмана избавила себе.	20
Но ево ми туге изненада	
Грдна рана на срцу ми пада	
Кад ја зачу неумилне гласе	
И жалосне за менека часе.	
Што ми гласи за тебека стижу	25
И менека на жалост подижу.	
Зато Сестро ја тебека пишем	
И од срца ја горко уздишем	
Да те питам јели то истина	
И каква је том делу причина	30
Што си ми се сестро узбунила	
И са свију страна узмутила	
Каква ти је голема невоља	
И на срцу каква ти је боља.	
Да ти мораш немира трпити	35
Од синова својие стрепети	
Ког си жељно једва дочекала	
Са очију сузе убрисала	
А сад мораш очима гледати	
И немире синовње трпити.	40
Ја по свету погледат не могу	
Веруј сестро свемогућем Богу	
Од велике туге и жалости	
И због твоје велике напасти.	
Туга ми се на срце савија	45
Горка жалост менека превија.	

Неби Сестро ја за то жалила Ни толико о теби тужила Да ти имаш страније синова Кој владају са твоји градова	50
Већ ми зато туга срце таре Са очију сузе не утире Што су твоји рођени синови Кано красни сиви соколови	55
Што си сестро трудно изродила И за помоћ себи одгајила Да ти скину са твог срца гризу И утару са очију сузу	
И на тврду земљу ногом станеш Кано сунце над земљицом гранеш	60
Да знаш Сестро моја мила Како тражиш и Ерцеговина И остале друге сестре наше Што с' у роду с' нама називаше	65
Гледећ твоју велику неслогу Помоћи ти никако не могу. Ради смо те Сестро утешити И на тугу теби поспешити	
Али знадеш како ми живимо И терете какве подносимо	70
Пак не смемо уста отворити Ни о теби штогод говорити Но тужимо и срце нам јечи Горка туга непрестано мучи	
Гледајући твојега покора И у теби велика немира.	75
Мало си се од зла избавила И с миром се леба наранила Слободу си себи задобила Поглавара себи придобила	80
Ниси туђег већ својега сина. Смилова се Вишњи са висина Те ти даде красна поглавара Михаила млада господара	

Коганоси жељно породила	85
Млеком својим мило одгојила	
Да те љуби као своју мајку	
И са срца да ти скине муку	
Та зар немож у нас погледати	
И муке се наше нагледати,	90
Па да совјет онда теби буде	
И у теби немир да не буде.	
Зато Сестро ја тебика пишем	
Од свег срца ја горко уздишем	
Јербо срце у меника зебе	95
Слушајући како грде тебе	
Називају немирна Србија,	
У том слава твоја се побија	
И слобода красна твоја гине	
Што никада било није.	100
Зашто Сестро ако Бога знадеш	
Поред себе и мене убијаш.	
Мислила сам себе избавити	
И од тебе помоћи добити	
А сад видим да помоћи нема	105
Нит надежде у тебека имам	
Да се могу кадгод избавити	
Са очију сузе убрисати	
Већ молим те по богу Сестрице	
И одавно мила другарице.	110
Кажи мени да ја могу знати	
И другоме известије дати	
Шта ли трпиш и шта ли подносиш	
И шта с' децом твојом патиш.	
Пиши мени штогод брже можеш	115
И молим те право да ми кажеш	
Да ми туга на срцу олакша	
И менеке мало да утиша,	
Збогом остај моја сестро мила	
Божја рука на теби је била	120
И она је с' тобом управљала	
И тебека на пут настављала	

Бог милостив нек ти помоћ даде Нек нареди с' тобом како знаде.	
Кад Србији ситна књига дође	125
Отвори је пак читати поче	
И кад виде шта јој Босна пише	
Са свег срца Србија уздише	
Пак јој стаде другу отписиват	
Од жалости сузама поливат	130
У писму јој жалосно говори	
И немило у њојзи јој збори	
Јаој, Босно, рођена Сестрице	
И одавно тужна кукавицо	
Фала теби што менека жалиш	135
Тугу моју самном оплакујеш.	
Како ћу ти ја Сестро казати	
И сву тугу моју ти открити	
Кад ја не знам кога ћу кривити	
И невина кога ћу правити	140
Нит ја знадем на кога ћу тужит	
И кога ћу непрестано ружит	
Нити могу кога проклињати	
Нит на кога могу закукати	
Јер су сестро сви моји синови	145
И рођени моји голубови	
Пак ми срце допустит не може	
Сохрани ме свемогући Боже	
Да проклињем моја мила чеда	
Јер туга ми баш на срце пада	150
Ја сам Сестро рада добра мира	
И у мене нитко да не дира	
А ја ником досадити нећу	
Нити кога увредити оћу.	
Но туга ми срце обузима	155
И снага се моја одузима	
Радост ми се на жалост окреће	
И немило мени се преврће	
Јербо гледим како моји синци	
Злобу воде каноти пасторци	160

И немило међу собом живу
 Ја ти Сестро морам кривит свију
 Јербо неће да се лепо слажу
 Мене Мајку мало да ублажи
 И печално срце да утешу 165
 Плачно око моје да осушу
 Немогу се Сестро начудити
 Ни довољно могу зачудити
 Један закон и једина браћа
 А међ њима та несрећна злоћа 170
 Која руши највеће зидове
 И обара најтврђе градове
 Ето сестро каква је причина
 Није лаж но права истина.
 По одласку мог сина Милоша 175
 Сва се буна у мени утиша
 И ево је већ годину дана
 Како влада у мени тишина
 И како се браћа лепо слажу
 Један другом гди могу помажу 180
 Ја желећи да још боље буде
 И немира каква да не буде
 С радостију једва сам чекала.
 Михаила кад сам угледала
 И да видим са свим моју славу 185
 И подигнем моју дичну главу
 Јер га љубим као моје дете
 А све зебом да га што не смете.
 Јер проклета и несрећна злоба
 Много ј' гора од црнога гроба. 190
 Зато Сестро ја тебека пишем
 Од свег срца ја горко уздишем,
 Јербо право казати не могу
 Вруј једном свемогућем Богу
 Шта оћеду и шта ли мислиду 195
 И од себе шта ли учиниду.
 Многи оће да на своју страну
 И по вољи својој да окрену

И да буде по њиховој вољи,
Од свег света да он буде бољи. 200
Неки жели мог сина Милоша,
Други опет неће ни да слуша,
Нити жели да се више врати
Ни менека више да посвети.
Једни vele здрав нам Михаило, 205
Други вичу да им није мило
И да желу да га није жива,
А ниучем нису г' нашла крива.
Други кажу зашто Петровић¹¹
У помоћи Књазу и Вучићу. 210
И нећемо за њи ми да знамо
Ни у власти каквој да имамо.
Неки vele не дамо порезу
Нити хасне да дајемо Књазу
И до сада коју смо давали, 215
А господа наше раздавали.
На све стране куд је који знао
Свака добра себи куповао
А за наше сиротињске новце
Њима сјаји огрејано сунце. 220
Једни vele оћемо да знамо
Шта новаца у каси имамо
И куда су наши силни новци;
Што су дали још покојни оци
И што ми данаске дасмо 225
А очима својим не видесмо
Пак и то им Сестро није доста
Нег' и веће чудо од њи поста
Јер почеше некога везати
И штранкама руке привезати 230
Нити дужна ни налазе крива
Само хоће да мучиду жива.
Први бјеше везан Тодоровић,¹²

¹¹ Аврам Петронијевић (1791–1852), чиновник, министар.

¹² Лазар Теодоровић (1781–1846), чиновник, саветник, представник Србије у Цариграду.

И са њиме старац Ненадовић. ¹³	
Знаменити и заслужни људи,	235
Што за народ изметнуше груди	
И чинећи за вилајет добро	
И на сваком месту показујућ бодро	
Неки опет одоше Турцима	
Као јањци неситим вуцима	240
Да се тамо они сохраниду	
И од братске злобе уклониду.	
Још ти кажем Стојићевић Ђуку ¹⁴	
Дочеко је да г' камењем туку,	
И моро је у град побегнути,	245
И под турско крило прибегнути.	
Жалосно је о том помислити	
А камоли очима гледати	
Гди брат брата међу Турке гони	
И душмански немило прогони.	250
Ето Сестро што сам се смутила	
И са свију страна узбунила	
Јер несретна синов мојих злоба,	
Довела ме већ до гроба	
И не могу очима гледати	255
Ни слободно света погледати	
Од велика стида и срамоте	
И од Бога велике гриоте	
Да ја морам ово претрпети	
Од синова моји дочекати	260
Што сам трудно на свет изродила	
Из утробе моје одранила	
Да слободно не уживам плода	
Од мојега великога труда	
Којаносам пређе претрпила	265
И терета свака подносила	
А кад треба да уживам славу	
И да дичим своју русу главу	
Онда морам сузе проливати	

¹³ Прота Матеја Ненадовић (1777–1854), устаник, уставобранитељ, мемоарски писац.

¹⁴ Ђука Стојићевић, брат Милоша Стојићевића Поцерца (1776–1811), кога је наследио после његове погибије.

И у помоћ другог призивати	270
Да умири моје миле синке	
О, жалости моје превелике	
Шта сам јадна мајка дочекала	
И нашто сам децу васпитала	
Да ме увек на жалост наведу	275
Оштрим мачем у гробу прободу	
Како ћу им добра помислити	
Кад ја морам увек оплакати	
А савета мога не слишају	
Нит да оће мене послушају	280
Него само мене срамотиду.	
Сви около жалосно ме гледу	
А сваки ме братски сожалује	
И несрећу моју оплакује	
Али шта ћу доста сам трпила,	285
И жалости сваке подносила	
Пак и сада претрпити морам,	
И вишњем се Богу предам	
И њему се крепко помолити	
И помоћи од њега просити	290
Да излије свету милост своју,	
И залечи грдну рану моју.	
Зато Сестро и тебека кажем	
И што знадем то теби налажем,	
Гледај себе и моли се Богу	295
Ја ти Сестро помоћи не могу.	

У Сремској Митровици, 20. маја /1/840.

ЂОРЂЕ ГРОЗДАНОВИЋ

За разлику од Станоја Ћосића (Станковића), на страни Обреновића био је Георгије (Ђорђе) Гроздановић, који се под псеудонимом „Иван Соколовић“ посебно у две песме, и својим пуним именом супроставио најзначајнијем уставобранитељском песнику Сими Милутиновићу. То су *Стрмоглави преврат Србије или Описаније созаклетија Вучићеваца и Турака против књаза Михаила и његовог правленија. Отпевао Сараевском Певцу на његов Васкрс устава* (Нови Сад, Писмени Катарине Јанковић, 1843; друго издање: У Земуну, печатано Књигопечатњом И. К. Сопрона, има 31 стр.), и друга песма *Стрмоглави преврат Србије. Продуженије отпева Певцима Псевдо–устаничким и новинарима српским*, свеска друга (Нови Сад, печатано Писмени Јована Каулиција, има 88 стране – доживела је два издања, оба 1843.). Десет примерака прве песме (друго издање), послао је Лазар Исаковић из Земунa 15. јула 1843. кнезу Милошу у Беч.¹⁵ Да је ово псеудоним Ђорђа Гроздановића сматрао је Драгослав Страњаковић.¹⁶ Гроздановићеви стихови против уставобранитеља појавили су се и 1851. Ова нова песма, растурана у народу, састављена је код кнеза Милоша, али како се у њој напада, поред кнеза Александра и његове владе, и Порта, српска влада је предузела кораке да се званичници у Цариграду упознају са овим стиховима. У писму Алексе Симића Книћанину од 21. октобра 1851. наводи се да је песма Ђорђа Гроздановића „Онога што је 1842. године писао *Стрмоглав Србије*“.¹⁷

¹⁵ Архив Србије, КК, XL, 369.

¹⁶ *Влада уставобранитеља 1842–1853*, Београд 1932, 143.

¹⁷ Исто, 143. У фусноти Страњаковић пише: „Алекса Н. Симић Книћанину, 21. октобра 1851. У песми која је била састављена код кнеза Милоша у Букурешту, од Ђорђа Гроздановића. Онога што је у 1842. години писао *Стрмоглав Србије*, кнез Милош је нешто поправљао и 500 одштампаних комада послао из Букурешта у Србију да се разделе народу. У песми се напада кнез Александар, његова влада, Порта и уопште стање које је тада било у Србији. Она је дала повод српском министру просвете да посумња да је ђачка скупштина одржана у Београду у лето, на Видовдан 1851, *била у сојузу са овом песмом*. Ову песму су уставобранитељи послали у Цариград, 1851. године, како би оцрнили кнеза Милоша, јер се у њој говори против Турака. Ову књигу из 1851. године нисмо могли пронаћи. Алекса Симић је о овоме писао и Омер-паши Латасу 28. октобра 1851. (АСАНУ, Јован Ристић, XXIV, бр. 1).

У Новом Саду 1843, али сада под пуним именом Георгије (Ђорђе) Гроздановић објавио је песму *Повјест о прикључениј збившесја в Књажествје Сербском љета 1842*, која је написана у Земуну.

Личност Ђорђа (Георгија) Гроздановића, писца, писара и трговца (? , око 1805 – ?, после 1862), и данас није јасна. Из мало сачуваних података знамо да је завршио основну школу, али где, није познато. Радио је 1823. као трговачки калфа у радњи свога брата од тетке Ђорђа Стојковића у Београду. Трговао је стипсом, „стрешом“ и другом робом коју је одвозио и на панађур у Приштину. Касније, 1834, живео је и радио у Бољевцима (Срем) где је имао своју радњу. У време доласка уставобранитеља на власт живео је и радио у Београду, а онда је, као присталица Обреновића, 1842. протеран из Србије. Као изгнаник живео је у Земуну, а 1846. и 1847. боравио у Видину, где га је аустријски конзул Марко Добросављевић примио у службу за визирање пасоша. После краћег боравка у Свиштову и Рушчуку 1848. прешао је у Влашку (Ђурђево, Браила, Галац), а 1849. дошао је у Букурешт, где је провео четири године као писар Милоша Обреновића. Био је у пратњи Милоша Обреновића на путу за Беч и 1853. присуствовао је венчању Михаила Обреновића. После промене династије 1859. вратио се у Београду. Поред поменутих књижица објавио је и три књиге стихова: *Описаније живота Његове светлости књаза Милоша Т. Обреновића* (Београд 1859, Земун 1860. и Београд 1861) и *Крваво позорје међу Турком и Србима у Београду 1862* (Београд, шт. Н. Стефановића, б. г. 36 стр.).

Када је Драгослав Страњаковић приредио друго издање прича о кнезу Милошу Милана Ћ. Милићевића, пренео и неколико Милићевићевих података о Ђорђу Гроздановићу: „Године 1842. овај Ђорђе Гроздановић, приморан оставити Београд прећи у Земун, одонуда је писао брошуре у стиховима, и нападао и ружио Вучића и његову дружину. Одовуд из Београда Гроздановићу је одговарао Сима Милутиновић, који је био са уставобранитељима. Оно што је писао Гроздановић и његови другови преношено је у Србију кришом и овде преписивано, и разашлијано пријатељима Обреновића, а Милутиновићеви су стихови штампани у Државној штампарији, и власт их је преко кметова шиљала у народ. Ја сам овда још био у Рипњу, и у нашу кућу допирали су и једни и други ти састави, пошто је у целом селу мој отац био најписменији човек. И данас се сећам неких почетака тих братских милошта, којима су једни друге почашћавали. Тако, колико се опомињем, једна Гроздановићева песма почињала се овако:

Чуј, народе, видите ли, Срби?
Како с' уп'о сарајевски певац,
Из свег грла и из свега гласа,
Да прослави Мухамеда свеца?
У зачеље своје песме ставља
Ћамил–пашу, тиранина клета
Чивутина и потурчењака,
До Ћамила Аврама Ћехају,
До Аврана чкиљава Вучића,
До Вучића кусога Пауна¹⁸
До Пауна пијана Ресавца,¹⁹
До Ресавца луду будалину
Будалину Книћанин–Стевана!²⁰

Даљих се стихова не сећам!“²¹

Ово чега се Милићевић сећа, то су стихови из песме: *Стрмоглави преврат Србије или Описаније созаклетија Вучићеваца и Турака против књаза Михаила и његовог правленија. Отпевао Сараевском Певцу на његов Васкрс устава* (Земун 1843), потписане псеудонимом Иван Соколовић, али су стихови по негде нетачни и редуковани. Почетак у штампаном примерку овако гласи:

Чујеш роде, видите ли Срби,
Како с' уп'о сарајевски певац,

¹⁸ Паун Јанковић (1808–1865), чиновник, министар.

¹⁹ Милосав Здравковић Ресавец (око 1780–1854), ресавски војвода, устаник.

²⁰ Стеван Книћанин (1807–1855), саветник.

²¹ Милан Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у причама*, Споменик СКА (Београд 1893) XXI, пише, да му је дошао до руку „Рукопис је прошивен концем као какав тефтер: има свега 40 листа, међу којима лист 20-ти није цео него половина, али смисао није прекинут...“ Тај рукопис је купила Народна библиотека од Михаила Павловића, данашњег начелника ваљевског округа, ком су припале хартије покојнога Васе Живановића, некадашњег секретара Српске агенције у Букурешту, и на њему није било назначено ко је аутор. У Милићевићевом писму Стојану Новаковићу од 29. децембра 1898. пише: „Нашао сам књигу Ђорђа Гроздановића, и, нема сумње, он је писац оног стиховања у XXI Споменику. Поредио сам причања и све се подудара реч у реч. Још само да ми је да добијем какво писмо Гроздановића те да се и рукопис подудара“. (Архив Србије, Стојан Новаковић, бр. 1814). Видети и: *Кнез Милош у причама*, приредио и предговор написао Драгослав Страњаковић, Београд [1936] XXXIII, и 356–357.

Из свег грла та из петни жила,
Да прослави Мухамеда Свеца,
И његове крвожедне Турке;
Коловође л' бунтовнички чета?
А помрачи славу Обренову.

Остале личности се помињу у доцнијим стиховима, али са тачно наведеним атрибутима. Друго издање, на њему тако и пише, изашло је у Земуну, и то је оно, које је Лазар Исаковић послао кнезу Милошу. Нападајући Милутиновића, Гроздановић сматра да је он порекао своје стихове из *Србијанке* и *Тројесестарства* и своју *Троегодишњу историју*, у којима је и као песник и као историограф писао објективно. Али у уставобранитељским стиховима:

Ружећ' Књаза самог себе ружи.
Пјевац пјева љуте гује звижде,
Мрки вуци у Чете се купе,
С Лисицама трагове замећу,
Да распуде стадо богодано,
И Србију суноврат преврну.
Ћамил пашу душманина Српска,
Чивутина и потурчењака.
До Ћамила Шекиб Ефендију,
До Шекиба Аврама ћехају,
До Аврама шкиљавог Вучића,
За Вучићем кусога Пауна,
За Пауном пакоснога Тенку,²²
А за Тенкиом луду Старчекању,
Старчекању Гараш Милутина;²³
Јошт ко томе и Улака Павла,²⁴
А до Павла љуту пијаницу.
Пијаницу Книћанин Стевана...

Даље се, као у народној песми, ређа каталог виђенијих уставобранитеља, додајући им негативне атрибуте и на крају их упоређује са издајником Вуком Бранковићем, и назива их лажним бранитељима

²² Стефан Стефановић Тенка (1797–1865), саветник.

²³ Милутин Гарашанин (1762–1842), устаник, члан Совјета.

²⁴ Павле Улак, није познато која личност је у питању.

устава. Гроздановић у стиховима наводи наредбе (говоре) Томе Вучића и Петронијевића, да све старешине оду у своје крајеве и побуне народ, да протерају кнеза Михаила и Обреновиће. Када је кнез Михаило са својим присталицама стигао испред Крагујевца, у њему је Вучић придобио војску и грађане, и испаливши из топа убио кнежевог изасланика Арсу Андрејевића и још неке.

Друга свеска стихова носи наслов *Стрмоглави преврат Србије. Продуженије отпјева Пјевцима псевдо-устаничким и новинарима српски* објављена је под псеудонимом Иван Соколовић „у Каблару На спасов дан“, почиње стиховима, којима се завршава прва:

Тек што ј' набризгала чарна,
Да развије свој брснати пупак,
И одјене с' зеленилом дичним,
А разаспе мирис од бехара,
По пољама и по дубравама;
Румена се указала зора,
Виш' Србије на небу мрачноме,
Јарко сунце топле своје зраке,
Са висине просипати стало
Да обасја уцвељену мајку;
А огреје сиротињу српску,
Која главе подигнути несме,
Нит' у јарко погледати сунце,
Од Мујкана душманина стари',
И од лажни устав-бранитеља.

У целој песми Гроздановић вешто подражава стихове Милутиновића, а неке преузима у целини:

У блажена преноси жилишта

Ток времена да задржи мисли

Из песме се види да је упознат и са везама уставобранитеља са Чарториским у Паризу:

Оправили чак у Париж тамо,
С Чарториским чинит' преговоре

Он са друштвом кад се на пут спрема,
Прек' Ливорна у Србију доћи,
С товарима новац' и цебане,
Подпомоћи ајдучине српске;
Тад Пољаци, Власи и Молдавци,
Сви о једном оружија с' лате,
Срб-Мујкан' ма у помоћ прискоче...

Нова, уставобранитељска власт:

У облаке с' под небеса дижу,
А од паре маглуштина густа,
Сву Србију да покрије тамом,
И помрачи на вјек Српства сунце.

Неки стихови садрже сатиру на прву годину владавине уставобранитеља:

Гуске гачу подигнувши главе,
Ко да пјесне извијају њеком;
Мечке држе публичне балове,
А мајмуни осветљење праве,
Курјачина свије оштри зубе.
Боже мили, шта то може бити!

Песник поред зла које су донели уставобранитељи, опева и Карађорђева злодела у устанку (отимање Марије из Бруснице, од мужа Петра Николића; узимање каде Аганлијине; бешчашћење ћерке Обрада Словића из села Грабовице; отимање Миленије, жене Лазе Стаишовића из Жабара; Стаменије, жене Величка Ћорпетровића; прогањање тобожњих вештица). На крају наводи да, када је Карађорђе побегао из Србије, на Прогару, тада су Милоша звали Ненадовићи да и он бежи, а он је преноћио код попа Живка и вратио се у Србију:

Плач и јаук резлеже се тужно,
Све оставља постојбину своју,
Дом, жилиште, стада и имање,
Спрема с' к рјечи на обалу туђу,

За избавит' слатки овај живот.
Још Неготин брани храбри Вељко,²⁵
Јошт Војводе по међама стоје.
И чекају, да с' одупру Турком,
А незнају, шта се амо збило,
Да је Ђорђе оставио народ.
Кад о бјегству Кара–Ђорђа чуше,
Све потмуше Војводе тужно,
Куд ко знаде там' и надре пређе.
Храбри Вељко погибе јуначки;
Само оста Обреновић Милош.

Даље опева заслуге кнеза Милоша: како је заклањао народ, подизао порушене цркве, отварао школе, сузбијао самовољу, старао се о независности Србије.

У фусноти 40 (ст. 43 ове књижице) „објаснио“ је и смрт Карађорђа, а поменуо је и спис Симе Милутиновића „Глас народа српског“ (коју назива пасквилом и за коју претпоставља да ју је написао Паун Јанковић). На следећим странама, у стиховима и фуснотама, полемиче са аутором овога списка, бранећи убиства за време владавине кнеза Милоша. Даље наводи добротинства кнеза Михаила (помоћ комесару Муса-ефендији, уставобранитељима у Видину и Цариграду, њиховим породицама у Београду) али и богаћења истакнутих уставобранитеља у Влашкој, наводећи суме у талирима, пореклу новца и злоупотребама. Овом приликом истакао је да су „Псевдо–уставовачки пјевачи проузроковали садашњи метеж у Србији“, а њихови памфлети и пасквиле само говоре у прилог њиховог бешчашћа. Посебно истиче да је Вучић наградио новинара Теодора Павловића, уредника *Српског улака* Јована Хацића (Милоша Светића) и његовог помоћника Максима Симоновића, као и Милоша Поповића, уредника *Подунавке*:

О пјевачи Псевдо–уставачки!
Па спјевате Химне недостојним,
Уносите више сунца јарка
Корифеје и изроде Српства.
Тако исто Кара–Ђорђа грозна
Уносите хвалам' до небеса

²⁵ Хајдук Вељко Петровић (1780–1813), устаник.

Да је већи јунак и благодеј
Од француског цара Бонапарте.

Наравно, у даљим стиховима нападају се, због стихова, Сима Милутиновић и Јован Хаџић, због закона. Овде у прози (фусноте) доноси податке о неким сусретима Хаџића са кнезом Михаилом у Земуну. После тога доноси регистар злодела Томе Вучића Перишића и на крају поручује уставобранитељима:

Свези свезом Свемогућства Твога
Сојуз тврди и вјекове вјечне,
Мир да прави, и поредак добри
У земљама и народма влада,
Одржи се и утврди крјепко.
Злоковарни Корифеји грозни,
Бунтовници и немирне главе,
Који руше царства и престоле;
Који руше благостање опште,
Утамане с' да им нема трага!

Међу песницима пасквила против Обреновића Гроздановић је истакао: „Пјесму српског имена“ Ђорђа Г. Петровића и „Првиј Васкрс устава и народње правде у Србији“ Симе Милутиновића „коју је Вучић по сокацима носит, и светини читати дао, говорећи; ево браћо Васкрса Устава, сад нам је устав васкрс'о итд.“ Даље он именује и друге Милутиновићеве стихове у *Подунавци*: „Разговор два Србина Драгутина и Милутина“, „Честитање Курбан'-Бајрама, Муса паши“, „Пјесна уставовачка у Видину 5-о маја 1841“, „Васкрс Устава и народне правде у Србији“, „Муса Ефендији уставовачки попјев“, „Оплач“, „О лицу и духу Карађорђа (одривак из Оцаклије Зубанове 1840. године)“. Поред тога наводи песме Милоша Светића (Јована Хаџића): „Оду Александру Карађорђевићу“, „Побуњеном народу у Србији на Топчидеру месеца маја 1840“, „Лисица и кокош“, и песме других песника.

На крају песме написао је: „Продуженије следеује у трећој пјесни“.

Писац ових редова истраживао је архивску грађу о Ђорђу Гроздановићу, и осим једног писма његовог и неколико потписа (једанпут се за њега потписао његов син Душан) није нашао ништа више.²⁶

²⁶ Поводом издавања књижице стихова *Животоописаније* (1859), нашли смо неколико докумената о Ђорђу Гроздановићу. То је једно Гроздановићево писмо од

Трећа песма под насловом *Повјест о прикључениј збившесја в Књажествје Сербском љета 1842*, написана у Земуну од Георгија (Ђорђа) Гроздановића (штампана је „Писмени Катарине Јанковић Вдове у Новом Саду 1843“, 23 стр.), има предговор у коме поред кнеза Милоша помиње и кнеза Михаила: „Михаило син Милоша втори, богат лучами свјетлости штедро је роду расипао, и облачио у ризу просвјете, трудио се, начин тражио просвештеније у народ унети. Свирепа злоба али, обвлада сердце Вучића, не сматрајући, да злоба његова свему роду погибелъ приноси. Славољубијем восхишћен, бивши узвис Србије, много натраг повратио...“

Књижица има песму, са парном римом, која носи поднаслов „Повјест истине“ и почиње стиховима:

О Србијо мила, што си потавнила,
Што си тако ниско, главу оборила,
Као да ти се гуја, крај срца савила,
Зар те опет стрела какова ранила.

А онда продужава о зулумима Турака и заслугама Милоша Обреновића, који је донео Србима слободу, уздигао старешине, а Турцима забранио приступ у села, повратио шест отргнутих округа, обезбедио границу, организовао карантине, организовао регуларну војску, наоружао пушкама и топовима, правио мунисију. Вучић је отео кнежеве топове и из њих пуцао на свог кнеза Михаила, прогонио Милоша. У фуснотама уз стихове често цитира Вучићеве речи, и објашњава догађаје, личности – кнеза Михаила (како је путовао по свету, на француском разговарао са султаном, који га је и орденом обдарио):

Гди је она Душа, која би се нашла,
Да би њему какве, погрешке пронашла,
Он како је дошо, и владати настао,
Народ је у малом просвештењу застао
Одма се потруди, свету толковати,
И од зверске ђуди, свет одликовати,
Уведе нам Школе, висока степена...

3. децембра 1859. године Министарству просвете (Архив Србије, Министарство просвете, 1859, XIII, 62), писма цензора књига Константина Бранковића од 17. марта 1860. и рецензента Владислава Каћанског од 21. марта 1860. о рукопису књиге стихова *Животоописаније Његове Светлости Књаза Милоша Обреновића I*. Кнез Милош Обреновић је 8. априла 1860. у договору са Совјетом опростио дуг Ђорђу Гроздановићу за штампање ове књиге (Архив Србије, МПс, 1860, III, 417).

Све те напоре Обреновића покварили су уставобранитељи:

Пун зависти скочи, и вас узнемири,
Своје злобно срце, сотим да умири,
Отиде у народ, свет лагати заче,
Јер не би му добро, план ишао иначе,
Но мимо народа, ајд Кнез вас зове,
Да с у Топчидере, скупимо на зборе.
Совјетници дижу се, на попечитеље,
И други партаја, неке служитеље,
Књаз се сам подиже, совјет га не гони,
Да попечитеље, мора да прогони,
Пак мене књаз послао, народ да подигнем
С њим на Топчидер, што брже да достигнем,
Па ајдемо браћо да то извидимо,
Међу совјетом распру, ми да растуримо

Међутим, уставобранитељи окрену својим лажима (дозволише: сечу шума, неплаћање жировнице) народ против кнеза Михаила.

Када је кнез Михаило пришао Крагујевцу, видео је да је војска пришла уставобранитељима:

Кад виде Михаил погибелъ Србије,
Од тешке жалости и сузе пролије,
Пак онда повика, не браћо за Бога,
Не удри на брата, греота од Бога,
То Турци и желе, онда браду гладе,
Кад се браћа Срби међу собом сваде,
Не требамо Турком, венце навијати,
Нити милу нашу, браћу убијати

.....

Пак књаз Војску крену и сав његов народ,
Пут предузе натраг право у Београд,
Вучићевци Књаза, у три м'а тераше,
Живота га лишит' млада наумише,
Ал гарда његова 'рабро га бранила...

Овде песник отвара фусноту и наводи у прози: „Ту је Стеван Книћанин, јурећи да погуби Књаза, у трчању сабљу из руку испустио и Гардисти Књажеви доватили и узели“.

Када је кнез Михаило видео да га Вучић у савезу са Турцима гони, није хтео ићи у Београд, већ се зауставио у Топчидеру и обавестио конзуле и везира, па онда скелом прешао у Земун. Било је са совјетницима и триста Срба (међу којима највећи број чиновника).

Сви избрани људи, Чиновничкога реда,
Јер жалост Србије немож' да се гледа,
Како данас Вучић, Народ угњетава,
Турком на Зулуме, сад путе понавља
И ланце за браћу, Христијане спраља,
Пак лица отмјена, робити опраља,
Пет иљада Срба, што је позатварао,
А више од двеста, из земље протерао,
Неке помрчином, црној земљи предао...

Даље наводи Вучићева злодела према чиновницима и трговцима, према кнезу Милошу и кнезу Михаилу, па и према Турцима у боју у селу Ратаре за време Хаџи-Проданове буне (у фуснотама на стр. 19).

На крају песме пише: „Продолженије сљедује“, а на последњем листу ове књижице је „Песма Београду, у садашњем состојанију на Тропарски Глас 8^{ми}“, има дванаест стихова, а почиње:

Преобразилсја јеси Београде,
Украшенија и славе лишисја.

а завршава се:

Брат на брата, оружије диже,
Агарјане к себи доведе ближе,
При којем ће тирански, до конца страдати.

Како је Милићевић навео, између Вучићеваца и Обреновића водио се прави рат стиховима, и једни и други трудили су се да њихови стихови, песме од неколико стотина стихова стигну у руке читалаца. Једна од песма, коју је написао Ђорђе Гроздановић, стигла је и до песника Милутиновића. То је песма уперена против песника, а преписана Милутиновићевом руком сачувана је до наших дана.²⁷

Ова песма Ђорђа Гроздановића садржи све одлике ангажоване поезије у политичке сврхе, нуклеус династичке, па удворичке поезије, која

²⁷ АСАНУ, 14161/367.

ће цветати до наших дана, што најбоље потврђује *Антологија српске удворичке поезије* Маринка Арсића Ивкова.²⁸

Песма није штампана и у целини гласи:

*Одгрда на Одусовјет,
Сими Милутиновићу Сарајлији
од
грђенога усовјетствоватеља
Ђорђа Гроздановића
Земунца.*

Чујдер мото бошњачка наврто?

Грди Грдо! Док идеш узбрдо,
И док' ти је под ногама тврдо,
Али кад се на доле повратим,
Тад ћеш доћи дугове да платић.

Јагурида јесте србски греш,
Сарајевскиј пјевче кога преш,
А кад нам дан јесењи дође,
Греш се створи истинито грожђе,
Твој назватиј сад Јагуридовић,
Назови се опет Гроздановић.

Но ово је погодити мучно,
Тко остаје брука Србска вјечно
то је
Високучениј Госп. Чубра Чојковић.

Одгрда.

Придржи ми мамице копиле;
Да се курве ја добро наградим?
проста пословица вели.

²⁸ Београд 1988.

Тако и ти Милутиновићу,
 И жалосни бело-рковићу!!!
 Трун мога ока добро видиш,
 А у твоје дирек пак не видиш?
 Преврат правде ко ти рачун даде,
 Кој те учи да преврћеш правде:
 Ди да мени одусовјетујеш?
 Ти се нађе тако да толкујеш?
 Ти истину у лаж да претвориш;
 А лаж пресну истином је твориш.
 Јадна бруко свег Народа Српска,
 Протерана вуго Сарајевска:
 Ја што пјева баш очима гледа,
 Пак што видо то и приповједа,
 Без науке твоје црноморске,
 И без грде гадне фараонске –
 Не што моја баш милина воли,
 Но воопште што сав свјет говори,
 Да, Вучићем земља угњетена,
 Сва Европа то је извјештена;
 Нити марим нит' се кога стидим,
 Оно писат што очима видим,
 Нит' ког караш нити себе вараш,
 Већ истину јавно изговарам,
 Да је тиран Вучић и Авраме,
 Општа брука твоје пискарање;
 Нисам слепац илти без очију,
 Мотрим добро на глупос свачију,
 Но од твоје и невидо гору,
 Укор светски и српски злотвору,
 Слепчовођо коњски очи-вађо,
 Бруко Срба крвни брато-свађо.
 Међ' браћу си свађу уметуо,
 На зрак Сунца Кулу наметуо,
 На зрак Сунца на Књаза Милоша,
 Од гурбета чиниш га сад горша,
 Руку диг'о велиш оружану,
 Њем' у сину слика је Михаилу:
 О безјаче босански дједаче!

Промозгај дер пак нам онда реци.	40
Против ког је Милош руку дигао, Против ког је оружје подизао; Јесте дизо ал' против тиранства, А не, против браће и Србинства, Кано што су Вучић и Авраме,	45
Устав санћим дигли се да бране, Да законог Књаза истерају, По свом ћефу да другог бирају, Проче Србе везују и туку, Свак да позна бунтовничку руку.	50
Ал' знај да је свом свјету познато, Да књажество није другом дато, Од Лазара до Милоша Књаза, Тим именом нико се не назва; Од толико већ стотина љета,	55
Тек Милошем Србија процвета, И Књажество давно заробљено, Његовим је трудом обновљено, Србију је тако прославио, Да је душман много завидио,	60
Што, Србија успети почела, Тим је завист и злоба зачала; Бунтовници и вјероломници, Српског блага клети противници, Дигоше се Књаза изгонише,	65
И другога они изабраше; Лако је сад Књажеве мењати, На готову столицу пењати, Сад је лако и сваком пилету, Зват' се отац готовом детету,	70
Треба знати ко столицу сплете, Чијим ли трудом породи се дете. Велиш изрод и Обренбеговић: А не свјетли Књаз и Обреновић: Тотрљану и шумски бршљану –	75
Гадни-ђубро и Српски тирану, Што му ћупу мало не посоли, Већ гад из ње по свом свету проли;	

Велиш очи да су вам вадили, А никоме нису отварали: Та коме су очи извадили? Ил' су многим очи отворили, К'о и тебе гадна крвосало, Од њега те сунце огрејало; Ал' би боље заиста чинили, Те да су вам очи повадили. Ко што велиш да су учинили, Те им неби сада досађали, Јер ком више добра начинише, Они већу пакост им чинише.	80 85 90
Вучић велиш губу с лица снима, Српском роду и Србима свима: Јадно снима кад баш сад натица, Свињски бураг на сва Српска лица, Гоненијем своје владатеље, И тиранством за српске житеље. Зар је Срб'ма сотим чест добио, Што из земље Књажеве гонио; С тим је Србе опште осрамио, А да Бог да те се помамио; Свака власт се на свјет' почитује, И до смрти памјат му честују, А не Срби Књаза прогоњују, Пак јоште га тако описују, И пред светом безобразно псују.	 95 100 105
— — —	
Обазри се Милутиновићу! Пристоил се то Обреновићу?? Што ти на свјет дугоушноричеш, И сваким га гадовма наричеш, Пангалозу и светска битанго, Христијанског образа фиранго, Отрована ти двострука рјеко, Што истиче и чемер и млеко, Кад ког фалиш Богу га сравњаваш, Кад га ружиш у бездну га бацаш, Елефанту да б' несити звере,	 110 115

Ал' те вјеруј неће то обићи,
 Нити ће те штрањка мимоићи,
 На то с' рођен и суђено ти је,
 Да т' конопац врат твој обавије,
 Бунио си љуте Црногорце, 160
 На владику и на свете Отце,
 С вешала си отуд утекао,
 Милошу се под крило подвуко,
 И код њега ту милост искукао,
 Да си белу р'ку с леђа свукао, 165
 А сад си се Вучићу пришио,
 Опет истог дјела се машио,
 Оно што си у Црну Гору почео,
 Али ниси изградити могао,
 Прилику си сад овде добио, 170
 Те Србију јадну поробио;
 Ал' ти реко јадни Сарајевче,
 И жалосни код очију слепче;
 Оно што т' је приправљено тамо,
 Доћиће ти на врат врат и овамо; 175
 Пијавицо гадна гусеницо,
 Раз'србине права потурицо!
 Кој ти рече ко ли те научи,
 Од куд такво искуство докучи,
 Да ти грдиш Српског Спаситеља, 180
 Србадије све искупитеља,
 Срб Милоша баш Српскога Сина,
 И Михајла јединца невина. –
 Скаредније да не може бити,
 Скот не треба онако грдити, 185
 А камоли земље владатеља,
 Ига турског роб искупитеља.
 Еј мој пјевче Сарајевски Слечче,
 Боље да си Србма тесао левче,
 Него што си гротом пропјевао, 190
 Цело Српство бруки дотерао;
 Да се смеју све нације друге,
 Какве Срби Књазу дају руге,
 Та несрбу и потурчењаче,

Клеветниче и обешеча́че:	195
Да што и знаш пак да на свет недаш, Владатеља свога да не издаш, А ти саму пресну лаж намећеш, Црн нам комад ти у торбу мећеш, Свему роду Србином названо, Битангом нам Сарајевском доспо.	200
Порок Књаза знао си описати, Очевидне лажи измишљати, И заслуге и добротворења, О том нигди немаш ни спомена, Избављајућ' Србе од зулума, И владајућ' двајест и пет година, Зар такове награде заслужи, И таковом грдом да се ружи, Бој се барем Створитеља Бога, Кад се незнаш постидити кога.	205
А што онда нешто затракујеш, За ћуприју што ми показујеш, Реп доклен јој велиш оконча се, Глава јој се правит с нова мора, И могла је сва гвоздена бити, А толико велиш настанути.	215
Баш си мајстор похвале достојан, Да градове шацујеш пристојан, Можедути вране веровати, Јер и без ње могу прелетати, Ал' кој знаде и очима види, Тај нек суди шта Ћуприја вреди, Пак што велиш Београдску цркву, Сруши здраву и величествену, Зато ће што је пукла била, Гор у своду пол фата дебела, Сруши велиш са свим до основа, Пак је даде зидати изнова.	220
Да л' је дично старо окрпити, Јел' доличније ново подигнути, Ново дићи и украсити га, Ил' је боље упропастити га:	225
	230

А што за њу Београд дугује, Од тебе се то не наплаћује, Београд је кадар исплатити, Верује неће од тебе тражити. Пак и више имаде храмова, И у гори свети манастира, Које слогом Народа се дигло, При Књажевом управом и владом, И свуд својом сопственом помоћу, Као Ревнитељ и отац наследио: Јербо нису били зависници, Већ Народњег добра наставници; А ти лажи и полагај куно – Само гледај да т' је црево пуно.	235
Чујте браћо с'народници, Како лају Српства издајници; Књажев зулум сва Србија знаде, Ал' вам каса богата остаде, А при вашим Устав' давитељем, И Народњим јавним злодјетељем, У касу вам миш скочити не сме, Јер се бои да се не распрсне, Од многије гроша и дуката, Оће мишо поломити врата: Уставовци Српски пријатељи, Наопако Устав бранитељи, Разграбише гди год што нађоше, Главну касу и све ђумрукане, Скелецијске пак још и црквене, Ево вам Азне они испразнише, Ни Ћуприје ни цркве градише, Славу српску бившу разорише, Много степен унатраг дођоше.	240
Пак дед сад ми јадни чово реци, И Књажеве тираном нареци? Јадни скоте пјевче Сарајевски, И Скорпио преко црноморски! Погледај дер на моје пјесмице, Што не грдим ја верховно лице,	245
	250
	255
	260
	265
	270

Само дирам свезу бунтовничку
Ребелијанте и чету Ајдучку:
Нисам дирао нигде Карађорђа, 275
Нити њега нит' његовог Сина,
Нит' порока његови казивао,
А многи су кои сам дознавао,
Опет свету нисам обличио,
Но и њега свагда сам дичио, 280
Зла сам дјела с добрима скривао,
Ал' пороке нигди не откривао;
Ни отчину ни Брата погибел',
Ни слепаца у Карановцу згибел',
Ни мазију Гарашку за сено, 285
Ни вештица шта је испечено:
И јошт више шта је починио,
Јагурида није обличио: — — —
Код образа није без образа,
А што каза баш истину каза, 290
Камо тебе памет и разуме,
Африкански подобни мајмуне,
Кам' ти Српство камо ти човештво,
Да увидиш и да признаш чврсто,
Шта је правда шта ли пресуђује, 295
Шта Ајдуцма правда досуђује.

—
Мој Мијало велиш и столјета,
Глупан да је биће довјека,
Јер се велиш није научио,
А сада се сласт'ма преручио: 300
Ја ти овде сад на реч притеко,
И озбиљски истину ти реко;
Мој Мијало и сто љета даје,
Српским Књазом вечито остаје,
Ал' твој Вучић лопов и разбојник 305
Јел' ћеш рећи Ајдук и бунтовник;
Тај ти запе тај ти и остаје,
Докле год му комадића траје,
Књаз је Књаже лаж ту не помаже,
Пискарањем клевете и лаже, 310

Нит' си треба тако бенетати,
Верковна лица клеветати,
Ти си мого грдит' ког другога,
Не баш Књаза Српског законага,
Кога грдиш коме ли га грдиш, 315
Своју вјеру и свој Род да грдиш,
А зашто се код другог не лати,
Већ законог Књаза се превати,
Њега грдиш и њему се светиш,
Мислиш сотим да Народ просветиш, 320
Зар се сотим Народ просвештава,
Да се Књаза личност безчешћава,
Тешко нама Србину свакоме,
Кад доспјемо пјевцу овакоме,
Сарајевској луди и битанги, 325
Кој приличе вешалу и штрањка;
Да нам такви вјеру низвргава,
Чест и славу Српску разорава,
Витезове Српске оговара,
Гадне руге и хуле потвара. 330

И ког данас тирјаном називаш,
Непристојне пороке казиваш, 350
Зар је тирјан што Књажество доби,
Од пет стотин' љета ослободи;
Ил' је крвник што земљу прослави,
И у народ Српски Суд постави;
Пак је варвар што Србе избави, 355
Да иј Мујкан не мучи и дави;
Јел' је тиран што цркве подиже,
И звона вам на њима уздиже,
А Душман је што војску постави,
И цебане за нужду преправи; 360
А глупан вам науке уведе,
До високог степена доведе.
Све што добра у Србији бјаше,
Све за владе Књажеске бијаше;
А за владе Устав бранитеља, 365
Дед ми кажи каква добра дјела,
Не пискарај лажљиво безјаче,
Те не труј нам вјеру ни Књажество,
И не скверни Српско стикотворство,
Грдећ' Књаза ружећи нацију, 370
Прерицат' му ти сатекфакцију.
Боље да с' се каменом створио,
Нег за Књаза што си изговорио,
Тим си Србе опче обличио,
И Нацију Циганом сличио. 375
О! Судбино како л' се то збило,
Да се Србма тако догодило:
Туђе псето гди свој род остави,
Амо дође Србе да осрамоти,
Те наружи славу вјеру Српства, 380
У срам баци честност Христијанства,
Грдећ' ружећ верковнаја лица,
Нек му суди Небесна царица.
Ни у гробу мртвим неда мира,
Већ покојну баба Вишњу дира, 385
Блудницом је сад мртву назива,
Непристојни порок њој казива,

А Књажеве копиладма зове.	
О нагрдо, о људски отрове!	
Гад, и поган, куго Сарајевска,	390
Отров, чемер, и сад бруко Српска,	
Гди си био гди си памет вијао,	
Те си тако лагала извијао.	
Та видиш' ли јадни Сеногризу,	
Да је сада пропаст Српска близу;	395
Насљедствија Књажество лишисте,	
Драгоцјено благо изгубисте,	
Које даром Божијим добисте,	
И проклетом злобом изгубисте.	
Сад је њеким Српским зломишљењем,	400
Радост нека учињена сотим:	
То је вели за Србију добро,	
Насљедствије кад с' укиде побро,	
Сад можемо Књажеве мењати,	
И по ћефу нашем намештати:	405
Ал' говори пословица Српска,	
Камен, кој се креће често с' места,	
Никад неће травом обрстити,	
Нит' се може кадгод разрастити,	
Кој год прође свак' га преваљује:	410
Насљедственост да је то ствар мала,	
Не би с' на то царства оснивала,	
Но по ћефу бирали би цара,	
Сваког лета као говедара:	
А ви Србма тако израдисте,	415
Проклетињу вјечну заграбисте,	
Србин први од Српскога млека,	
Проклињати вас мора довека.	
А ти Симо јадни чаколизу!	
Сарајевски протеран муфљузу!!!	420
Насљедствија чести ти се косну,	
И на Књаза таке грде просу:	
Обрежи се ако резан ниси — — —	
Јер и од њи још много гори си. —	
—	
Пак за мене онде што си лано,	425

Да сам љубу блудником продаво,
Да би стеко гроша и дуката;
Да сам бацао пјане преко врата,
Што сам велиш љуби домамљиво,
Па иј пјане рат опљачкиво, 430
У пол' ноћи с њима на калдрму,
Опљачканим јал' испребијаним.
Клеветниче и измишљеначе,
И жалосни светски просијаче,
Ваља да сам тебе свињо пљачкао, 435
Или сам те на калдрму бацао;
Те си могао тако блебетати,
И безочно пред свјетом лагати,
Та сметлиште и гадно гноиште,
Преврећано говеђе сириште: 440
Зар на то си новац истрошио,
И такове науке свршио;
Које какво лажно пискарање,
Измишљено људма потварање,
Ил' ти љуба концепт корегира, 445
Пак и мојој љуби неда мира.
Боље би ти било сламогризо!
Да толико ниси уши дизо
Да с' чистио испред своје куће,
И да ниси гледо испред туђе. 450
Мој поступак сва варош познаје,
Правитељство најбоље дознаје,
Управитељ нека ми покаже,
Мог владања истину нек каже,
Јесам ли се честно опхождавао, 455
Ил' сам љубу блудником продавао.
А ти лажи, пљуни па замажи,
И на мене и на Књаза лажи,
С лажом си се и до сад ранио,
С лажом си се штрањке одбранио; 460
Пак и опет твојој љуби кажи,
Нек ти она лагати помаже:
Лажи скоте, лажи орјатине,
Лажи лонго, лажи Хрсузине,

Ја остајем Србин правовјерник, Аустријски житељ и поданик, Не битанга, кроз свјет протерана, Као што с' ти хуло пољувана, Гаду, Смраду, табачка сепијо, Крвождеру обешен летио, Проклет био ко ти вјеровао, И кој би те Србин послушао.	465 470
Криво ми је велиш што сам причао. И тај посао био вам је згодан, Стране људе невинне гонити, Царски пасош не почитовати, Без узрока икакве кривице, Срамно гонит' Аустријска лица, Нападосте на конзула самог, Мест цара у земљу посланог, Оружјем' се на њега дигосте, И с моткама мал' га не убисте.	475 480
Није мени само за то криво, Само што сам ја прогоњен био, Но варварски у свет поступасте, Слави Српској гроба ископасте, Чинили сте како год сте ктели, Чест Аустријску нисте поштедели, Скелу царску више пут вратисте, У Београд доћи не дадосте: Ви никога не почитујете, Но једнако на ветар пљујете, Али пази Сарајевско јуне, Да не лиже кои нешто пљуне. —	485 490
Иде коло наоколо, Доћ' ће мома у коло. — —	495
Чуј дер и то Сарајевски пјевче! Што ти вели Аустријско Њемче, Једну јоште оће да ти каже, Баш истину не мисли да лаже, Кад си овде ти Српски Списатељ, Буди Српским рјечма почитатељ,	500

Не квари нам ћистиј језик Српскиј,
С домјетцима мора бит' Гурбесткиј,
Кој ти књигу узме прочитати, 505
Сваки Србин оће ти казати.

За те рјечи:

Тер: вер: пер: ол: тол: кол:
Међ' Србима јеси прави вол.

—

Све је ово, бједниј чово; 510
Сад продужуј, ил' одужуј. —

—

Копирано из Оригинала.

Стари рекли, пак и млади веле:

„Какво дупље, онакве и пчеле“ —

С. М. С.

Staniša VOJINović

**TWO POETS FROM THE PERIOD OF TOMA VUČIĆ'S
REBELLION**

Summary

In the early forties of the 19th century, when prince Miloš, and later prince Mihailo came into conflict with the Constitutionalists, an uneasy political situation inspired a lot of poetry that glorified either of the parties – the Obrenović dynasty or the Constitutionalists and the new prince Aleksandar Karađorđević. This poetry was secretly distributed among readers in the Serbian principality, and its authors, readers and dealers were often investigated by the police. In order to influence a wider circle of readers, these poems were written in the form of folk, mostly epic poetry. This, originally dynastic poetry glorifying Obrenović or Karađorđević dynasties became more and more politically engaged and later became political poetry. Sima Milutinović and Jovan Hadžić were its leading authors. They were followed by a large group of now forgotten poets, among whom there were two poets, subject of this paper: Stanoje Ćosić and Đorđe Grozdanović. Their poetry was published in separate leaflets, and some of it remained in autographs and transcripts. Thanks to materials in police archives, some of the poems were saved and they are published in full here. The same archive materials helped us also to identify the poet who signed himself as Ivan Sokolović.

Keywords: history, Constitution, Constitutionalists, poetry, polemics, pseudonyms, prince Mihailo, prince Aleksandar Karađorđević, Stanoje Ćosić, Đorđe Grozdanović, Sima Milutinović, Jovan Hadžić, Ivan Sokolović.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 07.06. 2015.

Михаил Валерьевич БЕЛОВ

Нижегородский государственный университет
им. Н.И. Лобачевского
Нижний Новгород
Россия

М.П. ПОГОДИН. [ПУТЕШЕСТВИЕ В СЕРБИЮ. 1846 Г.]

Аннотация: В статьи подготовленные два фрагмента путевые записки Михаила Петровича Погодина который осенью 1846 г. посетил Белград. М. П. Погодин (1800-1875), русский историк, писатель и журналист, один из самых важных русских идеологов панславизма. Рукопись путевые записки храниться в личном фонде Погодина в Российской государственной библиотеке в Москве. В первой части Погодин описывает свои впечатления о Белграде и о людях которые он встречал, в то время как во второй части дает характеристику уставобранительского лидера Томе Вучича Перишича.

Ключевые слова: русские писатели-путешественники, Сербия, Белград, середина XIX века, М. П. Погодин.

Михаил Петрович Погодин (1800–1875) — историк, писатель, общественный деятель и журналист — был сыном крепостного, отпущенного на волю и ставшего управляющим в господских домах. С детства, еще до пожара Москвы, мальчик пристрастился к чтению, в которое входил и рупор тогдашних консерваторов-галлофобов «Русский вестник» С.Н. Глинки, сильно повлиявший, по признанию самого Погодина, на формирование его сознания¹. Затем он учился в 1-й московской гимназии и закончил университет (1821) в звании кандидата с золотой медалью. В середине 20-х вошел в кружок С.Е. Раича, сблизился

¹ Н. П. Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*. Кн. 1, Санкт-Петербург 1888, 5–6.

с «архивными юношами» и Любомудрами в изучении Шеллинга²; тогда же начинается его литературная и издательская карьера³. И одновременно Погодин квалифицируется как профессиональный историк (магистр, 1825). Спустя несколько лет он стал сначала профессором всеобщей истории в Московском университете, а затем в середине 30-х возглавил кафедру русской истории⁴.

Славистические интересы Погодина определились рано. Еще в 1824 г. он с подачи Н.П. Румянцева перевел на русский и в следующем году издал анонимно книгу патриарха славистики Й. Добровского⁵, а к концу 20-х его интерес к «славянскому вопросу», в частности в общении и сотрудничестве с Ю.И. Венелиным и другими славистами, еще более укрепился⁶. Во время первой поездки за границу (1835) Погодин знакомится с чешскими славистами П.Й. Шафариком, В. Ганкой, Ф. Палацким и др., а также с реформатором сербского языка В. С. Караджичем и словенским филологом Е. Копитаром и благодаря этим контактам содействует связям с ними русских ученых и общественных деятелей⁷.

² К. Ю. Рогов, *К истории „московского романтизма“: кружок и общество С. Е. Раича*, Лотмановский сборник 2. (Москва 1997) 540–545.

³ См. о ней подробнее и в целом о мировоззрении Погодина: Русские писатели. 1800–1917. *Биографический словарь*. Т. 4, гл. ред. П. А. Николаев, Москва 1999, 661–672 (автор статьи — К.Ю. Рогов).

⁴ О Погодине-историке см.: Ф. А. Петров, *М. П. Погодин и создание кафедры российской истории Московского университета*, Москва 1995. К. Б. Умбрашко, *М. П. Погодин: Человек. Историк. Публицист*, Москва 1995. В. И. Дурновцев, А. Н. Бачинин, *Михаил Петрович Погодин*, Историки России XVIII – начала XX века, Москва 1996, 174–193. Н. И. Павленко, *Михаил Погодин*, Москва 2003.

⁵ См. об обстоятельствах этого издания: Н. П. Барсуков, *Указ соч.* Кн. I, 256–274. С. Г. Потепалов, *О роли П. И. Кетпена в истории русско-славянских культурных связей*, Вопросы славянского языкознания 6 (Москва 1962) 189–190. Совместно с С. П. Шевыревым в 1826 г. Погодин перевел и „Граматику языка славян по древнему наречию...“ Й. Добровского. В свою очередь, по поручению Погодина в 1833 г. И. Савинич перевел „Историю славянских законодательств“ В. Мацеёвского. См.: *Славянская филология*, к X Международному съезду славистов. Межвузовский сборник. Вып. IV. Л., 1988, 14–24, 30 (статья А. С. Мыльников и М. Ю. Досталь). Позднее Погодин выступил как издатель „Славянских древностей“ П. Й. Шафарика, перевод которых был поручен его воспитаннику О. М. Бодянскому. Н. П. Барсуков, *Указ соч.* Кн. V, 93–107.

⁶ Н. П. Барсуков, *Указ соч.* Кн. II, 200–213. Кн. III, 108–157.

⁷ См. подробнее: Л. П. Лаптева, *История славяноведения в России в XIX веке*, Москва 2005, 90–102.

По предположению Г.В. Рокиной, «... дружеские отношения Уварова и Погодина на протяжении многих лет могли способствовать выработке у них общих взглядов на славянский вопрос» (в литературе погодинские воззрения единодушно характеризующиеся как панславистские), и более того, они нашли поддержку у императора⁸. Во время второго путешествия за границу (1838–1839), как установила Рокина, Погодин имел секретное поручение Уварова доставить Ганке и Шафарику по пять тысяч рублей, и именно за это профессор позднее был награжден Владимиром четвертой степени и тремя тысячами рублей серебром⁹. Тогда же в 1839 г. Погодин познакомился с теоретиком «литературной взаимности» Я. Колларом, общение с которым способствовало выработке панславистских проектов, приобретших четкость ко времени третьего путешествия в 1842 г.¹⁰

⁸ Г. В. Рокина, *Ян Коллар и Россия: история идеи славянской взаимности в российском обществе первой половины XIX в.*, Йошкар-Ола, 1998, 113–125. Она же. Теория и практика славянской взаимности в истории словацко-русских связей XIX в. Казань 2005, 100–103. Автор в свою очередь, помимо собственных архивных изысканий, опирается на публикации: М. Ю. Досталь, „Славянский вопрос“ в мировоззрении графа С. С. Уварова, *Славянская идея: история и современность*, отв. ред. В. А. Дьяков, Москва 1998, 63–77. О. Павленко, „Славянский фактор“ в отношении России и Австрии в 40–60-е гг. XIX века, *Славяно-германские исследования*. Т. 1–2, Москва 2000, 247–257 и др. работы этого автора. См., однако, поправки и критику: М. М. Шевченко, *Славянский вопрос глазами русского правительства в 1842 г.: С. С. Уваров и К. В. Нессельроде*, *Русский сборник. Исследования по истории России*. Т. 1, Москва 2004, 29–39. З. С. Ненашева, *М. Ф. Раевский и русская православная церковь в Праге*, *Межконфессиональные, культурные и общественные связи России с зарубежными славянами, к 200-летию со дня рождения М. Ф. Раевского*, отв. ред. К.В. Никифоров, Москва 2013, 117. Прим. 4.

⁹ Г. В. Рокина, *Ян Коллар и Россия...*, 121. Ср. 2 тысячи рублей и Станислав 2-й степени, по данным Рогова: *Русские писатели*. Т. 4, 666 (со ссылкой на опубликованную Погодиным переписку с Уваровым, где о секретном поручении, конечно, не сообщается, но речь идет о награде за составление доклада: *Русский архив*. 1871. Кн. 3. Стб. 2079–2103). На правленном Погодиным отдельном оттиске его биографии в „Биографическом словаре профессоров и преподавателей императорского Московского университета“, хранящемся в Российской национальной библиотеке (Санкт-Петербург), к фразе: „Орден получил Св. Станислава 2-го класса в 1841 г.“, — он только добавил: „+ орден Св. Анны 2 класса в 1856 г.“.

¹⁰ М. П. Погодин, *Историко-политические письма и записки в продолжение Крымской войны. 1853–1856*. Соч. Т. IV, Москва 1874, 15–69 (записки о путешествиях

Публикуемые ниже черновые записи относятся к путешествию 1846 г. По-видимому, оно не было связано с какими-то тайными поручениями правительства. Биограф Погодина приводит запись в дневнике от 13 мая 1846 г.: «Не отправиться ли мне путешествовать?» Он выехал из Петербурга в конце июня, проследовав сначала в Берлин и Дрезден, затем в Прагу, лечился минеральными водами и грязями в Мариенбаде и Теплице, и в августе был в Вене, откуда, пользуясь советами Караджича, предпринял путешествие по Дунаю¹¹. Среди бумаг Погодина, с которыми работал Н.П. Барсуков, отложился ряд фрагментов путевой прозы, относящихся к этой поездке. Один из них, сохранившийся в трех вариантах (а, б, в) имеет в одном из них авторский заголовок «Неделя на Дунае в Карловце и Панчеве»¹². Биограф использовал его, описывая пребывание Погодина в Пресбурге, когда тот тщетно надеялся увидеть Л. Штура, а также встречу с карловацким митрополитом Иосифом Раячицем, поездку в сремскую резиденцию иерарха и по фрушкогорским монастырям¹³.

Фрагменты, относящиеся к поездке Погодина в Белград¹⁴, где тот побывал в октябре 1846 г., Барсуков не использовал, вероятно, по

1839 и 1842 гг.). По утверждению Рокиной, опубликованные тексты не вполне соответствуют, хранящимся в архиве рукописям. Первое путешествие стало основой для книги: М. П. Погодин, *Год в чужих краях. 1839 г. Дорожный дневник*. Ч. 1–4, Москва 1844.

¹¹ Подробнее см.: Н. П. Барсуков, *Указ. соч.* Кн. VIII, 413–445. См. также письмо Караджича Погодину из Вены от 8/20 августа 1846 г., в котором он поясняет особенности движения пароходов по Дунаю: *Письма к М. П. Погодину из славянских земель (1835–1861)*, [сост. и пред. Н. А. Попов]. Вып. III, Москва 1880, 677.

¹² НИОР РГБ. Ф. 231. Погодин/И. К. 43. № 2 а, б, в.

¹³ Н. П. Барсуков, *Указ. соч.* Кн. VIII. С. 425–431. В отдельное дело (НИОР РГБ. Ф. 231. Погодин/И. К. 43. № 6) выделены заметки Погодина о поездке в Панчево [1846], (на папке – сделанная архивистами запись: „у Барсукова не вышло“). Папка содержит два фрагмента. Первый начинается со слов: „На другой стороне Дуная простирается...“ (л. 1–2; на 2об. авторская помета: Новый Сад). Второй: „Племянник митр[ополи]та пригласил меня ехать с ним в Панчеву, где он служит аудитором в полку...“ (л. 3–4 об.).

¹⁴ Там же. К. 42. № 4. Папка включает 5 фрагментов: 1-й с общей характеристикой страны (л. 1–2), 2-й, о первых впечатлениях и встречах в Белграде, более походит на дневниковую запись или письмо приятелю (л. 3–4 об.), 3-й: званый обед и характеристика белградского митрополита (л. 5–6), 4-й: выцветшими чернилами, крайне неразборчив (л. 7–8), 5-й: встречи с Вучичем в Топчидере, игра в карты и поездка на Авалу (л. 9–9 об.).

политическим мотивам: у власти в Сербии вновь находились Обреновичи. Он ограничился констатацией, заимствованной из предисловия к публикации Н.А. Попова: «Затем Погодин посетил княжества Сербского столицу Белград, где в то время князем был Александр Карагеогриевич и всеми делами управляла партия, враждебная Обреновичам; Фома Вучич-Перишич, Авраамий Петрониевич, Стоян Симич, Илья Гарашанин — вот эти люди, от которых Погодин должен был получить ближайшие сведения о Сербии; но он уже знал Вука Караджича, также сообщавшего ему известия о сербских делах, но с иной точки зрения, “и поэтому, — замечает Н.А. Попов, — мог критически отнестись к показаниям белградских правителей”»¹⁵. Как убедится читатель, на самом деле, Погодин вовсе не был предвзят в отношении уставобранителей.

(л. 3) Лишь только я ступил на сербскую почву, лишь только я прошел одну улицу в Белграде как понятие мое¹⁶ совершенно изменилось. А между тем я лет пятнадцать слышал, читал о Сербии, видел много сербов, расспрашивал людей, которые здесь бывали и ее знают! Здесь же я особенно понял старую истину¹⁷: личного собственного наблюдения ничем заменить нельзя. Писатель¹⁸, дипломат¹⁹ должен непременно видеть те страны, в которых решаются важные²⁰ вопросы, и людей в решени[и] принимаю[т] главное участие²¹. Иначе ошибками и промахам — нет конца.

Не найдя нома нашего консула, я прошелся по Белграду. Прежде всего скажу тебе, что ныне октябр[ь], а жара невыносимая²².

Самое большое здание в Белграде есть так называемое²³ здание, построенное князем Михаилом²⁴ в три этажа. Здесь помещаются теперь разные лавки и мастерские, кофейня, гостиницы и квартиры. От здания начинается здешний гостиный двор. Первой лавко[й] есть хлебная лавка

¹⁵ Н. П. Барсуков, *Указ. соч.* Кн. VIII, 431. *Письма к М. П. Погодину...* Вып. I, Москва 1879, XV.

¹⁶ Вставлено над строкой: об этой стране (зачеркнуто: Сербии).

¹⁷ Все начало предложения вставлено над строкой.

¹⁸ Вставлено: и.

¹⁹ Зачеркнуто: и вообще (?) правитель и законодатель.

²⁰ Вставлено над зачеркнутым словом: главные.

²¹ На полях добавление: Тоже следует сказать о правителях и законодателях.

²² Далее с новой строки зачеркнуто: Вот гостиный двор.

²³ Вставлено над строкой: по преимуществу.

²⁴ Сын князя Милоша Обреновича находился у власти дважды с большим перерывом. Речь идет о его первом правлении в 1839–1842 гг. Здание сегодня называется „Конак кнегини Любицы“.

с печкою наружу. Перед печкою находится только²⁵ прилавок, на который выкладываются из печи хлеба, в строгом смысле горячие. Подле хлебной лавки с мелкими товарами; спереди²⁶ конфеты разноцветные, и подле них на блюдах гвозди, там стклянки <?> с водками и веревки; табак и краски, сахар и мыло. Подле мелочной лавки открытая мастерская портных, которые сидят, поджав ноги и²⁷ размахивая руками²⁸.

Другая мастерская, скорняков²⁹, подбирающ[ая] их меха. Обошел кругом по узким кривым³⁰ переулкам, состоящим из одних заборов, обмазанных желтоватою глиною³¹. Вдруг увидел я перед собою турецких солдат. Это стража у городских ворот³². Ничего³³ нельзя вообразить себе отвратительнее такого³⁴ регулярного войска: в холстяных шар(Зоб.)варах и синих узких куртках³⁵ — это такие уроды, каких можно видеть только разве на провинциальных театрах. За воротами улицы пор[я]дочные с красивыми зданиями вот и книжная лавка³⁶ Возаревица, издателя и продавца первых книг³⁷. От него узнал я адрес молодого Шафарика³⁸ — новый дом его на краю города, и я не нашел сил дойти до него³⁹. Извозчиков в Белграде [нет], а есть одни только наемные дрожки, за которыми надо посылать зарок. Город строится в эту сторону. Везде видны новые дома и улицы. Мне представилась Россия, в особенности Петербург Петрова времени. Здесь прокладывается улица — вот она упирается в старый домишко, который преграждает ей еще дорогу. Там

²⁵ Зачеркнуто: лавка.

²⁶ Вставлено: в банках.

²⁷ Далее зачеркнуто: точка, сверху вставлено одно слово, неразборчиво (только?).

²⁸ Далее зачеркнута фраза: выкраяя (?) длинные концы.

²⁹ Далее одно слово зачеркнуто.

³⁰ Слово вставлено над строкой.

³¹ Далее зачеркнуто предложение: Город строится (?) в другую сторону.

³² Так называемая „Варош капия“. (Автор этой публикации благодарит за топографические уточнения Р. J. Поповича.)

³³ Далее зачеркнуто: нет отвр... (слово обрывается).

³⁴ Вставлено над зачеркнутым недописанным словом: это[го].

³⁵ Сверху вставлено: с короткими рукавами.

³⁶ В рукописи над строкой вставка: единственная (?).

³⁷ Глигорий Возаревиц (1790–1848) – первый книгоиздатель и книготорговец в Сербском княжестве, в 1833–1844 гг. возглавлял государственную типографию. В книжной лавке Возаревица была открыта и первая публичная библиотека.

³⁸ Янко Шафарик (1814–1876) – профессор белградского Лицея (Великой школы), племянник П. Й. Шафарика.

³⁹ Далее зачеркнуто: а послал за ним мальчика.

очищается⁴⁰ площадь. Строятся дома по местам совершенно в новом роде⁴¹. Люди ходят как будто разноплеменные: и турецкие шарвары, и венгерский чекмень, и немецкий сюртук, и греческая феска⁴². На каждом шагу видать, как взывает европейская цивилизация, но с сюртуком нельзя надеть ее! С большим любопытством, хоть и усталый, ходил я по улицам, пока начало смеркаться. Я⁴³ отправился снова⁴⁴ в дом консула, но опять не застал еще его и расположился в его комнатах. Не успел я сесть, как пришел г. Попович⁴⁵, издатель Сербских Новин (газеты) познакомиться со мной. Он желал говорить со мною по-немецки, но я заметил ему, что грешно славянам объясняться между собою на чужом языке, и он⁴⁶ напечатал мое замечание в следующем номере, за которое я получил благодарность после даже и в Землине. Вскоре возвратился с загородной про(4)гулки и г. Федоров, консул собственно Орсовский, занимающий теперь место г. Данилевского⁴⁷. Он принял меня со всеми знаками русского гостеприимства, предложил оставаться в своем доме, и я⁴⁸ рад был тем более, что в единственной гостинице, которую содержит какой-то грубый австриец, не было мест, то есть все три или четыре номера были заняты приехавшими купцами. Тут⁴⁹ же познакомился я и с г. Петровичем⁵⁰, переводчиком посольства, любезным молодым человеком, кончившим курс в Одесском лицее⁵¹.

⁴⁰ Слово исправлено.

⁴¹ Вставка на полях: Здесь узко, там широко. Против собора испытывается другое место для мощений, а там еще пыль поднимается столбом с легкой земли. Собор – здание довольно обширное, но выстроенное вроде австрийско-сербских церквей, точно как католическое, с двумя башнями впереди.

⁴² Над строкой вставка: и русский мундир.

⁴³ Перед словом вставка: тогда.

⁴⁴ Исправлено, первоначально: опять.

⁴⁵ Милош Попович (1820–1879) – юрист и издатель, соратник Й. Хаджича (М. Светича). Помимо официальной газеты „Сербские новости“, в описываемое Погодиным время редактировал литературное издание „Подунавка“.

⁴⁶ Далее зачеркнуто: поместил мое замечание (? – последнее слово не дописано и плохо читается).

⁴⁷ А. Т. Федоров являлся временным управляющим российским консульством в Белграде во время болезни и лечения Г. И. Данилевского. С последним Погодин познакомился ранее в Вене: Н. П. Барсуков, *Указ. соч.* Кн. VIII, 424.

⁴⁸ Далее: одно недописанное слово (очень?) зачеркнуто.

⁴⁹ Перед словом зачеркнуто: здесь.

⁵⁰ Далее зачеркнуто: драгоманом.

⁵¹ Погодин начал писать Рише[левском], но зачеркнул недописанное слово. В докладе К. В. Нессельроде Николаю I от 12 октября 1843 г. Петрович называется

На другой день я собирался с ним посетить здешние власти, как вдруг имел честь увидеть у себя Вучича, знаменитого Вучича, который играл такую важную или лучше сказать первую роль во всех последних происшествиях⁵² и пользуется всеобщей любовью сербского народа. Это высокий⁵³ мужчина, лет пятидесяти⁵⁴ очень простой наружности. Глаза у него маленькие, чуть⁵⁵ приметные, но видят далеко. Руки могли бы послужить моделью для геркулесовых. На голове у него была обыкновенная красная, с синим крестом, турецкая феска. За толстым поясом видны были большие пистолеты⁵⁶. Говорит он тихо⁵⁷, протяжно, просто и ясно.

* * *

Посещения свои я начал, как следует с министра народного просвещения⁵⁸, но его не застал дома.

Потом был у г. Стеича⁵⁹, правителя дел в верховном совете. Это один из сербских литераторов. Он вместе и доктор медицины — весьма образован и умный человек. Дом его есть уже европейски учрежденный. Мы застали его [за] (4об.) обедом и познакомились со всем семейством. Нам тотчас предложили варенье.

* * *

Потом был я у митрополита. Обиталище у него очень скромное. Лестница и галерея его напоминают времена патриархальные. Митрополит еще молод, но лицом своим, наружностью и приемами

„одесским уроженцем из сербов“, который служит при миссии уже более года; министр ходатайствовал о выдаче в награду ему 300 рублей серебром и о назначении ежемесячного жалованья до 10 червонцев (*Политические и культурные отношения России и Сербии в 30–50-е гг. XIX века: Документы российского МИД*, Москва 2013. № 168, 314).

⁵² На полях вставка: Свержение князя Милоша, возведение сына его Михаила и возведение Александра Карагеоргиевича.

⁵³ Над строкой вставка: плотный, статный (?).

⁵⁴ Далее зачеркнуто: с крепким (?), второе слово не дописано.

⁵⁵ Далее зачеркнуто: видные.

⁵⁶ Далее зачеркнуто: на плечах.

⁵⁷ Далее зачеркнуто: [с] расстановками.

⁵⁸ Над строкой вставка: (князя не было в Белграде).

⁵⁹ Йован Стейич (1803–1853) – доктор медицины, литератор и общественный деятель, с 1845 г. – главный секретарь Государственного совета.

вообще напоминает нашего Филарета⁶⁰, что я тотчас передал ему, к большому его удовольствию.

* * *

Он очень жаловался, что не получает книг из России, совершенно не знает ничего, что происходит в русск[ой] церкви, в чем обнаруживается эта (?) жизнь, какие сочинения у нас выходят духовные, 2)⁶¹ какие журналы издаются, 1) какие перемены происходят в иерархии, 3) и даже Христианское чтение, на которое он как-то подписался, не получает в исправности. Мы живем здесь как на⁶² острове и ничего не слышим, не знаем о своих единоверцах, и каких единоверцах. Митрополит рассказал мне⁶³ об отправлении шести молодых людей учиться в нашей Киевской академии. Только также не имеют⁶⁴ они связи с православными сербами православного исповедания, чему мешает впрочем австрийское правительство. И здесь, сидя на турецких диванах, должен я был прикусывать варенье, кои⁶⁵ везде подносят перед обедом.

* * *

Наконец отплатил я посещение Вучичу. Перед частою лестницей⁶⁶ увидел я несколько пар туфлей. — Вучич разговаривал с одним из советников правительства⁶⁷. Тотчас⁶⁸ принес[ли] мне трубку с длинным⁶⁹ чубуком, которая устанавливается сперва на полу, а потом уже предлагается чубук.

⁶⁰ Имеется в виду тогдашний митрополит московский и коломенский Филарет (Дроздов).

⁶¹ Номера, проставленные над строкой, указывают на изменения порядка перечисления.

⁶² Далее вставлено над строкой: отдаленном.

⁶³ Плохо читаемая вставка над строкой: о своем лицее и училище, а также и (?).

⁶⁴ Продолжение фразы и весь конец абзаца вписаны на полях.

⁶⁵ Перед словом зачеркнуто недописанное: кот[орые].

⁶⁶ Следующая часть предложения зачеркнута карандашом. Фраза обрывается, возможно, предлогом „для“, следующим после тире. Далее в тексте пропущено небольшое место.

⁶⁷ Вставлено над строкой: и курил трубку.

⁶⁸ Далее зачеркнуто: предложили.

⁶⁹ Далее зачеркнуто несколько слов.

Разговор не для печати.

<...>

(л. 9) После обеда мы ездили прогуливаться в Топчидер, прекрасная⁷⁰ загородная дача в начале живописной долины на берегу ручья, осененной густыми деревьями, у подножия⁷¹ гор, которые поднимаются с обеих сторон.

Вучич был уже там. Он сидел у забора, за каким-то надворным строением⁷². Перед ним воткнута была рогатая⁷³ палка, на которую между двумя ее рогами он клал ружье и метил в цель, шагов все двести⁷⁴ на ближнем пригорке. А сколько перебили вы турок, спросил я его. Не считал, отвечал он, улыбаясь. Я расположился подле него и далее наблюдал этого человека [в] деле⁷⁵, как он спокойно присматривался к своей цели, палил⁷⁶, или восставал за топором и вколачивал глубже палку, и ведя между тем разговор о Черном Георге, о турках, о сербах... Вблизи училось сербское войско — до меня доносились русские клики!

Мы возвратились <?> вместе домой — там дожидался нас английский консул⁷⁷. Сели играть в карты. Вучич начал ставить, и мне показалось стыдно отстать в успехах европейской цивилизации от дикого сына Сербии; я присел к нему, и сам загнул... каково! Смиранный толкователь Нестора играл в банк⁷⁸ с мужем двух революций и⁷⁹ представителем Великобритании⁸⁰.

Мы сговорились ехать завтра вместе на вершину Авалы⁸¹.

⁷⁰ Слово вставлено над строкой.

⁷¹ Далее короткий пропуск в тексте, очевидно, неподобранный эпитет.

⁷² Строка исправлена. Первоначально: незаконченная на полуслове фраза и „положа ружье“ (зачеркнуто).

⁷³ Слово вставлено над строкой.

⁷⁴ Вставлено над строкой: прищуривался маленькими своими глазами, которых почти и не видать стало.

⁷⁵ Слово исправлено.

⁷⁶ Слово вставлено над строкой.

⁷⁷ С 1842 по 1860 в этой должности находился Томас Г. де Фонбланк, который характеризуется как туркофил, чаще бывавший в Земуне, чем в Белграде. См.: А. Растовић, *Британско–српски односи 1837–1914. године*, Теме 4 (Ниш 2012) 1916.

⁷⁸ Вставлено над строкой: на берегу Дуная, в виду турецкой крепости, в Белграде.

⁷⁹ Далее зачеркнуто: английским консулом.

⁸⁰ На полях слабо читаемое добавление карандашом о ходе игры. Можно понять, что ставка равнялась цванцигеру (20 копейкам серебром), и это „очень забавляло Вучича“.

⁸¹ Природная достопримечательность, одинокая гора (511 м) вблизи Белграда, ставшая, как видно из этого отрывка, предметом туристического поклонения уже в середине XIX века.

Авала⁸² есть высочайшая гора в Сербии. С вершины ее⁸³ видны, говорят, с одной стороны Балканы, а с другой Карпаты⁸⁴. Мы отправились из города рано поутру. Вблизи видны еще остатки укреплений во время последней осады (9об.) и множество деревянных крестов на могилах ратников, павших за свободу отечества. С дороги виден уединенный дом Любицы, жены князя Милоша, которая играла значительную роль в последних происшествиях и недавно скончалась, не достигнув целей своих желаний. На дороге никого почти не встречал[ся]: сообщение между городами и областями очень мало. Мы остановились дать отдых лошадям в бедном заезжем дворе или лучше [сказать] хижине, где несколько <?> прохожих и проезжих <...>⁸⁵ в жалких рубищах завтракали. Все они с низкими поклонами встретили Вучича, и я, осмотря внутренность даже вступил с ними в разговор об их житье-бытье⁸⁶.

НИОР РГБ. Ф. 231. Погодин/І. К. 42. № 4. Л. 3–4об., 9–9об.

⁸² Далее вставлено над строкой: часах в четырех от Белграда.

⁸³ Вставлено: в хорошую погоду.

⁸⁴ Далее зачеркнутое предложение: Взбирались мы на нее часа <нрзб.>.

⁸⁵ Одно слово неразборчиво.

⁸⁶ На этом рукопись обрывается.

Михаил Валерьевич БЕЛОВ

М. П. ПОГОДИН. [ПУТОВАЊЕ У СРБИЈУ 1846 Г.]

Резиме

Михаил Петрович Погодин (1800–1875), руски историчар, писац, јавни делатник и новинар, од ране младости показивао је занимање за проучавање прошлости. Пошто је завршио студије, 1825. године постао је професор опште историје на Московском универзитету, да би од средине тридестих преузео катедру за проучавање руске историје. Рано је показао интерес за проучавање „словенског питања.“ Успоставио је блиске везе са знаменитим словенским филолозима П. Шафариком, Ф. Палацким, Ј. Копитаром и В. Карацићем са којима се дописивао и сусретао.

У раду су приређена два фрагмента из путописних записа Михаила Петровича Погодина који се чувају у Руској државној библиотеци у Москви (НИОР РГБ. Ф. 231. Погодин/І. К. 42. № 4. Л. 3–4об., 9–9об). Погодин је посетио Београд у октобру 1846. године. У првом фрагменту описао је данашњи конак кнегиње Љубице, Варош капију, књижницу Григорија Возаревића, улице и зграде Београда и изглед турских војника, али и сусрете са уредником „Српских новина“ Милошем Поповићем, А. Т. Федоровим, заступником руског конзула у Београду, Јованом Стејићем, секретаром Савета и митрополитом Петром Јовановићем. У другом делу рада описан је састанак Погодина и „чувеног“ Вучића, који је описан као крупан педесетогодишњак, ситних очију, који говори споро, једностано и јасно. Поверљив разговор који је имао са Вучићем, Погодин није записао.

Кључне речи: руски путописци, Србија, Београд, средина XIX века, М. П. Погодин.

Чланак примљен: 27. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 17. 06. 2015.

Милош ЈАГОДИЋ*

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Београд

ИЗВЕШТАЈ ВАСИЛИЈА ЂОРЂЕВИЋА О ДОГАЂАЈИМА У СТАРОЈ СРБИЈИ ИЗ ЈУЛА 1854**

Апстракт: У раду је критички приређен извештај Василија Ђорђевића, трговца из Приштине и тајног повереника Србије за Приштинску и Гњиланску нахију, о приликама у делу Старе Србије 1854. Извештај представља важан извор за проучавање живота српског народа у том делу Турске средином 19. века.

Кључне речи: Василије Ђорђевић, Тома Ковачевић, Стара Србија, Косово, Илија Гарашанин, Кримски рат.

На основу програмских начела изнетих у *Начртанију*, Илија Гарашанин, министар унутрашњих дела Кнежевине Србије, отпочео је плански, систематски и институционализован рад на организовању устанка Срба и других народа против турске власти 1849. У марту те године Гарашанин и његови главни помагачи, Јован Мариновић, Матија Бан и Тома Ковачевић, израдили су познати *Устав политичке пропаганде имајући се водити у земљама Славено-турским*. *Устав* је, по одобрењу кнеза Александра Карађорђевића, примењиван од јуна 1849. до маја 1850, док је током 1850/1851. примењивана унеколико ревидирана верзија, коју је израдио Тома Ковачевић. *Уставом* је било предвиђено стварање тајне

* mjadodic@f.bg.ac.rs

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Српска нација: интегративни и дезинтегративни процеси* (ев. бр. 177014).

организације, која је мрежом повереника имала да обухвати велики део Балканског полуострва, чији је задатак био да ради на припреми једновременог устанка. Центар организације је био у Београду, а њен поглавар је био Гарашанин. Његов помоћник био је Јован Мариновић. Читав простор који је захватила организације био је подељен на два дела, северни и јужни, од којих је сваким руководио један коловођа. Коловођа северног дела био је Тома Ковачевић, а јужног Матија Бан. Северни део је обухватао Босну, простор између јужне границе Србије и северне Албаније, северну Албанију (Мирдите) и југозападну Бугарску, а јужни Далмацију, Херцеговину, Црну Гору и Албанију. Делови су даље били подељени на мање територијалне целине, пределе; у сваком пределу је био одређен по један агент као руководилац пропаганде. Северни део био је подељен на седам предела, са центрима у Јасеновцу, Броду, Рачи (шабачкој), Мокрој Гори, Рашкој, Гургусовцу и Алексинцу. Сваки предео обухватао је једну или више нахија, на чијем челу су се налазили начелници. Рашки предео обухватао је следеће нахије: Призренску, Ђаковичку, Пећку, Бихорску, Новопазарску са Сјеничком и Нововарошком, Вучитрнску, Приштинску са Ђиљанском и Васојевићку. Задатак начелника је био да у свом рејону нађу поуздане људе у сваком важнијем месту, те да преко њих прикупљају обавештајне податке и раде у наведеном циљу. Цела организација је била строго конспиративна, тако да ни начелници ни агенти нису знали једни за друге. Начелник Приштинске и Ђиљанске нахије био је приштински трговац Василије – Васа Ђорђевић.¹

О Василију Ђорђевићу имамо врло мало биографских података. Учествовао је у припреми устанка Срба на Косову 1841, због чега је исте године боравио у Србији. По повратку у Приштину, био је ухапшен, па пуштен. Турци су га потом држали на оку. Био је богат трговац. Из мржње, Турци су му запалили два дућана у Приштини. Био је активан члан Гарашанинове тајне организације; поверенички рад је наставио и после Гарашаниновог пада са власти 1853, одржавајући контакт са Томом Ковачевићем, што се види из приређеног извештаја. Долазио је у Београд 1857. са грачаничким свештеником Ђорђем Ристићем ради прикупљања помоћи за цркву. Када је избио српско–турски сукоб 1862, прикључио се добровољцима у Београду. Тада је његово имање у Приштини пропало, а породица му је била принуђена да трајно побегне у Србију. Жена му се звала Софија; имали су четири сина и једну ћерку, Милеву. Будући материјално упропашћен, добио је месечно издржавање од четири дуката

¹ Д. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије у југословенским покрајинама 1844–1858. године*, Београд 1936, 12–22.

из буџета Србије. У Србији су га мучиле жалост због пропасти, оскудица и несрећа, те је почео да побољева и убрзо је умро. После њега умрла су му и сва четири сина, тако да је удовица Софија остала сама са ћерком. Издржавање јој је смањено на два дуката. Она је 1875. од Министарства просвете молила да Милева буде примљена као државни стипендиста у Вишу женску школу, те да потом буде послата као учитељица у Приштину. У тој молби је изнела све овде побројане биографске податке о свом мужу, изузев оних о сарадњи са Србијом током уставобранитељског периода.²

У Архиву Србије, у Збирци Драгослава Страњаковића, налази се извештај Василија Ђорђевића упућен Томи Ковачевићу 10/22. јула 1854. из Приштине.³ Будући да су извори српског порекла о приликама у Старој Србији до седамдесетих година 19. века релативно малобројни, извештај Васе Ђорђевића је сам по себи значајан. Својим постојањем доказује да је прикупљање обавештајних података настављено и након Гарашанинове смене са министарског положаја 1853. Он садржи обиље података о различитим проблемима са којима су се тамошњи Срби суочавали у време Кримског рата. Отмице и исламизација жена и девојака и скаредно понашање појединих духовних лица су међу њима најочљивији. Нама се, пак, одељци у којима аутор описује конкретно деловање косовског коцобаше, или обор кмета како га он зове, чине веома значајним, јер се о установи и дужностима нахијског (у овом случају вишенахијског) коцобаше у Старој Србији зна врло мало. Пажљивом анализом тих и неких других одељака, може се стећи слика о функционисању танзимата у Старој Србији у наведеном периоду. Извештај је написан на нешто више од пет страна, црквеном ортографијом. Садржи 41 ставку: првих седам су спојене у један, а остале су написане у засебним пасусима. У оригиналу нема знакова интерпункције, него су само појединачне речи одвајане са две тачке (:). Текст смо транскрибовали савременом азбуком, унели комплетну интерпункцију према смислу и тамо где је било неопходно, ради лакшег разумевања, додали смо слова или речи у угластим заградама. Оригинал нисмо ускладили са граматиком и синтаксом савременог књижевног српског језика, желећи да сачувамо аутентичност локалног дијалекта на ком је написан.

² С. Недељковић, *Србија и Косово и Метохија (1856–1897)*, Ниш 2012, 33, 75; Архив Србије (=АС), Министарство просвете – Просветно одељење, 1875, Ф 9 Р 103; Митрополија београдска, 1857, бр. 335.

³ АС, Збирка Драгослава Страњаковића, фасцикла 1, списак 5, бр. 141, несеређена грађа.

Богом избрани г[осподине] Томо, много летствуј

Сад долазим учтиво трократно целовати десницу светлу и јављујемо получившија овим.

2. јунија дође Тосун паша призренски забит у Приштини. Одоше му на виденије у Штимњу, 5 сахата надвор, Јанаћ⁴ владичанац и обор кмет⁵. Саставили се лепо. И казао је да су много људи искочили отуд Скопље и дали тужбу на Елмаз ефендију, призренски кадију, да је много мито јео и преко суда радио, али па кадија побеже от Призрен. На пример он му отпус[т] даде и 2. дали скопски христijани тужбу на њинога митрополита да тајно [су] му пронашли милоснице; тако и ђакону Пајсије, што је у Врању. Али досле ништа није јавио нам је и дан само Али бег, приштевачки кајмакам, скита кроз Арнаутлук. И довео је 96 хапса, 3 ристјанина от Терновице и от Мавриће и неколико Арнаутина, но онај Балија, што је најгори хајдук и штетан, није уфаћен. А на њега чинио је обор кмет давију ради две девојке, Серпкиње, што је на силу узео и данас ју по силу држи. Но на ту тужбу се је наљутио кајмакам на обор кмета, што му је река[о]: „Тај хајдук у гору дрва не је[де] и камен не је[де], но га селски кмет рани. Уфати кмета, па види како ће сам доћи оденак⁶, јел па подај два заптије мајке девојкине, па подај влас[т] да ги слободно тражу и наћ ће ју.“ Бег рече: „То је моје знање“. И до данас није се је уфатио тај речени Балија. Кад је уграбио те две девојке, после три месеца чинише му давију код Хафуз паше. Прати да га уфати, [но] неје мога[о]. После паше два месеца, ранио је млађега стрица пушком; и сад носи рану. Па зимус, на Божић, узео [је] десет Арнаутина, те и[м] притисну кућу. Хтео је да убије оба стрица, но они чули и побегли у планину, а они узели и[м] 21

⁴ Панајот (види даље у тексту ставку 27), сестрић и намесник митрополита рашко-призренског Партенија. Види и П. Костић, *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку (са успоменама писца)*, Београд 1928, 16.

⁵ Вероватно Перуш Стефановић, косовски коцобаша. Изабрали су га кметови Косовске, Копачичке и Сириничке нахије, а потврдио га је митрополит рашко-призренски Игњатије 1847, Ј. Поповић, *Живот Срба на Косову 1812–1912*, Београд 1987, 223–225. Васа Ђорђевић у извештају од 24. 4/6. 5. 1853. спомиње да је Перуш Стефановић боравио у Цариграду као изасланик Срба са Косова, где је покушао, без успеха, да издејствује померање пазарног дана из недеље у неки други дан, АС, Драгослав Страњковић, фасцикла 1, списак 5, Васа Ђорђевић Томи Ковачевићу, 24. 4/6. 5. 1853, Приштина.

⁶ Овде.

вола, две мале пушке, једну дугачку пушку. Потрчи једна жена да их моли да не узимљу волове, а он тргни дугу пушку, напорачки убио жену; у половању она била тешка, ево четири месеца како прође време рађању, не може да роди, но от Божића лежи све једнако на постељу.

Доовде су 7 ствари бивше.

8. 27. јунија, послао кајмакам једнога заптије, сиреч пандура, да купи царску данцију по Сирињић. А он превари једну серпску девојку от 18 година, именем Марија, кћер Јоксимова, от Битиње Доње. Пренео гу у је[д]но село, у Сопотницу, у Курт Габрице. Держаја гу осам дана, па ју донеше у харем кајмакамов да ју потурчу. Отац плаче, виче куј га слуша и сви кметови викају и није фајда.

9. 25 јулија⁷, от приштевачко окружје, от село Лабљане, Филину жену, Вељкову кћер, сакраше Турци. Ево данас, десет дана, нема ју на мејдан. И пре један месец неки Мула Бајрам, стари бинбаша, купио је Криву Реку илтизам, те узео жену и однео гу у Маревце у Али[ји]ну кућу, те ју држа 15 дана, што ју учише како да се турчи и ју облежаше. Како чу обор кмет, тако прати два заптије, али врана вроне не вади очи, но ју пратише у Г[њ]илане, те ју дадоше мужу ју. Али сад не можемо да прочујемо куда је.

10. Хасан мезулцин имаја четири године едну слушкињу, девојче; узео га от 8 година. Слушала га, гола, боса, до сад, док се је учинила 12 година. Име њем [је] Марија, Алексина кћер. Сад, 24. јули⁸, будући ги је рамазан, иска силом да ју потурчи. Будући [да] је био обор кмет у Г[њ]илане и девојчетова мајка била у Г[њ]илане на вашар, збира се је три дана, те отишли, потурчили девојче. Како чуше, прати обор кмет, украде девојче, те ју даде мајци. Потражише Турци, па приштутеше сад, али после шта ће бит, не знамо. Овако теглимо муке от несрећни Турака. Буди глобе, па ту робе, те је одвише мука и зулум. Нико не зна поздрава да има свој пород покарати, јели па избити, нити жену нити па[к] дете, одма га зову Турци турчити.

11. У село Сушицу, у Јевтину кућу, била је удата Столина кћер Султана, ево четири године. Али, несубили прошли у мир с мужем. Био гу је доста пута и бегала је код мајци два пута. На 6. јунина скарали се с мужем, муж ју удави

⁷ У оригиналу пише „јулија“, али би по смислу требало да буде јун, а не јул.

⁸ У оригиналу пише „јули“, али би по смислу требало да буде јун, а не јул.

за гушу. После рече да се је сама обесила и удавила. Будући [да] има господара у мехџему, не моглоше му ништа мужу. Бране Турци своје чипчије.

12. Први дан рамазан, проходући Томрук агаси, сиреч капи буљукбашија, кроз чаршију. Седећи от трговаца Димитрије Филић на кошиски дућан, турио ногу преко ногу, а онај речени буљукбаша избије га и ухапси га што му неје се дига[о] на ноге. Толико молба док да га пушти.

13. Један екме[к]џија извади први дан у рамазан 50 гроша леба у ићиндију, а Турци разјагму. От 50 гроша, сабере 27, гроша 23 нигда и[х] нема. Втори дан затвори ћепенке, те вади леб[и]ћи, кроз рупу да купи паре и да дава леба. Зграчише се Турци, дође и кади[ји]н син Мула Ахмет, те развали врата, уиђе унутра, те шчепа једно дрво, осечак, те одра бијући несрећнога Веселина е[к]ме[к]џију и разјагму му леб.

14. Тринаести дан рамазан[а] Фило Нешић[у], механџији, доша[о] неки Харапин ноћи у дућан да пије. А каракол, сиреч патрол, уфати обојице, те одвучи у сарај, те кајмакам повали обојицу, те и[х] тепао у фалаке по нога. Сада рече на механџију: „Лежи болан!“ Одвише га је био по нога.

15. Лани. От Тетово Хеки Хаџи Стефан отиша[о] [је] на Божи[ји] гроб. Оставио [је] жену код кућу, али је била мало гледна. Хинди Турци ју натурили [...] ⁹ да се је потурчила. Неки ћираџија украо гу ноћом [и] однео гу у Скопле. Проказао неки ћираџију. Мучили га док [није] казаја где је жена, те ју узели Турци на силу. Сад дође хаџија, а жена му потурчена. Видите турску силу, шта раду.

16. 28. маја ноћу у приштевачку чаршију разбише три дућана у једну ноћ ристјанска. Један дућан Максим[а] бојације, што долази сваке године у Београд ради трговине, а један бакалски, а трећи мутавџи[ј]ски. И до данас не се нађоше ко и[х] разби. Пропаде сва стока.

Овди ћемо се разговорит наш митрополит ¹⁰ шта ради, известујемо.

17. От митровачко окружје, от Рударе, Стефе узео четвурто венчање; настојао от Митровице попа Јован да да владици 400 гроша. Оставио га да держи жену; ако је беззаконик, нека је узакон.

⁹ Једна нечитка реч.

¹⁰ Партеније са острва Самос, митрополит рашко-призренски 1849–1854, П. Костић, П. Костић, *наведено дело*, 16–19.

18. От окружје г[њ]иланско, от село Паралово, побегла [је] Милошева братаница за једнога момка своисто¹¹. Потражи му господин [митрополит] 1000 гроша да ју венча. Они дадоше 700 гроша, али немају све паре готове; само 300 имају, [а] кусур вересије. Дочу народ. Како дочу народ, тако узде от брата девојкинега 400 гроша да ју удава куда хоће брат, по његове воље.

19. У маја 25. отиде владика у Девич, речени манастир светаго Јанићије изцелителна гробница, храм Свете Богородице, ради да постави домаћина Серафима от свјату Дечане, будући му је обрекао 2500 гроша Серафим тајно да потпише свети Девич [да је] метох под свјато Дечане. Прочу косовачки оборкмет. Ходе у Вучитрн, узе и[х] [ту]торе первеише от Вучитрн. Одоше у речени манастир. Кад разберу какав је посао, не оставу ту Серафима за домаћина, но поставу па от тога манастира 4 калуђера једино согалсије да су у сваку посао. – Но и закалуђери 2 калуђера за у Дечане и једнога зађаконио је за 450 гроша. И један товар вино донесе му Агатанђел на пешкеш владики от 4 годишно, за чудо вино. Но, кажу да имају от 13 година вино у виништу, да гори као ракија.

20. Седео је владика у Девич 10 дана сос 5 човека и 7 коња. Јео [је], пио от манастир и закалуђери једнога калуђера за ту [за Девич] и зађакони једнога за ту, него и узе 500 гроша за те двојице што и[х] закалуђери. Не хте и[м] поклонити ни парића. А пре и[м] је узео хата, који је вредан 2500 гроша, кад је умрео игуманин; и то смо ви пре писали.

21. На Свету тројицу служећи владика да закалуђери горе речене Дечанце, наљутио се у свети олтар, тек завика: „Узмите та говна!“ - [рече то] за свети одар свјатаго потира да му держи над глави, да му читају верују во јединаго. Кад је ову пакосну реч рекао, не само свештеници су чули, но и множество мирски[х] [људи] и сви се закаменише [от] велике хуле на свјати дар Божи[ји].¹²

22. Трећи дан на Свету тројицу доша[о] неки Ђора саија, послат от Г[њ]илане, от владикинога већила. Имао от Мораве неки човек, узима четврту жену и дава владици 500 гроша да му да допуштење. И даде му [и] узде му 500 гроша.

¹¹ Својта, рођак.

¹² О сличним испадима митрополита Партенија, П. Костић, *наведено дело*, 17; Ј. Поповић, *наведено дело*, 225.

23. Јесенас беше, побегла из Србије једна жена. Прешла у турско, у вучитрнско окружије. Потому, дође ју муж сос писма и владика ју доведе у Приштини, те ју држа [у] хапс неколико дана, док донесе ју муж [јој] из Крушевца сведетелство да му је његова венчаница, но [х]те да на ју облежи. Господине, и она је сад у ваше окружије, испитајте ју.

24. Кад дођоше јесенас катане от Ниша зау Приштини да зимују, Маџар Вели бег, бинбаша, доведе једну Нишевку, именом Ката. Миралај пропуди ју у митрополију и њу је облежао владика и његов сестрић, до[к?] ју пропратише у Прокупље.

25. От Доње Гуштерице једна жена четврти муж узима. Мужа ју ухапсио га је у хапсану, а жену у митрополију и с њом легао. И узео му 600 гроша, даде му жену невенчану да држи. Тај обичај у нас није имао.

26. От Вучитрнско окружије, от Племетине, бијаше побегла једна девојка сос једнем момкем. И узео и[м] владика 500 гроша да и[х] венча. А имаше момче заговорену другу жену, те народ не остављаше, но ју другоме дадоше. Поврати се момак тражит пара, а владика каже да није узео пара. Они га тужи у суд, а владика инћари да није узео ни парића. После 3 недеље чује обор кмет и рекне момчету [...] ¹³ паре до парића, али може извадит от владике али не може, нитко не зна.

27. 3. јулија речени Панајот ¹⁴, сестричић владикин и писар, отишао је био у Цариград. Пре 2 месеца сад дође у Призрен и донесе жену и децу да седу у Призрен. И сада је показао да је пот бандеру инћили[ј]ску. ¹⁵

28. Миралај бег над катанима царске војске, речени Али бег, летос је скупио 400 оваца музни[х] ради масло. Па [је] сад порезао по све нахије за ту војску што седи у Приштини, али он друго ради. Ако је на пазар 6 гроша ока, а он плаћа 4 [гроша]. Ту купи масло, па испраћа и даље да се одобрава. Јер оденак излаза фино масло, лепо, те испраћају чак у Цариград. И зато тегли сиротиња муку. По села купују скупше, а ту дају наниже.

¹³ Једна нечитка реч.

¹⁴ Исти податак, П. Костић, *наведено дело*, 16.

¹⁵ Ово би могло значити енглеска застава.

29. Овај речени Али бег миралај купио је бању под мирију, купио је 1 лојзе масул, купио је 1 село Бреисе¹⁶ четвртину и десетак за ћар и пресекао је воду от митрополи[ј]ске чешме. Узео је у сарај сву воду. Каже: „Вала, за војску вода“, али и то није, него веома живи сос Шабедин ефендију, антихрист[а]. Он га учи на беду, он му је ћаја на хамал и нема живот[а] от тога ђавола, за све шта је душман на христјане.

30. Овде се говори тајно ћи да ћеју Малесију да пренеседу у Косово и Ђакову равно земном да уравну и Пећ такођер, по бајрам.

31. На 27. јунија, идући от г[њ]илански вашар за у Врању, именем Стерђа Манастирлија и от Врање Стоша Станболија, со све два чирака, бивају четири човека, у кончулски дервент и[х] све четворицу неко посекао и узели ги све што [су] имали, но све и стоку. Нашли ги голе [и] мртве.

32. На 5. јулија, у вучитрнско окружије, искочили су четири харамбаше. При Имер Шевела стари харамбаша, што утепа Бошњака ћурчију и узе му 4000 гроша сос Махмут бега напоље и сада може бит да су ортаци тајни. 2. Шаћир; ови су обојица от Становце. 3) От Бенчуге Ибраим Нух Моравин син. И пре га пасаше у низам. Он исече свој прс[т] до малог перста на руку своју, те не отиде. 4) От Кутловца неки отишли у Главатину у Ђоке Лалића. Били га мучили и њега и жену му; узели му 124 гроша суху паре. То имаја и то му узели.

33. Јулија 7. дође от царске стране један [м]емур¹⁷ ради овчи[ји] десетак. До сада је било под паре по 72 паре на овцу. Сад иска на 300 оваца да узе 10 овце, а за 20 оваца што му пада десетак па под паре да сечу цену другу, види ги се малу по стару цену. Видите како ради цар за свој добитак, а за сиротињу што сечу и свукују нема хабер; нека гину христијани.

34. Овде доказујемо како су дочули овдашњи Турци да је изишао у Ниш крушевачки началник г[осподин] Ракица¹⁸. Тако су не узели на кин велики и све гледају како гођ да могу тек да не би ли могли докучит до рука да шчепају, те живе да нас поједу. Колико се ми стари чувамо от њине беде, а они толико налествују на нас, те и нашу децу из чколе кад излегну да пођу ка кући, а турска деца терају да и[м] читају; наша деца кад не би

¹⁶ Село Бресје покрај Приштине.

¹⁷ Чиновник, службеник.

¹⁸ Радован Петровић, начелник Округа крушевачког.

читали, а они удру по глави и бацају се камењма за нам и пцују крс[т], пос[т], закон, а стари Турци вичу: „Вурун ђавури!“

35. Кајмакам што је донео хајдуце от Маврића, које ви тражите одавна, и сад су били у хапсу. Него има оденак неки јузбашија Бећир Бајрам, Гачкин син. Како му ко да мито, тако он код бега драгомани друкче, те и[х] је готово све испуштио. Има от Терновице Симо Савић и Танаско от Слатине, Ђошин брат, и от Мургуља Рака. Та три христијанина су у хапсу и не даду ништа мито томе Бећиру и он ги не пушта. И Симо је био веома болестан, да сви су рекли: „Хоте умрети.“ И га не пустише, него викају Турци: „Нека липче у хапсану!“

36. Пре десет дана, чинио је неки христијанин код везира у Призрену тужбу да му је узео господин [митрополит] томе Пећанацу 1200 гроша мито заради некакву девојку. Потле вике везир господина, те му рекне буди: „Не си отео ти ту девојку от Исмаил паше да гу не турчи, што па си му узео паре. Подај горњу суму,“ те је вратио томе Србину.

37. У јулија 6. оденак дође неки човек сас френске хаљине. Показао се је да је прави Србин и показао се је да је Јанићев Марићу слуга и казао је име, Стефан, и казао је да је пре осам месеца изишао от Београд и тражио је антике куповати. А купио је оденак 2 полске старе маријаша и узео је шест комата танке константинаке старе и показао је да је узео у Призрен крал Вукашина пару и показао је Стефан деспот серпски и показао је један дукат стари, от једне стране два патријарха, а от друге један. И одовде ходе на 7. јулија за у Ниш.

38. Велешани говоре да су дали тужбу на њихона митрополита у Цариград да держи милоснице.

39. От Рилски манастир бија је један духовник у Скопље и имао једнога слугу, што је скитаја по жито да бере. Кад [је] доша[о] дома, наша[о] [је] жену под духовника. Није, вели, ово перве, но има осам пут што и[х] [је] тако нашао.

40. Један ђакон, што је знао и серпски и гречески да чита, једну свету недељу служио [је]. Пошто [су] изишли от цркве, нашли га сос Јанетово дете, где силује. И владика све ноћом отера от Скопље. Трећи ђакон бија побега от свјатаго Дечана у Скопље. И њега нашли на једну попадију напрасну. И Серафим [је] њега сад закалуђерио.

41. Говори се оденак да ће у ове шест дана хоће да дође војска царска от Манастира, сиреч Битољ[а].

Јулија 10. – го 1854. лето, у Приштини,

Остаје Вашему Високородију слуга, очекивајући радосне гласе, аз Васа Ђорђевић.

Miloš JAGODIĆ

**VASILJE ĐORĐEVIĆ'S REPORT ON EVENTS IN OLD SERBIA
WRITTEN IN JULY 1854**

Summary

The paper presents a report written by Vasilje Đorđević, a merchant from Priština and Serbia's confidential agent, on 10/22 July 1854. The report contains valuable data about various problems that Serbs in Old Serbia confronted at the time. The most frequent problems concerned the islamization of girls and women, as well as the disgraceful behavior of certain members of the Orthodox clergy. Careful reading, however, provides a deep insight into the functioning of the Tanzimat in the covered region.

Keywords: Vasilje Đorđević, Toma Kovačević, Old Serbia, Kosovo, Ilija Garašanin, Crimean War.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 09. 2015.

Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ*

Историјски институт
Београд

Мирјана О. МАРИНКОВИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за оријенталистику
Београд

ПОПИС МУСЛИМАНСКОГ СТАНОВНИШТВА ИСЕЉЕНОГ ИЗ УЖИЦА У РОГАТИЦИ 1863. ГОДИНЕ**

Апстракт: У раду је приређен попис групе становника Ужица муслиманске вере, која се после исељавања на основу одлука конференције у Канлици нашла у Рогатици, у Босанском пашалуку. У уводном тексту је указано на околности које су довеле до тога да се та група нађе у Рогатици, и на мере које је османска власт предузимала ради њиховог збрињавања. Када је реч о самом попису, који је саставни део једног извештаја Мехмеда Селима, управника кадилука Челеби-пазар (Рогатица), дати су подаци о дипломатичким и палеографским особинама документа, и указано је на карактеристичне елементе у начину пописивања исељених. Документ је приложен на турском и на српском језику.

Кључне речи: Османско царство, Кнежевина Србија, Ужице, Рогатица, исељавање, попис.

У Оријенталној архивској колекцији (*Ориентална архивна колекција*) Народне библиотеке *Св.Св. Кирил и Методиј* у Софији, Република Бугарска, у *Фонду 198 А, архивској јединици 200*, чува се *Попис* дела исељеног муслиманског становништва из Ужица, које је привремено, у

*nedeljko.radosavljevic@iib.ac.rs

*mirjana.marinkovic65@gmail.com

**Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804-1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

јуну 1863, било смештено у касаби Челеби-пазар (данас град Рогатица у Републици Српској, Босна и Херцеговина). Документ је настао 23. јуна те године, и састоји се од два листа. Делимично је физички оштећен. Писан је обичним црним мастилом, на турском језику и арапским писмом.¹ Његов настанак директно је повезан са кризом која је избила 1862. у односима између Кнежевине Србије и сизеренског двора, односно Османског царства. Корени те кризе сежу у време Једренског мира 1829, и успостављања аутономне српске државе 1830. године.²

Сагласно првом хатишерифу из 1830, којим је утемељена Кнежевина Србија, предвиђено је да у њој остане шест османских гарнизона, и то у градовима Београд, Смедерево, Кладово, Шабац, Соко и Ужице. По тадашњој терминологији реч *град* заправо је означавала утврђење, јак фортификацијски објекат, у чијем је подграђу живело цивилно становништво. Тако је било и у случајевима наведених центара. Урбана насеља имала су статус вароши или касаба, и кроз цео период османске власти до 1830. одсликавала су разнолику етничку карту Османског царства. У београдској вароши је, на пример, поред православног становништва, међу којима је било највише Срба, али и Грка и Цинцара окупљених у трговачке колоније, живео и велики број муслимана, који су претежно били српског порекла. У другим местима заступљеност несловенског становништва била је знатно мања, али је такође постојала. Први хатишериф предвиђао је иселјавање муслиманског становништва из Кнежевине Србије, али то није реализовано из неколико разлога, од којих

¹ Факсимили тог документа у овом тренутку нису доступни из техничких разлога. Међутим, приређивачи су имали потпуни увид у његов аутограф, и имају потпуну одговорност за веродостојност транскрипције на савремено турско писмо и превод на српски језик.

² Атрибуције нове српске државности су од 1830. биле оличене у независној унутрашњој управи и успостављању јасне граничне линије према остатку Османског царства. Међутим, статус Кнежевине Србије као трибутарне државе био је видљив у непостојању три битна елемента независности: права дипломатског представљања у иностранству (*jus legandi*), права објаве рата (*jus belli gerendi*) и права склапања међудржавних уговора (*jus contrahendi*). Србија је имала своју војску, полицију, судове, школски систем, министарства. Такође је добила и први Устав 1835, који је, уз сагласност силе покровитеља, Русије, замењен тзв. *Турским уставом* из 1838, датим у виду новог хатишерифа од султана Махмуда II. Слобода вере у њој била је потпуна. О успостављању Кнежевине Србије и њеним надлежностима, односу према Порти и покровитељској сили Русији опширније Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, Београд 1986, *passim*.

су најважнија била два: јака зима 1830–1831, и противљење самог муслиманског становништва, ослоњеног управо на војничку снагу шест поменутих гарнизона.³

У Београдском пашалуку, за Османско царство стратешки изузетно важној пограничној провинцији, муслиманско становништво претрпело је велике демографске губитке у три хабзбуршко-османска рата вођена на том простору (1683–1699, 1716–1718, 1737–1739), од којих никада није успело да се у потпуности опорави. Насупрот томе, православни српски елеменат брзо је насељавао слабо настањене области у тој провинцији. Нови становници стизали су из области Херцеговине, Босне, Старе Србије, Вардарско-Моравске долине, Торлака и Шоплука. Уочи избијања Првог српског устанка 1804, Београдски пашалук је имао између 200–230 хиљада и 350 хиљада становника, од чега је било само око 10% муслимана српског порекла. У суседном Босанском ејалету, на пример, живело је више православних него у Београдском пашалуку, али је тамо био знатно већи број муслимана, који су били значајан ресурс у попуни османског армијског састава, па је успешан устанак већих размера на том простору био немогућ.⁴ Муслимани су били настањени углавном у урбаним центрима, варошима, паланкама и касабима, док су православни сачињавали сеоско аграрно друштво, чувајући своју локалну, *кнежинску самоуправу*, која је одговарала и државним властима ради лакшег прикупљања пореза и одржавања реда и мира.

Током прве половине 19. века, али и у каснијем периоду, Османско царство било је суочено са избегличким (мухадирским) проблемом. Реч *мухадир* (*muhâcir*), изворно арапског порекла, означавала је неког ко напушта једну и настањује се у другој држави.⁵ У суштини, то се посебно односило на муслиманско становништво које се исељавало из области које су освојиле немуслиманске државе, или територије над којима Османско царство није задржало ефективну контролу.⁶ Тај проблем се јавио још у време Великог бечког рата (1683–1699), када је Хабзбуршка монархија запосела готово цео Панонски басен, а постојао је и у 18. веку, посебно након губитка Крима миром у Кучук-Кајнарџију 1774. године. И

³ Исто, 14–17; *Историја српског народа* V/1, 120–121 (Владимир Стојанчевић); N. Radosavljević, *Užice, The Varosh and the Nahiya in the Times of Fear 1804–1862*, *Études Balkaniques* XLIX, 3–4 (Sofia 2013) 119–120.

⁴ М. Екмечић, *Место Босне и Херцеговине у Српској револуцији 1804–1815*, *Српска револуција 1804–1815. и Босна и Херцеговина*, Бања Лука 2004, 19.

⁵ F.Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1999, 665.

⁶ *Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü*, İstanbul 1995, 789.

неки припадници кримске династије Гирај, која је вековима управљала овим вазалним ханством, одлучили су да се настане јужно од Дунава, иако им је руска влада гарантовала ханско достојанство и материјалну сигурност у виду редовних апанажа. Током 19. века растао је и број мухацира са Кавказа, пре свега Черкеза, али и припадника других народа, који су због својих ратничких квалитета делом насељавани у европски део Османског царства, како би учествовали у његовој одбрани уколико би се за тим указала потреба. Мухацир је, дакле, био избеглица са простора које су запоселе различите хришћанске силе, а османска држава се старала да њихов статус регулише и, колико је била у могућности, материјално их збрине.

Када се ради о муслиманима иселимима са простора Кнежевине Србије, треба истаћи две важне чињенице: посматрано у строго правном смислу (*de jure*) они нису били истоветни са мухацирима из других земаља, јер је Кнежевина и даље формално била део Османског царства; друго, промена религијске структуре становништва на том простору, која је постепено почела већ после окончања Другог српског устанка 1815. и поделе надлежности између османских власти и органа српске самоуправе, није у бити имала и обележја промене етничке структуре. И православни и муслимански становници на тој територији били су српског етничког порекла и истог језика. Само је мали број османских државних чиновника, који су дошли са стране, био несловенског, односно несрпског порекла. Припадници обе заједнице поседовали су свест о заједничком пореклу, неки и о ближим или даљим родбинским везама. Међутим, док су православни Срби били заговорници обнове државности и стварања модерне националне државе, њихови муслимански сународници били су противници било каквих реформи. То је две заједнице суштински раздвајало, посебно у време када није било ни назнака о коренитим променама у Османском царству, које је касније донео Танзимат.⁷ Православни Срби су своје сународнике муслимане називали једноставно *Турцима*, при чему су их разликовали од *правих*, или *царских Турака*.⁸ Муслимани су, пак, своје православне сународнике

⁷ И. Ортајл, *Најдужи век империје*, Београд 2004, 78–83.

⁸ *Прави Турци*, назив коришћен за Турке у народносном смислу, о којима је међу Србима готово увек постојало добро мишљење, јер су се углавном држали закона и поштовали права припадника немуслиманских религија, док је локална муслиманска аристократија била склона корупцији и злоупотреби власти, што је на европској периферији Османског царства крајем 18. и почетком 19. века била честа појава. Немирну ситуацију у граничним европским областима империје у

често називали *Власима*. Ти називи, који су их на први поглед толико разликовали, нису имали никакве везе са етничким пореклом, али су потврђивали дубоке разлике у погледу припадности различитим религијама, и државотворним концептима и идејама.

Такав однос био је видљив и на примеру важног регионалног центра, Ужица. Око тврђаве се, убрзо по османском освајању, већ у 16. веку формирала велика варош оријенталне физиономије, са већинским муслиманским становништвом, такође српског порекла, и малим бројем православних становника српске народности. Залеђе Ужица било је насељено готово искључиво српским православним становништвом.⁹

У мирнодопско време, односи припадника две вере били су добри, иако је постојала неједнакост муслимана и хришћана пред законом. Због снажног гарнизона, који је и у време великих ратова крајем 17. и током 18. века био тешко освојива препрека и хабзбуршким армијама, у Ужичкој нахији није било ни видне узурпације власти до које је дошло када су одметнуте јаничарске старешине, (*дахије*) 1801. убиле београдског везира Хаци Мустафа-пашу и завеле нелегитимну власт праћену терором, што је и довело до Првог српског устанка 1804. године. На Ужичку нахију устаничке операције пренеле су се тек 1805, у време када побуна против узурпатора прераста у националну револуцију, односно у рат за независност.¹⁰

Међутим, већ по окончању Другог српског устанка 1815, када постепено почињу да се формирају српске институције власти, јављају се и већи неспоразуми у ужичкој вароши, јер су надлежности османских и српских структура још увек биле испреплетане и нејасно разграничене. Неколико крвавих обрачуна и бројни мањи сукоби до којих је дошло у периоду од 1815. до стварања Кнежевине Србије 1830, били су резултат како деловања агресивних изгредника, тако и међусобног неповерења и страха. При томе су српске власти под чврстом руком кнеза Милоша Обреновића успевале да контролишу ситуацију међу православним становништвом и обуздају ратоборне појединце, док је ауторитет носилаца османских власти код муслимана био све слабији, како због недовољног броја војника, тако и због корумпираних чиновника и веза

том периоду Вера Мутафчиева карактерише као *Крџалијско време*. В. Мутафчиева, *Крџалијско време*, Софија 1993, 5.

⁹ *Историја Титовог Ужица* 1, Титово Ужице 1989, 189–194 (О. Зиројевић).

¹⁰ Д. Пантелић, *Београдски пашалук пред Први српски устанак 1794-1804*, Београд 1949, 243–249, 411–420; Н. В. Радосављевић, *Ужице, град и нахија-окружје у времену страха 1788–1862*, Ужице 2013, 134–135.

дела спахија са босанским јаничарима и њиховим старешинама, који суизмакли контроли централних власти.¹¹

После стварања аутономне Кнежевине Србије 1830, ужичку варош нису карактерисале истоветне демографске промене као у њеним другим деловима. До тада је све урбане центре сем Београда, који нису били уз шест преосталих османских гарнизона, напустила већина муслиманског становништва. Своју непокретну имовину они су углавном продали православним становницима у залеђу или српским досељеницима из других области, и иселили се на простор који је остао под чврстом и непосредном османском контролом. Пример за то је касаба Ваљево, која се такође налази у области западне Србије, 60 километара северно од Ужица. До 1830. највећи број ваљевских муслимана продао је своја имања и иселио се. Цигани муслиманске вере, који су остали у Ваљеву, временом су примили православље. Међутим, тадашњи исељеници из Ваљева нису могли бити сматрани мухадирима у правом смислу те речи. Прво, они су долазили из једне од још увек постојећих административних јединица Османског царства, Београдског пашалука, и друго, били су економски збринуте новцем од продаје сопствене имовине.¹² Насупрот томе, број становника муслиманске вере у Ужицу је растао, и оно је по томе било јединствен случај у Србији.

Ужичка варош је имала све карактеристике оријенталне урбане средине. Након стварања Кнежевине Србије 1830, у њу се досељава све више православних становника, али је муслимани не напуштају. Све до кризе 1862. муслимани ће у Ужицу бити већина. По савременим статистичким подацима, који су приближно одговарали стварном стању, године 1844. у Ужицу је живело 3.695 муслимана у 723 куће, и 707 православних у 174 куће.¹³ Нешто касније, године 1855, у Ужицу је живело 5.392 муслимана (од чега 382 Циганина муслиманске вере) у укупно 689 домова. Број православних до тада је порастао на 1.746 становника. Прогресија којом је растао број православних становника била је велика: године 1822. је, на пример, било само 215 хришћанских харачких пореских обвезника.¹⁴

¹¹ *Историја Титовог Ужица* 1, 340–343 (Р. Љушић); Н. В. Радосављевић, *Ужице, град и нахија-околује у времену страха 1788–1862*, 141–145.

¹² В. Кривошејев, *Ваљево, настанак и развој града*, Ваљево 1997, 67; Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831, управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 147. У раздобљу од 1815. до 1830. још увек није постојала Кнежевина Србија.

¹³ Љ. Стојановић, *Старо Ужице*, Гласник Српског географског друштва 7–8 (Београд 1922) 160.

¹⁴ На истом месту.

Повремени сукоби ужичких муслимана са православним суседима, који су настављени и по стварању Кнежевине 1830, делом су проистицали и из чињенице да су они у сваком погледу били под јурисдикцијом османских, а не српских државних власти, па су међусобни неспоразуми због различитих надлежности споро решавани. Власти Кнежевине на то су одговарале мерама економског бојкота, као и покушајима пресељења српског становништва, пре свега занатлија и трговаца, на другу локацију, чиме је оживела до тада замрла Пожега, али ни то није довело до исељења ужичких муслимана. Штавише, њихов број је порастао досељавањем истоверника из Чачка и других места која су напустили.¹⁵

Ужичка муслиманска варош заузимао је највећи део подграђа око реке Тетиње, и била је уређена по уобичајеном систему махала. У Ужицу је био развијен и муслимански верски живот. Број џамија и месџида је током 19. века различито процењиван. Године 1862. није их било мање од 12, колико је пописано у *Списку муслиманских имања* сачињеном након исељавања. Ту је била и чувена *Шејхова џамија*, при којој је деловао шејх Мухамед Ужичанин, иницијатор побуне против локалних власти 1741. због неправди које је чинила становништву обе вере. У граду су постојале и муслиманске верске школе.¹⁶ Ужички мостови, од којих су

¹⁵ Мере економског притиска према муслиманском становништву у Кнежевини које није прихватило њено поданство биле су различите. Кнез Милош забрањивао је својим поданицима да њихова имања узимају под закуп, и дозвољавао је само куповину, чиме су она трајно мењала власнике. Нова реалност донела је и укидање феудалних односа до 1835, чему су се преостали припадници спахијског реда неуспешно противили, јер су њихова имања углавном остала под контролом нових власти Кнежевине Србије. Те године кнез Милош Обреновић је забранио и улазак ужичким спахијама у околна села у којима су некада имали мулкове, јер нису прихватили српску грађанску власт, па им је преостало само да их продају. О томе је обавештен и београдски мухасил, Мехмед Вехици-паша, али није имао никакве могућности да то спречи. Како су и султанови хатишерифи били правна основа таквих решења кнежевских власти, појас земље око Ужица који је остао у поседу муслиманског становништва био је знатно сужен. М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815-1839)*, Београд 1999, 73; Н. В. Радосављевић, *Ужице, град и нахија-околује у времену страха 1788-1862*, 147-148.

¹⁶ *Историја Титовог Ужица* 1, 441 (В. Мацура). У неким подацима савременика помиње се већи број исламских богомоља. Феликс Каниц је сматрао да је 1860. било чак 35 џамија и медреса, али то је вероватно претерано, јер други путописац, Србин из Хабзбуршке монархије Јоаким Вујић, наводи да их је 1826, дакле у време још увек присутне непосредне османске власти у Београдском

неки били вредна архитектонска дела, такође су грађени у препознатљивом оријенталном стилу.¹⁷ У делу вароши насељеном православним Србима, постојале су две православне цркве, саграђене 1828. и 1844. Све интензивнији и развијенији друштвени и привредни живот одвијао се одвојено од оријенталне чаршије. У том делу Ужица су били српски органи власти, установе и институције: Суд, Начелство окружја ужичког, полиција, војска, школе. Оно што није било могуће разделити, биле су варошке саобраћајне артерије, улице и мостови, као и путеви у околини. Над њима су обе стране желеле контролу.

Године 1862. дошло је до кризе у односима између Кнежевине Србије и Османског царства. Узроци који су до тога довели су дубоки, и пре свега се налазе у новој државној политици кнеза Михаила Обреновића¹⁸, који је почео озбиљне реформе у циљу снажења Кнежевине Србије. Порту је највише забрињавао његов ослонац на Русију, праћен стварањем веће оружане силе, *Народне војске*, која је бројала око 100.000 људи, као и окупљањем и помагањем емиграната из словенских области под непосредном османском влашћу, укључујући и стварање њихових оружаных формација попут *Бугарске легије*.¹⁹ Српска влада тражила је од Порте и да се спроведе одредба из ранијих хатишерифа о иселјавању

пашалуку, било око 20, од којих је само осам било употребљиво, а остале оштећене. Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво, од римског доба до краја XIX века* 1, Београд 1991, 507; Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, Горњи Милановац 1999, 126.

¹⁷ Највећи, најзначајнији и најлепши био је *Касанчића мост*. Његова употребљивост, стабилност и чврстина доказана је и тиме што је у рату 1941. издржао и прелазак тешких немачких тенкова. Срушен је у време повлачења немачке војске из Ужица 1944. године. Н. В. Радосављевић, *Ужице, град и нахија-окружје у времену страха 1788–1862*, 154.

¹⁸ *Михаило М. Обреновић III*, кнез Србије, син кнеза Милоша Обреновића. Кнежевином Србијом владао је у периоду 1839–1842, а потом од 1860. до 1868, када је убијен у атентату у Топчидеру поред Београда.

¹⁹ Оружане снаге Кнежевине Србије реформисане су *Законом о Народној војсци* из 1861, а њено опремање и обучавање омогућио је руски зајам од 300.000 дуката. Народна војска може се описати као резервни, али врло мобилан састав, који се седмично окупљао ради обуке. Војска је имала све тадашње родове копнених снага (пешадија, коњица, артиљерија...). Поред Народне, и даље је као њено језгро постојала и Редовна (кадровска) војска са сталним саставом, из које су се регрутовали нови официри. Новостворена српска војска је у случају рата могла да веже значајне османске снаге, што се потврдило у време Велике источне кризе 1875–1878. *Историја српског народа V/1*, Београд 1981, 294–296 (Ј. Милићевић).

муслиманског становништва из Кнежевине, или његовом повлачењу у оквире тврђава, што је у случају Ужица физички било немогуће.

Последица погоршања односа Порте и Кнежевине одразила се и на односе православног и муслиманског становништва, што је довело до међусобних сукоба у Београду 15. јуна 1862. године. Неколико дана касније, 17. и 18. јуна, из београдског османског гарнизона бомбардована је српска варош. На то је уследио оружани одговор српске редовне војске и добровољачких јединица. Био је то први озбиљан сукоб између две стране након 47 година мира. Интервенцијом конзула великих сила који су се налазили у Београду сукоб је заустављен.²⁰ Међутим, та дешавања су се одразила не само на спољнополитичком плану, већ и у мањим провинцијским срединама. Случај Ужица је један од таквих примера, који поред општих места има и неке посебне карактеристике.

Да би се спречило продубљивање кризе и могући рат, јер је због бомбардовања Београда Кнежевина Србија тражила исељавање свих шест османских гарнизона, представници европских сила и Османског царства састали су се на конференцији у Канлици крајем јула 1862. У току њеног трајања представници Русије подржали су српске захтеве и тражили да се сви османски гарнизони и муслиманско становништво иселе из Србије, док је Хабзбуршка монархија одлучно била против тако радикалног решења. На крају је прихваћен компромис који је предложила британска дипломатија: остављање утврђења Београда, Смедерева, Кладова и Шапца у османским рукама, и исељавање гарнизона и муслиманског становништва из градова Ужице и Соко у западној Србији.²¹

Спровођење ове одлуке било је нарочито тешко у Ужицу. Догађаји у Београду појачали су узајамно неповерење између две заједнице. Свака се учвршћивала у свом делу вароши, а изгреди су постајали свакодневни. Локалне српске власти нису увек могле да спрече нападе из муслиманске вароши, али су на ширем плану деловале организованије. Окружне власти издале су 11. јула 1862. наредбу да сви припадници Народне војске који поседују оружје буду у приправности. Обе стране су удвајале страже и појачавале патроле, а већ 15. јула су куће и улице претвориле у борбене

²⁰ *Историја српског народа* V/1, 294–295 (Ј. Милићевић).

²¹ У погледу Београда, Кладова (Фетислам), Смедерева и Шапца одлучено је да се не мења ништа, јер су та места за Османско царство имала стратешки важну улогу у контролисању пловног пута до Босне рекама Дунавом и Савом. У погледу муслиманског становништва, његово исељавање од српске стране није тражено по сваку цену, већ је остављена могућност да оно настави да живи у Кнежевини Србији стављајући се под јурисдикцију њених цивилних власти. Исто, 295.

положаје. Српске власти су контролисале ситуацију у околини и тражиле од поданика Кнежевине да се уздрже од провокација, док османски командант града није увек успевао да контролише муслиманске изгреднике, који су починили више убистава. О томе да нема довољно војника да успостави потпуну контролу обавестио је и српске представнике.²² Након тога догађаји су се брзо развијали. У ноћи између 25. и 26. августа дошло је до пожара који је готово у целини уништио муслиманску и део српске вароши. Његовом брзом ширењу погодовало је то што су куће и други објекти били саграђени од дрвета, али и тренутно стање, јер се нико није усуђивао да покуша да га угаси. Највећи број становника оба дела вароши тада је остао без кућа. До тада се већ сакупила значајна војна сила са обе стране. Српска војска око вароши и у њој имала је око 1.500 војника, а на њеном челу био је пуковник Ранко Алимпих, перспективан официр који је касније постао генерал. У борбама српске редовне и народне војске са османском посадом, које су трајале од 26. августа до примирја склопљеног 13. септембра, српска војска имала је 7 мртвих и 27 рањених бораца, док су османски официри тврдили да су изгубили 32 војника. Цивилне жртве нису тачно утврђене. С обзиром на несташицу хране, српске власти су по склапању примирја поново дозволиле трговину, како цивилно становништво у муслиманском делу вароши, које је у пожару скоро све изгубило, не би страдало од глади.²³

Истог дана у Ужице је стигла мешовита комисија, састављена од османских и српских представника. Пет дана касније, 18. септембра, прочитана је *царска ирада* да се, сагласно одлукама конференције у Канлици, тврђава преда српским властима, које су морале да је униште, а да се цивилно муслиманско становништво које нема српско поданство исели у Босну. Исељавање муслиманске вароши почело је већ 19, а завршило се 28. септембра. Транспорт је обезбеђивала српска кадровска војска, а ангажоване су бројне запреге како би исељеници могли да понесу сво покретно имање. Исто се односило и на војну опрему, а посебно на артиљерију.²⁴

²² *Историја Титовог Ужица* 1, 450–451 (Ст. Игњић).

²³ Питање пожара који је готово потпуно уништио ужичку варош убрзо је разјашњено. Мада је у почетку било претпоставки да су га подметнули муслимани када су чули да ће морати да се селе, то се показало нетачним. Пожар је изазван намерно од једног српског пандура, који је запалио дрвене остатке иза радњи у сокаку у коме је било више чибукциница. Ни он сам, ни његов наредбодавац, уколико га је уопште било, вероватно нису очекивали да ће у врло кратком времену изгорети готово све. Исто, 452–454; Н. В. Радосављевић, *Ужице, град и нахија-окружје у времену страха 1788–1862*, 152–153.

²⁴ *Историја Титовог Ужица* 1, 454–455 (Ст. Игњић).

Тако су ужички муслимани постали мухацири, у одређеном смислу различити од других. Њихово пресељење формално је била одлука султана, дакле сопственог суверена, а не резултат бежања од непријатељске силе. Сем тога, они су одлазили из свог етничког окружења у непосредну близину, у Босански пашалук, област Османског царства такође насељену идентичним, измешаним хришћанским и муслиманским становништвом. У том погледу била је олакшана њихова адаптација. Ужички муслимани су насељени углавном у источној Босни, у географски блиским областима Тузле и Бијељине. Неки су отишли и у Босанску Крајину у околину Костајнице.²⁵

Број исељених ужичких муслимана је, по савременим српским подацима, био 2.917 одраслих и 917 деце, дакле укупно 3.834. Део њих је након исељавања премештан од места до места, што потврђује и приложени документ. Он указује на то да су се неки вратили ближе старом завичају, у Рогатицу (тада Челеби-пазар) и вероватно у Вишеград. Попис муслимана из Ужица смештених у Рогатицу потврђује да су у тренутку његовог настанка, 29. јуна 1863, у тој касаби они боравили тек 20 дана, и да су за то време добили по 30 гуруша помоћи у новцу, без обзира на пол и узраст. Тај Попис је у ствари извештај Мехмеда Селима, управника кадилука Челеби-пазар главнокомандујућем Босанског ејалета. Он на одређен начин показује и како су функционисале османске власти у тој периферној провинцији, чија је локална аристократија све до војне експедиције Омер-паше Латаса 1850, представљала највећег противника танзиматским реформама. Да су реформе почеле да се спроводе у Босанском ејалету, види се и из чињенице да је акт о новчаној помоћи мухацирима потписао и *представник хришћанског (православног) милета*, као део структуре власти.

Поред потврђивања чињенице да је у Рогатицу дошла група мухацира из Ужица, *Попис* открива и њихову структуру. Радило се о 87 лица смештених у 3 махале и два оближња села, за које је у кратком двадесетодневном периоду издвојено 2.487,00 гуруша. Међутим, очигледно је део документа изгубљен, јер се у њему помињу имена само 47 лица. Укупна сума за коју се наводи да је дата као помоћ мухацирима од 2.487,00 гуруша се поделом са 30, колико је углавном издвајано по особи, не поклапа са бројем од 87 лица, већ са 83, што указује на могућност да нису сви добили исту суму. Међутим, стање документа, који има физичка оштећења, не омогућава да се то потврди. Статистички посматрано, структура исељеника у Рогатици је била следећа:

²⁵ Исто, 454. Поред Костајнице, једна од махала добила је име *Ужице*, по старом завичају њених становника.

Број мушкараца	Број жена	Број деце	Нејасни подаци
15	17	12	3

Од чланова појединих породица нико није изостављен, јер се по имену наводе и деца најмлађег узраста. Два домаћинства била су удовичка, и на њиховом челу су биле мајке породице. Све брачне заједнице биле су моногамне. Изузев два случаја удовичких кућа, прво су пописивани сви мушкарци у породици без обзира на узраст, а за њима жене, супруга главе породице, сестре, кћери. У случају ових исељеника, очигледно се радило о неборбеном и сиромашном елементу, за који готово целу годину ни османске власти нису нашле решење о збрињавању.

Сва презимена (породична имена), у овом Попису дата су аутентично, са карактеристичним српским завршетком на *ић* (Бешировић, Карахоџић, Делић, Ахметовић), а једна од породица задржала је неизмењено старо презиме *Лазовић*. Попис се, поред навођења имена, пола и старости, одликује и занимљивим физичким описом појединаца. У недостатку идентификација попут фотографија или цртежа, тај опис је чиновницима који су делили новчану помоћ омогућавао да утврде идентитет сваког примаоца. По својим антрополошким одликама, пописани људи су несумњиво били исти као и локално српско православно становништво Ужица и околине. Од сународника православне вере разликовале су их две одлике, верска припадност и потпуна оданост идеји очувања Османског царства. Управо та идеја, а не вера, била је основа међусобних неспоразума која се повремено граничила са нетрпељивошћу, а која је довела и до оружаног сукоба 1862. Да је тако, делом потврђује и чињеница да се мањи број муслиманског становништва вољно ставио под српске грађанске власти, и примио поданство Кнежевине Србије. Након исељења преосталих османских гарнизона 1867, њима су призната сва грађанска права која су уживали припадници преовлађујуће православне вере. Решењем Државног савета од 18. маја 1868. ислам је у Кнежевини Србији и званично признат као законита религија, а муслимани у Србији су уједињени у посебну Исламску заједницу, што је потврдио и шејх-ул-ислам својом меншуром. У тим актима муслимани Србије као верска заједница и сада имају своје шеријатско-правно утемељење.²⁶

На другој страни, као и у случају поменутих исељеника, континуирано је текао и процес пресељења дела православног становништва из Босанског пашалука и области Старе Србије у Кнежевину Србију. У

²⁶ http://www.rijaset.rs/articles.php?article_id=1

тадашњим политичким превирањима мало ко је бринуо о трагичним судбинама обичних људи. У даљем тексту наведени *Попис*, односно његов сачувани део, приложен је у целини. Прво је приложен садржај Пописа транскрибован на савремени турски правопис, а затим и превод на српски језик. Места која су нечитка, или имају физичка оштећења, означена су угластим заградама са три тачке у њиховом оквиру, док је у напоменама наведен разлог нечиткости.

ПОПИС УЖИЧКИХ МУСЛИМАНА У РОГАТИЦИ (ЧЕЛЕБИ ПАЗАРУ)

Hüve

Cânib-i seniyy-ül-cevânib-i hazret-i müşir-i Eyâlet-i Bosna'ya

Çelebi Pazarı kazâsında bulunan Ujiçe Mühâcirlerin yetmiş dokuz senesi Haziran ibtidâsından yirminci gününün nihâyetine kadar işlemiş olan yevmiyyeler defteridir ki ber vech-i âtî zikr ve beyân olunur.

Mahalle-i Hünkâriyye

Hâne-i Beşirovik

1

Orta boylu sarı sakallı Hafız Hasan Efendi veled-i Yüsuf

sene 31

eyyâm 20

_____ 30

Karındaşı orta boylu sarı bıyıklı Hüseyin veled-i Yüsuf

sene 28

eyyâm 20

_____ 30

Zevcesi Ayşe Hatun bint-i İsmail

sene 17

eyyâm 20

_____ 30

Karındaşı /okunaksız/ Yusuf

sene 28

eyyâm 20

_____ 30

Diğer karındaşı Devliye bint-i Yusuf

sene 25

eyyâm 20

_____ 30

Diğer karındaşı Penbe bint-i Yusuf

sene 23

eyyâm 20

_____ 30

Diğer karındaşının kızı Hanıfe bint-i Mustafa

sene 12

eyyâm 20

_____ 30

Toplam 210

Hâne-i Karahocik

2

Orta boylu kumral sakallı Mehmed Emin Beğ veled-i Yusuf

sene 40

eyyâm 20

_____ 30

Zevcesi Şefika Hatun bint-i Osman

sene 40

eyyâm 20

_____ 30

Oğlu orta boylu ter bıyıklı Mustafa veled-i Emin

sene 16

eyyâm 20

_____ 30

Diğer oğlu orta boylu İbrahim veled-i Emin

sene 15

eyyâm 20

_____ 30

Toplam 120

Hâne-i Beşirovik

3

[...]

Vâlidesi Saliha Hatun bint-i Hasan

[...]

[...]

[...]

Zevcesi Emine Hatun bint-i Osman

Sene 30

eyyâm 20

_____ 30

Karındaşının kızı Asıfa bint-i [...]

Akrabasından orta boylu kurmal[...]veled-i Mustafa

Hâne-i Babaahmedovik

6

Orta boylu kumral bıyıklı Mustafa veled-i Mehmed

sene 29

eyyâm 20

_____ 30

Mahalle-i Hasan Beğ

Hâne-i Caka

1

Uzun boylu kumral bıyıklı Şaban nâm-ı diğer Hüseyin

sene 30

eyyâm 20

_____ 30

Zevcesi Zarife Hatun bint-i Salih

sene 20

eyyâm 20

_____ 30

Kızı sabiye-i sagire Fatma bint-i Şaban

sene 1

eyyâm 20

_____ 30

Toplam 90

Mahalle-i Sinan voyvoda

Hâne-i /isim yok/

1

Hanife Hatun bint-i Ömer

sene 40

eyyâm 20

_____ 30

Kızı Dervişe bint-i Salih

sene 17

eyyâm 20

_____ 30

Toplam 60

Hâne-i Ahmedovik

2

Orta boylu sarı bıyıklı Mustafa veled-i Ahmed

sene 45

eyyâm

[...]

Oğlu uzun boylu sarı bıyıklı Ahmed veled-i Mustafa

sene 20

eyyâm 20

_____ 30

Diğer oğlu sabıyy-i sagir Mehmed veled-i Mustafa

sene 5

eyyâm 20

_____ 30

Zevcesi Tuti Hatun bint-i Mustafa

sene 48

eyyâm 20

_____ 30

Kızı sabıye-i sagire Hanife bint-i Mustafa

sene 8

eyyâm 20

_____ 30

/metin bozulmuştur/

Hâne-i Delik

2

Orta boylu kumral bıyıklı Salih veled-i Bego

sene 35

eyyâm 20

_____ 30

Zevcesi Ayşe Hatun bint-i Süleyman

sene 32

eyyâm 20

_____ 30

Kızı sabiye-i sagîre Ayşe bint-i Salih

sene 5

eyyâm 20

_____ 30

Toplam
/metin bozulmuştur/

Hâne-i Karacik

3

Uzun boylu sarı sakallı Murat veled-i Hasan

sene 4²⁷

eyyâm 20

_____ 30

Oğlu uzun boylu ter bıyıklı Hasan veled-i Murad

sene 25

eyyâm 20

_____ 30

Diğer oğlu orta boylu şâbb-ı emred Salih veled-i Murad

sene 15

eyyâm 20

_____ 30

Evveli oğlu[...]veled-i Murad

sene 6

eyyâm 20

_____ 30

²⁷ Вероватно 40.

Zevcesi Müşfika Hatun bint-i Abdüllah

sene 35

eyyâm 20

_____ 30

Kıısı sabiye-i sagîre Ayşe bint-i Murad

sene 3

eyyâm 20

_____ 30

Toplam 160

Hâne-i Durakovik

4

Orta boylu sıyah bıyıklı Salih veled-i Durak

sene 25

eyyâm 20

_____ 30

Vâlıdesi Hayriye Hatun bint-i Feyzi

sene 40

eyyâm 20

_____ 30

Kız karındaşı Gülbe bint-i Durak

sene 26

eyyâm 20

_____ 30

Toplam 90

Cemâ'at-ı Sokollu

Kariye-i Cendik tâbi' Sokollu

Hâne-i Başik

Orta boylu kumral bıyıklı Agan veled-i Bayram

sene 40

[...]

Oğlu sabiyy-i sagîr Mehmed veled-i Agan

sene 6

eyyâm[...]

[...]

Diğer oğlu sabiyy-i sag[...]

Kariye-i Manaluka tâbi' Javallu (?)

Hâne-i Moşan Lazovik

2

Uzun boylu kumral sakallı Moşan veled-i Abdullah

sene 45

[...]

Oğlu sabiyy-i sagîr Salih veled-i Moşan

sene 1

eyyâm 20

[...]

Zevcesi Ayşe Hatun bint-i İbrahim

sene 40

eyyâm 20

_____ 30

Toplam 90

Nüfûs

87

Toplam 2.587

Yetmiş dokuz senesi Haziranın ibtidâsından yirminci gününün nihâyetine kadar işlemiş olan yirmi günlükUjiçe mühâcirlerin yevmiyyeleri olarak ber vech-i

bâlâ iki bin beş yüz seksen yedi buçuk gurûş Çelebi Pazarı kazâsı mâl sandığından tamâmen ve kâmilen mühâcerîn-i merkumûna îfâ olunmuş olduğunun beyân muarızında işbu bâlâsı defterli mazbata-yı âcız-ânemin tanzîm ve takdîme cür'et kılındı ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men leh-ül-emrindir.

Fî 12 Muharrem 280

Fî 20 Haziran 279

A'zâ Mileta Hristiyan

A'zâ Mehmed Sa'id

A'zâ Lütfüllah

A'zâ mühür okunaksız

A'zâ Murad Beğ köyde bulunduğu

E-d-dâielmaî Ahmed Hamdi

E-d-dâî E-n-nâib Seyyid Mustafa

Bende-i müdür-i kazâ-yı Çelebi Pazarı Mehmed Selim

Народна библиотека Св. Св. Кирил и Методиј

Ориентална архивна колекција

Фонд 198 А

Архивна единица 200

Оригинал

Превод

Он

Главномандујућем ејалета Босна, овенчаном величином

Ово је дефтер дневница ујичких мухацира који се налазе у Челеби-пазару, које се односе на време од 1. до 20. јуна 1863. године, које се обзнањују на следећи начин:

Махала Хункјарије

Кућа Бешировића

1

Хафиз Хасан-ефендија, средњег раста, жутих бркова, Јусуфов син

година 31

дана 20

_____ 30

Његов брат, Хусеин, средњег раста, жутих бркова, Јусуфов син

година 28

дана 20

_____ 30

Супруга Ајше кадуна, Исмаилова кћи

година 17

дана 20

_____ 30

Његова сестра [...] ²⁸[Јусуфова кћи] ²⁹

година 28

дана 20

_____ 30

Друга сестра Девлије, Јусуфова кћи

година 29

дана 20

_____ 30

²⁸ Оштећено.

²⁹ Вероватно, мада је на том месту документ оштећен.

Друга сестра Пенбе, Јусуфова кћи

година 23

дана 20

_____ 30

Ханифе, кћи друге сестре, Мустафина кћи

година 12

дана 20

_____ 30

Укупно 210

Кућа Карахоџића

2

Мехмед Емин-бег, средњег раста, светлокестењасте браде, Јусуфов син

година 40

дана 20

_____ 30

Супруга Шефика кадуна, Османова кћи

година 40

дана 20

_____ 30

Син Мустафа, средњег раста, паперјастих бркова, Еминов син

година 16

дана 20

_____ 30

Други син Ибрахим, средњег раста, Еминов син

година 15

дана 20

_____ 30

Укупно 120

Кућа Бешировића

3

[...] ³⁰

Мајка Салиха кадуна, Хасанова кћи

[...] ³¹

Супруга Емине кадуна, Османова кћи

година 30

дана 20

_____ 30

Братаница Асифа, кћи [...] ³²

Средњег раста, светлокестењасте [...] ³³ од рођака, Мустафин син

Кућа Бабаахметагића

6

Мустафа, средњег раста, светлокестењастих бркова, Мехмедов син

година 29

дана 20

_____ 30

Махала Хасан-бег

Кућа Џака

1

Шабан, висок, светлокестењастих бркова, друго име Хусеин

година 30

дана 20

_____ 30

³⁰ Оштећено.

³¹ Оштећено.

³² Оштећено.

³³ Оштећено.

Супруга Зафире кадуна, Салихова кћи

година 20

дана 20

_____ 30

Кћеркица Фатма, Шабанова кћи

година 1

дана 20

_____ 30

Укупно 90

Махала Синан-војвода

Кућа [...] ³⁴

1

Ханифе кадуна, Омерова кћи

година 40

дана 20

_____ 30

Кћи Дервише, Салихова кћи

година 17

дана 20

_____ 30

Укупно 60

Кућа Ахметовића

2

Мустафа, средњег раста, жутих бркова, Ахмедов син

година 45

дана[...] ³⁵

[...] ³⁶

³⁴ Без наведеног имена.

³⁵ Оштећено, вероватно 20.

³⁶ Оштећено, вероватно 30 као и у осталим случајевима.

Његов син Ахмед, висок, жутих бркова, Мустафин син
година 20
дана 20
_____ 30

Други синчић Мехмед, Мустафин син
година 5
дана 20
_____ 30

Супруга Тути кадуна, Мустафина кћи
година 48
дана 20
_____ 30

Кћеркица Ханифе, Мустафина кћи
година 8
дана 20
_____ 30

[...] ³⁷

Кућа Делића

2

Салих, висок, светлокестењастих бркова, Бегов син
година 35
дана 20
_____ 30

Супруга Ајше кадуна, Сулејманова кћи
година 32
дана 20
_____ 30

³⁷ Оштећено.

Кћеркица Ајше, Салихова кћи

година 5

дана 20

_____ 30

Укупно
[90]³⁸

Кућа Карацића

Мурат, висок, жутих бркова, Хасанов син

година 4³⁹

дана 20

_____ 30

Син Хасан, висок, паперјастих бркова, Муратов син

година 25

дана 20

_____ 30

Други син, голобради Салих, средњег раста

година 15

дана 20

_____ 30

Први син, [...] ⁴⁰, Муратов син

година 6

дана 20

_____ 30

Супруга Муштика кадуна, Абдулахова кћи

година 35

дана 20

_____ 30

Кћеркица Ајше, Муратова кћи

година 3

дана 20

_____ 30

Укупно 160

³⁸ Оштећено, вероватно 90.

³⁹ Треба да стоји 40 или више, али је очигледно грешком уписано 4.

⁴⁰ Оштећено.

Кућа Дураковића

4

Салих, средњег раста, жутих бркова, Дураков син

година 25

дана 20

_____ 30

Мајка Хајрије кадуна, Фејзијева кћи

година 40

дана 20

_____ 30

Сестра Гулбе, Дуракова кћи

година 26

дана 20

_____ 30

Укупно 90

Џемат Соколу Село Чендић, припада Соколуу

Кућа Башића

Аган, средњег раста, светлокестењастих бркова, Бајрамов син

година 40

[...] ⁴¹

[...] ⁴²

Синчић Мехмед, Аганов син

година 6

дана [20] ⁴³

[30] ⁴⁴

Други синчић [...] ⁴⁵

⁴¹ Оштећено, вероватно 20.

⁴² Оштећено, вероватно 30.

⁴³ Оштећено, вероватно 20.

⁴⁴ Оштећено, вероватно 30.

⁴⁵ Оштећено.

Село Залука, припада Жевали [?!]

Кућа Мошана Лазовића

2

Мошан, висок, светлокестењасте браде, Абдулахов син
година 45

[20]⁴⁶

[30]⁴⁷

Синчић Салих, Мошанов син

година 1

дана 20

[30]⁴⁸

Супруга Ајше кадуна, Ибрахимова кћи

година 40

дана 20

_____ 30

Укупно 90

Лица 87

УКУПНО 2.587⁴⁹

Као што горе стоји, из благајне кадилука Челеби Пазар у целини је мухацирима из Ужица исплаћено 2.587,5 гуруша као дневнице од почетка до 20. дана јуна 79. године (1863). Одважио сам се да свој понизни записник са горњим дефтером припремим и да га поднесем, а свакако је заповест на ономе ко заповеда.

⁴⁶ Оштећено, вероватно 20.

⁴⁷ Оштећено, вероватно 30.

⁴⁹ Оштећено, вероватно 30.

⁴⁹ Гуруша.

29. јуна 1863. (по Грегоријанском календару)

Члан Милета хришћанин⁵⁰

Члан Мехмед Саид

Члан Лутфулах

Члан [...] ⁵¹

Члан Мурат-бег је био у селу

Позвани члан мудри Ахмед Хамди

Заменик позваног члана Сејди Мустафа

Мехмед Селим, управитељ кадилука

⁵⁰ Вероватно представник хришћанског православног милета у локалном меџлису.

⁵¹ Печат нечитак.

**Nedeljko RADOSAVLJEVIĆ
Mirjana O. MARINKOVIĆ**

**CENSUS OF THE MUSLIM POPULATION RESETTLED FROM
UŽICE TO ROGATICA IN 1863**

Summary

Based on provisions of the Conference in Kanlica of 1862, the Muslim population of Užice and Soko that refused to subjugate to the Principality of Serbia had to move to the area under direct Ottoman rule. A large number of Muslims of Serbian origin from Užice moved to Bosnia, primarily to its eastern part and Sarajevo, including some places of Bosanska krajina. A group of them, who were doubtless the poorest, found themselves in 1863 in Rogatica (kadiluk Čelebi-pazar) and lived on state benefits. The census, carried out by Mehmed Selim, administrator of kadiluk Čelebi-pazar, recorded by person all resettled muhajirs and their physical appearance, including the amount of monetary aid for each of them. The entire census is presented in the paper, in Turkish and Serbian.

Keywords: Ottoman Empire, Principality of Serbia, Užice, Rogatica, resettlement, census.

Чланак примљен: 29. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 12. 07. 2015.

Сузана РАЈИЋ*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

РОСТИСЛАВ ФАДЕЈЕВ О РУСКО-СРПСКОЈ САВЕЗНИЧКОЈ АКЦИЈИ РАТНЕ 1877. ГОДИНЕ**

Анстракт: Писмо Ростислава Андрејевич Фадејева упућено Илариону Ивановичу Воронцеву 12/24. септембра 1877. из Букурешта представља прворазредни историјски извор за неколико нужних научних појашњења у сфери спољнополитичких односа Србије друге половине 19. века, посебно руско-српских веза. Ово писмо баца драгоцену светлост на следећа питања: 1. Повод и последице посете кнеза Милана Обреновића руском цару Александру II у Плоештију јуна 1877. г.; 2. Могућност обједињених српско-руских ратних дејстава против Турске 1877/78. године; 3. Подељеност ставова у погледу савезништва са Србијом у руским цивилним и војним круговима, али и у оквиру разних војних надлештава и инстанци; 4. Кашњење Србије са обновом ратних операција против Турске до децембра 1877. године.

Кључне речи: Србија, Русија, Српско-турски рат, Р. А. Фадејев, М. А. Горчаков, Александар II, кнез Милан Обреновић.

Ростислав Андрејевич Фадејев (1824–1883) био је руски војни историчар и публициста, генерал-мајор. Први је у својим објављеним радовима изнео програм решавања Источног питања (почев од 1869). Залагао се за уједињење Словена под руским вођством и за активнију

* srajic@f.bg.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Српска нација – интегративни и дезинтегративни процеси* (Ев. бр. 177014).

спољну политику, посебно према Аустро-Угарској. Био је близак генералу Михаилу Григорјевичу Черњајеву, Николају Павловичу Игњатијеву и многим другим присталицама и симпатизерима словенофила. У Србији је боравио 1876, 1877. и 1878. године, у званичним и незваничним мисијама. У његовој богатој преписци налазе се и писма која је писао свом пријатељу грофу Илариону Ивановичу Воронцеву (1837–1916), државном и војном делатнику, личном пријатељу царевића Александра Александровича, будућем руском императору Александру III (1881–1894). У време Руско-турског рата 1877–1878. Воронцев је командовао кавалеријом Рушчуског одреда, а на челу тог одреда налазио се наследник престола, будући цар Александар III.

Списи из заоставштине Фадејева су највећим делом објављени, као и дела историјско-мемоарског карактера.¹ Писмо Фадејева које сада предајемо јавности није публикувано и похрањено је у државној библиотеци Русије у Москви (Научно–исследовательский Отдел рукописей Российской государственной библиотеки НИОР РГБ), у фонду 58 (Воронцовы-Дашковы), у кутији бр. 78, број документа 27. Документ је писан на руском језику, а приликом приређивања рукопис смо уредили по новом правопису.²

*

После пораза у Првом српско-турском рату, када је Србија спасена од пропасти захваљујући ултиматуму Русије Порти од 30.октобра 1876. године, кнез Милан Обреновић узима кормило државних послова у своје руке, иако је формално преузео власт још 1872. са навршених осамнаест година. Кнез се суочио са катастрофалним последицама првог рата, у који је Србија ушла скоро сама и уз противљење званичне Русије.³ Првог дана

¹ Сабрана дела Р. Фадејева објављена су давне 1890. године у четири тома, а у првом су објављена „Воспоминания“ са предговором његове супруге Н. А. Фадејеве и прегледом литерарне делатности Фадејева; *Записки и письма оставного г.-м. Ростислава Фадеева*, у: Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в трех томах, под редакцией С. А. Никитина, В. Д. Конобеева, А. К. Бурмова, Н. Т. Тодорова, т. 1 (Освободительная борьба Южных Славян и Россия 1875–1877), Москва, 1961, 280–370.

² Изражавамо велику захвалност колеги Андреју Леонидовичу Шемјакину који нам је у том послу пружио драгоцену помоћ.

³ Са савезницом Црном Гором није имала заједничких војних операција. Напротив, Србија је новчано, у оружју и муницији, морала да помаже другу српску државу у рату против Турске, *Односи Црне Горе и Србије у XIX веку 1804–1903*, приредио Петар Поповић, Београд, 1983, 438–441.

новембра 1876. на снагу је ступило двомесечно српско-руско примирје које је 1. марта 1877, по стриктним упутствима руског цара Александра II и канцелара Александра Михајловича Горчакова, претворено у трајан мир. Над Европом се надвила сенка могућег руско-турског рата, јер је извршена мобилизација руске војске. Главнокомандујући Дунавском армијом велики кнез Николај Николајевич и царевић Александар Александрович оснажили су пледирање за рат, док је цара узнемиравало сазнање да ће се мир тешко одржати.⁴ Горчаков је на све начине настојао да дође до споразума са Аустро-Угарском и Великом Британијом, побијајући супротна мишљења да Русија мора да брани државно достојанство и да ступи у ратна дејства. Горчакова су подржавали његови дугогодишњи сарадници Е. П. Новиков и П. Шувалов, док је амбасадор у Константинопољу Н. П. Игњатијев предводио опозицију, коју су чинили многобројни представници словенских благотворних комитета у Петрограду и Москви, део дипломатског тела размештен на Балканском полуострву и војни представници, међу којима и Р. А. Фадејев и И. И. Воронцев.

Када је после десет месеци озбиљних међународних криза и унутрашњих борби две струје преовладала ратна, Русија је 24. априла 1877. објавила рат Турској. Тада је искресло врло важно питање о улози Србије, Румуније, Грчке и могућности синхронизованог дејства војски балканских држава и руске армије против Турске. Док су војни кругови на челу са царевим братом, великим кнезом Николајем Николајевичем сматрали да је неопходно разрадити заједнички план дејства са српским кнезом и новчано потпомоћи изнемоглу Србију да пружи подршку руском преласку Дунава, највећи део Главног штаба је слушао Горчакова који је на све начине деловао пред царем да тај план осујети. Канцелар је уложио велики напор да дође до споразума са министром иностраних дела Аустро-Угарске Ђ. Андрашијем око поделе интересних сфера на Балкану.⁵

Ти преговори су изазвали пропаст мисије генерала А. П. Никитина, који је боравио у Србији од 24. децембра 1876. до 9. јануара 1877. Његов задатак је био да учествује у реорганизацији српске војске и да је припреми за заједничка ратна дејства против Турске. Али, услед инструкција које је канцелар преко конзула Андреја Николајевича Карцова слао у Београд, Никитин је послао врло неповољан извештај, у којем је тврдио да Русија у војном смислу ништа не може да очекује од

⁴ *Дневник генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина 1876–1878*, подг. Л. Г. Захарова, Москва, 2009, 145–148.

⁵ С. Рајић, *Спољна политика Србије (1868–1878) – између очекивања и реалности*, Београд, 2015, 491–492, 501–503, 508.

Србије. Цар је, после краћег двоумљења, прихватио мишљење свог канцелара.⁶ Недељу дана пошто је Никитин опозван, Русија закључује са Бечом Тајне будимпештанске конвенције и чини највеће уступке на Балкану у протеклих двадесет пет година када је у питању простор западног Балкана.⁷

Ривалство двеју струја унутар Русије продужено је и након објаве рата Турској априла месеца 1877. Зато је појава генерала Р. Фадејева у Београду у априлу изазвала забуну код кнеза и владе. Руско правителство је потврдило да он није у званичној мисији, да је на пропутовању ради теренских испитивања и да српска влада треба да се тако према њему и понаша. Молећи руског цара за помоћ, када је Србији било најтеже, кнез Милан Обреновић је обећао да ће убудуће следити само царева упутства и да се неће поводити за незваничним или полувзваничним саветима, као што је то учинио у лето 1876, када је мимо савета цара објавио Турској рат. И сада би кнез приступио уз Русију, али није смео да иде супротно јасним порукама званичних кругова да се држи по страни. После вишедневних сусрета са кнезом и Ристићем Фадејев је надлежне обавестио да је одлично дочекан и да та земља може бити драгоцен савезник, ако јој Русија помогне да се спреми за рат.⁸

Кнез и влада су саопштили Фадејеву да су спремни да се с Русијом боре против Турске, ако кнез добије такве заповести од самог цара. Не знајући шта се од ње очекује, а још горе, не знајући под којим се условима Србији исказује незванична понуда о војној сарадњи, кнез је одмах одлучио да то лично сазна од самог цара и да га посети у Плоештију.⁹ Било је неопходно уклонити забуне у порукама које су стизале кнезу од Игњатијева, с једне, те од Горчакова, с друге стране. Из Петрограда је саветовано да Србија „ништа провоцирајуће” не предузима и да заузме

⁶ Исто, 484–487.

⁷ *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996: dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama*, т. 1, (1876–1918), priredio M. Stojković, Beograd 1998, 59–60.

⁸ Л. В. Кузьмичева, *Сербо-русские отношения в период Восточного кризиса 1875–1878 гг.*, допуњени текст дисертације, одбрањене на Историјском факултету, Московски Државни универзитет М. В. Ломоносов, Москва 1986, рукопис.

⁹ Н. П. Игњатјев, *Походные письма 1877 года. Письма Е. Л. Игнатъевой с балканского театра военных действий*, подготовка текста, вступительная статья и комментарии В. М. Хевролиной, Москва 1999, 33. Игњатијев, стари Горчаковљев критичар, пише да канцелар више воли да одбаца Србе него да наљути Аустрију; опширније о Фадејевљевим извештајима из Србије код Л. В. Кузьмичева, *Сербо-русские отношения*.

став који неће узнемиравати ни Порту, ни Беч, а Игњатијев је, као и обично, пожуривао ствари.¹⁰

Кнез је у Плоеште пристигао 16. јуна 1877. Речено му је да се држи одбрамбеног положаја „за сада” и да се примакне руској војсци када пређе Дунав, али и да чува добре односе са Аустро-Угарском и да се према Дрини држи само дефанзивно. Цар је поверио кнезу и то да руска војска не може да улази на територију Србије. Кнез је био збуњен јер му је Горчаков, који је желео да се избегне прелаз руске војске преко Дунава и уопште кретање војске преко планине Балкан, говорио сасвим друго. То је Србију опет довело у немилост у којој је била у јесен 1876. године. Деловање руске дипломатије противно њеним војним плановима је све више долазило до изражаја, тврдио је министар војни Миљутин.¹¹ Кнез је то протумачио на следећи начин: „Хоће да нас формално не позову, а још мање да се на што обавезу, а дају ипак разумети и цар, и вел. књаз Никола... и ђенерал Игњатијев да желе да заратимо с Турском. А књаз Горчаков хоће да цео наш рад изгледа према другима као из нашег побуђења и од њих не изазиван.”¹²

Фадејев је Србију напустио још 8. маја 1877, јер није био по вољи царевеј браћи, Николају и Михаилу Николајевичу. Уживајући потпору министра војног и Мезенцева, успео је да не оде на Кавказ куда су га послали надлежни, већ је крај Руско-турског рата 31. јануара 1878, дочекао у Црној Гори као војни агент. За нас је битно да је, попут Игњатијева, Фадејев сматрао Горчаковљевом великом грешком одбацивање Срба, односно заједничке војне кампање у борби против Турака. Већ у августу 1877. имао је за то чврсте доказе. Дошло је до застоја руске војске код Плевне, турског утврђења одмах после румунске границе, недалеко од Никопоља. Ту се руска офанзива задржала четири и по месеца, од 20. јула до 10. децембра 1877. јер се Плевна није могла освојити ни јуришом, ни опсадом. Тај непланирани застој довео је до промене плана и до нових захтева према Србији, чија је помоћ била неопходна. Само до краја јула

¹⁰ Император је почетком маја писао свом брату Николају Николајевичу да Срби не треба да улазе у рат, јер би то имало негативан утицај на руско-аустријско пријатељство, *Русија и босанско-херцеговачки устанак 1875–1878*, Св. 3 (Руско-турски рат 1877), приредио Б. Павићевић, Титоград, 1988, 247, 253; Л. В. Кузьмичева, *Сербо-русские отношения*; С. Рајић, *нав. дело*, 512–513.

¹¹ *Походные письма*, 32, 39, 42, 131, 135; *Дневник генерал-фельдмаршала графа Дмитрия Алексеевича Милютина 1876–1878*, 239, 241–244.

¹² *Записи Јеврема Грујића. Књига трећа. (Друга влада Обреновића и турски ратови)*, Зборник за ИЈК, Прво одељење, књ. 9, Београд 1923 (даље: *Записи*, III) 293.

руски губици су износили једанаест хиљада војника. Горчакова су нападали и Руси, и Срби, оптужујући га да је главни кривац за одбацивање Србије, која је жртвована зарад пријатељства с Аустро-Угарском. Цар је захтевао да се Србија покрене одмах, најдаље за дванаест дана. Српска војска, међутим, није била спремна, а део новца који је тражен још у новембру 1876, стигао је тек у августу 1877. Србија је одмах кренула да набавља храну и провијант. Главнокомандујући руске војске на Дунаву велики кнез Николај Николајевич послао је кнезу пуковника Бобрикова са писмом, у којем каже да му је кооперација српске војске у „садањем” моменту нарочито корисна и да Бобриков треба да са лица места јави о потребама трупа кнеза Милана, те да са његовим министрима разради стратегијске мере које ће бити најцелисходније у заједничким операцијама.¹³ Из писма Фадејева Воронцеву сада сазнајемо да је Бобриков послат од великог кнеза лично, а не од Главног штаба, како би требало да буде. То је умногоме усложнило позицију Србије, јер је једног изасланика заменио други, који такође није имао највиша овлашћења. Фадејев експлицитно тврди да је српски кнез све време имао вољу и жељу да отпочне «прави рат», али да то може учинити једино уз договор и пристанак компетентних руских званичника.

Од великог су значаја и бројне друге појединости о којима Фадејев пише, јер појашњавају како је и по трећи пут ометена српско-руски војна сарадња у рану јесен, те је до ње дошло тек три и по месеца касније, половином децембра, када је генерал Бобриков разрадио ратни план за заједничко српско-руско ратовање, али изван граница Србије. Због толиког кашњења Руси су окривили Србе и након окончања рата изречено је много оптужби на њихов рачун. Из писма Фадејева се види да се радило о неодлучности руске стране, односно о константним настојањима канцелара да избегне удруживање руско-српских снага чиме би се, како је веровао, успокојила Аустро-Угарска.

Неусклађена дејства војних и цивилних власти у Русији, сучељеност ратних и антиратних ставова која је била присутна и у царској породици, упркос заједничким српско-руским интересима нанели су штете обема странама. Зависна од руске финансијске и војне помоћи Србија је била изложена ризику да предугим ишчекивањем пропусти шансу и доведе у питање најважније државне интересе. С друге стране, она је настојала да евентуалне ратне добитке осигура уз помоћ Русије, знајући добро да је Аустро-Угарска главни противник територијалног проширења Србије, као и напуштања њеног вазалног положаја према Турској.

¹³ *Записи*, III, 295–299; *Походные письма*, 164, 185.

* * *

Бухарест, 12 септембра 1877 г.
Многоуважаемый Граф Илларион Иванович

Уезжая из Петербурга, я обещал писать Вам, но при этом существовало предположение, что я явлюсь раньше Вас к театру действий. Случилось обратное. План, основанный на содействии Сербии для отдельной операции на западе и блокаде видинской армии был заторможен на 2 месяца старческим самолюбием кн. Горчакова,¹⁴ хвалившегося, что он приехал в Бухарест нарочно за тем, чтобы не допустить Сербию и Румынию до союза с нами; так что видинская армия имела достаточно времени явиться нанащ фланг и перепутать наши планы (оно может быть и к лучшему, так как вышло бы еще сквернее, если бы эта армия подступила к Систову в ту пору, когда мы перешли бы уже Балканы массой). Там временем я сидел у моря в Одессе, ожидая погоды. Получаю, наконец, телеграмму, что меня назначают на Кавказ. Отвечаю письмом, в котором излагаю подробно, что мы играем в австрийскую игру; что по получаемым мною из Сербии сведениям бездействие Княжества поведет к падению Милана¹⁵ и восстановлению Карагеоргиевича, т.е. австрийского чиновника на сербском престоле, который немедленно откроет свою границу австрийскому корпусу, а при этом условии нам нельзя будет и помышлять о занятии главных центров Болгарии, которые очутятся под тенью австрийских и союзных с ними сербских штыков (надобно сказать Вам, что Австрия обещает Сербии всякое расширение, лишь бы та приняла его из ее, а не из русских рук). На письмо получаю следующую телеграмму: “Отъезду вашему в Сербию нет более препятствий”. Еду в главную квартиру. Там на меня накидываются, зачем я не проехал в Сербию прямо, что прибытием в Белу я изобличаю официозность своего поручения. Объясняю: 1. что с выступлением Сербии на войну маленькие дети Аргентинской республики поймут, что она действует в соглашении с нами, и, стало быть, скрывать путь нельзя. 2. что руководить действиями сербов в связи с русской армией, не зная видов последней, может только пророк, каким

¹⁴ Александр Михайлович Горчаков (1798–1883), министр иностранных дел Русије (1856–1882), од 1867. државни канцелар.

¹⁵ Милан Обреновић (1854–1901), кнез (1868–1882) и краљ Србије (1882–1889).

я никогда не был, а потому прежде всего надо знать, чего хотят от меня и от сербовсоглашаются. Принимают также мой взгляд, что для турок чрезвычайно важно отвлекать нас от Константинопольского направления к западу, в страну без предметных пунктов и без всяких конечных пределов; что Осман-паша отступит на запад и, усилившись, может повторить еще несколько раз свое фланговое движение, по сю и по ту сторону Балкан, разрушая наши наступательные планы с таким же эффектом, как и в первый раз; что только одни сербы могут обрезать туркам простор действий на этом западном театре, воспроизведя против ^{турков} них ту же фланговую и тыловую операцию, которой последние могут поднимать нас. Ободренный таким единомыслием и названием прозорливца, которое дают мне за верный расчет сил (или лучше сказать – недостатка сих), представленный 3 месяца тому назад, и за сбывшееся предсказание о действии видинской армии, собираюсь поехать. Игнатъев предупреждает меня, что во время бывшего свидания Милану приказано не принимать к себе ни одного русского без письменного разрешения нашего правительства. Заявляю о том и по случаю в ответ, что на этот счет уже приняты меры. Еду. В Бухаресте, в доме генерального консула, устраивается для меня ловушка в виде свидания с канцлером. Знаменитый муж говорит что он сделал чудо, устранив Европу от вмешательства в Восточную войну в виде личного поединка России с Турцией, и не хочет ни под каким видом допустить союз с Румынией, Сербией и Грецией; что в главной квартире не умеют даже быть благодарными и сочиняют свою собственную политику, так что он теперь не иное что, как передаточное место; что через несколько дней он, однако же, сумеет разрушить это ковы и снова возьмет дело в свои руки. Сказано это при Жомини¹⁶ и Стюарте.¹⁷ Слышу от других, что канцлер уверяет каждого приезжего, особенно иностранца, в невозможности победить Турцию оружием и в поражениях, которые мы ежедневно терпим, вследствие того, что уклонились от его политики. Пропускаю слова эти мимо ушей, зная, что всякий старый попугай перепутывает под конец фразы, которым выучился в молодости. Приезжаю в Сербию, где я весной был принят с овацией, условился с Миланом взять на время войны звание начальника его главного штаба и в задаток получил ленту Такова. Сербы жмутся. Милан говорить, что личное мнение и желание его принадлежат мне, и что у него связаны руки ~~у него связаны~~ честным словом данным Государю, а на днях это слово снова подтверждено.

¹⁶ Александар Хенрихович Жомини (1814–1888), помічник и сарадник канцелара Горчакова у Міністарству иностраних дела, заговорник германско-аустријске спольнополитичке орјентације Русије.

¹⁷ Димитриј Теодорович СтUART, барон, руски дипломатски агент у Букурешту.

Министри говорят, что они никого не принимают для армии кроме меня, но что получая субсидию от русского правительства они не могут идти против его воли. Ничего не понимаю. Наконец Ристич¹⁸ говорит что они официально предупреждены против меня. Обращаюсь в ген. консульство которым временно правит секретар Ладыженский.¹⁹ Там мне показывают наконец телеграмму канцлера тщательно скрываемую от меня целую неделю, следующего содержания “Ген Фадеев явился в главную квартиру самовольно; не был удостоен он счастьем явиться Гос. Императору и хотя ему было объявлено что Его Величество²⁰ не имеет ничего против его путешествия в Сербию, но он едет туда частным лицом без всякого отношения из правительства”. Сербы, очень естетственно принимают эту телеграмму в том смысле что хотя против моего пребывания в Белграде и не должно принимать полицейских мер, но чтоб они отвергались иметьсо мною дело. В это время Цертелев²¹ без им[?] разумеется между моей особой и миллионом²² нельзя было колебаться ибо популярность моя в Сербии былабы еще значительна. Некоторыеминистри с митрополитом²³ приехали ко мне с вопросом: как поправить дело? Я сказал что дело может быть поправлено только прямым извещением их главной квартиры о чем я просил. Это извещение получается наконец от Мезенцова,²⁴ которому я писал словами Ломоносова, что я не хочу быть ничьим шутом даже Господа Бога моего и чтоб на мое место прислали кого хотят. Извещение гласило “Ignoraicomplètementdépêche, venezmesoir!” Деша эта потом обсуждалась в совете министров решившем что она не достаточно доказательна против ясной депеши канцлера (смешно, но ведь это происходит в царстве инфузорий, в Сербии). Между тем проживая там и поддерживая искренние отношение со всяким людом официальным и оппозиционным, я вижу ясно что без хозяина поставленного в Сербии от русского правительства, миллион сначала и ежемесячная субсидия,

¹⁸ Јован Ристић (1831–1899), српски министар иностраних дела 1876–1878.

¹⁹ Николај Николајевич Ладиженски, седамдесетих година 19. в. вршио дужности отправника послова, секретара, драгомана у руском конзулату у Београду.

²⁰ Александар II Николајевич Романов (1818–1881), руски император (1855–1881).

²¹ Алексеј Николајевич Цертелев, секретар руског посланства у Константинопољу.

²² У рукопису је вероватно учињена словна грешка, где стоји „миллионот“. Ради се заправо о милиону, односно обећаној суми за српску војску. Половину те суме Цертелев је понео за Београд августа месеца 1877.

²³ Српски митрополит Михаило, од 1868. и сам члан Словенског благотворног комитета, задужен за координацију акција комитета на Балкану.

²⁴ Николај Владимирович Мезенцов (1827–1878), генерал-ађутант, од 1876. главни начелник III одељења СЕИВК-а.

будут брошены в воду. По своему географическому положению Сербия могла бы принести нам большую пользу еслибы она выставила в данном направлении корпус войск тысяч в 30, по возможности регулированный и всем снабженный для насупательного похода; но сербы сами о себе об этом не станут заботиться. В этом конституционном клоповнике командование отрядами ~~войсками~~ не дается, а захватывается людьми политической партии, изатем, кто из них влиятельнее, тот и берет себе больше войска; кажется мне что сербская милиция останется и на этот раз милицией, хотя могло бы быть иначе, а распределение войск совершится на основании личных парламентских отношений; прибавьте, что эти парламентские полководцы вовсе не помышляют лично о серьезной войне, а потому каждый чем влиятельнее (и чем, следовательно, больше оттянул к себе войск), тем приискивает себе расположение безопаснее, менее подверженное встрече с неприятелем. Выйдет пуцанье по границам которое будет стоить нам дорого, но не отвлечит от нас ни единого неприятельского солдата. Нескольких батальонов по крепостям, да башибузуков окажется достаточным для турок против такого нападения. Милан желал бы серьезной войны, но он, разумеется, ничего не понимает. Исправить дело, как я сказал, может только русский хозяин, способный понять цели и средства сербской операции; он будет всемогущим, потому что народ сербский не считает ни во что свое случайное правительство и верит только в Царя, пользуясь своим авторитетом и официальной властью Милана, который хочет дел не срывает, он сделает все. Иначе из сербской войны, кроме компликации с Австрией, действительно ничего не выйдет. С этим понятием о деле я выехал из Белграда и встретился на пути с пол.[ковником] Бобриковым,²⁵ посланным агентом в Сербию уже не от главной квартиры, а от великого князя²⁶ лично. Приезжаю в Радоньцу.²⁷ На меня накидываются все, затем я испортил план показавшись на глаза Горчакову в Бухаресте и отвечая на его вопросы о сербском деле. Оправдываюсь тем что случилось это не преднамеренно и что я не был предупрежден о тождестве Горчакова и Андраши.²⁸ Мне открывают что он гораздо хуже Андрашии тут же

²⁵ Георгиј Иванович Бобриков (1840–1924) офицер у Генералном штабу, од 1876. код главнокомандујућег на Дунаву, великог кнеза Николаја Николајевича. О свом боравку у Србији оставио мемоарске записе.

²⁶ Николај Николајевич Романов (1831–1891), млађи брат цара Александра II.

²⁷ Сматрамо да се ради о селу Rádonya (рум. *Radimna*) у општини Пожежена, које данас припада округу Караш-Северин у Републици Румунији.

²⁸ Ђула Андраши (1823–1890) министар иностраних дела Аустро-Угарске (1871–1879).

доставляют черновой проект такой депеши в Сербию что ген. Фадеев действительно не имеет специальной миссии, но правительство полагает что этот просвященный офицер (setofficier éclairé) может быть очень полезен сербской армии. Я представляю что вдвоем с Бобриковым нас будет слишком много и что один плохой агентлучше двух хороших. Говорят, что Бобриков послан от вел. князя и что главная квартира не имеет на него никаких прав, хотя уверена наперед, что Бобриков человек не состоятельный и ничего не может сделать. Я прошу сказать Милану что он может сноситься через меня с военным министерством. Думают, что это было бы хорошо, но сделать этого нельзя, потому что обидится вел. князь, назначивший уже от себя агента. Объясняю, что таким образом и сербское содействие, и даваемая на него субсидия – все пропадает даром. Единодушно согласны что пропадает. Прошу бригаду, на место одного из убитых и выключенных за трусость против неприятеля. Оказывается, Николай Николаевич на реч обо мне Милютина и Мезенцова только замахал руками, а Михаил Николаевич²⁹ отвечал что там где он командует для меня нет места. Военный министрпредлагает мне условиться с Семекой о прикомандировании к отряду Веревкина, единственному состоящему вне власти двух главнокомандующих и собирающемуся брать Сулин (уже три месяца слышу разговоры о том, что Семека, Ганецкий и Веревкин, в виде индийской троицы собираются брать Сулин). Колеблюсь. В это время у Мезенцова, искренно старающегося поддержать меня срываетсяen haut lieu слово “Черногория”. Поэтому решено послать меня в Черногорию; хотя там есть так же официальный агент, но от военного министерства, а не от главнокомандующего, стало быть мы составим в итоге силу равнодействующую а не противодействующую. С Сербией же покончено на том, что пока кн. Горчаков в Бухаресте, в Сербии невозможен агент делающий что либо путное; министерство иностранных дел не допустить. Мои рассуждения о том что в Черногории делать решительно ничего, так как свое дело они знают гораздо лучше чем мы – наше, встречают общее одобрение. Но так [как] девать меня больше некуда, то меня отправляют в Черногорию. Спасибо и за то! Только все на мой же собственный счет.

ВотВам моя комическая одиссея.

Навсегда преданный Вам,

Р. Фадеев

²⁹ Михаил Николаевич Романов (1832–1909) четверти син цара Николаја I и најмлађи брат цара Александра II.

Suzana RAJIĆ

**ROSTISLAV FADEYEV ABOUT SERBO-RUSSIAN ALLIED
ACTION
IN THE WAR YEAR OF 1877**

Summary

The letter of Rostislav Andreyevich Fadeyev sent to Illarion Ivanovich Vorontsov on 12/24 September 1877 in Bucharest is valuable for the following reasons: 1) the possibility of Serbo-Russian actions against Turkey in 1877/78; 2) the background and consequences of the visit of Prince Milan Obrenović to Tsar Alexander II in Ploiesti in June 1877; 3) divided views in terms of alliance with Serbia in the Russian civilian and military circles, but also within various military instances; 4) Serbia's delay in renewing the war against Turkey by December 1877.

Fadeyev, like the Grand Duke Nikolai Nikolaevich, chief commander of the Danube Army, considered that Gorchakov for the sake of an agreement with Austria-Hungary unjustifiably dismissed Serbs, who were necessary and useful in the Russian struggle against the Turks. Already in August 1877, he had solid evidence for it, when the Russian offensive stopped for several months (July–December 1877) at Plevna – the Turkish fortress immediately after the Romanian border, near Nikopol. That event activated plans for joint Serbian-Russian actions and realism with delay, after Serbia declared war on Turkey, on 13 December 1877.

Keywords: Serbia, Russia, Serbian-Turkish war, R. A. Fadeyev, M. A. Gorchakov, Alexander II, Prince Milan Obrenović.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 24. 06. 2015.

Момир САМАРЦИЋ*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
Нови Сад

Сара САМАРЦИЋ*

Историјски архив Града Новог Сада

ЕЛАБОРАТИ БАРОНА ШВЕГЕЛА, МАРТ 1878.**

Апстракт: У време Берлинског конгреса Аустро-Угарска је била држава чији је став одлучујуће утицао на начин на који је на Конгресу решавано питање територијалног проширења Србије. Сматрамо да су у прецизирању поменутог става од посебног значаја елаборати барона Јохана фон Швегела, у којем је до изражаја дошла намера Министарства спољних послова Аустро-Угарске да тренутни положај Србије и балканску кризу искористи за осигурање дугорочних геостратешких привредних интереса Монархије на Балкану.

Кључне речи: Србија – Аустро-Угарска – Берлински конгрес – Источно питање.

Берлински конгрес представља у српској историографији једну од тема којој је у раздобљу дужем од века придаван изузетан значај, како у домену нових истраживања, тако и интерпретација његовог значаја у историји Србије и Срба у 19. веку.¹ Основна карактеристика пре свега

* momir.samardzic@gmail.com

* sara.samardi@yahoo.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ Оквире различитих могућности тумачења поставио је већ Јован Ристић, министар иностраних дела и представник Србије на Конгресу, у својој дипломатској историји

старијих, али и савременијих српских повесница прве половине 1878, наметнута пореклом историјских извора, јесте посматрање проблема из перспективе Србије и њених интереса или, у најбољем случају, из перспективе мање заинтересованих великих сила попут Француске или Велике Британије. Са друге стране, чињеница да је Аустро-Угарска била држава чији су интереси одлучујуће утицали на оквир територијалног проширења Србије на Берлинском конгресу, намеће неопходност фокусирања на политику суседне монархије према захтевима Србије и модалитете њеног дефинисања.

* * *

После пораза у ратовима са Пруском и Италијом и окретања према југоистоку, у војним круговима Двојне монархије били су све израженији ставови, присутни од педесетих година 19. века, о неопходности територијалног проширења на Балкану. Реч је била прво о неопходности заузимања далматинског залеђа, а потом и целокупне територије Босне и Херцеговине, уз разлоге који су се кретали од значаја који је далматинска обала добила за флоту после губитка Венеције до

Србије у време ратова 1875–1878, напоменувши на крају да би Србија као кнежевина могла, после одредаба прелиминарног мировног уговора у Сан Стефану, да буде задовољна одлукама Берлинског конгреса, али да се, „са гледишта опште Српскога“, може жалити за одлукама Санстефанског уговора имајући у виду одлуке Берлинског конгреса о Босни и Херцеговини (*Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, II, *Други рат*, Београд 1896, 249). Управо је Ристић својим историографским делом и богатом заоставштином на којој га је утемељио, у значајној мери дефинисао оквире тумачења предисторије одлучивања о територијалним претензијама Србије, да би их, када је реч о историјским изворима, обогатили *Записи Јеврема Грујића* (књ. 3, Београд 1923) и збирка историјских извора о политици Србије у првој половини 1878. (*Србија 1878: документи*, Београд 1978), те на њима, и даљем истраживању најчешће српских архива, утемељена дела српске историографије. Различитим интерпретацијама значаја Конгреса и његових одлука у савременој српској историографији највише пажње обратио је Радош Љушић, управо полазећи од наведене Ристићеве оцене (*Историја српске државности*, II, *Србија и Црна Гора: нововековне српске државе*, Нови Сад 2001, 151–152, напомена 21; *Српска државност 19. века*, Београд 2008, 171–172; *Српска историографија о Берлинском конгресу*, Српске студије II (2011) 261–276). У поменутим Љушићевим делима налази се и користан преглед српске библиографије о Берлинском конгресу.

опасности по опстанак Монархије у случају проширења Србије и Црне Горе на поменуте османске провинције.² На конференцији у јануару 1875. припајање Босне и Херцеговине дефинисано је као основни спољнополитички циљ у случају повољног развоја ситуације, а Дрина и Новопазарски санџак означени су као границе аустроугарске интересне сфере,³ да би, после избијања устанака у Херцеговини и Босни у лето 1875, споразумима у Рајхштату (јул 1876) и Будимпешти (јануар 1877) за територијалне аспирације био добијен и начелни пристанак Русије која се спремала за рат против Османског царства.

Аспирације Беча према суседним османским провинцијама нису биле непознате у Београду током „ратова за ослобођење и независност“, како је ратове 1876. и 1877–1878. између Србије и Османског царства окарактерисао Јован Ристић. Од времена првог рата 1876. у Београду су упозоравани на границе аустро-угарске интересне сфере,⁴ да би неуспешно завршио и Ристићев покушај у Бечу да издејствује пристанак за проширење границе ка Новој Вароши и Ђијлану.⁵ Аустроугарске дипломате биле су јасне – граница Србије није смела да пређе Копаоник.

Уз подразумевајући значај који су запоседање Босне и Херцеговине и контрола Новопазарског санџака, имали за аустроугарску дипломатију, оправдање које је коришћено приликом одбијања српских захтева – заштита стратешки значајне железничке линије Солун–Митровица – указује на суштинске геостратешке интересе Монархије у време Берлинског конгреса – осигурање дугорочних привредних интереса

² Francis R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866-1914*, London – Boston 1972, 70–73; Alexander Novotny, *Quellen und Studien zur Geschichte des Berliner Kongresses 1878*, I Band, Österreich, die Türkei und das Balkanproblem im Jahre des Berliner Kongresses, Graz – Köln 1957, 12–18.

³ У српској историографији на значај овог већања цара са Андрашијем и најзначајнијим званичницима војске у Монархији први је указао Мило Вукчевић (*О политици грофа Андрашија према нашем народу уочи источне кризе*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, свеска 13, књига V, свеска 3 (1933) 414–415), а у светској историографији, према нашим сазнањима, Михаило Д. Стојановић (*The Great Powers and the Balkans 1875-1878*, Cambridge 1939, 31–34). Данас је помињање конференције од 29. јануара 1875. саставни део свих дела о експанзионистичким плановима Монархије према Босни и Херцеговини.

⁴ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, Београд 1990, 313; Момир Самарџић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, Нови Сад 2006, 15, 31.

⁵ М. Самарџић, *нав. дело*, 36–37; Engelbert Deusch, *Balkanprobleme im Jahre 1878 im Licht der Österreichisch-Ungarischen Konsulatberichte*, Dissertation, Universität Wien, Wien 1961, 148–154.

чије остварење би у деценијама које долазе омогућило политички примат не само у Србији, већ и на Балкану. У белешкама уз једно од писама које је Франц Јозеф разменио са Александром II, Андраши је напоменуо да ће територијално проширење Србије бити условљено трговачким и економским уступцима који ће бити накнадно формулисани.⁶ Иако се у средишту и даље налазило запоседање Босне и Херцеговине, више није било речи само о остварењу програма из јануара 1875, већ у први план почетком 1878. долази конкретније формулисање стратешких привредних интереса на Балкану. У новој ситуацији, током пролећа 1878. аустроугарска дипломатија следила је двоструки циљ – онемогућити руску супрематију на Балкану сарадњом са осталим великим силама, а пре свега Великом Британијом, и, упоредо с тим, инсистирањем на руској опасности обезбедити пристанак великих сила на оправданост и остварење стратешких привредних интереса Монархије на Балкану.⁷

За дефинисање амбициозних циљева Монархије из домена привредне политике задужена је била Трговинско-политичка секција Министарства спољних послова, односно њен начелник барон Јозеф фон Швегел, Андрашијев близак сарадник са вишедеценијским искуством аустријског дипломате у Османском царству.⁸ Нови циљеви темељили су се на, у претходним деценијама, егзистирајућим трговачким интересима Монархије на Балкану, суштински повезаним са питањима изградње железничке мреже и регулисања пловидбе Дунавом. Наиме, у другој половини 19. века до изражаја су све више долазили структурални недостаци и неуједначеност привредног развоја различитих делова Монархије, стављајући је на привредној карти Европе, како наводи Дејвид Гуд, као „релативно економски заосталу“, својеврсну полупериферију

⁶ Franz-Josef Kos, *Die Politik österreich-ungarns während der Orientkrise 1874/5-1879: zum Verhältnis von politischer und militärischer Führung*, Köln – Wien 1984, 257. Писмо Франца Јозефа Александру II детаљно наводи већ Вертхајмер у тротомној Андрашијевој биографији (Eduard von Wertheimer, *Graf Julius Andrássy: sein Leben und seine Zeit nach ungedruckten Quellen*, III, Stuttgart 1913, 58–59), али не и белешке уз писмо у којима се, између осталог, говори и о условљавању Србије.

⁷ Emil Palotás, *Ziele und geschichtliche Realität: wirtschaftsbestrebungen österreich-ungarns auf dem Balkan zur Zeit des Berliner Kongresses im Jahre 1878*, Budapest 1980, 6–8.

⁸ Према речима Јована Ристића после њиховог првог сусрета у Бечу, био је „човек, који је потпуно посвећен у сва питања која се односе на Србију и у опште на источне ствари“. (Ј. Ристић, *нав. дело*, 176).

светског капиталистичког система.⁹ Балканско тржиште играло је седамдесетих година све већу улогу у спољнотрговинском билансу Монархије, посебно после краха бечке берзе 1873. и почетка економске кризе у Европи, односно после појаве на европском тржишту јефтиног прекоокеанског жита које негативно утиче на угарски извоз. Годишњи извештај Бечке трговачке коморе за 1875, у којем се говори да Монархија не треба да тражи будућност за своју индустрију извозом на Запад, већ да треба да се окрене ка Истоку,¹⁰ био је карактеристичан показатељ новог спољнотрговинског интереса као одговора на привредну кризу. Са друге стране, Монархија је деценијама била суочена са негативним трендовима у односу на британску и француску трговачку конкуренцију на Балкану услед инфраструктурних проблема – нерегулисаности Ђердапа и непостојања железничке везе са Османским царством.

Питање уређења и правног регулисања пловидбе Дунавом присутно је у европској дипломатији готово током целог XIX века. Његов основни садржај чинила је борба великих сила за економске, војне и политичке позиције на Дунаву и његовим обалама. Основни принципи режима пловидбе Дунавом формулисани су на Париском конгресу 1856, када је формирана привремена Европска дунавска комисија од представника Велике Британије, Француске, Русије, Хабзбуршке монархије, Пруске, Османског царства и Сардиније са задатком да изврши корекције речног тока од Исакче низводно, као и на ушћу, и на тај начин учини реку погоднијом за пловидбу. На Париској конференцији 1858. и Лондонској конференцији 1871. донете су одлуке о продужетку њеног рада, а њен најзначајнији резултат до Берлинског конгреса био је акт о пловидби из 1866, који ће током осамдесетих само бити прилагођен одредбама Берлинског уговора.¹¹ Међутим, упркос континуираним настојањима у контакту са прибрежним државама Србијом, Влашком и Молдавијом (касније Румунијом), дипломатија Монархије није успевала да реши најзначајније питање које би отворило ток Доњег Дунава њеној трговини – питање регулисања неометане пловидбе кроз Гвоздену капију, односно

⁹ David F. Good, *The Economic Rise of the Habsburg Empire, 1750-1914*, Berkeley – Los Angeles – London 1984, 237–241; Iván T. Berend, György Ránki, *Evropska periferija i industrijalizacija 1780–1914*, Zagreb 1996, на више места.

¹⁰ E. Palotás, *нав. дело*, 16–18.

¹¹ Елена Стателова, *Дипломатијата на Княжество България 1879-1886*, София 1978, 20–21; Александар Раствоић, *Велика Британија и Србија (1878–1889)*, Београд 2000, 180–181; М. Тодоровић, *Међународно-правни положај Дунава*, Београд 1910, 6–7.

Ђердап.¹² Пред Берлински конгрес ово питање је постало посебно актуелно, јер је припајањем Бесарабије Русија изашла на најсевернији рукавац делте Дунава и тиме постала подунавска држава, са могућношћу да се потенцијално меша у сва питања регулисања пловидбе на целокупном току реке.

Проблеме са којима се суочавала на Дунаву, аустријска трговина покушавала је до рата са Пруском да реши железничким повезивањем са Доњим Дунавом преко румунских кнежевина.¹³ Покушај је остао без успеха, док су, слично као и у случају регулисања делте Дунава, Британци изградњом железничких линија Чернавода–Кистенца и Рушчук–Варна повезали Црно море и Доњи Дунав и отворили румунско тржиште за извоз жита и увоз индустријских производа.¹⁴ После пораза 1866, избора члана пруске династије Хоенцолерн на румунски престо, те Нагодбе 1867. са Мађарима којом су инфраструктурни пројекти постали унутрашње питање угарског дела Монархије, Министарство спољних послова у Бечу окренуло се ка железничком повезивању са Османским царством прво преко Босне, да би избегло утицај Пеште, а потом, под притиском из Пеште, коначно повезивању са османским железницама преко Београда.¹⁵ Подршка аустроугарског Министарства спољних послова барону Морицу Хиршу, који је 1869. потписао уговор са Портом о изградњи трансбалканске железнице, није до 1878. дала задовољавајуће резултате. На главној траси биле су довршене и отворене за саобраћај само линије Истанбул–Белово и Солун–Митровица, отварајући додатно балканску унутрашњост продору британског и француског извоза, док су аустријске и угарске линије и даље остајале без споја са османским железницама.¹⁶

¹² Проблем регулисања Ђердапа био је присутан у односима Србије и Монархије од тридесетих година. (Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и питање слободне пловидбе Ђердапом*, у: Васа Чубриловић (ур.), *Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове*, Београд 1983, 349–356.)

¹³ Walter Rechberger, *Zur Geschichte der Orientbahnen: Österreichische Eisenbahnpolitik auf dem Balkan*, Österreichische Osthefte 5 (1960) 348–350; G. Rosegger, J. H. Jensen, *Transylvanian Railways and Access to the Lower Danube 1856–1914*, East European Quarterly XXIX, 4 (January 1996) 428–429; Dževad Juzbašić, *Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kállayeve ere*, Sarajevo 1974, 7–8.

¹⁴ G. Rosegger, J. H. Jensen, *British Railway Builders along the Lower Danube 1856–1869*, The Slavonic and East European Review, Volume XLVI, Number 106 (January 1968) 106–119.

¹⁵ W. Rechberger, *нав. дело*, 350–351.

¹⁶ Kurt Grunwald, *Türkenhirsch: A Study of Baron Maurice de Hirsch, Entrepreneur and Philanthropist*, Jerusalem 1966, 31–39; W. Rechberger, *нав. дело*, 352–354.

Комплексни циљеви са којима је Монархија намеравала да иступи на будућем међународном скупу требало је управо да реше наведене препреке њеној привредној експанзији. На саветовању са министрима трговине оба дела Монархије 26–27. марта 1878, иницираном од стране аустријске владе, вероватно услед узнемирености бечких индустријских кругова који су подстицали писање штампе о неопходности заштите привредних интереса Монархије на Истоку,¹⁷ као представник Министарства спољних послова барон Швегел представио је три елабората о модалитетима решавања наведених проблема, којима су суштински дефинисани циљеви Монархије на Берлинском конгресу.¹⁸

Укратко, у првој групи питања, о трговачким односима и капитулацијама, било је предвиђено да Монархија захтева остајање на снази трговинског уговора од 1862. са Османским царством, као и система капитулација, све до потписивања посебних уговора са новим државним творевинама, уз напомену да је „регулисање трговинско-политичких и других веза са Босном и Херцеговином, као и са Србијом и Црном Гором, одређено посебним обзирима“. У дунавском питању као основни циљ постављено је контролисање деонице низводно од Ђердапа, значајно због чињенице да је Русија постала подунавска држава, и спречавање било чијег утицаја узводно, док би регулисање Ђердапа припало искључиво Монархији. Трећи и најобимнији елаборат дефинисао је интересе у железничком питању, инсистирајући на што скоријем успостављању везе са постојећим османским линијама, али и контроли експлоатације, уз подразумевајуће водећу улогу Аустро-Угарске као најзаинтересованије велике силе која би од будућег међународног конгреса требало да добије и ову врсту мандата. И површно поређење елабората са Берлинским уговором и аустро-српском конвенцијом јасно указује на њихову компатибилност.

Иако до почетка Конгреса, па ни после њега, није постигнута сагласност око предложених циљева између представника оба дела Монархије,¹⁹ ставови изнети у елаборатима представљали су основу делатности аустроугарских дипломата на Конгресу, али и, што је за српску историографију посебно значајно, полазиште у преговорима са српским представником Јованом Ристићем приликом његове посете Бечу у мају и током Конгреса у Берлину, чинећи основу аустро-српске конвенције од 8.

¹⁷ E. Palotás, *нав. дело*, 9–11.

¹⁸ Министар спољних послова Аустро-Угарске Ђула Андраши председнику угарске владе Калману Тиси, Беч 5. априла 1878, Magyar Országos Levéltár, K-26 – Miniszterelnökségi Levéltár, 1878/606.

¹⁹ E. Palotás, *нав. дело*, 16–20.

јула 1878. Главни преговарач о овим темама са Ристићем како у Бечу, тако и у Берлину, као и потписник конвенције, био је управо барон Швегел.²⁰ Међутим, српска историографија није посветила значајнију пажњу модалитетима формулисања захтева са којима је дипломатија Монархије изашла пред Ристића. Елаборати о три најзначајнија питања – трговини, пловидби Дунавом и железници, које је на саветовању министара трговине 26–27. марта 1878. представио барон Швегел, представљали су њихову основу. Пронашли смо их у грађи пруског посланства Министарства спољних послова Аустро-Угарске везаној за Берлински конгрес,²¹ као и у фонду председника угарске владе (К-26) Мађарског државног архива.²²

У наставку доносимо текстове елабората у целини, у оригиналу, без прилагођавања правопису савременог немачког језика, и у преводу:

Оригинал:

HANDELSVERTRÄGE UND CAPITULATIONEN

In dieser Beziehung wäre daran festzuhalten, dass die Bestimmungen der mit der Türkei im Jahre 1862 abgeschlossenen Handelsverträge, sowie alle Rechte und Vortheile, die Handel und Verkehr in der Türkei in Gemässheit älterer Abmachungen und kraft Herkommens und geschäftlicher Usancen geniessen, nicht nur in den unmittelbar der Pforte unterworfenen Ländern, sondern auch auf jenen Gebieten, die ihr in Zukunft eventuell nur mittelbar unterstehen werden, für die Dauer des Handelsvertrages unverändert in Wirksamkeit bleiben sollen. Namentlich wäre hervorzuheben, dass der Handel und Verkehr in allen diesen Ländern durch keinerlei neue Monopolen und Privilegien, welcher Art immer, beschränkt und ohne Zustimmung der beteiligten fremden Staaten durch keinerlei neue Steuern und Gebühren erschwert werden dürfe. Im Allgemeinen wäre dabei der Grundsatz zu wahren, dass keinem Staate Begünstigungen zugestanden werden sollen, die nicht auch jeder dritte Staat nach dem Rechte der Meistbegünstigungen für sich zu reclamieren berechtigt

²⁰ J. Ристић, *нав. дело*, 159–180, 243–249.

²¹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv, III - Preußen, Karton 115–118: Akten und Protokolle des Berliner Kongresses (1878).

²² MOL, K-26 – Miniszterelnökségi Levéltár, 1878/606.

wäre. Ebenso dürfte auch der Schifffahrtsverkehr in den verschiedenen Häfen dieser Länder, insbesondere mit Rücksicht auf die Cabotage, weder durch neue Abgaben belastet, noch überhaupt in irgend einer Weise eingeschränkt und behindert werden. Sollten in den mittelbaren Besitzungen der Pforte die Zölle in eigener Verwaltung der einzelnen Landestheile eingehoben werden, so wäre vertragsmässig festzusetzen, dass der Transitverkehr durch diese Gebiete beim Ein- und Austritte mit keinerlei Abgaben, seien es Zölle oder andere Gebühren, welcher Art immer, belastet und überhaupt in keinerlei Weise erschwert werden dürfe.

In gleicher Weise sollen sowohl in den mittelbaren, als in den unmittelbaren Besitzungen der Pforte die bestehenden Abmachungen über die Ausübung der Consular-Gerichtsbarkeit und den Schutz der eigenen Unterthanen, sowie alle Prärogative in Cultusangelegenheiten und in Betreff der kirchlichen, Unterrichts- und humanitären Institutionen insolange unverändert und in ihrem vollsten Umfange anerkannt und respectirt bleiben, als über diese Punkte zwischen den betheiligten Regierungen nicht etwa besondere neue Abmachungen getroffen werden.

Ohne Zustimmung der österreichisch - ungarischen Regierung sollen die k. und k. Postanstalten in der Türkei, und zwar sowohl in den unmittelbaren als den mittelbaren Besitzungen der Pforte, in der Ausübung ihres Dienstes nicht nur in keinerlei Weise behindert werden, sondern denselben auch wie bisher alle Verkehrsmittel zur entsprechenden Benützung zugänglich bleiben.

Die Besitzer der zur Cotirung an der Wiener Börse zugelassenen Türkenlose, so wie der neunpercentigen ottomanischen Schatzbons von 1872 sollen bei der Regelung der türkischen Staatsschuld eine entsprechende Berücksichtigung finden, ebenso wie die von der Monarchie bestrittenen Auslagen für die Flüchtlinge aus Bosnien und der Herzegowina reclamirt und eventuell im Compensationswege verwerthet werden sollen.

Die Regelung der handelspolitischen und anderweitigen Beziehungen zu Bosnien und der Herzegowina, sowie zu Serbien und Montenegro, werden durch besondere Rücksichten bestimmt und finden die angedeuteten Grundsätze allein auf die Neugestaltung dieser Länder keine Anwendung.

DONAU-FRAGE

In dieser Angelegenheit muss die Aufmerksamkeit Oesterreich-Ungarn's hauptsächlich darauf gerichtet bleiben, dass der freie Schifffahrtsverkehr auf der untern Donau, vom Eisernen Thore abwärts in keinerlei Weise gehindert, und dass zugleich jede Abmachung vermieden

werde, aus welcher eine fremde Einflussnahme auf das Stromgebiet der Donau oberhalb des Eisernen Thores abgeleitet werden könnte. Zu diesem Behufe dürfte es sich empfehlen, die Neutralisierung der Donau vom Eisernen Thore abwärts dahin anzustreben, dass dieser Theil des Stromes für alle Zeiten als neutrales Gebiet erklärt werde, auf welchem keinerlei Kriegsschiffe verkehren und keinerlei militärische Operationen stattfinden dürfen. Die Neutralisierung hätte sich nicht nur auf das Flussbeet, sondern auch auf alle Inseln in der Donau vom Eisernen Thore abwärts mit Einschluss der Schlangeninseln an der Mündung zu erstrecken und wären in die Neutralität auch die beiden Donau-Ufer in einer Breite von acht Kilometern zu beiden Seiten des Stromes einzubeziehen. In Folge dessen wären alle Befestigungen längs der Donau und innerhalb dieses neutralen Territoriums zu schleifen und für die Zukunft Anlagen fortificatorischer Werke jeder Art innerhalb des bezeichneten Rayons untersagt.

Die durch die bestehenden Verträge für die Etablissements, Werke und Beamten der europäischen Donau-Commission gewährleistete besondere Neutralität, soll in ihrem vollen Umfange aufrecht erhalten bleiben; ebenso soll durch die neuen Abmachungen das Recht der Signatar-Mächte des Pariser Vertrages, an der Donau-Mündung eine bestimmte Anzahl von Stationsschiffen zu unterhalten, nicht alterirt, sondern in dieser Beziehung nur daran festgehalten werden, dass diese Schiffe nicht über Galatz hinauffahren dürfen. Den Uferstaaten Rumänien und Bulgarien soll das Recht eingeräumt werden, eine bestimmte Anzahl von Wachtschiffen lediglich zum Zwecke der Aufrechthaltung der polizeilichen Ordnung und Sicherheit in ihrem Stromgebiete zu halten und verkehren zu lassen.

Sollte die vorgeschlagene Neutralisierung der untern Donau besonderen Schwierigkeiten begegnen, oder nur um den Preis zu erreichen sein, dass dieselbe auch für irgend eine Strecke oberhalb des Eisernen Thores zugestanden werde, so wäre von dieser Forderung abzustehen und nur an der Freiheit des Schiffahrtsverkehrs, wie er gegenwärtig besteht, festzuhalten.

Die bestehende internationale europäische Donau-Commission soll mit allen Rechten, die sie gegenwärtig genießt, und in ihrem heutigen Wirkungskreise auf unbestimmte Zeit, auch über das Jahr 1883 hinaus, aufrechterhalten und die Activirung der Uferstaaten-Commission eventuell späteren Vereinbarungen vorbehalten bleiben. Die internationale europäische Donau-Commission soll in der Ausübung ihrer Functionen von der Territorialhoheit des Staates, in dessen Bereich das Stromgebiet der Donau von Isaktscha abwärts fällt, vollkommen unabhängig constituirt werden; sie soll ihr eigenes Signal als Abzeichen auf ihren Schiffen und Etablissements führen und alle in ihrem Dienste stehenden Functionäre ohne Ausnahme selbst ernennen und bezahlen.

Die finanziellen Verpflichtungen der europäischen Donau-Commission sollen entsprechend geregelt und das Organisationsstatut der Commission im Hinblick auf die neuen Abmachungen und mit Berücksichtigung verschiedener Mängel, die sich in den letzten Jahren herausgestellt haben, einer Revision unterzogen werden. Neben den Staaten, die bisher in der Commission vertreten waren, soll auch ein Delegierter Rumänien's zur Vertretung zugelassen werden.

Die Uferstaaten der Donau unterhalb des Eisernen Thores hätten sich zu verpflichten, die Schiffsfahrtsordnung und Strompolizei in ihren Gewässern genau nach den Reglements zu handhaben, die für die Strecke von Isaktscha abwärts und bis zur Mündung ins Meer durch die internationale europäische Donau-Commission festgesetzt werden; sie hätten ein gemeinsames Inspectorat zu bestellen, das mit der Ueberwachung der genauen Durchführung aller dieser Vorschriften betraut und an dem die internationale europäische Donau-Commission durch Vermittlung eines ihrer Delegirten betheiligt wird. Keine besonderen Abgaben dürfen den Handelsverkehr in den Donau-Häfen unterhalb des Eisernen Thores zu Gunsten des Landverkehrs beeinträchtigen. Alle erworbenen Rechte der bestehenden Schiffsahrtsgesellschaften sollen respectirt, aber keinerlei besondere Rechte und Vortheile einem Privat- oder Staatsunternehmer zum Nachtheile anderer eingeräumt werden. Von Rumänien müsste bei diesem Anlasse die Regelung der von der österreichischen Donau-Dampfschiffahrt unrechtmässig eingehobenen Ankergebühren beansprucht werden.

Die durch den Londoner Vertrag vom Jahre 1871 den Ufermächten Oesterreich-Ungarn und der Türkei übertragene Aufgabe der Beseitigung der Stromhindernisse am Eisernen Thore und an den Katarakten oberhalb Orsova, soll nunmehr Oesterreich-Ungarn im Sinne des Londoner Vertrags allein durchzuführen haben. Serbien und Rumänien hätten sich zu verpflichten, Oesterreich-Ungarn bei der Durchführung dieser Aufgabe die zeitweilige Benützung der entsprechenden Uferstrecken einzuräumen, sowie überhaupt alle Erleichterungen zuzugestehen, auf die es, ohne besondere materielle Opfer von ihnen zu beanspruchen, im Interesse der technischen Ausführung dieses Werkes zu reflectiren in die Lage kommen sollte.

Die Festungswerke von Ada-Kalé sollen von Oesterreich-Ungarn geschleift und diese Donau-Insel sammt dem am linken Ufer gegenüber liegenden neutralen Terrain Oesterreich-Ungarn einverleibt werden.

EISENBAHN-FRAGE

Auf dem Gebiete des Eisenbahnwesens stehen im Oriente für Oesterreich-Ungarn heute in Frage:

1. Der Ausbau der Haupt-Orientbahn von Semlin-Belgrad über Niš nach Constantinopel und Dedeagatsch einerseits, und nach Salonich andererseits;

2. der Ausbau des bosnischen Eisenbahnnetzes mit den Ausgangspunkten von Novi und Schamatz nach Serajevo und von dort zum Anschlusse an das rumelische Netz bis Mitrovitz; und

3. der Ausbau und Anschluss der rumänischen Verbindungslinien über Predeal und Vercierova an die ungarischen Bahnen.

Der Ausbau dieser Linien, bezüglich welcher zum grössten Theile bereits internationale Abmachungen bestehen, sowie die Sicherstellung eines entsprechenden internationalen Verkehrs auf diesen Bahnen, ohne welchen die erworbenen Rechte ohne Werth erscheinen, bilden ein so hervorragendes österreichisch-ungarisches Interesse, dass die Anerkennung einer jeden staatlichen Neugestaltung und territorialen Aenderung auf der Balkan-Halbinsel von Oesterreich-Ungarn nur unter der Bedingung der Annahme und praktischen Sicherstellung seiner Forderungen bezüglich der hier vorliegenden Hauptfragen zugestanden werden sollte.

Hinsichtlich der Hauptbahn von Semlin-Belgrad nach Constantinopel, Dedeagatsch und Salonich wären im Wesentlichen folgende Gesichtspunkte ins Auge zu fassen:

1. Der Ausbau einer von Semlin über Belgrad ausgehenden und durch Serbien zu führenden Eisenbahnlinie nach Niš und von diesem Punkte aus einerseits über Sofia bis Bellova zum Anschlusse an die bestehenden Linien von Bellova-Adrianopel-Constantinopel und Adrianopel-Dedeagatsch, und anderseits von Niš in der Richtung nach Priština zum Anschlusse an die Linie Mitrovitz-Salonich, muss durch bindende Abmachungen zwischen den beteiligten Regierungen definitiv geregelt werden. Diese Bahnen müssen in einer dem internationalen Verkehre entsprechenden Weise längstens in drei Jahren ausgebaut und in Betrieb gesetzt und die Mittel zur Ausführung des Baues durch geeignete Vorkehrungen sofort sichergestellt werden. Ueber den Anschluss der Linien zwischen den beteiligten Staaten und Ländergebieten sollen die erforderlichen Verträge sofort abgeschlossen werden.

2. Der Betrieb aller dieser Linien muss ein einheitlicher bleiben und ist der bestehenden Betriebsgesellschaft der ottomanischen Bahnen für die Dauer von fünfzig Jahren, von der Betriebseröffnung auf allen Linien an gerechnet, durch ein Uebereinkommen zwischen den beteiligten Regierungen und der gedachten Betriebsgesellschaft zu garantiren. Die Bedingungen dieses Betriebes sollen gleichzeitig geregelt werden.

3. Durch ein Uebereinkommen der beteiligten Regierungen wird als oberste Aufsichtsbehörde und leitendes Organ in allen, den Betrieb dieser

Linien betreffenden Angelegenheiten eine permanente Commission in Wien eingesetzt, in welcher Oesterreich-Ungarn und alle beteiligten Staaten durch Delegirte vertreten sein sollen. Dieser Commission wird zugleich die Ueberwachung des Ausbaues der in Frage stehenden Anschlusslinien übertragen werden.

Zur Durchführung dieser principiellen Bestimmungen sollten vor Anerkennung einer jeden Neugestaltung Specialdelegirte der beteiligten Regierungen die erforderlichen Vereinbarungen über den Ausbau, den Anschluss und Betrieb aller dieser Bahnen sowohl untereinander, als mit der Betriebsgesellschaft und den eventuellen Bauconcessionären vorzubereiten haben, damit die entsprechenden Verträge gleichzeitig mit allen übrigen Abmachungen definitiv abgeschlossen werden können. Für jene Ländergebiete der Pforte, die in Zukunft unter ihrer unmittelbaren oder suzeränen Herrschaft eine autonome Administration erhalten sollen, hätte die Pforte unter Mitwirkung von Oesterreich-Ungarn und eventuell auch von Russland als vertragschliessender Theil zu interveniren. Angesichts des durch diese Specialdelegirten zu bewältigenden umfangreichen Materiales würde es sich empfehlen, die Wahl dieser Delegirten und die Eröffnung der proponierten Verhandlungen bei Zeiten ins Auge zu fassen.

Neben diesen principiellen Forderungen wird die österreichisch-ungarische Regierung auch für alle bisher erworbenen Rechte und Ansprüche der bestehenden Betriebsgesellschaft der ottomanischen Bahnen und insbesondere dafür einzutreten haben, dass diese Rechte allorts auch von jenen Administrationen, die eventuell als Rechtsnachfolgerinnen der Türkei sich constituiren, vollständig anerkannt und respectirt werden. Es muss darauf bestanden werden, dass sich die Pforte mit der Gesellschaft über alle schwebenden Differenzen auseinandersetze und dass dieselben geregelt werden, so zwar, dass, wenn diese Differenzen nicht binnen einer bestimmten Frist gütlich beglichen werden können, ein im Voraus zu bestimmendes Schiedsgericht nach Ablauf dieser Frist inappellabel darüber zu entscheiden hätte.

Falls ein europäischer Congress über die Regelung der orientalischen Angelegenheiten zu entscheiden haben wird, könnte seiner Erwägung anheimgestellt werden, dass der rasche Ausbau des Eisenbahnnetzes der Balkan-Halbinsel und ein entsprechender Betrieb desselben am besten geeignet erscheinen, in diesen Ländern geordnete Zustände und die nothwendige wirtschaftliche Entwicklung anzubahnen und zu fördern;

dass an der Lösung dieser Frage aus diesem Grunde und vom Standpunkte civilisatorischer Bestrebungen alle Mächte gleichmässig beteiligt seien;

dass dieses Resultat, wie die Erfahrung lehrt, von der Initiative der beteiligten Länder nicht zu erwarten und nur durch die thätige und

ununterbrochene Mitwirkung einer der europäischen Grossmächte zu erreichen sei;

und dass Oesterreich-Ungarn durch seine Lage in erster Linie berufen erscheine, bei der Lösung dieser Frage in hervorragender Weise mitzuwirken.

Durch diese Erwägungen geleitet, wäre der europäische Congress zu bestimmen, die Erklärung abzugeben, dass Oesterreich-Ungarn die Aufgabe zufalle:

1. den Ausbau der betreffenden Eisenbahnlinien in Serbien, Bulgarien und in der Türkei im Einvernehmen mit den beteiligten Staaten sicher zu stellen,
- und 2. eine entsprechende Organisation zum Zwecke des geregelten Betriebes dieses orientalischen Bahnnetzes einzurichten. Zu diesem Behufe könnte dem Congresse das folgende *Programm* zur genehmigenden Kenntnissnahme unterbreitet werden:

Die österreichische Betriebsgesellschaft der ottomanischen Bahnen constituirt sich als *Compagnie générale des chemins de fer de l'Europe orientale* zu einer Finanz- und Industriegesellschaft mit dem Sitze in Wien. Diese Gesellschaft stellt sich zur Aufgabe:

1. den Ausbau der projectirten Anschlussbahnen in der europäischen Türkei, in Bulgarien, Serbien u.s.w.;
2. den Betrieb dieser Bahnen;
3. eventuell auch die Uebernahme des Post- und Telegraphendienstes, sowie die Verwaltung anderer öffentlicher Dienstzweige, wie des Tabak- und Salzmonopoles, der Einhebung der Zölle u. dgl., für Rechnung der betreffenden Staaten und kraft besonderer Abmachungen, welche diese Staaten mit ihr treffen wollen.

Diese Compagnie wird den beteiligten Regierungen in der kürzesten Zeit die Pläne der auszubauenden Eisenbahnen und zugleich ihre Vorschläge bezüglich der Concessionsbedingungen und der finanziellen Mittel der Durchführung unterbreiten. Falls diese Regierungen binnen einer bestimmten Frist die erforderlichen Vorkehrungen zur Durchführung des Ausbaues der Bahnen zu treffen nicht im Stande sind, wird die österreichisch-ungarische Regierung ermächtigt, die Durchführung dieser Aufgabe zu übernehmen. Für diesen Fall wird ihr zur Erleichterung des Ausbaues von den betreffenden Ländern die unentgeltliche Erwerbung aller erforderlichen Grundstücke und die freie Benützung gewisser Baumaterialien zugesichert und zugleich zur Sicherstellung der mit der Durchführung dieser Aufgabe verbundenen Opfer oder zur Aufstellung der entsprechenden Garantien von der betreffenden Regierung im Vorhinein das Recht eingeräumt, sich durch die Einhebung der Zölle an den Einbruchstationen der Bahnen, sowie an den Ausgangspunkten derselben und in den Seehäfen für die gebrachten Opfer zu entschädigen oder in diesen Zöllen die Mittel zur Bestellung der erforderlichen Garantien zu suchen.

Es soll eine internationale Commission aus den Delegirten der beteiligten Regierungen und unter dem Vorsitze Oesterreich-Ungarn's in Wien eingesetzt und mit der Aufgabe betraut werden, diese Regierungen gegenüber der genannten Compagnie zu vertreten und speciell mit Bezug auf den Ausbau und den Betrieb der Bahnen alle Rechte auszuüben, welche sonst den Staatsorganen als leitende und Aufsichtsbehörden zustehen. In diesen Wirkungskreis fallen: die Prüfung der Bauprojekte und der Concessionsbedingungen, alle Fragen, die sich auf die Bahntarife und Fahrordnungen beziehen, sowie die polizeiliche und administrative Ueberwachung des Bahnbetriebes überhaupt. Insoferne die Compagnie auch mit der Verwaltung anderer öffentlicher Dienstzweige betraut wird, tritt sie hiedurch zu den beteiligten Regierungen in ein besonderes Verhältniss, das durch specielle Abmachungen geregelt wird.

Die General-Direction der Compagnie, sowie die oberste Leitung des commerciellen Dienstes dieser Unternehmung wird ihren Sitz in Wien haben. Commerzielle Agenturen, mit ausgedehnten Vollmächten versehen, sollen in Constantinopel, Belgrad, Salonich und in Bulgarien eingesetzt und mit der Aufgabe betraut werden, auf die Entwicklung und Leitung des Verkehrs fördernd einzuwirken. Der Localverkehr der einzelnen Länder wird durch die Einsetzung von localen Betriebs-Directionen an den entsprechenden Orten gebührend berücksichtigt werden.

Die Beziehungen zwischen der bestehenden Betriebsgesellschaft der ottomanischen Bahnen und dem neuen Unternehmer werden mit Zustimmung der Pforte geregelt und die Rechte der ersten sowie ihr Materiale auf die *Compagnie des chemins de fer de l'Europe orientale* übertragen werden.

Neben diesem Programme wäre zugleich daran festzuhalten, dass die für Oesterreich-Ungarn wichtigste Communicationslinie von Belgrad über Niš nach Salonich an keiner Stelle durch den eventuell neu zu creirenden bulgarischen Staat weder begrenzt noch durchschnitten werde, so dass die äusserste Westgrenze Bulgarien's das rechte Ufer der Morava und die Wasserscheide zwischen dem Wardar- und Struma-Thale in keinem Falle überschreiten dürfe.

Hinsichtlich des bosnischen Bahnnetzes wäre anzustreben, dass die Durchführung des ganzen Projectes im Anschlusse an die Bahnen der Monarchie mit den Ausgangspunkten von Novi und Schamatz (Novigrad) bis Bussowetz, und von dort einerseits über Serajevo nach Mitrovitz zum Anschlusse an die rumelische Bahn, und anderseits über Skoplje und Mostar bis zur Narenta-Mündung für Bosnien im Principe wenigstens vollkommen sichergestellt und die erforderlichen Anschlüsse vertragsmässig festgesetzt werden. Zugleich erscheint es nothwendig, daran festzuhalten, dass die

Landzunge zwischen Serbien und Montenegro, durch welche die Bahn zum Anschlusse bei Mitrovitzka geführt werden soll, mit Einschluss des Sandschaks von Novi-Bazar von der Verwaltung Bosniens und der Herzegowina nicht abgetrennt und die Sicherheit des Bahnbetriebes auf diesem Wege durch ein Vorrücken der Grenzen dieser Nachbarländer in keinerlei Weise gefährdet werde.

In Betreff der rumänischen Bahnen endlich wäre auf der Durchführung der abgeschlossenen Convention, beziehungsweise auf der Schadloshaltung des verzögerten Ausbaues, insoweit er nicht gerechtfertigt erscheint, zu bestehen.

Превод са немачког:

ТРГОВИНСКИ УГОВОРИ И КАПИТУЛАЦИЈЕ

У вези са овим би требало инсистирати на томе да одредбе трговинских уговора склопљених са Турском 1862. године, као и сва права и предности које уживају трговина и саобраћај у Турској у складу са старијим споразумима и према пореклу и пословним обичајима, остану на снази непромењене за време трајања трговинског уговора не само у земљама непосредно потчињеним Порти, већ и у оним областима које ће јој у будућности евентуално само посредно бити потчињене. Нарочито би требало истаћи да трговина и саобраћај у свим овим земљама не смеју да буду ограничени никаквим новим монополина и привилегијама, било које врсте, нити отежани било каквим новим порезима и таксама без сагласности страних држава уговорница. Генерално, требало би при томе сачувати начело да се ниједној држави не признају повластице коју ни свака трећа држава не би била овлашћена да тражи за себе, према праву о највећем овлашћењу. Исто тако и бродски саобраћај у различитим лукама ових земаља, посебно с обзиром на каботажу, не би смео да буде оптерећен ни новим давањима ни уопште да буде ограничен и спречен на било који начин. Ако би се у посредним поседима Порте укинуле царине у сопственој управи појединих делова земље, требало би уговором утврдити да транзитни саобраћај кроз ове области приликом уласка и изласка не би смео да буде оптерећен било каквим давањима, било да су то царине или друге таксе, било које врсте, и уопште отежан на било који начин.

На исти начин треба, како у посредним, тако и непосредним поседима Порте, да остану непромењени и у свом пуном обиму признати

и поштовани постојећи споразуми о извршењу конзуларне судске власти и заштити властитих поданика, као и сви прерогативи у питањима вере и у вези са црквеним, школским и хуманитарним институцијама све док се о овим тачкама не постигну нови посебни споразуми између влада потписница.

Без сагласности аустроугарске владе ц.к. поштанске службе у Турској, и то како у непосредним тако и посредним поседима Порте, не треба ни на који начин да буду спречене у извршавању своје службе, већ да се истима као и до сада сва превозна средства ставе на одговарајуће коришћење.

Власници турских лозова којима је допуштено котирање на Бечкој берзи, као и власници деветопроцентних отоманских вредносних бонова из 1872. године треба да буду узети у обзир приликом регулисања турског државног дуга, као и да се рекламирају трошкови за избеглице из Босне и Херцеговине, које је Монархија оспорила, и да се евентуално надокнаде путем компензације.

Регулисање трговинско-политичких и других веза са Босном и Херцеговином, као и са Србијом и Црном Гором, одређују се посебним обзирима, а наговештени принципи сами не налазе примену код нове организације ових земаља.

ДУНАВСКО ПИТАЊЕ

У овом питању пажња Аустро-Угарске мора посебно остати усмерена на то да се ни на који начин не спречи слободан бродски саобраћај Доњим Дунавом, низводно од Гвоздених врата, и да се истовремено избегне сваки споразум, из којег би се могао извести страни утицај на област Дунава изнад Гвоздених врата. У ту сврху би се препоручило да се приликом неутрализације Дунава низводно од Гвоздених врата тежи томе да овај део Дунава за сва времена буде проглашен неутралном облашћу, на којој не смеју да саобраћају никакви ратни бродови и на којој не смеју да се одржавају никакве војне операције. Неутрализација се не би односила само на речно корито, него и на сва острва на Дунаву низводно од Гвоздених врата, укључујући и Змијска острва на ушћу, и у неутралност би биле укључене и обе обале Дунава у ширини од 8 километара са обе стране реке. Због тога би сва утврђења дуж Дунава и унутар ове неутралне територије била срушена и убудуће би била забрањена изградња фортификација сваке врсте унутар означеног реона.

Посебна неутралност, гарантована постојећим уговорима за етаблисмане, контролне тачке и службенике Европске дунавске комисије,

треба да се одржи у свом пуном обиму; исто тако новим споразумима не треба мењати право сила потписница Париског уговора да се на ушћу Дунава одржи одређени број стационарних бродова, него да се у вези са овим само инсистира на томе да ови бродови не плове узводно од Галца. Обалским државама, Румунији и Бугарској, треба дати право на држање и саобраћање одређеног броја стражарских бродова само у сврху одржавања полицијског реда и сигурности у њиховој речној области.

Ако предложена неутралност Доњег Дунава наиђе на посебне проблеме или се може одржати само по цену тога да иста буде дозвољена за било коју деоницу изнад Гвоздених врата, треба одустати од овог захтева и инсистирати само на слободи пловидбе, каква је и сада.

Постојећа међународна Европска дунавска комисија треба да се на неодређено време одржи са свим својим правима које тренутно ужива, и у свом делокругу рада, и после 1883. године, и да се питање активирања комисије обалских држава остави евентуалним каснијим споразумима. У обављању својих функција међународна дунавска комисија треба да буде конституисана потпуно независно од територијалности државе у чију област спада део Дунава низводно од Исакче; она треба да има свој знак као обележје на бродовима и етаблисменима и сама без изузетка да именује и плаћа све функционере који се налазе у њеној служби.

Сходно томе треба регулисати финансијске обавезе Европске дунавске комисије и подвргнути ревизији организациони статут комисије у погледу нових споразума и с обзиром на различите недостатке који су се појавили последњих година. Поред држава које су до сада биле заступљене у комисији, треба дозволити и заступање Румуније једним делегатом.

Подунавске државе низводно од Гвоздених врата морале би да се обавезу да се у својим водама тачно придржавају уредби правилника о пловидби и речној полицији, утврђених од стране међународне Европске дунавске комисије за деоницу реке низводно од Исакче до ушћа у море; оне би морале да поставе заједнички инспекторат који би надгледао тачно спровођење свих ових прописа, где би учествовала међународна Европска дунавска комисија посредством једног свог делегата. Никакве посебне дажбине у корист сувоземног саобраћаја не смеју да нашкоде трговачком саобраћају у подунавским лукама низводно од Гвоздених врата. Сва добијена права постојећих пловидбених друштава треба да се поштују, али никако не уступати посебна права и предности неком приватном или државном предузимачу на штету других. Од Румуније би се морало овим поводом захтевати регулисање такси за усидравање, које је незаконито наплаћивала аустријском подунавском паробродском друштву.

Обавеза уклањања речних препрека на Гвозденим вратима и на брзацима изнад Оршаве, пренета подунавским силама Аустро-Угарској и Турској Лондонским уговором из 1871. године, сада би требало да реализује сама Аустро-Угарска у смислу Лондонског уговора. Србија и Румунија морале би да се обавезу да приликом реализовања овог задатка Аустро-Угарској привремено уступе коришћење одговарајућих делова обале у интересу техничког извођења овог задатка, као и да уопште признају све олакшице, за које би била заинтересована, не захтевајући од ње посебне материјалне жртве.

Утврђење Ада-Кале треба да сруши Аустро-Угарска и ово речно острво би, заједно са неутралним тереном на левој обали Дунава, требало припојити Аустро-Угарској.

ЖЕЛЕЗНИЧКО ПИТАЊЕ

У области железнице на Истоку за Аустро-Угарску постоје следећа питања:

1. изградња главне источне железнице од Земун–Београда преко Ниша до Константинопоља и Дедеагача са једне стране, и за Солун са друге стране;
2. изградња босанске железничке мреже са полазним тачкама из Новог и Шамца за Сарајево и одатле до прикључка на румелијску мрежу до Митровице; и
3. изградња и прикључак румунских прикључних линија преко Предеала и Варциорове на угарске железнице.

Изградња ових линија, у вези са којима већим делом постоје већ међународни споразуми, као и гаранција одговарајућег међународног саобраћаја на овим железницама, без којих добијена права немају вредност, чине тако један изузетан аустро-угарски интерес да признавање сваке нове државне организације и територијалне промене на Балканском полуострву Аустро-Угарска би требало да призна само под условом прихватања и практичне гаранције њених захтева у вези са овде представљеним главним питањима.

У погледу главне железнице Земун–Београд до Константинопоља, Дедеагача и Солуна треба имати у виду следећа питања:

1. изградња железничке линије која креће од Земун преко Београда и кроз Србију до Ниша и одатле, с једне стране, преко Софије до Белове до прикључка на постојеће линије Белово–Једрене–Константинопољ и

Једрене–Дедеагач и, са друге стране, од Ниша у правцу Приштине до прикључка на линију Митровица–Солун, мора се дефинитивно регулисати обавезујућим споразумима између заинтересованих страна. Ове железнице морају да буду изграђене и стављене у промет за најкасније три године на начин који одговара међународном саобраћају, а средства за извођење градње се морају одмах обезбедити одговарајућим мерама. О прикључку линија између заинтересованих држава и области треба одмах склопити неопходне уговоре.

2. Експлоатација свих ових линија мора да остане јединствена и треба да постојећем друштву за експлоатацију отоманских железница буде гарантована споразумом између заинтересованих влада и поменутог друштва на период од 50 година од тренутка отварања железница на свим линијама. Условe ове експлоатације треба истовремено регулисати.

3. Споразумом заинтересованих влада се, као највиша надзорна власт и водећи орган у свим питањима која се односе на експлоатацију ових линија у Бечу, поставља стална комисија у којој преко делегата треба да буду заступљене Аустро-Угарска и све заинтересоване државе. Овој комисији ће се истовремено пренети надзор изградње поменутих прикључних линија.

За спровођење ових принципијелних одредби, пре признавања сваке нове творевине специјални делегати заинтересованих влада треба да припреме неопходне споразуме о изградњи, прикључку и експлоатацији свих ових железница, како међусобно, тако и са друштвом за експлоатацију и евентуалним грађевинским концесионарима, како би одговарајући уговори истовремено са свим осталим уговорима дефинитивно могли да буду завршени. За оне области Порте које у будућности треба да добију под своју непосредну или сизеренску власт аутономну администрацију, Порта би морала да интервенише уз подршку Аустро-Угарске и евентуално Русије као страна потписница уговора. У погледу обимног материјала којим ови специјални делегати треба да овладају, било би препоручљиво да се има у виду избор ових делегата и отварање предложених преговора на време.

Поред ових принципијелних захтева аустро-угарска влада ће морати да се заузме и за сва до сада добијена права и захтеве постојећег друштва за експлоатацију отоманских железница а посебно за то да ова права буду потпуно призната и поштована од свих страна и од оних администрација које се евентуално конституишу као правне наследнице Турске. Мора да се инсистира на томе да се Порта објасни са друштвом о свим постојећим разликама и да се исте регулишу, и то тако да, уколико

се ове разлике не могу мирно решити у оквиру одређеног рока, о томе има да одлучи унапред одређен изборни суд након истека овог рока, без права на жалбу.

Уколико европски конгрес има да одлучује о регулисању источних питања, могло би се њему оставити на разматрање да брза изградња железничке мреже на Балканском полуострву и одговарајућа експлоатација исте буду најпогоднији начин за покретање и подстицање уређених односа и неопходног привредног развоја;

да на решавању овог питања из овог разлога и са становишта цивилизацијских тежњи све силе подједнако учествују;

да се овај резултат, како нас искуство учи, не може очекивати од иницијативе заинтересованих земаља и може се постићи само марљивим и непрекидним деловањем једне од великих европских сила;

и да Аустро-Угарска својим положајем на првом месту буде позвана да учествује у решавању овог питања на истакнут начин.

Вођен овим разматрањима европски конгрес требало би да одреди да се учини изјава према којој Аустро-Угарској припада задатак:

1. да осигура изградњу дотичних железничких линија у Србији, Бугарској и Турској у сагласности са заинтересованим учесницима;

и 2. да уреди одговарајућу организацију у сврху регулисане експлоатације ове оријенталне железничке мреже. У ову сврху би конгресу могао да буде предат следећи програм на одобрење:

Аустријско друштво за експлоатацију отоманских железница конституише се као финансијско и индустријско друштво са седиштем у Бечу под називом Генерална компанија источних европских железница (*Compagnie générale des chemins de fer de l'Europe orientale*). Ово друштво себи поставља као задатак:

1. изградњу пројектованих прикључних железница у европској Турској, у Бугарској Србији итд.;

2. експлоатацију ових железница;

3. евентуално и преузимање поштанске и телеграфске службе, као и управљање осталим јавним гранама службе, као што је монопол над дуваном и сољу, убирање царина и сл. на рачун дотичних држава и према нарочитим споразумима које ове државе са њом желе да склопе.

Ова компанија ће дотичним владама доставити у најкраћем року планове железница које треба градити и истовремено њене предлоге у вези са условима концесије и финансијским средствима за реализацију. Уколико ове владе у предвиђеном року нису у стању да предузму тражене мере за реализацију изградње, аустро-угарска влада ће бити опуномоћена

да преузме реализацију овог задатка. У овом случају ће јој, за олакшавање изградње, бити осигурано од дотичних земаља бесплатно уступање неопходног земљишта и слободно коришћење извесног грађевинског материјала, и истовремено ће јој унапред бити признато право, као гаранција жртава повезаних са реализацијом овог задатка или у сврху добијања одговарајућих гаранција од дотичне владе, да за дате жртве надокнади штету убирањем царина на почетним железничким станицама, као и на излазним тачкама истих и у морским лукама, или да у овим царинама тражи средства за обезбеђење тражених гаранција.

Међународна комисија од делегата заинтересованих влада под председавањем Аустро-Угарске биће именована, са задатком да заступа ове владе насупрот именованој компанији, а посебно да користи сва права у вези са изградњом и експлоатацијом железница која иначе припадају државним органима као руководећим и надзорним службама. У тај делокруг спадају: провера грађевинских пројеката и услова концесије, сва питања која се односе на железничке тарифе и уредбе о путовањима, као и полицијски и административни надзор железничког саобраћаја уопште. Уколико се компанији повери управљање других јавних службених грана, тиме ступа у посебан однос према заинтересованим владама, регулисан специјалним споразумима.

Генерална дирекција компаније, као и највиша управа комерцијалне службе овог предузећа, имаће своје седиште у Бечу. Комерцијалне агенције, са проширеном пуномоћи, треба да се конституишу у Константинопољу, Београду, Солуну и у Бугарској и да им се повери задатак да утичу на развој и вођење саобраћаја. Локални саобраћај појединих земаља ће залагањем локалних дирекција на одређеним местима бити на примерен начин узет у обзир.

Везе између постојећег друштва за експлоатацију отоманских железница и новог предузимача се регулишу уз сагласност Порте а права првог као и непокретности се преносе на железничку компанију источних европских железница (*Compagnie générale des chemins de fer de l'Europe orientale*).

Поред овог програма требало би се истовремено држати тога да се комуникацијска линија од Београда преко Ниша до Солуна, која је најважнија за Аустро-Угарску ни на једном месту не ограничи евентуалном новонасталном бугарском државом ни да се пресече, тако да крајња западна граница Бугарске ни у ком случају не сме да пређе десну обалу Мораве и вододелницу између долине Вардара и Струме.

У погледу босанске железничке мреже требало би читав пројекат реализовати тако што ће се у принципу потпуно обезбедити прикључак на

железнице Монархије са полазним тачкама од Новог и Шамца (Новиград) до Бусоваче,²³ одатле са једне стране преко Сарајева до Митровице до прикључка на румелијску железницу, и с друге стране преко Скопља²⁴ и Мостара до ушћа Неретве за Босну, као и уговорима утврдити потребне прикључке. Истовремено је важно инсистирати да се део између Србије и Црне Горе, преко којег треба да прође железница до прикључка на Митровицу, не одваја од стране управе Босне и Херцеговине, укључујући Новопазарски санџак, као и да се на овом путу ни на који начин не угрози сигурност железничког саобраћаја, померањем граница ових суседних земаља.

На крају, у вези са румунским железницама требало би инсистирати на реализацији закључене конвенције, односно на одштети због одложене градње уколико се не сматра оправданом.

²³ Место на путу Травник – Сарајево, предвиђено да буде место укрштања железничких линија Нови – Сарајево – Митровица и Шамац – Горњи Вакуф – Мостар – ушће Неретве.

²⁴ Реч је о Горњем Вакуфу – Ускопљу. На аустријским картама из 19. века, наводи се као Скопље.

**Momir SAMARDŽIĆ
Sara SAMARDŽIĆ**

ELABORATES OF BARON SCHWEGEL, MARCH 1878

Summary

At the time of the Congress of Berlin, Austria-Hungary was a state whose attitude had a decisive impact on the way in which the issue of Serbia's territorial widening was solved at the Congress. Particularly important in defining this attitude were elaborates of baron Joseph von Schwegel, which emphasised the intention of the Austro-Hungarian Ministry of Foreign Affairs to use Serbia's position and the Balkan crisis for ensuring the Monarchy's long-term geostrategic trade-related economic interests in the Balkans and solving the related infrastructural issues concerning the Danube navigation – primarily through the Đerdap gorge, including the conclusion of construction of the trans-Balkan railway line to enable the penetration of products of the Austrian industry to the south and oppose British and French competition in the Balkans.

Keywords: Serbia, Austria-Hungary, Congress of Berlin, Eastern Question.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 30. 07. 2015.

Јована БЛАЖИЋ ПЕЛИЋ*

Историјски институт
Београд

**ПРЕДЛОГ О ОСНИВАЊУ
СЛОВЕНСКОГ ДРУШТВА УЗАЈАМНЕ ПОМОЋИ У МОСКВИ
ИЗ 1889. ГОДИНЕ****

Анстракт: Приложени документ сведочи о покушајима који су осамдесетих година XIX века постојали везано за обнову некадашњег Московског словенског друштва. Писмо, уз које је приложен и пројекат устава, група Словена који живе у Москви, окупљена око Ђорђа Петрановића, децембра 1889. године, упутила је митрополиту Михаилу. Оно представља предлог да се у Москви оснује Словенско друштво узајамне помоћи. Иницијатива је тада прошла без успеха. Међутим, пет година касније, децембра 1894. године, Московско словенско друштво узајамне помоћи званично је почело са радом.

Кључне речи: Московско словенско друштво, словенофилство, Московско словенско друштво узајамне помоћи, митрополит Михаило, Владимир Андрејевич Долгоруков, Русија.

Берлински конгрес и затварање Московског словенског друштва, августа 1878. године, представљали су пораз за руско словенофилство, те осамдесете и деведесете године XIX века, означиле су године „преживљавања“ словенофилског покрета и доба опадања интереса руског друштва за словенски свет. Иако се центар словенофилства сада преселио у Петроград, где је наставило са радом Петроградско словенско друштво, које се изјаснило као неполитичка друштвена организација,

* jovana.blazic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

ограничена на добротворства,¹ у неколико наврата, у току девете деценије XIX века, руски словенофили и њима блиски, настојали су да обнове некадашње Московско словенско друштво.

Најпре, поставило се питање старања о српским и бугарским питомцима у Русији. Фебруара 1879. године, Платон Андрејевич Кулаковски, распитивао се код Ивана Сергејевича Аксакова, да ли ће Московско словенско друштво бити обновљено. Истакао је да је потребно, да приликом слања Срба на школовање у Русију, врше селекцију, траже сведочанства о завршеном школовању и препоруке, како не би долазили у непријатне ситуације.² Иако је, тада нижегородски генерал-губернатор, гроф Николај Павлович Игњатијев поднео захтев за оснивање 1879. године,³ тек децембра 1889. године, као одељење Петроградског словенског друштва, основано је Попечитељство за Словене који се школују у Москви. Оно је основано као друштвена организација за пружање помоћи Словенима који се школују у московским образовним установама, у циљу развоја словенске узајамности и духовног јединства Словена са Русијом.⁴ За првог председника, јануара 1890. године, изабран је кнез Николај Петрович Мешћерски.⁵ Везано за послове Попечитељства, митрополит српски Михаило, обраћао се старом познанику, словенофилу Дмитрију Фјодоровичу Самарину⁶, тада члану

¹ Више о Петроградском словенском друштву: З. С. Ненашева, *Славянские общества в России в последней четверти XIX в.*, Балканские исследования 16. Российское общество и зарубежные славяне XVIII – начало XX века: материалы международной научной конференции „Россия и славяне XVIII – 1918 г.“ (Москва, 25–27 июня 1991 г.), редактор Л. П. Лаптева, Москва 1992, 33–44.

² П. А. Кулаковски – И. С. Аксаков, *Београд, 14. фебруар 1879.* Русские о Сербии и Сербх (архивные свидетельства), II, составил А. Л. Шемякин, Москва 2014, 121–123.

³ Н. П. Игњатијев – Александар II, *6. децембар 1879.* Москва–Србија, Београд–Русија: документа и материјали. Друштвено–политичке и културне везе 1878–1917, III, приредили А. Л. Шемякин, Е. В. Иванова, М. Перишић, А. Тимофејев и Г. Милорадовић, Москва – Београд 2012, 249–250.

⁴ Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки (даље: НИОР РГБ), Ф. 278, П. 13, Ед. хр. 2, Л. 1–1 об. *Попечитељство за Словене који се школују у Москви Петроградског словенског добротворног друштва, Москва.*

⁵ Николај Петрович Мешћерски (1829–1901), тајни саветник и дворски службеник, од 1874. до 1880. године управник Московског школског округа.

⁶ Дмитриј Фјодорович Самарин (1827–1901), руски публициста, словенофил. Рођен је као други син од укупно четворо деце у породици пуковника и дворске даме руске царице Марије Фјодоровне. По узору на свог старијег брата Јурија, по

Савета Попечитељства.⁷ Митрополит Михаило сматрао је Попечитељство за „веома корисно и потребно у Москви“, и старешину Српског подворја у Москви, архимандрита Кирила (Јовичића) препоручио за учествовање у његовом раду.⁸ Није му се обраћао само везано за просвету, већ и за помоћ Ђорђу Генчићу, везано за трговачке односе две земље, и то поручујући: „Време је да се зближимо и да се ослободимо швапског монопола“.⁹ Године 1896. Дмитриј Самарин је и званично преузео дужност председника Попечитељства. Попечитељство за Словене који се школују у Москви опстало је све до почетка друге деценије XX века, када је октобра 1912. године ушло у састав новооснованог Московског словенског комитета, које је основано при Српском подворју у Москви.

Истовремено, у време оснивања Попечитељства за Словене који се школују у Москви, децембра 1889. године, група Словена, окупљена око Ђорђа Петрановића, поднела је захтев за оснивање друштва које би окупило московске Словене, о чему управо говори приложени документ. Иницијатива се односила на обнављање Московског словенског друштва, и као таква, није била прва.¹⁰ Она је проистекла, из веровања да политичка питања више не могу бити препрека, с обзиром на „измењене погледе везано за словенску ствар“ и веровања да ће овога пута руске власти њихово друштво „примити са симпатијама“. Како су сами тврдили, њихов окидач није била смена на српском престолу, постављање малолетног

свршетку студија на Московском универзитету, Дмитриј приступа словено-филском кружоку. Истицао се текстовима у којима је заступао интересе племства и штитио интересе словенофилства. Позната је његова брошура „Поборник вселенской правды“ у којој је осудио Владимира Сергејевича Соловјева да је у књизи „Очерки из истории русского сознания“ погрешно изложио учење словенофила. Објавио је сабрана дела Јурија Самарина и, као говорник, учествовао у раду Московског земства: *Самарин Дмитрий Фёдорович, Славянофилы. Историческая энциклопедия*, Москва 2009, 473.

⁷ Године 1890. молио га је да помогне ученику сликарске школе, Милутину Марковићу, да настави школовање: НИОР РГБ, Ф. 265, К. 193, Ед. хр. 48, Л. 5–6 об. *Митрополит Михаило – Д. А. Самарин, Београд, 18. септембар 1890.*

⁸ НИОР РГБ, Ф. 265, К. 193, Ед. хр. 48, Л. 9. *Митрополит Михаило – Д. А. Самарин, Београд, 22. март 1891.*

⁹ НИОР РГБ, Ф. 265, К. 193, Ед. хр. 48, Л. 13–13 об. *Митрополит Михаило – Д. А. Самарин, [1891].*

¹⁰ Познато је да је јуна 1885. године подношен предлог, који се такође завршио неуспехом: А. Л. Шемякин, *По стопам С. А. Никитина („славянская Москва“ и Сербия в 1878–1917 гг.)*, Славяне и Россия: к 110-летию со дня рождения С. А. Никитина: Сборник статей, отв. редактор И. В. Чуркина, Москва 2013, 592–593.

Александра за краља, уместо кога је владало Намесништво, као ни склопљени династички бракови, венчања кћерки црногорског књаза Николе, Милице и Стане Петровић и чланова руске царске породице, већ „њихово дубоко убеђење да све невоље Словена проистичу од њихове међусобне мржње“, а да је она далеко погубнија „у заразној немачкој атмосфери“. Њихово решење било је оснивање центра у Москви, где би Словени који живе у Москви и они који у њу долазе, могли наћи подршку и евентуалну помоћ. С тим у вези, саставили су и пројекат устава, према коме, тзв. Словенско друштво узајамне помоћи, има за циљ помагање Словена у Москви, у виду савета, помоћи око посла, новчане помоћи и помоћи деци без родитеља или деци сиромашних родитеља. Дмитриј Иванович Иловајски, руски историчар и професор, подржао је њихов предлог и саветовао, да се за помоћ око усвајања устава обрате уреднику листа „Московские ведомости“. Уредник листа, Сергеј Александрович Петровски, устав и исписе из писама српског митрополита Михаила, који је иначе подржао ову иницијативу, проследио је управнику канцеларије московског генерал-губернатора Владимиру Константиновичу Истомину, који му је пренео да московски генерал-губернатор вероватно неће имати ништа против овог предлога, али да би било добро да му митрополит Михаило напише писмо. Стога, у нади да његова реч може користити „нашој општој ствари“, с обзиром на репутацију коју ужива у Русији, и с обзиром на поштовање које према њему има московски генерал-губернатор кнез Владимир Андрејевич Долгоруков, ова група Словена замолила је митрополита Михаила за помоћ. Иако су веровали да руска влада неће имати ништа против, с обзиром на „потпуно одсуство политичких циљева“, по обраћању кнеза Долгорукова, министар унутрашњих послова, Иван Николајевич Дурново, одбио је да одобри оснивање Словенског друштва узајамне помоћи у Москви.

Устав Московског словенског друштва узајамне помоћи одобрен је од стране министра унутрашњих послова априла 1893. године. Тачно пет година после горепоменуте иницијативе, децембра 1894. године, као организација за помагање Словена који стално или привремено бораве у Москви, Московско словенско друштво за узајамно помагање отпочело је и званично са радом.¹¹ За првог председника изабран је словенофил, Аполон Аполонович Мајков, који се након само годину дана повукао и своје место понудио старешини Српског подворја у Москви, архимандриту

¹¹ *Московско словенско друштво узајамне помоћи – Велики кнез Сергеј Александрович, Москва, 27. октобар 1897.* Москва–Србија, Београд–Русија: документа и материјали. Друштвено–политичке и културне везе 1878–1917, III, 95–98.

Кирилу. Иако су се у штампи истицале његове заслуге око оснивања,¹² архимандрит Кирил није прихватио место председника,¹³ већ потпредседника, док је за новог председника постављен ректор Московске конзерваторије, Василиј Иљич Сафонов. Ђорђе Петрановић изабран је за члана Савета. Како је интересовање за ово друштво опадало и чланова остајало све мање, убрзо су решили да измене устав.¹⁴ Децембра 1897. године, „веома капитални, тешки и опширни посао завршен је за словенску ствар“, у виду састављања новог устава који је поднет московском генерал-губернатору, Великом кнезу Сергеју Александровичу. Све заслуге око новог устава приписиване су архимандриту Кирилу.¹⁵ Они су тражили да се друштво преименује у Словенско друштво за помагање, као и да добију право да имају своје гласило ради ширења славистике, затим, право да отварају своја одељења у земљи и иностранству, да организују предавања из области историје, књижевности и језика, право да отворе Словенски музеј у Москви и др.¹⁶ Године 1899. Министарство унутрашњих послова потврдило је нови устав.¹⁷ Од тада, Московско словенско друштво за помагање шири делокруг рада, али задржава добротворни карактер, што се почетком новог века мења, за време председника, официра у пензији, Артура Ивановича Череп Спиридовича.¹⁸ Краљ Александар Обреновић, књаз Никола Петровић, митрополит Михаило, касније и архимандрит Кирил, били су почасни чланови Московског словенског друштва за помагање.¹⁹

¹² *Босанска вила* 22, Архимандрит Кирило, бивши настојатељ краљевско–српског подворја у Москви, 30. новембар 1898.

¹³ *Архимандрит Кирил – А. А. Мајков, Москва, 3. јануар 1896.* Москва–Србија, Београд–Русија: документа и материјали. Друштвено–политичке и културне везе 1878–1917, III, 94–95.

¹⁴ А. Л. Шемякин, *нав. дело*, 597.

¹⁵ Архив Србије (даље: АС), Поклони и откупи (даље: ПО), 31/201. *Ф. Гурин – Митрополит Михаило, 18. новембар 1897.*

¹⁶ *Московско словенско друштво узајамне помоћи – Велики кнез Сергеј Александрович, Москва, 27. октобар 1897.* Москва–Србија, Београд–Русија: документа и материјали. Друштвено–политичке и културне везе 1878–1917, III, 95–98.

¹⁷ Према новом уставу, осим указивања моралне и материјалне помоћи, Друштво је било дужно да шири славистику и подржава сарадњу са словенским земљама у области науке, књижевности и уметности: *Вологодские ведомости* 195, 11 септембра 1899.

¹⁸ *Велики кнез Сергеј Александрович – В. К. Плеве, 7. јун 1903.* Москва–Србија, Београд–Русија: документа и материјали. Друштвено–политичке и културне везе 1878–1917, III, 102–103.

¹⁹ *Московско словенско друштво узајамне помоћи – Велики кнез Сергеј Александрович, Москва, 27. октобар 1897.* Москва–Србија, Београд–Русија: документа и материјали. Друштвено–политичке и културне везе 1878–1917, III, 95–98.

Приређени документ похрањен је у Архиву Српске православне цркве у Београду, као део Збирке митрополита српског Михаила (Јовановића), која је за истраживаче дуго година била недоступна. Сачуване су две кутије архивске грађе и мањи корпус писама. Приложени документ чува се у првој кутији.²⁰ Приликом приређивања, настојали смо да интервенције сведемо на најмању могућу меру. Најчешће су додавани интерпункцијски знаци и скраћено написане речи допуњене у угластим заградама. Припрема текста за приређивање вршена је у складу са правилима савременог руског језика и важећег правописа.

Ваше Высокопреосвященство!

С великою радостью прочитали мы письма Ваши от 28 июля и 25 октября с[его] г[ода], адресованные на имя одного из наших земляков.

Скромный труд и горячее желание наше соединить здешних славян в одно целое почерпает новую силу в сознании, что светлая Ваша личность одобряет и благословляет начатое нами благое дело.

Мы желаем осуществить на деле идею христианской любви к ближнему. Предметом наших попечений будут нуждающиеся единокровные братья наши славяне.

Сначала нас тревожило сомнение, что по политическим соображениям могут встретиться в решающих сферах препятствия к достижению намеченной нами цели. Но теперь некоторые утешительные факты последнего времени подают нам основательную надежду что при изменившемся в нашу пользу взгляде на славянское дело наше предприятие не возбудит более подозрения, а будет встречено с надлежащим сочувствием.

Конечно, для осуществления наших предположений мы не ждали, чтобы в Сербии совершился политический переворот,²¹ или чтобы

²⁰ Архив Српске православне цркве (даље: АСПЦ), Збирка митрополита српског Михаила (Јовановића), кутија 1.

²¹ Марта 1889. године српски краљ Милан Обреновић абдицирао је у корист свог малолетног сина, краља Александра Обреновића. Вршење краљевске власти припало је тзв. Трећем намесништву, кога су чинили Јован Ристић, Јован Белимарковић и Коста Протић.

черногорские княжны вошли в русский царствующий дом;²² нет, нашим главным двигателем было и есть то глубокое убеждение, что почти вся беда славян происходит от страшной между ними розни, обусловленной присущим нам узким эгоизмом, порождающим, в свою очередь, пассивность и неотзывчивость на братское горе. Сей порок наш становится тем более губительным среди окружающей нас заразителной немецкой атмосферы. Вековой враг славянства только и силен благодаря несогласию нас братьев.

Поэтому, дабы хоть отчасти исправить эти наши недостатки, мы сочли необходимым основать здесь, в Москве, центр, где бы мы и приезжающие с родины братья нашли точку опоры и нужную помощь. Существование крепко сближающей нас связи может и должно принести плоды, соответствующие надеждам нашим.

А теперь имеем честь довести до сведения Вашего Высокопреосвященства следующее.

После нескольких собраний мы общими силами и советом выработали устав. В собраниях наших иногда присутствовал и Его Превосходительство Д. И. Иловайский²³ (историк), который теплою своею речью одобрил нас продолжать доброе дело и посоветовал сблизиться с редактором²⁴

²² Кћерке црногорског књаза Николе Петровића, Милица и Стана, августа 1889. године, у две одвојене церемоније, склопиле су бракове са члановима руске царске породице. Милица, Велика кнегиња Милица Николајевна Романова (1866–1951), била је супруга Великог кнеза Петра Николајевича Романова (1864–1931), сина Великог кнеза Николаја Николајевича и унука руског цара Николаја I. Стана, познатија као Анастасија Николајевна (1868–1935), прво је била удата за херцега Георгија (Јурија) Максимилиановича Романовског (1852–1912), сина Велике кнегиње Марије Николајевне и унука цара Николаја I, а затим, након развода, 1907. године удала се за сестриног девера, Великог кнеза Николаја Николајевича Романова. Више о томе: Н. Г. Струнина, *Милица Николаевна и Анастасија Николаевна Романовы: от черногорских княжон до великих княгинь при дворе Николая II*, Известия Самарского научного центра Российской академии наук 5 (2013) 36–42.

²³ Дмитриј Иванович Иловајски (1832–1920), руски историчар, професор Правног факултета Московског универзитета и уредник листа „Кремь“ (1897–1916). Био је члан Попечительства за Словене који се школују у Москви и члан Словенског друштва узајамне помоћи: *Иловайский Дмитрий Иванович*, Славянофилы. Историческая энциклопедия, 234–235.

²⁴ Сергеј Александрович Петровски (1846–1917), правник, професор Правног факултета Московског универзитета, уредник „Московские ведомости“ (1887–1896).

«Московских ведомостей»²⁵, как человеком, который, в свою очередь, может указать нам компетентную особу, могущую содействовать утверждению нашего устава.

Впоследствии редактор «Московских ведомостей» присутствовал на одном из последних наших собраний и, попросив у нас устав и копию с выписок из писем Вашего Высокопреосвященства, касающихся нашего дела, отправился к управляющему канцеляриею г[осподи]на генерал-губернатора, к Его Превосходительству г[осподи]ну Истомину²⁶, который спустя два дня передал редактору Моск[овских] ведомостей, что Его Сиятельство, по всей вероятности, не прочь видеть подобное общество в Москве; но он, Истомин, полагает, что если бы Ваше Высокопреосвященство написали письмо к Его Сиятельству князю Владимиру Андреевичу Долгорукову²⁷, то за успех можно бы ручаться.

Вот как стоит наше дело сегодня. После всего вышесказанного мы едва ли ошибаемся, думая, что правительственные лица не прочь видеть в центре России общество славян, иначе едва ли они так предупредительно относились бы к нашей просьбе. Впрочем, это наше личное мнение.

Владыко! Цветок, посаженный нами, требует ухода опытной руки вертоградяра. А к кому же во всем славянском мире прибегнуть, как не к Вам? К Вам, которого будет знать история и прославлять ещё наше потомство! Популярность, которою Вы пользуетесь в России, а также глубокое уважение к Вам Его Сиятельства князя Владимира Андреевича Долгорукова, да притом совершенное отсутствие политических целей

²⁵ „Московские ведомости“ (1756–1917), до 1909. године издање Московског университета. Од 1859. године, излазиле су свакодневно у Москви.

²⁶ Владимир Константинович Истомин (1848–1914), државни чиновник и писац. До 1883. године био је управник канцеларије московског генерал-губернатора, затим, директор економског одељења Московских сиротишта под управом царице Марије Фјодоровне, па, након тога, поновно управник канцеларије московског генерал-губернатора (1887–1904). Од 1893. био је гофмејстер двора. Био је почасни члан Московског словенског друштва узајамне помоћи.

²⁷ Владимир Андрејевич Долгоруков (1810–1891), руски кнез, генерал-ађутант, генерал коњице, московски генерал-губернатор (1865–1891). Био је добро познат у Србији. Године 1872. био је руски представник на прослави пунолетства кнеза Милана Обреновића. Његов брат, Василије Андрејевич Долгоруков, по налогу руског цара Николаја I, боравио је у Србији 1837. године. За време српско-турских ратова (1876–1878), Владимир Андрејевич Долгоруков, истакао се у прикупљању прилога у корист српског народа: НИОР РГБ, Ф. 553, К. 2, Ед. хр. 38, Л. 1–1 об. *Архимандрит Сава (Грбовић) – В. А. Долгоруков, 14. април 1879.*

нашего общества дает нам повод уповать, что слово Ваше непременно принесет пользу нашему общему делу.

Высокопреосвященный Владыко! Да продлит Господь Бог дни Ваши на славу и пользу всего славянства!

Примите земный поклон из далекой страны от глубоко уважающих Вас братьев-славян.

Москва, 26 ноября 1889 года.

Э. В. Черный (Словак)

И. Ф. Збраславский (Чех)

Владимир Феденский (Галичанин)

Матвей Дак (Далматинец)

Иван Петкович (Серб)

Георгий Петранович

При сем Проект Устава

ПРОЕКТ УСТАВА

Славянского взаимно-вспомогательного общества в Москве

Цель Общества

§ 1.

Оказывать помощь нуждающимся славянам проживающим в Москве. Помощь эта может состоять:

- а. в совете или приискании занятий славянам, приезжающим в Москву,
- б. в денежном пособии,
- в. в поддержке, оказываемой сиротам и детям бедных славянских родителей.

Состав Общества

§ 2.

Общество состоит из:

- а. почетных членов,
- б. действительных членов и
- в. членов благотворителей.

§ 3.

Почетными членами могут быть выбраны общим собранием лица, оказавшие особенное содействие целям Общества.

§ 4.

Действительными членами Общества могут состоять совершеннолетние лица славянского происхождения всех сословий, изъявившие готовность участвовать в трудах Общества и уплачивать ежегодно членский взнос в размере не менее шести рублей. Утверждение в звании действительного члена зависит от общего собрания по представлению Совета.

1. Примечание: Первый год, независимо от членского взноса, каждый вновь поступающий в члены Общества вносит единовременно десять рублей для образования основного капитала.

2. Примечание: Члены, не сделавшие к установленному сроку годового взноса, лишаются права голоса в общих собраниях впредь до

уплаты, но сохраняют право сделать означенный взнос в течение года. По истечении же сего времени они признаются выбывшими из Общества.

§ 5.

Членами благотворителями признаются лица всех сословий, которые пожертвуют в пользу Общества единовременно, или в несколько раз в общей сложности не менее 50 рубл[ей].

§ 6.

Как почетные, так и действительные члены на собраниях Общества пользуются одинаковым правом голоса.

Средства Общества

§ 7.

Средства Общества состоят:

- а. из единовременных и ежегодных членских взносов,
- б. из пожертвований благотворителей.

§ 8.

Образующийся согласно § 4. 1. примеч[анию], из единовременных членских взносов по десять рублей основной капитал, составит неприкосновенный фонд, имеющий пополняться отчислением 20% из всех поступающих в распоряжение Общества сумм. Этот капитал обращается в % правительством гарантированные бумаги, которые должны храниться в государственном банке; росписки же последнего должны сберегаться казначеем Общества. Оставшийся из поступавших сумм за покрытием расходов и отчислением 20% в основной капитал, излишек образует запасный фонд.

Порядок Общества

§ 9.

Делами Общества заведуют общие собрания и Совет. Общие собрания состоят из действительных и почетных членов, явившихся в заседание Общества по предварительному извещению. В Совете участвуют должностные лица Общества и три члена, выбираемые общим собранием.

§ 10.

Как общие собрания, так и заседания Совета созываются председателем Общества. За отсутствием единогласного постановления в общих собраниях и Совете, дела решаются простым большинством наличных голосов; причем, в случае равенства, голос председательствующего дает перевес.

Общие Собрания

§ 11.

Общие собрания бывают обыкновенные и чрезвычайные.

В обыкновенных общих собраниях, происходящих ежегодно в январе месяце:

- а. избирается председатель и другие должностные лица Общества (§ 9.), а также три члена Совета и два к ним кандидата,
- б. рассматриваются годовые отчеты о деятельности Общества,
- в. рассматриваются и утверждаются сметы доходов и расходов на будущий год,
- г. утверждаются в своем звании вновь предложенные члены,
- д. обсуждаются и разрешаются все доходы Совета по делам Общества, по предварительном рассмотрении их в Совете и с его заключением,
- е. избираются три члена ревизионной Комиссии для проверки всех сумм и приходно-расходных книг Общества.

§ 12.

Чрезвычайные общие собрания оказываются для обсуждения не терпящих отлагательства важных дел.

Совет Общества

§ 13.

- а. заведует всеми текущими делами, производит расходы, разрешенные общим собранием, расходует также на пособия, не терпящие отлагательства, суммы в размере заранее определенном в общих собраниях,
- б. составляет годовые отчёты, проверяет приходно-расходные книги и кассу, находящиеся у казначея, производит выдачу членских билетов и ведет списки членам Общества,
- в. рассматривает все предложения, делаемые членами Общества, и со своими заключениями представляет их на обсуждение общего собрания.

§ 14.

Все сношения Общества производятся чрез Совет за подписью председателя или его товарища и скрепою секретаря.

§ 15.

Должностные лица (см. § 9.) в Обществе состоящие в то же время членами Совета суть:

а. председатель (он же председательствует и в общих собраниях)

б. товарищ его

в. секретарь

г. казначей и

д. библиотекарь. Все они, равно как и остальные три члена Совета с двумя кандидатами, избираются на три года в общих собраниях.

§ 16.

В случае выбытия до срока новых выборов кого-либо из должностных лиц Общества, обязанности его переходят на одного из трёх членов Совета по старшинству избрания.

Права Общества

§ 17.

Славянское взаимно-вспомогательное общество имеет печать с изображением своего наименования. Общество имеет право выдавать своим почетным членам дипломы на это звание — действительным членам билеты.

Заккрытие Общества

§ 18.

Если по каким-либо обстоятельствам Общество прекратит свою деятельность, то весь денежный его капитал поступит в собственность С[ан]кт Петербургского славянского благотворительного общества²⁸.

АСПЦ, Митрополит Михаило, кутија 1.

²⁸ Петроградско словенско друштво, основано је 1868. године као одељење Московског словенског комитета, и формално, као такво, деловало је све до 1877. године, када и званично постаје самостално. Након затварања Московског словенског друштва, августа 1878. године, на себе преузима све његове послове, углавном, старање о словенским питомцима у Русији, старање о породицама руских добровољаца и сл. Маја 1888. године за председника Петроградског словенског друштва изабран је гроф Николај Павлович Игњатијев.

Jovana BLAŽIĆ PEJIĆ

**PROPOSAL OF THE ESTABLISHMENT OF THE MOSCOW
SLAVIC MUTUAL AID SOCIETY IN 1889**

Summary

The Congress of Berlin and the closing down of the Moscow Slavic Benevolent Society struck a blow to Russian Slavophilism, so the 1880s and the 1890s were decades during which the Slavophile movement struggled to “survive”. Although the centre of Slavophilism had now moved to Saint Petersburg, where the Saint Petersburg Slavic Benevolent Society now continued its work, during the 1880s, at several intervals, propositions were made for the restoration of the former Moscow Slavic Benevolent Society. For political reasons, those initiatives were unsuccessful. In 1889, the Ministry for Slavs Educated in Moscow was established and it was only in 1894 that the Slavic Mutual Aid Society was founded. The prepared document testifies to the initiative that was born five years before the foundation itself – that a Slavic Mutual Aid Society should be formed in Moscow. A group of Slavs in Moscow, who made that proposition, composed a draft constitution of the society and asked Metropolitan Mihailo to assist them in the establishment process. The submitted document is treasured in the Archive of the Serbian Orthodox Church in Belgrade.

Keywords: Moscow Slavic Benevolent Society, Slavophilism, Moscow Slavic Mutual Aid Society, Metropolitan Mihailo, Vladimir Andreyevich Dolgorukov, Russia.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 03. 06. 2015.

Милун СТИЈОВИЋ*

Историјски институт
Београд

Јована ШАЉИЋ*

Историјски институт
Београд

ОДБОР ЗА ШИРЕЊЕ ПРОПАГАНДЕ НАРОДНОСТИ СРПСКЕ (1899. ГОДИНЕ)**

Апстракт: У раду се доноси шест докумената везаних за оснивање Одбора за ширење пропаганде народности српске – два писма председника Одбора игумана Германа генералном конзулу Краљевине Србије у Скопљу Милославу П. Куртовићу, писмо конзула Куртовића администратору Скопске епархије архимандриту Фирмилијану са његовим одговором, Правила Одбора, као и заклетве председника и чланова Одбора. Из ових докумената се виде разлози за оснивање Одбора, циљеви Одбора, имена чланова и њихове обавезе, као и мишљења конзула Куртовића и архимандрита Фирмилијана о оснивању Одбора.

Кључне речи: Одбор, пропаганда, српска народност, Македонија, Стара Србија, Скопска Црна Гора, игуман Герман.

Положај српског народа у Старој Србији и Македонији крајем XIX и почетком XX века био је, као што је у науци већ познато, веома тежак и Србија је улагала велике напоре да му помогне – првенствено путем просвете, културе и Цркве. Међутим, озбиљан рад на јачању српске националне свести једва је био могућ без присуства српске државе на тим

* milun.stijovic@iib.ac.rs

* jovana.saljic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804 – 1918) : подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

подручјима. Стога постављење истакнутог српског научника и националног радника Стојана Новаковића за посланика у Цариграду, потписивање Привремене конзуларне конвенције (1886. године) и отварање српских конзулата (у Скопљу и Солуну 1887, а у Приштини и Битољу 1889. године) представљају прекретницу у националном деловању. Марта 1887. године основано је, при Министарству просвете и црквених послова, Одељење за српске школе и цркве ван Србије. Пошто су готово сву националну делатност обављали посланство и конзулати у Турској, то одељење је јуна 1889. године пребачено у Министарство иностраних дела – прво као Просветно-црквено, а затим као Просветно-политичко одељење. Оно је било носилац организације српске просветне и културне акције и националног рада у Турској.

Велики проблем са којим се српски народ сусретао у делу Старе Србије и Македонији била је бугарска пропаганда. Егзархија као носилац те пропаганде била је у том послу веома организована и успешна, а посао којем је олакшавао недостатак српске црквене организације у Турској. Основни бугарски циљ била је асимилација српског становништва. Где нису могли пропагандом и просветном активношћу, примењивали су силу.¹ Међутим, деловањем српских дипломата, црквених великодостојника (након што је Србија успела да издејствује да се за епископе у Скопљу и Призрену поставе Срби) и просветних радника осетно је умањен утицај бугарске пропаганде, а добрим делом и сачувана национална свест српског народа.²

Како би се одбранио српски народ од страног утицаја и очувала српска национална свест основан је, између осталих, и Одбор за ширење пропаганде народности Српске.

У Архиву Србије, Министарство иностраних дела – Конзулат у Скопљу³ налазе се документа везана за оснивање овог Одбора. Овде

¹ О одбрани српског народа од насиља видети у: М. Јагодић, *Српске чете у Македонији 1897–1901. године*, Устанци и побуне Срба у Турској у XIX веку : Зборник радова : (поводом 170 година од избијања Нишке буне), Ниш 2012, 111–130.

² Више о бугарској пропаганди и деловању Србије видети у: М. Војводић, *Србија и македонско питање*, Историјски гласник 1–2 (1990–1992) 1992, 33–48; С. Терзић, *Стара Србија (XIX – XX век) : драма једне цивилизације*, Београд 2012, 121–139; С. Недељковић, *Преглед организованог рада националне акције српске владе у Македонији и Старој Србији крајем 19. века*, Вардарски зборник 9 (2012) 81–92.

³ Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела (МИД), Конзулат у Скопљу (несређена грађа), фасцикла 20.

⁴ Манастир се налази у Скопској Црној Гори, покрај села Кучевишта.

доносимо: писмо игумана манастира Свети Архангели⁴ Германа генералном конзулу Краљевине Србије у Скопљу Милославу П. Куртовићу од 28. маја 1899. године⁵, у којем га обавештава о оснивању Одбора⁶ „за пропаганду Скопске Горе – Црне, а за ширење исте и на даље у овим покрајинама“, износи циљеве, моли за смернице и наређења и подноси листу кандидата за чланове Одбора на одобрење, затим писмо конзула Куртовића администратору Скопске епархије архимандриту Фирмилијану⁷ од 29. маја 1899. године о формирању Одбора (молба за благослов) са одговором (благословом) администратора, те писмо председника Одбора игумана Германа од 5. јуна 1899. године конзулу Куртовићу о конститутивним седницама Одбора, уз које прилаже и правила Одбора, као и заклетве – посебно председника, а посебно осталих чланова Одбора. Из ових докумената се виде разлози за оснивања Одбора, његови циљеви и идеје за деловање, затим имена чланова и њихове обавезе, као и мишљења конзула Куртовића и архимандрита Фирмилијана о оснивању Одбора и њихов допринос томе.

Документа су писана мастилом, потпуно су очувана и (осим две речи) читљива. У тексту нисмо вршили никакве правописне нити интерпункцијске интервенције, док су остале интервенције дате у угластим заградама.

⁵ Датуми у тексту наведени су по новом календару, док су датуми у документима дати као у оригиналу, по старом календару.

⁶ Тада још увек без званичног имена, а потом Одбор за ширење пропаганде народности српске.

⁷ У писмима игумана Германа и документима Одбора наводи се да је (тадашњи) архимандрит Фирмилијан митрополит, иако је он тада још увек био администратор Скопске епархије, док је за митрополита изабран 31. октобра 1899. године, а рукоположен тек 28. јуна 1902. године (о томе више у М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд 1988, 157–160, 264–268, 377–382).

Краљевско – Српском Генералном Консулу
Господину
Милославу П. Куртовићу.

Родољубиви Господине,

С највећим поштовањем, част има потписати, учтиво извести, да је одбор конструисан за пропаганду Скопске Горе – Црне, а за ширење исте и на даље у овим покрајинама. Листа кандидата за поменути одбор под 1. учтиво прилаже се која су лица у поменути одбор узета; с тим ако Ваша узвишена Родољубивост и Високопреосвећени Митрополит Господин Фирмилијан саизволите одобрити. Ово је учињено по жељи Ваше Родољубивости и одбор за народну пропаганду милог нам и драгог Србовања има се кретати у извесном правцу пропаганде што живље, ну, смотрено, пажљиво и опрезно, тако, да сем Високопреосвећеног Митрополита Господина Фирмилијана и Ваше Родољубивости нико други дознати несме, као и да не постоји почем по одредбама Отоманске Империје никакав одбор, ни општина постојати не могу, где полиције нема, а да би и могао и да би се са надлежне стране дозвола издејствовати могла, ипак не треба да се за одбор сазна са политичког гледишта, колико ради не пријатељства шовиниста, у толико два пут више појединих интересија и шпекуланта с наше стране, јер би се тиме одбору многе препреке и сметње стављале, тако, да би са свим сваки други пренео дело руку одборски за своје личне и јединствене користи, а тиме би се крњили у многе и интереси опште ствари, као што је то до данас у многим и многим приликама дешавало се. Да богме, да ће се одбор имати кретати у извесном правцу за ширење пропаганде и да ће на верност свете му идеје Србинове положити и заклетву и да ће се по потреби и у извесним приликама састајати на одређеном месту и све и сва чинити, што се учинити може, како за ширење пропаганде, тако и за извесну идеју омиљеног нам Српства, ну, само тако, да ипак остане не чујни, тајинствени, и не сазнат као да га и није. Никоме се другом поверити не може ни у Скопљу, ни ван Скопља, сем означеним лицима у листи, који ће на позив свога преседника учинити све па и у најодсуднијем часу. У одбору ће бити сви за једнога, а један за све и само се може веровати онеме, који се члан одбора, било са писмом, било лично упути

надлежним, или Високопреосвећеном Господину Фирмилијану, јали Вашој Родољубивости, где и како и на који начин ствар се свршила буде. За то за одбор никаква посета из Скопља неће потребна бити.

Учтиво се известити има, да је свештеник Бојко, који је до сада припадао Ехзархији радо и весело прелази амо на страну Патријаршије са његовим парохијанима, изузимајући првака Българског Симона и још две његове присталице, о чему се подноси извештај Високопреосвећеном Господину Фирмилијану, као и за Бразду, Мирковац и т.д. За Љубанац до који дан добиће се одговор и шта буде урађено известиће се и сам учитељ Љубаначки прелази амо.

За Бразду наложен је члан одбора Г. Благоје Петровић – учитељ Бањански, који ово писмо собом доноси, да лично престане како ствар са целом Браздом стоји, а уједно и са целом парохијом попа Николе, и ствар се може врло лако свршити без икаквог даљег трошка, сем једног јединог одличја за извесну личност, коју ће Г. Благоје усмено именовати.

Учтиво се моли за наређење по ком се одбор има кретати и све што треба чинити потписати са својим друговима за многољубљеног краља и отаџбину и саме своје животе на олтар отаџбине и милог рода свога у сваком тренутку предати.

И овом приликом Родољубиви Господине, примите уверење мог одличног и дубоког поштовања.

Президијално.

16. маја 1899 г.
М. Св. Архангела.

Част ми је назвати се
Ваше Родољубивости
Смерни Молитвеник
Игуман М. Св. Архангела.
[потпис] Герман

*

Листа⁸

Кандидата лица за одбор пропаганде народности Српске, а за покрајине овдашње у реону Скопске Горе – Црне, као и на даље.

1. Председник одбора Игуман Герман
2. 1. Члан Благоје Петровић – уч. Бањански
2. " Неша Ђорђевић – " Чучерски

⁸ Листа се налази на посебном листу папира, повезана канапом са претходним писмом.

3.	"	Серафим Маринковић.	" Мирковач.
4.	"	Стеван Поповић	" Кучевиш.
5.	"	Јован Николић –	" Чучер ⁹ који ће
уједно заступати и деловођу.

٪

Сва именована лица изабрата су и узета у одбор у колико се могло сазнати да су најподеснија и најсигурнија за поменути циљ.

16. маја 1899 год.
М. Св. Архангела

Игуман
[потпис] Герман

*

ПовН° 290¹⁰
Види повбр 291

За попа Бојка речено учитељу Благоју Петровићу да ће му се давати 24 златника годишње кад се претходно изврши прелаз села.

18. 5. 99 [потпис] МпК
Скопље [Милослав П. Куртовић]

Високопречасни,

У Манастиру Кучевишком Св. Архангелу конституисан је одбор за пропаганду у Скопској Црној Гори те да се та област у име Бога сасвим очисти од туђинске најезде.

⁹ Реч Чучер накнадно дописана.

¹⁰ Напомена конзула налази се на посебном листу папира, повезана канапом са претходним писмом и Листом.

У тај одбор ушли су:

1. Председник	Игуман г Герман		
2. Члан	Благоје Петровић	учит.	Бањански
3. "	Неша Ђорђевић	"	Чучерски
4. "	Стеван ¹¹ Маринковић	"	Мирковач.
5. "	Стеван Поповић	"	Кучевишк.
6. "	и деловођ Јован Николић	"	Чучер

Ова лица изабрата су и узета у одбор у колико се могло сањати да су најподеснија и најпоузданија за поменути циљ.

Овај одбор почеће да ради одмах чим га и Високопречасни благослови.

Постојање одбора има бити највећа тајна, ово колико ради наших противника којих је силество, толико двојином ради наших интригаша и интересција који са светом ствари тргују у своме личном интересу.

Молим Високопречасног за одговор у продужењу овог писма.

17. 5. 99 Скопље

најпонижнији
[потпис] МиллКуртовић

Веома се радујем овоме *слу [нечитко, вероватно послу], па га не само благосиљам него се молим и Богу и целоме небу за његов успешан рад. Колико је у Скоп. Црној Гори Одбор потребан ради опште ствари, толико је потребан и да нас брани од неких гладница, које су баснословно насртљиве и ужасно алишне¹² [? – нечитко].

Хвала на труду

[потпис] арх.Фирмилијан

¹¹ Име члана Одбора Маринковића конзул Куртовић, вероватно грешком, наводи као Стеван, док се у другим документима наводи као Серафим.

¹² Алишан – грамзив, према тур. alış – узимање (?).

[На позадини документа:]

О пропаг. за Црну Гору
Повбр 291

Саопштено ми је ово одобрење, ради
доставе господину председнику игуману
Герману

18. 5. 99
Скопље

[потпис] Благ.Петровић
учитељ

* * *

Краљевско – Српском Генералном Консулу
Господину
Милославу П. Куртовићу.

С највећим поштовањем, част има потписати, учтиво извести, да је удружени одбор за ширење пропаганде народности Српске у овим покрајинама држао своје друштвене седнице на дан 22, 23 и 24. т. м. , као и то, да су сви чланови удружења према друштвеним правилима по члану 2. положили заклетву у цркви манастирској после службе Божије, само у присуству чланова на верност Краљу Србије и Отаџбини. А затим одржано је у присуству одбора свечано молебствије за Његово Величанство Краља Србије Александра I и Отаџбине. Оба преписа заклетве, како преседника, тако и чланова одбора по % у прилогу учтиво се шаљу. Тако исто и прописана правила удруженог одбора учтиво се подносе Вашој Родољубивости, да би изволели у консулату чувати их, као и остала документа друштвена, која тамо шиљана буду, јер са политичког гледишта није могућно акта друштвена шиљати у Митрополију, а требало би да их Високопреосвећени Митрополит одобри и утврди. Ну, кад то већ није могућно да буде јавно, то се учтиво умољава Високопреосвећени Митрополит Господин Фирмилијан да изволи одобрити и потписати, као истинити носилац свете идеје милог рода свога, за коју је амо и дошао. А у будућности заблистаће јавно и уродити обилатим плодом дело руку много-љубљеног нам Архипастира.

И овом приликом, Родољубиви Господине, примите уверење мог одличног и дубоког поштовања

ДБр. 3.

24. маја 1899 г.

М. Св. Архангела.

Част ми је назвати се

Ваше Родољубивости

Смерни молитвеник

Председник одбора

За ширење пропаганде народ. Српске

Игуман М. Св. Архангела

[потпис] Герман

[На позадини документа:]

Пр. 25. 5. 99

О пропаганди у Скоп. Црној Гори

ПовБр. 350

Правила.

Одбора за ширење пропаганде народности Српске у овим покрајинама Старе Србије и Македоније, а уједно и за одбрану од туђинске навале.

Члан 1.

Констутисан и удружен одбор за ширење пропаганде народности Српске у овим покрајинама Старе Србије и Македоније и за одбрану своје народности од туђинске навале, обавезан је да учини у сваком погледу, што се учинити има за сузбијање туђинске навале, у овим покрајинама, бугарске, грчке, латинске¹³ и сваке друге, а ревносим заузимањем старати се има што живље ширити и развијати пропаганду своје миле и драге народности Српске.

¹³ Слово л је у документу нешто веће од осталих слова у речи, те нисмо сигурни да ли реч почиње великим или малим словом.

Члан 2.

Како председник, тако и сви чланови поменутог одбора, како у одбор ступили буду дужни ће бити да положи заклетву на верност Краљу Србије Александру I. и отаџбини.

Члан 3.

Носиће назив: „Управни одбор за ширење пропаганде народности српске у овим покрајинама Старе Србије и Македоније и за сузбијање од туђинске навале“.

Члан 4.

Удружени одбор састоји се свега из шест чланова, и то: једног председника и пет чланова, од којих ће најмлађи члан замењивати уједно и личност тајника.

Члан 5.

Главнo становање одбора стајаће непосредно у М. Св. Архангела – задужбини Српског краља Милутина – Уроша II, а по могућству седнице могу се држати и по осталим местима у реону Скопске Горе Црне, само код друштвених чланова, у затвореној кући. Седнице биће тајне, без приступа спољашњег буди ког лица било.

Члан 6.

Удружени одбор има стајати јединодушно, сложан, сталан, непоколебљив, тако, да има бити и у најодсуднијем часу један за све, а сви за једног, као што то и сама част поноса Српског налаже. Сваки члан дужан је допринети на свети олтар народности Српске и заложити све, што се заложити има, па и живот предати за част и одбрану имена Српског у ширењу пропаганде.

Члан 7.

Сваки члан одбора на позив председника дужан је у сако доба одазвати се позиву, не бирајући време кад и у које доба позивао се буде, а уједно и извештаје о повереној мисији члана достављаће председнику, а ником другом. Позивнице, као и извештаји вршиће се само преко чланова лично. А ако би који члан одбора у вршењу поверене му мисије на случај нападнут био од непријатељске пропаганде, па и самога живота лишен био, да, фамилији његовој буде обавезан одбор, као и надлежни давати помоћ у сваком погледу.

Члан 8.

Удружење поменутог одбора биће у задатку, да заснује од чланова удружења један друштвени фонд, који ће носити назив „тајинствени фонд Обилића“, а стајаће под управом одбора, а под покровитељством Његовог Високопреосвештенства Митрополита Скопског Господина Фирмилијана и под највишом заштитом Српског Краљевског Консула у Скопљу, из ког би се фонда могло у будућности на Косову, а на оном месту где је класички Српски јунак неумрли Милош Обилић пао подићи видљиви споменик Обилићу.

Фонд Обилића има се засновати од улога чланова на дан 15. јуна т. г. , а улагати се има поступно, као и то, кад који од чланова одбора не би на позив председника не би дошао, да буде дужан за сваки изостанак положити у новцу друштвеном фонду по 1. динар и тим начином поменути фонд помагати.

Члан 9.

Поменути одбор удружења стајаће под највишом заштитом Његовог Високопреосвештенства Митрополита Скопског Господина Фирмилијана и са благословом његовим кретаће се у правцу поменутог циља за ширење пропаганде народности Српске у овим покрајинама Старе Србије и Македоније, као и под заштитом опуномоћног Краљевско – Српског Генералног Консула у Скопљу, код кога ће се сва акта имати чувати поменутог удружења.

Члан 10.

Удружење одбора поступно ће се развијати у ширењу пропаганде, пажљиво, смотрено и опрезно, тако, да га ништа, са ма ког било гледишта зауставити не може. А ако би ма кад у случају удружење престало, сва друштвена тековина, коју у будућности удружење засновало буде, прелази у руке, као својина Српско – омладинском – Академијском – певачком друштву „Обилић“ у Београду, коме се у свети аманет ставља с тим, да оно са истим циљем започето дело у Старој Србији и Македонији настави и оствари.

Д.Бр. 2.

23. маја 1899 год.
М. Св. Архангела
Тајник,
Јован Николић.

Председник,
Одбора за ширење пропаганде
Народности Српске
Игуман М. Св. Архангела
Герман

Чланови:

1. Благоје Петровић; 2. Неша Ђорђевић; 3. Серафим Маринковић;
4. Стеван Поповић.

٪

Да је овај препис веран оригиналу

Тврди:

24. маја 1899 г.

М. Св. Архангела.

Тајник,

[потпис] Јов. Николић.

Председник,

Одбора за ширење пропаганде

Народности Српске

Игуман М. Св. Архангела

[потпис] Герман

Заклетва.

Ја председник одбора за ширење пропаганде народности Српске, заклињем се: Вишњим Богом и свим оним, што ми је најмилије и најдражије на овоме свету, да ћу Владајућем Краљу Србије Александру I. и Отаџбини веран бити; да ћу поверену ми мисију за ширење пропаганде свесно и верно обављати и у најодсуднијем часу веран и одан до дна душе своје за част Краља и Отаџбине, за част поноса имена Српског готов бити и верно свету службу народну одслужити. Тако ми Господ Бог помогао и овога и онога света. Амин.

23. маја 1899 год.

М. Св. Архангела.

Председник,

Одбора за ширење про-
паганде народности Српске

Игуман М. Св. Архангела.

[потпис] Герман

Заклетва.

Ми чланови одбора за ширење пропаганде народности Српске, заклињемо се Вишњим Богом и свим оним, што нам је најмилије и

најдражије на овоме свету, да ћемо: Владајућем Краљу Србије Александру I. и Отаџбини верни бити; да ћемо, поверену нам мисију за ширење Српске пропаганде, свесно и верно обављати; и у најодсуднијем часу верни и одани, до дна душе наше, за част Краља и Отаџбине, за част поноса имена Српског, готови бити и верно свету службу народну одслужити. Тако нам Господ Бог помогао и овога и онога света. Амин.

23. маја 1899 г.

М. Св. Архангела

Чланови:

1. Благоје Петровић;
2. Неша Ђорђевић; 3. Серафим Маринковић;
4. Стефан Поповић; 5. Јован Николић.

٪

Да је од надлежног свештеника, именованих лица одбора извршена заклетва на дан 23. маја 1899 год. , а од самог председника одбора.

24. маја 1899 год.

М. Св. Архангела.

Тврди

Председник одбора за ширење
пропаганде народности Српске
Игуман М. Св. Архангела.
[потпис] Герман

**Milun STIJOVIĆ
Jovana ŠALJIĆ**

**COMMITTEE FOR SPREADING THE PROPAGANDA
OF THE SERBIAN NATION (1899)**

Summary

The paper presents six documents related to the establishment of the Committee for Spreading the Propaganda of the Serbian Nation: two letters of the Committee's President, Hegumen German, to the Consul General of the Kingdom of Serbia in Skopje, Miloslav P. Kurtović; Kurtović's letter to the administrator of the Bishopric of Skopje and the latter's answer; the Rules of the Committee, as well as the oath of the President and members of the Committee. The Committee was established in 1899 at the monastery of St Archangels in Skopska Crna Gora. These documents reveal the reasons for the establishment of the Committee, its objectives, the names of members and their responsibilities, as well as opinions of Consul Kurtović and Archimandrite Firmilijan on the establishment of the Committee.

Keywords: Committee, propaganda, Serbian nation, Macedonia, Old Serbia, Skopska Crna Gora, Hegumen German.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 30. 07. 2015.

Биљана СТОЈИЋ*
Историјски институт
Београд

СКОПЈЕ ОД КУМАНОВСКЕ БИТКЕ ДО УСПОСТАВЉАЊА СРПСКЕ ВЛАСТИ**

Анстракт: У раду је приређен део дневничких бележака француског вице-конзула у Скопљу Пјера-Леона Карлијеа од Кумановске битке до уласка српске војске у град (24–26. октобар 1912. године). Карлије је водио дневник у периоду од 14. октобра до 1. новембра 1912. године, када је телеграфски и поштански саобраћај између Скопља и Министарства спољних послова у Паризу био у прекиду. Дневник француског конзула даје нам врло занимљив и сликовит увид у карактер и значај Кумановске битке, као и у процес урушавања османске власти у Скопљу и прелазак града под власт Србије.

Кључне речи: Пјер-Леон Карлије, Француска, Србија, Први балкански рат, Скопље, Кумановска битка.

Први балкански рат, који је октобра 1912. године избио између Османског царства и Балканског савеза, увукао је у вртлог рата не само поданике зараћених држава, већ и страна дипломатска представништва, као и бројне колоније страних држављана расуте широм Балкана. Колико на непосредне учеснике, рат је имао подједнако јак утицај и на странце који су развој сукоба посматрали са великом пажњом. За потребе својих

* biljana.stojic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804 – 1918) : подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

држава или из личних побуда описивали су поједине ратне епизоде, и неретко узимали активну улогу у текућим догађајима.

Француска је бригу о својим држављанима остваривала посредством разгранате мреже дипломатских представништава која је покривала читаво Балканско полуострво. У предвечерје Првог балканског рата на простору Македоније¹ имала је конзулате у Скопљу, Битољу и Солуну, који су се налазили под јурисдикцијом амбасаде у Цариграду. У време балканских ратова на челу конзулата у Скопљу био је вицеконзул Пјер-Леон Карлије (Pierre-Léon Carlier). По образовању правник, Карлије се за дипломатски позив школовао у Школи за живе источне језике (Ecole nationale des langues orientales vivantes) и Школи за политичке науке (Ecole des Sciences politiques). Дипломатску службу Карлије је започео 1901. као овлашћени аташе при француском конзулату у Цариграду, отуда га је пут одвео на службе у Барселону и Смирну, да би марта 1911. био наименован за конзула у Скопљу, где је остао до краја 1913. године.² Премда није имао много искуства у дипломатији, Карлијеа је одликовала велика предузимљивост и оштроумност у запажањима. За кратко време од доласка у Скопље успео је да стекне углед и поштовање власти, као и осталих дипломата који су тамо службовали. Наведени квалитети су најбоље дошли до изражаја управо на почетку Првог балканског рата, током неколико судбоносних дана од Кумановске битке до успостављања српске власти у Скопљу, када је конзул Карлије одиграо значајну улогу у процесу преноса власти са Османског царства на Краљевину Србију.

¹ Историјско-географски појам Македонија знатно је шири од савременог државно-политичког појма БЈР Македонија. Данашња Македонија обухвата само онај део простора који је након Првог балканског рата припао Србији, то је тзв. Вардарска Македонија. Остале делове, Пиринску и Егејску Македонију, присајединиле су савезнице Србије из истог рата, Бугарска и Грчка.

² *Francuzi o Srbima i Srbiji, 1912–1918*. Izbor, uvodni tekstovi, prevod i komentari Mihailo Pavlović [Temoignages Français sur les Serbes et la Serbie, 1912–1918. Choix de textes, notes de presentation, traduction et commentaires par Mihailo Pavlović], Beograd 1988, 229. По избијању Првог светског рата, Карлије се пријавио у активну војску. Пређашње службовање у Македонији чинило га је идеалним кандидатом за француске војне мисије на Балкану, тако је у лето 1915. бивши конзул у Скопљу, сада поручник Карлије дошао у Србију као члан мисије војног аташеа капетана Карбонијеа, који је на захтев Пјер-Виктора Фурнијеа послат у Србију као његов заменик. Капетан Карбоније је остао у Србији до слома државе и заједно са српском војском се повлачио преко Албаније. Верујемо да је и Леон Карлије до краја остао у саставу његове мисије (Архив Србије, Француска серија S/F, ролна бр. 5/V, № 5, Mission militaire française auprès du Grand Quartier Général Serbe. Rapport fait au Ministre Millerand, le 28 octobre 1915).

Услед прекинутог поштанског и телеграфског саобраћаја између Скопља и спољног света, Карлије се одлучио да почев од 14. октобра до 1. новембра води дневник дешавања у који је брижљиво забележио све догађаје од значаја. Након уласка српске војске у Скопље 26. октобра и успостављања реда у граду, Карлије је белешке проследио Министарству спољних послова у Париз, где су примљене и заведене под 11. новембром. Кратки дневник француског конзула прецизно, сликовито и са пуно детаља описује почетак рата између Балканског савеза и Османског царства, ситуацију у Скопљу, као и крах османске власти на простору вардарске Македоније. Иако је читав дневник сам по себи врло драгоцен и занимљив извор, за потребе овог рада ми смо одлучили да публикујемо белешке које се односе на три, по нама, кључна дана – 24, 25. и 26. октобар.

Карлијеове белешке за 24. октобар започињу демантом вести о исходу битке код Куманова. Попут осталих дипломата и Карлије је претходног дана примио вест да је османска војска у сукобу са српском армијом код Куманова однела победу. Ту, испоставиће се лажну вест, у Скопље је одаслао лично Фети-паша³, заповедник VII корпусу Вардарске амрије и Карлије ју је као такву телеграфисао амбасадору Морису Бомпару у Цариград. Сутрадан ујутру, османски војници који су се у расулу повлачили од Куманова донели су у Скопље другачију вест – апсолутну победу је однела, не османска, већ српска војска.⁴

Судећи према белешкама француског конзула, тренутак када је потврђено да је српска војска победила код Куманова био је преломан да у Скопљу наступи потпуна паника и безглава бежанија нехришћанског становништва из града, где се улазак српске војске очекивао сваког трена. Муслиманско становништво је бежало из страха од одмазде, верујући да ће српска војска по уласку у град извршити масакр и одмазду због вековног угњетавања хришћана.⁵ Анархија у граду додатно је била

³ Трупe Фети-паше су прве дошле у додир са српском војском, 22. октобра. Фети-паша је учествовао и у Битољској бици, током које је и погинуо (Б. Ратковић, М. Ђуришић, *Кумановска битка и битке за ослобођење Косова и Метохије*, III, Нови Сад 1998, 269).

⁴ Archives diplomatiques du Ministère des Affaires étrangères (AMAE), Correspondance politique et commerciale, Nouvelle série 1896–1918 (NS), Turquie, doss. 242, № 57-59, Journal du Consul Carlier, Uskub, les 23 et 24 octobre 1912.

⁵ Објава рата је утицала да се број злочина драстично увећа. Карлије је само за 23. октобар забележио три злочина над хришћанима: група Албанаца из Љуме масакрирала је неколико Срба у Урошевцу, сличан злочин је извршен и у Призрену, док је у самом центру Скопља, на мосту преко реке Лепенац, неколико

повећена новим сазнањима из битке, која су потврђивала размере османског пораза. Из разговора са очевицима, Карлије је у свој дневник забележио да су османски војници бежали са Кумановског поља остављајући све за собом, од топова до својих рањених и мртвих сабораца. Албанци, који су већински чинили војску Зеки-паше, на почетку битке најхрабрије су се борили, да би са преокретом у борби први започели бег са бојишта.⁶ Након потврде вести о поразу, из Скопља је побегла и дивизија редифа⁷ која је била остављена као одступница. Албански војници који су дезертирали највише су доприносили ширењу панике у Скопљу.⁸ Према Карлијевом мишљењу, додатан проблем

османских војника масакрирало четворицу хришћана само ради заплене њихове воловске запреге (AMAE, NS, Turquie, doss. 242, № 57-59, Journal, Mercredi, le 23 octobre 1912).

⁶ Карлије је сазнања о Кумановској бици допуњавао из више извора, да би на крају дошао до истог закључка до ког су дошли и војни стручњаци, а то је да је битка била „случајна, неочекивана и изазвана од стране Турака“. До гоњења непријатеља није дошло, контакт између војски је врло брзо изгубљен другог дана битке. Српска Врховна команда је тек након три дана схватила да се код Куманова сударила са главнином османске војске у Македонији, а не њеном претходницом као што се првобитно мислило (М. Ј. Ђорђевић, *Кумановска битка. Критички поглед на операције Прве српске и турске Вардарске армије од 6. до 15. октобра 1912*, Београд 1937, 74, 79).

⁷ Редиф као резервни војни кадар у османској војсци званично је био укинут 31. августа 1912. Међутим, тај закон је у пракси заживео тек 1914, па су зато редифске јединице учествовале у балканским ратовима заједно са низомом, односно редовном војском (О. Думић, *Стање у османској војсци непосредно пред балканске ратове*, Весник 36 (2009) 144–154).

⁸ Француски конзул је очекивао да ће ратно стање унети панику и анахију међу цивилно становништво, стога је од избијања црногорско-турског рата предузео мере које су имале за циљ заштиту француске колоније у Скопљу и читавом Косовском вилајету који је био под ингеренцијом конзулата у Скопљу. Наредбу о понашању француских држављана конзулат у Скопљу је издао 16. октобра и она је прописивала немешање француских држављана у рат, приближавање војним објектима, јавно изражавање симпатија, забрану прикривања османских војника или оружја, изазивање панике, организовање протеста и подбуњивање становништва, као и напуштање места пребивалишта без посебне дозволе конзулата. За неколико дана конзулат је успешно организовао пребацивање француских породица из града, највећи број је премештен у Солун, они који су својевољно остали у граду били су смештени у зграду конзулата до доласка српске војске (AMAE, NS, Turquie, № 47, Journal, Circulaire à la Colonie Française, Uskub, le 16 octobre 1912).

представљала је неблаговремено организована санитетска служба, те је највећи број рањених, који су од Куманова били превезени до Скопља, остајао без медицинске неге и помоћи. Карлије је са тројицом својих колега, руским конзулом Андрејем Димитријевичем Калмиковим, вицеконзулом Велике Британије Валтером Пекамом и конзулом Аустроугарске фон Хајмротом, понудо властима да они алармирају европске секције Црвеног крста да оне помогну у збрињавању рањеника. Градски валија Галиб-паша и представници Црвеног полумесеца прихватили су иницијативу четворице конзула.⁹

Осим помоћи друштву Црвеног полумесеца пред четворицом конзула 24. октобра нашао се још један, озбиљнији, задатак. Конзули су сматрали да треба спречити остатке османске војске да организује одбрану града, која би засигурно била неуспешна, док би град и цивили били изложени бомбардовању српске артиљерије. Из тог разлога је Карлије заједно са Калмиковим, Пекамом и Хајмротом изнео Галиб-паши предлог да се град прогласи небрањеним и да се као такав преда српској војсци када се она појави надомак града. Војне власти су биле против, јер је Скопље било од превеликог значаја за Османско царство да би га се одрекло без икакве борбе. Ипак, под притиском страних дипломата, Фети-паша је пристао да се такав предлог пошаље Порти и да она одлучи о судбини града. Убрзо се и предомислио, па је и не сачекавши Портин одговор, заједно са 4–5 батаљона који су се заједно са њим повукли од Куманова, истог дана побегао у правцу Тетова. Фети-паша је напустио Скопље без иједне инструкције цивилним властима, што је фактички значило да је војна власт Османског царства престала да постоји. Галиб-паша и муслимански прваци су након одласка војске именовали четворицу конзула за посреднике. Њихов задатак је био да сачекају улазак српске војске у Скопље и предају јој град.¹⁰

Након нестанка војне власти, руски конзул Калмиков је затражио од градског валије Галиб-паше да се из затвора ослободе сви заточени хришћани који више од 48 сати нису примали следење у храни и које више нико није ни чувао. Галиб-паша је тај захтев услишио и сам приправан да побегне из Скопља пре доласка српске војске. Међутим, при покушају да оде из града, на мосту преко Вардара, на њега је пуцао један албански војник. Галиб-паша је прошао без озледа, али је нападач убио његовог секретара, а кочијаша ранио у руку. Након овог инцидента,

⁹ AMAE, NS, Turquie, doss. 242, № 59-62, Journal, Jeudi, le 24 octobre 1912.

¹⁰ Isto.

Галиб-паша се сакрио у руски конзулат, а ситуација у граду је измакла контроли јер је становништво мислило да су пуцњи дошли од српске војске. У општој пометњи која је уследила једна група војника је напустила, одмах испред зграде француског конзулата, 18 топова марке Круп и побегла.¹¹ Галиб-паша је успео да напусти Скопље у свом другом покушају, отишао је последњим возом који је из Скопља ишао за Солун. Са одласком Галиб-паше фактички је нестала и цивилна власт, а једини преостали органи реда у граду били су, према речима Карлијеа, четворица конзула. Конзули су на себе преузели бригу о градској безбедности. Заједно са особљем конзулата организовали су ноћне патроле и настојали да колико је могуће спрече пљачке и друга безакоња. Карлије са пуно сликовитости описује дезоријентисаност османских војника који су непрестано пристизали у град у групама од по неколико војника, без официра или било каквог наређења куда даље. Тумарали су кроз град измучени, већина њих није јела 2–3 дана, а када би нашли неког официра уместо наређења добијали су разрешење од дужности. Једној таквој ситуацији на железничкој станици Карлије је лично сведочио, официр је војницима рекао следеће: „Идите где год хоћете! Нисте више војници! Више нам нисте потребни!“¹² Не само војници, већ и официри су били престрављени јер је у граду још увек било много албанских војника који су пуцали на њих, окривљујући их за пораз код Куманова и за предају града „ђаурима“.¹³

Како српска војска није ушла у град ни 25. октобра, четворица конзула су одлучила да наредног дана крену у сусрет војсци и позову је да што пре уђе у град јер је ситуација била на измаку контроле. Према договору са градоначелником Скопља Рашид-бегом и бившим градоначелником Ибрахим-ефендијом, четворица конзула су ујутру 26. октобра у 9 часова кренули у сусрет српској војсци. Са њима су, ради заштите од распуштених албанских војника кренула тројица људи на коњима, као обезбеђење, који су носили белу заставу, један српски свештеник именован од стране скопског митрополита, градоначелник Рашид-бег, а успут им се придружио и један српски сељак са трубом. На претходницу српске војске наишли су тек после два сата пута. Војници су делегацију одвели пред заповедника Моравске дивизије генерала Илију Гојковића, а убрзо им се придружио и командант Прве армије престолонаследник

¹¹ Обезбеђење конзулата је топове одвукло са улице и предало их у надлежност српској војсци по уласку у град.

¹² AMAE, NS, Turquie, doss. 242, № 62-66, Journal, Vendredi, le 25 octobre 1912.

¹³ Isto.

Александар. При обраћању Карлијеу престоланаследник је изјавио следеће: „Конзуле Француске, срећан сам да могу да вам кажем да су француски топови добили битку код Куманова: ваши топови су били изузетни; након битке људи су их грлили“, додавши још: „Посебно сам срећан што ми на победи честита конзул једне држава попут Француске која је у својој историји забележила толико победа“.¹⁴ Карлије је био изузетно задовољан престоланаследниковом изјавом, коју је дословно записао у свој дневник. Након што је симболично примио град, престоланаследник је наредио покрет војске ка Скопљу, ставивши конзулима на располагање свој аутомобил. Улазак српске војске у град пратиле су овације хришћана који су узвикивали: „Живела Србија“, „Живела Бугарска“ и „Живео Балкански савез“.¹⁵ Хришћани који су се борили у османској војсци дочекали су улазак војске аплаузом, оружја баченог на земљу, са исцртаним белим крстовима на својим фесовима. Последњи је у град умарширао престоланаследник и то на челу коњичког пука *Цар Николај II*, био је то, према Карлијеовим речима, симбол посебне пажње према руском цару. Одмах по уласку у град, престоланаследник је замолио Калмикова да са војног телеграфа извести Петроград о успеху српске војске и њеном уласку у Скопље.¹⁶

У остатку дневничких бележака, које нисмо овде објавили, Карлије је писао о процесу успостављања српских цивилних и војних органа власти у Скопљу и околини. Тако наводи да је ред у граду одмах био успостављен, већ сутрадан, 27. октобра, капетан Милетић је именован за војног управитеља Скопља, а за цивилног некадашњи конзул Србије Михаило Ристић. За Ристићевог заменика одређен је један од угледних скопских муслиманских првака.¹⁷ Закључујући свој двонедељни дневник, конзул Карлије је написао неколико напомена које су из његовог угла објашњавале разлог потпуног пораза који је Османско царство доживело у „Новопазарском санцаку, Горњој Албанији“¹⁸ и највећем делу Македоније“. Највећи кривац за пораз таквих размера била је неорганизованост испољена колико током опште мобилизације, толико и при првом додиру са „по европски“ дисциплинованом и мотивисаном српском војском. Други пропуст који је допринео поразу била је одлука Генералштаба да одбрану ових крајева готово исуључиво препусти

¹⁴ AMAE, NS, Turquie, doss. 242, № 66-72, Journal, Samedi, le 26 octobre 1912.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Isto.

¹⁷ AMAE, NS, Turquie, doss. 242, № 72-73, Journal, Dimanche 27 octobre 1912.

¹⁸ Претпостављамо да конзул мисли на простор Косова и Метохије.

нерегуларним јединицама, сачињеним углавном од Албанаца. Такође, велики део одговорности за пораз, према суду конзула Карлијеа, лежао је и на официрима који су се од 1908. године више интересовали за политику него за војничко усавршавање.¹⁹

Оригинални документ је похрањен у Дипломатском архиву Министарства спољних послова Француске у Паризу, у оквиру серије *Correspondance politique et commerciale, Nouvelle série 1896–1918, su-série Turquie*, dossier 242, № 45-77. Приликом приређивања смо извршили само минималне правописне корекције, настојећи да у потпуности сачувамо језик аутора. Сва неопходна објашњења дата су у напоменама, док смо забелешке са маргине документа одвојили угластим заградама.

Документ број 1.

CONSULAT DE FRANCE A USKUB
Novembre 1912.
Turquie d'Europe
Sous-Direction
Levant
126

Uskub, le 1er

Communiquer à l'Ambassade

Le Consul de France à Uskub à
Son Excellence Monsieur Poincaré, Président du Conseil,
Ministre des Affaires Etrangères à Paris

Évènements d'Uskub et du Vilayet de Kossovo
depuis la rupture des relations turco-serbes
et turco-bulgares
à la déclaration de guerre

¹⁹ AMAE, NS, Turquie, doss. 242, № 75-76, Jeudi, le 31 octobre 1912.

Jeudi 24 Octobre 1912.

Dès le matin on apprend que les nouvelles de la veille du recul des Serbes, que j'avais annoncées à l'Ambassade²⁰ par mon télégramme du 23 Octobre № 47, sont absolument fausses. Au contraire, à midi, on apprend par le chemin de fer que la situation des Turcs est critique à Koumanovo: à 1 heure ½ du soir, les Serbes sont complètement victorieux des Turcs qui fuient en désordre abandonnant leurs canons, leurs munitions, leurs vivres aux mains des Serbes. Les Albanais faisant partie de la division de redifs d'Uskub, commandée par Kadri Pacha, qui au début s'étaient battus très courageusement, auraient, dit-on, lâché pied les premiers devant le feu écrasant de l'artillerie boucherie: les Turcs ont des milliers de morts et de blesses: les blesses tombés près de la station sont jetés pêle-mêle sans aucuns soins dans des wagons de marchandises et évacués sur Uskub. D'autres blesses sont transportés en voiture par la route. La route d'Uskub est ouverte aux Serbes qui, malgré leur victoire éclatante, ne se doutent pas de l'effroyable déroute des Turcs. A Uskub, toutes les écoles sont transformés en hôpitaux du „Croissant Rouge“ pour recevoir les blesses qui affluent en grand nombre. Le Docteur Ruchdi Bey, ancien étudiant de la faculté de médecine française de Beyrouth, et ancien externe de l'hôpital Broca à Paris, échappé à grand-peine de Prichtina avec 200 blesses, a installé son hôpital près de l'ancienne caserne des pontonniers turcs dans le nouvel hôpital municipal. Il vient me demander [il a demanda au Consul de France à Uskub M. Carlier]²¹ d'intervenir auprès du Commandant en chef de l'armée serbe, afin que lorsque les Serbes entreront à Uskub, son hôpital qui se trouve près de la ligne de défense de la ville soit épargné. Je [M. Carlier lui a promis tout son concours en tout hypothèse]²² lui promets de faire tout mon possible et, en tout cas, je l'engage [l'a engagé] à arborer sur le toit de l'hôpital en grand drapeau du „Croissant Rouge“. A midi, nous avons une réunion consulaire chez notre doyen le Consul Général de Russie, pour proposer au vali le concours des médecins européens écarter jusqu'à présent par défiance par les autorités sanitaires ottomanes: en effet, notre collègue russe vient de découvrir dans une école bulgare 22 soldats ottomans, blesses grièvement, laisses sans aucuns soins médicaux et sans nourriture. Le vali

²⁰ Амбасада у Цариграду, на чијем челу је од 1909. до 1919. био Морис Бомпар (Maurice Bompard).

²¹ Текст означен угластом заградом је белешка унета накнадно, вероватно у Министарству спољних послова Француске након приспећа извештаја.

²² Исто.

accepte le concours des médecins européens et nous remercie. J'envoie [Le corps consulaires]²³ aussi à l'hôpital du Docteur Ruchdi Bey, sur leur demande, deux françaises qui soient restées à Uskub.

A 4 heures, prend naissance dans la ville une panique inouïe, car quelqu'un annonce (c'est d'ailleurs absolument faux), que la cavalerie serbe est déjà à Hadjalar²⁴ à 15 kilomètres d'Uskub. Les 4 Consuls de France, d'Angleterre, d'Autriche-Hongrie et de Russie sont remplis en un clin d'œil d'une foule énorme de chrétiens, de juifs, de musulmans qui, sans raisons craignent à la fois les massacres et l'armée serbe. J'ai ainsi au Consulat de France, M. Fenech, directeur de la Banque Ottomane et Mme Fenech, M. Savoye, contrôleur de la Banque Ottoman, M. Masson, de la Régie ottomane des Tabacs, mon drogman [du Consulat de France] M. Dobrowolski et son fils attache à la Banque Ottomane, M. Gregoriades, munir de la Régie des Tabacs, la famille française Bic, mesdames Martinetti et Stainacre, les familles des trois cavass, Ismail Hakki, inspecteur des finances, sa femme et sa mère, 7 professeurs serbes et le secrétaire de la Métropole serbe, le secrétaire du vali et ses 3 frères, le directeur des établissements Orosdi-Back d'Uskub, M. Navarro Président de la Communauté Israelite d'Uskub, etc.

Plusieurs hommes armés musulmans et chrétiens veulent se réfugier à mon Consulat: Je les accepte, mais aide de mes cavass [du Consulat], je les désarme immédiatement. Tous ces gens-là apeurés et terrifiés, on ne sait pourquoi, ne veulent plus quitter le Consulat tant ils craignent pour leur vie.

A 9 heures du soir, le vali Galib Pacha qui est chez le Consul Consulaire pour lui demander son avis sur la conduite à tenir! Galib Pacha confirme la déroute turque après la défaite de Koumanovo: nous nous engageons à empêcher par tous les moyens possibles les violences de chrétiens contre les musulmans, et d'autre part [de son côté], lui nous garantit que les musulmans ne toucheront pas aux chrétiens. Ensuite les notables musulmans sont introduits dans la pièce où nous délibérons avec le vali, et nous supplient par humanité d'intervenir pour que la ville ne se défende pas, car sans cela elle sera détruite. A ce moment, il est 10 heures du soir, le vali est avisé que Fethy Pacha commandant en chef à la bataille de Koumanovo a pu arriver à Uskub avec 4 ou 5 bataillons composés de fuyards arrêtés çà et là dans la déroute. Galib Pacha se rend alors chez le commandant en chef, qui lui déclare que le plan de la Sublime Porte est de résister à Uskub, et qu'en conséquence, malgré le désir contraire des habitants musulmans et chrétiens de la ville, il résistera avec les faibles forces qu'il pourra réunir. Les notables décident alors de télégraphier à la Sublime

²³ Исто.

²⁴ Хаџалар.

Porte pour qu'elle donne l'ordre à Fethy Pacha de ne pas résister, car la ville serait détruite: le Vali nous dit que lui-même va se mettre en communication télégraphique avec le Grand Vezir dans le même but. Si, par hasard, Fethy Pacha reçoit l'ordre de ne pas résister, il est entendu avec le vali et les notables que les 4 Consuls français, anglais, autrichien et russe se rendront tous les 4 comme parlementaires au-devant des avant-postes serbes, pour déclarer à l'armée serbe que la ville se rend et [demander] en conséquence de ne pas bombarder.

Vendredi 25 Octobre 1912.

Je rentré au Consulat de France à 1 heure du matin, et je mets aussitôt mes cavasse disponibles et tous les hommes réfugiés, à creuser des tranchées dans le jardin du Consulat pour s'y mettre à l'abri en cas de bombardement. Ces tranchées profondes de 1m, sont couvertes de planches de bois sur lesquelles on ramène une épaisse couche de terre, qui peut amortir l'effet des shrapnells. A 5 heures du matin, j'ai ainsi terminées dans mon jardin deux grandes tranchées pouvant abriter une vingtaine de personnes. A la même heure, on annonce de la gare qu'on forme un train vers Salonique pour emmener tous ceux qui veulent encore partir. Mais mon drogman qui, sur mon ordre, veut faire partir toute une famille française, s'aperçoit qu'on n'admet dans ce train que les familles musulmanes et qu'on refuse systématiquement d'y accepter les chrétiens. M. Dobrowolski [drogman du Consulat de France] proteste énergiquement on mon nom et déclare que je vais aller me plaindre immédiatement au Vali de cette partialité révoltante. Finalement, les officiers turcs effrayés de cette menace, refusent de faire partir aucun train. La population musulmane est blême de peur et n'a plus de confiance et d'espoir que dans les Consuls. L'autorité du Vali devient de plus en plus inexistante. Je sors à 9 heures du matin avec le Vice-Consul d'Angleterre, M. Peckham. Nous sommes alors témoins de l'effroyable déroute de l'armée turque de Koumanovo. Tous les fuyards, après la fin de la bataille, se sont échappés sur la route de Koumanovo à Uskub: ils ont marché toute la nuit sans nourriture et maintenant on les voit arriver comme un flot désordonné dans les rues d'Uskub. C'est un défilé ininterrompu de blessés, de soldats sans chefs, mourant de faim (beaucoup de ces soldats n'avaient pas mangé depuis 2 ou 3 jours) de chevaux échappés; on ne voyait pas une seule troupe en rangs et disciplinée: déroute absolument effroyable et attristante. Tous ces soldats par paquets de 2 ou 3 sans officiers ni sous-officiers, se dirigent vers la gare d'Uskub où on semble chercher à les remettre en ordre, bien que tous dans leur regard aient encore en quelque sorte la vision d'épouvante de la mitraille serbe qui les a décimés. Je rencontre le Vali accompagné de plusieurs hodjas: je lui demande si la ville

résiste ou non: il n'en sait rien encore!! Fethy Pacha est parti vers 7 heures du matin pour Kalkandelen²⁵ avec quelques, sans donner aucun ordre aux débris de son armée et sans même aviser le Vali. Vers 10 heures du matin, comme l'autorité militaire n'existe plus, le Consul Général de Russie demande au Vali de l'autoriser à aller à la prison, mettre en liberté tous les chrétiens emprisonnés depuis quelques jours et qui n'ont pas mangé depuis 48 heures. Le vali accorde l'autorisation et M. Kalmikoff se rend à la prison dont il ouvre toutes les cellules, tandis que les chrétiens lui baissent les mains.

Pendant ce temps, le vali a décidé de fuir vers Kalkandelen dans la voiture de mon collègue russe, mais comme il passe vers midi sur le pont du Vardar, ayant à ses côtés son secrétaire, un soldat albanais fuyard croyant que c'est Galib Pacha qui livre le pays aux étrangères, tire sur ce dernier un coup de fusil qui manque le vali, mais tue raide le secrétaire, et blesse grièvement au bras le cocher. Le Gouverneur Général se réfugie alors au Consulat de Russie qui est tout proche, tandis que le soldat assassin est tué sur place par ses camarades. Cet attentat provoque dans les rues aboutissant au pont une panique: quelqu'un crie: „Giaour guelyor“ (les Chrétiens arrivent) (ce qui est faux). Il n'en faut pas plus pour affoler les servants et les conducteurs de quelques batteries d'artillerie qui semblaient encore malgré tout un peu en ordre. La panique s'empare aussi de tous ces artilleurs qui descendent rapidement de cheval, coupent tous les traits avec leurs sabres et s'enfuient dans toutes les directions, leurs officiers en tête, ne sachant où ils vont, mais abandonnant dans les rues d'Uskub 18 canons: ce n'est qu'une heure après qu'un officier qui avait conservé sans doute quelque lueur de sang-froid est venu enlever les classes des canons. Pendant ce temps, une foule de soldats fuyards se réfugiaient dans un train à la gare et montaient même sur le toit des wagons. Finalement à 2 heures de l'après-midi, des officiers sont venus dire à ces soldats: „Allez-vous en tous ou vous voudrez! Vous n'êtes plus soldats! Nous ne voulons plus de vous!“

Alors tous ces hommes ont jeté leurs fusils, leurs cartouches, ont quitté leur uniforme pour des vêtements civils dans la gare même, et se sont enfuis dans la direction de Kalkandelen. Pendant ce temps, la panique aussi régnait en ville. Des quantités d'officiers, des soldats chrétiens, de civils se réfugient au Consulat de France: tous sont désarmes par moi à leur entrée au Consulat. Les officiers surtout sont atterrés, car dans la ville les soldats albanais les rendent responsables de la déroute et tirent sur eux.

J'ai aussi chez moi 2 médecins militaires ottomans qui ont assisté à la bataille de Koumanovo, et disent que la panique a été provoquée par la fuite des soldats

²⁵ Тетово.

albanais. L'artillerie serbe tirait, paraît-il, avec une précision merveilleuse. L'armée turque de Koumanovo n'existe plus: elle s'est évaporée en deux jours. L'autorité aussi bien civile que militaire n'existe donc plus à Uskub. Les seules autorités sont les 4 Consuls de France, d'Angleterre, de Russie et d'Autriche-Hongrie. Aussi, comme cette nuit, on craint les pillards, les Consuls organisent avec leurs cavass et des hommes de bonne volonté, des sentinelles volontaires armées.

M. Pelletan, un français, employé à la Régie ottomane des Tabacs, est chargé par moi de la pose des sentinelles autour du Consulat de France et de leur donner les consignes et le mot d'ordre. Mon jardin est plein de réfugiés four de peur, qui craignent que l'armée serbe ne les massacré. Des soldats grecs ottomans désarmes couchent dans ma cave. On ne signale toujours pas encore l'armée serbe. Peut-être entrera-t-elle demain matin à Uskub. J'ai remarqué parmi les cartouches que j'enlevais aux soldats ottomans que je désarmais, un certain nombre de balles dum-dum.

A 7 heures du soir, les Serbes ne sont toujours pas signalés, mais d'avance la ville est déjà à eux: ils y trouveront, outre des quantités de fusils et de munitions, 18 canons Krupp abandonnés par les soldats dans les rues, tout près du Consulat de France.

A 11 heures du soir, on forme à la gare un dernier train pour Salonique afin d'emmener le vali et un certain nombre d'officiers. On ne sait toutefois si ce train pourra passer. Le Consul Général de Russie et moi, avons salué Galib Pacha à la gare. La situation dans cette gare, au milieu de la nuit, était lugubre. Dans l'obscurité, on voyait errer des soldats sans chefs et des quantités de chevaux abandonnés et mourant de faim.

Samedi 26 Octobre 1912.

Pendant toute la nuit du vendredi 25 au samedi 26 Octobre, avec mes cavass et M.M. Pelletan, français, contrôleur de la Banque ottomane et Amaury Dobrowolski, français, attaché à la Banque ottomane et fils de mon drogman, j'organisé des patrouilles contre les pillards.

A 8 heures du matin, accompagné de mes collègues anglais et autrichien je me rends (arme, car les pillards tirent de tous les côtes des coups de fusils) chez mon collègue russe, afin de nous entendre pour nourrir les blessés turcs qui meurent de faim dans les hôpitaux. Plusieurs blessés n'ont pas mangé depuis 48 heures. Chez le Consul Général de Russie, nous trouvons Rachid Bey, maire de la ville, un jeune bey albanais, et Ibrahim Effendi, notable, auquel le Vali au moment de quitter Uskub a remis un semblant de pouvoir. Galib Pacha aurait voulu remettre ses pouvoirs au chef de police, mais ce fonctionnaire fut introuvable.

Chez notre collègue de Russie, nous rédigeons une note dont Votre Excellence voudra bien trouver copie ci-joint en annexe № 5. Dans cette note nous déclarons que l'autorité ottomane étant [devenue] en somme inexistante, nous prenons [les corps consulaire prend] en mains nous, Consuls, l'autorité et ordonnons à toute personne possédant des vivres (pain, riz, viande, etc) de les remettre à la première réquisition, aux médecins militaires, pour la nourriture des blessés.

D'autre part, comme l'anarchie et le pillage ne font qu'augmenter en ville, que l'ancien maire et Ibrahim Effendi, notable, n'osent pas aller seuls en parlementaires, nous prient d'aller avec eux; moi et mes collègues nous décidons d'aller tous 4 en uniforme comme parlementaires au-devant de l'armée serbe pour la prier d'entrer le plus vite possible à Uskub afin d'y rétablir l'ordre. Nous partons donc en voiture tous à 9 heures du matin, précédés de 3 cavass à cheval, dont l'un tenait un grand drapeau blanc: nous étions toutefois tous armés, car nous craignions que les Albanais pouvant nous accuser d'aller rendre la ville aux „giaours“ ne tirassent sur nous. Nous étions accompagnés en outre d'un prêtre serbe délégué par le Métropolitain Serbe d'Uskub par un indigène portant un clairon, par un civil serbe, et par Rachid Bey ancien maire d'Uskub. Le notable, Ibrahim Effendi, resta à Uskub pour tâcher de rétablir l'ordre pendant absence. Nous allâmes, ainsi pendant deux heures, sous la pluie battante, par la route de Koumanovo. Vers 11 heures du matin, nous aperçûmes sur une crête 5 cavaliers serbes qui avaient déjà vu le drapeau blanc. Un sous-officier descendit de cheval, vint au-devant de nous, nous intima l'ordre de nous désarmer et de poser à terre toutes nos cartouches, puis de nous bander les yeux. Menés par des soldats serbes, nous marchâmes ainsi, les yeux bandés, pendant 2 heures $\frac{1}{2}$ environ, dans une boue gluante, jusqu'à ce que nous arrivâmes auprès du Général Goicovitch²⁶, commandant la division de la Morava: ce général nous reçut très aimablement et lorsqu'il sut que nous étions les Consuls d'Uskub, nous fit débander les yeux et nous déclara, ainsi que ses officiers qui parlaient presque tous le français et l'allemand, que l'automobile du Prince Héritier Alexandre allait nous mener en quelques minutes auprès de Son Altesse Royale, commandant en chef de l'armée de Vranja. Le Consul Général de Russie, doyen, nous présenta au prince qui fut très aimable surtout avec M. Kalmikoff et avec moi. Dès que je lui fus présenté, il me déclara à haute voix, en français, en présence de mes collègues: „Ah vous êtes le Consul de France: eh bien je suis heureux de vous dire que ce sont les canons français qui ont gagné la bataille de Koumanovo:

²⁶ Илија Гојковић, Моравском дивизијом I позива командовао је у чину пуковника, да би након битке код Куманова био унапређен у чин генерала.

vos canons sont épatants (sic): les hommes les embrassaient après la bataille, et après, il ajouta encore: „Je suis particulièrement heureux d’être félicité pour une victoire par le Consul d’un pays comme la France qui compte tant de victoires dans son histoire.“

Le Prince ainsi que les officiers de son état-major nous parla de la bataille: il nous dit que des deux côtes, on s’était bien battu et que la lutte avait été acharnée. Les Albanais se sont bien battus, dit-il, mais ils n’ont pas pu résister au feu de notre artillerie. Le premier jour de la bataille les Turcs ont avancé, mais ils ont été repoussés: le deuxième jour les Serbes ont pris l’offensive et petit-à-petit, ont avancé jusqu’à midi, heure à laquelle a commencé la débâcle finale des Turcs. Le Prince ajouta en parlant à notre collègue russe qu’il avait été très impressionné de voir des Serbes se battant si bien, fauchés par la mitraille. Quant aux pertes des Serbes, elles sont diversement appréciées et il est impossible de se faire une idée exacte de leur nombre. On peut toutefois les évaluer à environ 2.500 morts et blessés. Le 7ième régiment d’infanterie, par exemple, s’est trouvé à 600 mètres de l’ennemi, n’ayant plus de cartouches. Le colonel sans hésiter a alors lancé son régiment à la baïonnette, mais il a eu des pertes énormes: les $\frac{3}{4}$ des officiers ont été tués.

Nous expliquons au Prince qui ne s’en doutait nullement, et qui croyait avoir à livrer une grande bataille autour d’Uskub, que la déroute des Turcs est complète, que la ville se rend, mais que pour arrêter le pillage déjà commencé, il faudrait que l’armée serbe entrât à Uskub le plus vite possible. Le Prince, donne alors immédiatement l’ordre de marche, en prenant cependant, dit-il, toutes les précautions voulues, car les abords de la ville peuvent être mines. On se met en route et nous marchons avec l’armée. Le Prince met son automobile à notre disposition. Un pope avec croix sur le chapeau accompagne l’avant-garde et en passant devant les régiments présente une croix aux soldats et les bénit. L’ordre dans l’armée est excellent. La cavalerie éclaire bien: l’infanterie semble rapide et bonne manœuvrière: presque tous les fantassins sont chaussés de peaux à poils comme les paysans de Macédoine. Leur sac en toile est léger. Les hommes paraissent robustes, bien portants, mais un peu fatigués par la dure bataille qu’ils ont gagnée. A l’entrée en ville, se trouvent de nombreux chrétiens patriarchistes et exarchistes qui acclament les troupes avec enthousiasme criant „Vive la Serbie“ „Vive la Bulgarie“, „Vive l’entente Balkanique“. Les soldats chrétiens ottomans qui ont fui dans la déroute et ont abandonné leurs armes, applaudissent les Serbes, les embrassent, et arborent sur leur fez une grande croix blanche. Le Prince entre à 5 heures du soir à Uskub à la tête du régiment de cavalerie „Empereur Nicolas II“. C’est une attention particulière pour le Tsar, que le Prince Alexandre a prié notre collègue

russe de faire télégraphier immédiatement à St-Petersburg par l'intermédiaire du télégraphe militaire. Toute la cavalerie entre d'abord au trot, puis les mitrailleuses à cheval, puis l'infanterie. A l'entrée de la ville, le Métropolitain Serbe avait présenté au Prince le pain et le sel. La population chrétienne pousse de vives acclamations et toute la nuit elle tire, en signe de joie, des milliers de coups de fusils et lance des fusées. Le Prince et le Général Goicovitch, commandant la division de la Morava, logent chez le Métropolitain Serbe. Pendant que les Consuls étaient partis en parlementaires, le pillage continuait et s'aggravait en ville, surtout dans les dépôts de la gare et dans les wagons chargés. Mon drogman, M. Dobrowolski, auquel avant de partir, j'avais confié la garde du Consulat, organisa avec les Français de bonne volonté une police française qui arrêta les pillards et les désarmait. Malgré cela, tous les wagons de la gare sont pillés ainsi qu'un certain nombre de magasins du „tcharchi“ (marché). L'incendie qu'un officier turc avait allumé le matin dans un grand dépôt militaire près du Consulat de France, est heureusement éteint grâce au courage et au dévouement de mon drogman. Ce dépôt contenait en effet des „shrapnels“ et si le feu y avait continué, nous aurions eu une explosion épouvantable. Les clefs et la compatibilité de la poudrière située sur la montagne près d'Uskub, sont remises à mon drogman par l'officier turc qui en était chargé. C'est un comble!! Quelques instants après, cet officier veut les reprendre: le drogman refuse de les lui rendre craignant qu'il ne se soit ravisé [veille] provoquer une explosion.²⁷ Le soir, je n'ai plus comme réfugiés au Consulat que les musulmans. Vers 9 heures du soir, on m'envoie 10 soldats serbes pour la garde du Consulat de France.

²⁷ Ову епизоду, као велику услугу француског конзула Србији, наводи и капетан Риперт де Алозије који је током априла и маја 1913. године заједно са капетаном Беланжером и пуковником Мондезиром био у посети бојишту Кумановске битке и Скопљу (R. d'Alauzier, *Sur les pas des alliés. Andriouple, Thrace, Macédoine*, Paris 1914, 222).

Biljana STOJIĆ

**SKOPJE FROM THE BATTLE OF KUMANOVO UNTIL THE
ESTABLISHMENT OF THE SERBIAN AUTHORITY**

Summary

The diplomatic archive of the French Ministry of Foreign Affairs in Paris contains numerous documents concerning the history of Serbia and the Balkan Peninsula. For the period of the Balkan Wars, a large part of the documents are stored in the fund *Correspondance politique et commerciale, Nouvelle série 1896–1918*, sub-fund *Turquie*. The fund consists of reports of French diplomatic representatives, notes of the Minister of Foreign Affairs and Ministry's officials, various maps of the Balkan battlefields, plans for diplomatic actions, etc. Among them there is a two-week journal of the French vice-consul in Skopje, Pierre-Leon Carlier. After the interruption of the telegraphic and post traffic with Paris in early October 1912, Carlier decided to write a personal journal, describing with great accuracy the situation in Skopje at the beginning of the First Balkan War and all his impressions about the war. Consul kept his diary from 14 October until 1 November. After the establishment of the Serbian authority in Skopje, Carlier sent to the Ministry in Paris all his notes, which were received on 11 November. In this paper we decided to publish a part of Carlier's notes: those regarding three crucial days (24–26 October 1912), from the defeat of the Ottoman's army at Kumanovo until the establishment of the Serbian authority in Skopje and northern Macedonia.

Keywords: Pierre-Leon Carlier, France, Serbia, First Balkan War, Skopje, Battle of Kumanovo.

Чланак примљен: 30. 04. 2015.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 15. 09. 2015.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Текст доставити на адресу Редакције издања Историјског института,
Кнеза Михаила 36/II, Београд, e-mail: istorinst@iib.ac.rs

Рукописи у компјутерском слогу предају се у једном примерку у штампаном и електронском облику у фонту Times New Roman, величина фонта 12. Размак између редова је 1.5, а напомене се налазе на крају сваке стране. Аутори могу предати радове и на страном језику (енглески, руски, француски, немачки).
Текст може да има највише 1,5 табак (1.800 словних места по страни)

Осим основног текста са напоменама (уређеним према упутству), **рад треба да садржи:**

Апстракт. Налази се испод наслова рада и не може имати више од 600 словних знакова. Пише се на језику којим је писан основни текст.

Кључне речи. Дају се на српском и на енглеском језику и може их бити највише 10.

Резиме. Предаје се на енглеском језику и не може имати више од 1.200 словних знакова.

Прилоге. Доставити их електронској форми ван Word документа у једном од следећих формата .tiff, .jpg, .eps, .cdr. Црно беле фотографије предати у резолуцији од најмање 150, а колор од 300 dpi.

Начин цитирања:

Посебних издања:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Први пут цитиран наслов књиге пише се у целини, курзивом. Место и година издања пишу се иза наслова, без запете између. Цитиране странице пишу се на крају без скраћене ознаке за страну.

Примери:

- С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 44–46.

Пример за поновљено издање књиге:

- К. Лиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978², 30.

Чланака у часописима:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада се пише курзивом. Назив часописа (пун или са скраћен), број (арапским цифрама), година у загради и цитирана страна.

Примери:

- Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Белу*, Историјски часопис 50 (2003) 15.

- П. Пузовић, *Увођење општежића у Хиландару 1933. године*, ИЧ 45–46 (1998-1999) 2000, 245.

(начин за часописе где је година за коју се односе различита у односу на годину изласка часописа)

- Г. Томовић, *Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја*, Гласник Завичајног музеја 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.
(начин за часописе са истим називом, а различитим местом издања, мање познате, ретко доступне часописе)

Чланака у зборницима радова:

Име аутора се пише иницијалом, са размаком између имена и презимена, обичним словима. Наслов рада курзивом, наслов зборника, место издања и година и цитирана страна.

Пример:

- Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

Поглавља у колективним публикацијама:

Назив публикације (курзивом) и том, место и година издања, цитирана страна и име аутора поглавља у загради.

Пример:

- *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98 (Д. Ђорђевић).

Извора:

Примери:

- Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, изд. Ђ. Даничић, Београд 1865, 97.

- С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, прир. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.

- Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.

- *Actes de Lavra*, III, par P. Lemerle, Paris 1979, 13.

После првог помена пуне библиографске јединице у напоменама, током наредних цитирања даје се скраћени облик, односно понавља се иницијал имена и презиме аутора и скраћени наслов.

- Код узастопног навођења аутора и дела: Исто, Ibid.

- Код поновљеног навођења дела: нав. дело, op. cit.

- У ћирици употребљава се скраћеница уп. а у латиници cf.

- Напомене се скраћују са нап.

- Не употребљавају се скраћенице стр. односно p. и pp.

Датуми се пишу на следећи начин, нпр. 2. март 2007.

Бројеви већи од троцифрених треба да буду куцани са тачкама, а не са размацама, нпр. 2.000, 10.000.

Аутори контролишу и уносе **лекторске интервенције** у електронску верзију текста. Уколико се не слажу са неком од лекторских интервенција то морају видно означити на штампаној верзији текста.

Радови се примају до 1. маја за текућу годину.

INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS

The articles should be submitted both in paper form to the Editorial Board of The Institute of History (Address: Kneza Mihaila Street 36/II, Belgrade, Republic of Serbia) and in digital form via e-mail (istorinst@iib.ac.rs).

The texts should be typed in MS Word application and submitted in one digital copy. We recommend the use of Times New Roman font. The font size of the main text should be 12pt (with 1.5 spacing) and of the footnotes 10pt (with single spacing). Footnotes should be in the footer of each page. Contributors may submit their articles in Serbian or in a foreign language (English, Russian, French, German). The text should not exceed 24 pages (43.200 characters, including spaces).

Each text should include, along with the main text and footnotes, the following:

Abstract – which comes after the title. It should be written in same language as the main text and not exceed 600 characters (with spaces).

Keywords – up to ten words, given in Serbian and English.

Summary – should be written in English and should not exceed 1.200 characters (with spaces).

Illustrations and charts – If any, should be submitted apart from the Word document in one of the following digital formats .tiff, .jpg, .eps, .cdr. Black and white illustrations should be at resolution of at least 150, and color ones at least 300 dpi.

How to cite:

Monographs:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. In the first citation of a monograph, its title should contain complete information, in italic font. Place and year of publication are written after the title, without a comma in between. Cited pages are written at the end, without abbreviations for the words „page“ and „pages“.

Examples:

- С. Рудић, *Властела Илирског грбовника*, Београд 2006, 44–46.

Second edition of a book:

- К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978², 30.

Articles in journals:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. The title of the article should be in italic font, followed by the journal title (full or abbreviated name), its volume and/or number (in arabic numbers), year (in the brackets) and cited page – all in regular font.

Examples:

- Т. Живковић, *Легенда о Павлимиру Бету*, Историјски часопис 50 (2003) 15.

- П. Пузовић, *Увођење општежића у Хиландару 1933. године*, Историјски часопис 45–46 (1998–1999) 2000, 245.

(example for the journals in which the year that refers to the volume does not match with the year of the actual publication)

- Г. Томовић, *Трагови старог рударења у топонимији пљеваљског краја*, Гласник Завичајног музеја 3 (Пљевља 2002) 2003, 58.
(example for the journals of the same name but different publication places, less known or less available journals)

Articles in edited volumes / collections of works:

Name of the author(s) should be written just as an initial, with space between name and full surname, in regular font. The title of the article should be in italic font, followed by the title of the collection of works, place and year of publication and cited page – all in regular font.

Example:

- Р. Ћук, *Почеци рударства и привредни успон Србије*, Краљ Владислав и Србија 13. века, Београд 2003, 103.

Chapters in books (collective works):

The name of the publication should be written in italic, followed by the volume, place and year of publication, cited page and the name of the author(s) (in the brackets) – all in regular font.

Example:

- *Историја српског народа*, VI–1, Београд 1983, 98 (Д. Ђорђевић).

Primary Sources:

Examples:

- Доментијан, *Живот Светога Симеуна и Светога Саве*, ed. Ђ. Даничић, Београд 1865, 97.

- С. Б. Скокнић, *Моје успомене из Првог светског рата*, ed. М. Ј. Милићевић, Београд 2003, 63.

- Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I–1, Београд – Ср. Карловци 1929, 250.

- *Actes de Lavra*, III, par P. Lemerle, Paris 1979, 13.

After the first citation of the full bibliographic unit in footnotes, every other citation should be given in abbreviated form which includes the initial of the name and surname of the author(s) and shortened title.

For successive references to the same author and work use: Isto, Ibid.

For repeated reference to the work: nav. delo, op. cit.

In Serbian language the abbreviation up. should be used, while in the foreign languages the form is cf.

Footnotes are abbreviated with nap. (in English: note)

The abbreviations str. i.e. p. and pp. are not to be used.

Dates are written in the following way, e.g. March 2nd 2007 (2. mart 2007.)

Numbers with more than three digits should be written with dots, without spaces, e.g. 2.000, 10.000.

The Contributors control and insert editorial interventions in the digital version of their texts. If they have any objections to the interventions received from the Editorial Board they should clearly note that on a printed version of the text.

The admission deadline for the current year is May 1st.

МЕШОВИТА ГРАЋА - MISCELLANEA
Нова серија, књ. XXXV

Издавач

Историјски институт Београд
Кнез Михаилова 36/II, 11000 Београд
istorinst@iib.ac.rs, www.iib.ac.rs

За издавача

Др Срђан Рудић, директор

Лектура

Милица Симић

Секретар Редакционог одбора

Снежана Ристић

Припрема за штампу

Слободан Симић

Штампа

Артпринт Медиа, Нови Сад

Тираж

300 примерака

ISSN 0350-5650

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94 (497.11)

МЕШОВИТА грађа = Miscellanea / Одговорни
уредник Срђан Катић. - 1956, књ. 1-1990, књ. 20; Н.С.
2003, књ. 21-. - Београд (Кнез Михаилова 36/II) :
Историјски институт, 1956-1990 ; 2003 - (Нови Сад :
Артпринт Медиа). - 24 cm

ISSN 0350-5650 = Мешовита грађа - Историјски
институт (Београд)

COBISS.SR-ID 14717954